

A SZÉKESI
GRÓF BERCSÉNYI CSALÁD.

1525–1835.

EREDETI, KÉZIRATI KÚTFÓKBÓL

ÍRTA

THALY KÁLMÁN.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

ELSŐ KÖTET: 1525–1835.

BUDAPEST,

1885.

BEVEZETÉS.

A Bercsényi név egyike történelmünk leg-sokat emlegetettebb, legfényesebb szereplő neveinek a XVII—XVIII-ik században, kivált ez utóbbinak elején. Az ország-világ-látott, merész, kalandos természetű, éleseszű, kiváló műveltségű, — úgy a diplomatiai, mint katonai pályán jeleskedő, s nemzetgazdasági téren is otthonos *báró Bercsényi II. Imre*, Bethlen Gábornak közeli rokona s a budai vezérhez követe, majd jeruzsálemi lovag, pozsonyi udvari kamarás, II. és III. Ferdinándnak I. Rákóczi Györgyhöz két ízben, nagyfotosságú diplomatiai ügyekben megbízottja, nógrádi főkapitány, ezredes, végül a svédek ellen cseh földön elesett vitéz huszártábornok, tevé főrendű és előkelő vérségű családja nevét ország-szerte s külföldön is ismertté, s emelé azt főúri, mág-nási fokozatra. Kinek legifjabb fia *gróf Bercsényi Miklós* — e néven *első*, — előbb II. Rákóczi György hű testőrlovagja, majd Érsek-Újvár várának és sok kemény csatának hőse a török ellen, szentelt vitéz, kir. kamarás és belső tanácsos, bányavidéki és újvári orsz. kapitány s kir. tábornok, — nemcsak fenntartá, sőt még sűrűbben emlegetetté, uralkodóház, mint nemzet által egyaránt becsültté, tiszteltté tette a Bercsényi-nevet. Ennek fényét aztán tetőpontra jut-

tatá, messze a hon határain túlragyogtatta, európai jelentőségűvé emelé, míg betűit nemzetének szívébe örökre bevészte *ifjabb gróf Bercsényi Miklós*, II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek benső barátja, hív társa és tanácsadója, alter ego-ja, fejedelmi helytartója, főhadvezére, fődiplomataja, első senatora: a lánglelkű, szikrázó elméjű és vasjellemű szabadsághős, a Rákóczi-háború megteremtője, szervezője, fenntartó lelke.

Korától kezdve a *Rákóczi* és *Bercsényi* név egymástól elválaszthatatlanná, sötét másfélszázad kettős fáklyavilágává lőn a magyar nemzet nagy tömegének, — egyértelmű az elrablott, megsértett, lábbal tiprott alkotmányos jogokért való zászlóemeléssel; az egységesítésre s absolut uralomra törekvő aulicus és katonai körök előtt ellenben gyűlölt és rettegett, annyi mint — javíthatatlan, még a sírból is izgatni, bosszút állani, harczolni feljáró »*Erz-Rebell*.«¹⁾

A nagynevű kurucz fővezérnek, e minden ízében, erényeiben és hibáiban egyaránt tősgyökeres, típikus magyar alaknak, II. Bercsényi Miklósnak atyjához méltó fényes elméjű és fényes vitézségű fia, Rákóczi fejedelem növendéke: *gróf Bercsényi IV. László*, a bujdosásban francia földre sodortatva, — ott második hazát alkotott magának, a nélkül, hogy magyar lenni véglegelletéig megszűnt volna. Orléansi Fülöp regens-herceget, Leszczinsky Szaniszló királyt, XV. Lajost s az irányadó francia kormányférfiakat kiváló

1) »*Erz-Rebell*,« »*Rebellen-Führer*,« *Haupt-Radlführer*,« ezek a bécsi cs. levéltárak actáiban az udvari és katonai párt egykorú közgei által használt kedvencz címek gr. Bercsényi Miklósról, kit ők sokkal jobban gyűlöltek magánál Rákóczinál, mert ez utóbbira való nagy — mint ők hitték: irányadó — befolyásánál fogva, a forradalom tulajdonképeni vezetőjének, lelkének Bercsényit tartották, s egyszersmind az osztrák ház legengesztelhetlenebb ellenségének.

jeles tulajdonaival megnyervén, s magát híres magyar ezrede a Bercsényi-huszárok élén számos hadjáratban kitűnőleg érdemesítvén: a katonai méltóságokban fokról-fokra emelkedik vala, mígnem végre, a hontalan magyar bujdosó, *Franciaország első-maréchal-jává*, s mint a Szent-Lajos-rend nagykeresztese, souverain-né, uralkodók »Mon Cousin«-jává lőn. Ekként két ország, két dicső nemzet vallja magáénak a Bercsényi-nevet.

László maréchal után, gonddal nevelt jeles fiában *Miklós-Ferenczben* és *Ferencz-Antalban*, egy ideig még szépen tündöklék vala francia földön a Bercsényi család fénye, — de az első korán elhúnyt hősi halállal, a második pedig, szintén tábornok, a nagy forradalom által megdöntött Bourbon-dynastiával kibujdosni volt kénytelen, s épen *Austriába*, hová a későbbi XVIII. Lajost kíséré. Bár külföldön született: magyarul tökéletesen beszélt, szíve is magyarul érzett, s Magyarországba, őseinek földére vonta őt — *meghalni*. Ennek fiában *Bercsényi V. Lászlóban*, — a ki szintén igen vitéz katona, hű magyar és rendkívül szép, daliás férfiú volt, a gr. Bercsényi-név 1835-ben kihalt. A nagy zajjal és vakító fénynyel fölemelkedett történelmi név csöndes magányban, csak kevesek által tudva enyészett el, hamvadt ki vele.

Napjainkban már csaknem megfoghatlannak látszik ama háládatlan, rideg közöny, melylyel ama kegyeletlen korszakban a nagyemlékü Bercsényi-név sírbaszálltát fogadá, vagy inkább tudomásul is alig vevé, a lassanként elszolgaiasított s a bécsi udvar neheztelésétől féltő közvélemény. Csak a tisztakeblű, lánglelkű költő zengé panaszló borongással:

»Róbczánk hajh! Bercsényink hajh!
 Magyartok gyászban ül;
 Még leng a szellem töletek, —
 S már lelke sem hevül! . . . .

— — — — —
 Bujdosóknak sírja te
 Pontus határain:
 Nem kél egy sóhajtás feléd
 Hív ének szárnyain.«

(KÖLCSEY.)

Ama nemzedéknek aluszékony, vétkes közönye annyira megy vala, hogy az utolsó gróf Bercsényinek örök nyugvó-helyét meg sem jelölték, s annak hollétét a kassai Szent-János temetőben meghatározni ma már nem lehet, — ámbár még most is többen élnek, kik az előkelő állású s Felső-Magyarország társaskörében közkedveltségű, délczeg huszár törzstisztet személyesen ismerték. ¹⁾ Hátrahagyott irományainak a legszorgosabb utánjárással sem sikerült eddigelé nyomába jutnunk.

A legújabb évtizedek történelmi munkássága azonban kettőzött erővel igyekszik helyrehozni a régiebbek mulasztásait. Midőn tehát nemzeti pantheonunk fölállításához oly sok értékes alkotással s anyaggal járúlnak Clio hívei: méltó, hogy eme díszcsarnokban a történelmi dicsóséggel tündöklő Bercsényi névnek is megillető oszlopot emeljünk. *Ki honáért mindenét kockára tette s mindenét elveszté:* megérdemli — az ő súlyos küzdelmeinek is gyümölcseit élvező — valamivel szerencsésebb utókor háláját.

¹⁾ Egyebek közt *Trefort Ágoston* vallás- és közoktatásügyi minis-ter úr, ki az utolsó gr. Bercsényit Homonnán gyakran látta, köszönté, s magas, sugár, büszke tartású, daliás alakjára, férfias szépségű arczára jól emlékezik. *Gr. Péchy Manó* viszont Kassáról ismeré az előkelő származású, nyugdíjas huszár-alezredest, a ki különösen a *gr. Forgách*-családdal élt nagy barátságban.

A rodostói sírlap feliratát be kell vésni az unokák szívébe. Egyéb jutalmat úgy sem adhatunk.

Ily gondolatok vezérelnek vala, midőn évekkal ezelőtt a Székesi Gróf Bercsényi-család történetéhez és származékrendéhez szükséges adatokat bel- és külföldi levéltárakban rendszeresen, céltudatosan gyűjteni kezdettem. Szorgalmas gyűjtés, tudakozódás, levelezés, kutatás, — szóval, kitartó munka — sok anyaghoz juttatott, ámbár a család levéltára, úgy látszik, megsemmisült, legalább túlnyomó részben, akkor, mikor a francia forradalmárok a Bercsényiek luneville-i kastélyát földúlták, fölégették. Csak némi foszlányok maradtak fenn s tünedeznek elő a nagy catastrophából. Annál több adat maradt fön idehaza, közarchivumok- s rokon-családok levéltáraiban. Ezeket fölhasználva, megkíséreltük összeállítani a gr. Bercsényi-család történetét, a főbb egyéneknek tüzetesebb — de mégsem egészen részletes — életrajzaival; e mellett önként érthetőleg, munkánk céljához képest, a család vérségi kapcsolataira, jog- és birtokviszonyaira, valamint az illető korok s nemzedékek cultur-állapotaira vonatkozó emlékekre, mozzanatokra is kiterjeszkedvén.

A két kötetre tervezett mű jelen első része, idősb gr. Bercsényi Miklós haláláig (1689.) s a (kurucz) ifjabb Miklós ifjúságáig terjed. A másodiknak nagyobb részét a család két legkiemelkedőbb alakjának: Rákóczi fővezérének s a francia tábornagnak élet- és jellemrajza foglalandja el, — természetesen, nem *kimerítő, teljes, bő életrajzot* értve; mert *ilyen* a roppant szerepkörű II. Miklósnál egymagánál számos vaskos kötetre fogna telni, a mi a jelen családtörténeti mű keretébe teljességgel belé nem illenék. Két-

ségtelen azonban, hogy gr. Bercsényi II. Miklós tüzetes élet- és jellemrajza a mint hazai történetírásunk érdekében kívánatos, — úgy bármely elsőrangú történetíróra nézve rendkívül hálás tárgy, ez a XIV. Lajos, Nagy-Péter czár, XII. Károly és Savoyai Eugen korabeli Európa ösztörténetébe sokszorosán belejátszó, azzal egybeszótt-font, sokoldalú szerepkör, széles széttekintést igénylő fényes feladat lenne. Bár akadna minélelőbb méltó vállalkozója, — miután az anyagot az Archivum Rákóczianum köteteiben és kidolgozott munkáinkban már jóformán összehordtuk reá.

— A kötetünk címlapján látható családi címmer, Bercsényi II. Miklós gróf egyik nagy pecsétének hív hasonmása. A maga teljességében itt először összeállított nemzedékrendi táblázaton foglalt életrajzi rövid utalásokkal pedig az olvasónak némi előleges tájékozást s átnézetet óhajtottunk nyújtani.

Budapest, 1885. tavaszán.

THALY KÁLMÁN,

a m. tud. Akadémia r. tagja.

ELSŐ KÖTET.

1525—1689.

I. FEJEZET.

A Bercsényi-család származási helye. Szereplése a XVI-ik században. Bercsényi I. László és I. Imre.

A Bercsényi-család nevét — és hihetőleg származását is — a Veszprém vármegyei Bercsény pusztától vevé. Ezen egykor népes praedium, Vár-Palota és a Balaton között, a Séd vize mellett áll vala, Berhida (Berehida, Berenhida) és Pere-Marton helységek tőszomszédságában; azonban a törökvilágban, valószínűen még Szolimán első hadjáratakor, végképen elpusztult, úgy, hogy ma csak egy hasonnevű dűlő jelöli nevét Berhida határában, a hol egykor a virágzó pusztai (nemesi) birtok feküvék.

A mit e Bercsény praediumról tudunk, bizonyítja, hogy a »Bercsény« név, mint — gyaníthatólag ősz személynévtől származott — helynév is egyike a legrégebbeknek. Már 1082-ben okiratilag előfordúl. Ugyanis Szent-László király 1082. április 29-én kelt amaz oklevelében, melylyel a veszprémi káptalan birtokait összeiratván, azokra a nevezett káptalannak újabb királyi megerősítést ad, említették már a Berenhida, Pere-Marton és Kovácsi között fekvő *Bercsén* praediumban bírt káptalani jószág rész is, melyet I. Béla király adományozott. (» . . . In praedio *Berchen*, quod concessit Bela rex magnus, prima meta ponitur, — « stb. következik a birtokrész határainak leírása. ¹⁾

E káptalani birtok révén aztán Bercsény pusztája neve a veszprémi káptalan későbbi irataiban is elég sűrűn emlegettetik, és egyetmást megtudunk róla. Úgy mint:

¹⁾ *Hazai Okmánytár*, IV. k. 1. l.

Egy 1352-iki káptalani határjáró-levelben: »eujusdam terra *Berchen* vocata, in Comitatu Vesprimiensi.« Feküdt pedig ezen föld »inter terras ecclesie de Chatar et Peremarton ac Koachy nominatas.« ¹⁾

A berhidai és peremartoni közbirtokosok közötti per 1388-ik évi egyik okiratából megtudjuk, hogy Bercsény puszta határában a Séd vagy Sár vizén két malom is volt: »... quoddam praedium seu possessionem *Berchen* vocatam, cum duobus molendinis ad id praedium spectantibus, a Ladislao filio Pethych de Gan juridice recaptivasset.« A Gányi Pethych család is bírt tehát ott, — néhány Kovácsiban lakó jobbágyuk meg is neveztetik. ²⁾

1389. Bubek Imre országbíró ítéletlevelében ismét fömlítették Bercsény puszta s két malma. (»Quoddam praedium seu possessio *Berchen*, cum duobus molendinis ad id spectantibus.«) ³⁾

Comes Joannes de Kapla országbírónak kovácsi-i birtokos Petych László részére 1393. kiadott levelében is mondatik, hogy ama két malom és rét nem Kovácsi, hanem »*Berchijn*« praedium területén fekszik. ⁴⁾

1395. Fejérvári káptalani kiadvány, megint Gányi Pethych Lászlót illető. Megtudjuk belőle, hogy az egyik malmot *Kocsor*-nak nevezték: »... molendinum Kochyor dictum, a parte meridionali in margine fluvj Saarvize.« És megvan vonva a határ »inter terram *Berchen* ac inter possessionem Berehyda.« ⁵⁾

Innét fogva aztán csak Mátyás király és II. Lajos idejéből értesülünk ismét Bercsényről. Még mindig ama Kocsor nevű vitás malom képezi a per tárgyát Gányi Pethych László mester és fia Péter kovácsi-i birtokosok, s más részről a veszprémi káptalan mint bercsényi birtokos között. A malom tar-

¹⁾ *Veszprémi káptalani házi levéltár*, capsula III. fasc. »*Berchen*.« *Eredeti*.

²⁾ *Eredeti*, u. o.

³⁾ *Eredeti*, u. o.

⁴⁾ »Ipsa duo molendina et pratium non intra metas possessionis Koachy, sed in facie praedy *Berchijn* vocati sita essent et existerent.« *Eredeti*, ugyanott.

⁵⁾ *Eredeti*, u. o.

tozékai közt most már nemcsak rétek, hanem szántóföldek is említettnek, a Sár vize (»Sarvyzy«) partján. Mellesleg előfordul »*Berchen*« praedium másik malma is, — de az nem volt vitás. Ezen okmányt 1462. maga Mátyás király adta ki. ¹⁾

Gúthi Országh Mihály nádor 1464-iki kiadványából pedig megtudjuk, hogy Gányi Pethych Péter előbb és utána atyja László elhalálozván, a »possessio Kowachy« és »praedium *Berchen*« határában a Sár vizén levő ama két malom *fele része*, a kovácsi-i birtokkal együtt, az öreg Pethych László fiörökös nélkül való elhúnyta következtében, (»ex defectu seminis masculini ejusdem Ladislai de Gan«) a veszprémi káptalanra jutott legyen. Érdekes, hogy ez okmányban a Séd vagy Sár folyócska, másként *Veszprém vizének* mondatik. (»... Medietates duorum molendinorum in fluvio *Wespremwyze* alias Sarwyze.« ²⁾)

1521. Lajos király a veszprémi káptalan kérésére határjárást rendel »de realibus et veris metis inter predium *Berchen* ejusdem Capituli exponentis, et possessionem Berehyda.« ³⁾ E határjárás azután csakhamar megtörtént annak rendi szerint, mint erről Újlaky Lőrincz Bosznia hercege és országbíró (»Nos Comes Laurentius de Wylak Dux Bozne, Judex Curiae,« etc.) ugyancsak 1521-iki metalis-levele tanúskodik. Kiténik e határjáró levélből, hogy »*Berchen*« pusztának a már említett szántóföldeken, réteken és malmokon kívül *szőlőhegye* és *erdeje* is (»silve ac promonthoria vinearum«) volt, — tehát nem holmi apró birtoknak, hanem tekintélyes határnak kellett lennie. ⁴⁾

És e két, 1521-iki oklevél emlékezik utóljára a Veszprém vármegyei *Bercsényről*. A virágzó telepet a közel 1526-iki gyászév zivatarai végképen elsöpörték.

Szent-László 1082-iki oklevele szerint Somogy vármegyében is, Ószöd, Köröshegy, Túr és Táth mellett, létezett egy

¹⁾ *Eredeti*, ugyanott.

²⁾ *Eredeti*, u. o.

³⁾ *Eredeti*, u. o.

⁴⁾ *Eredeti*, u. o. A határjárásnál jelen volt szomszéd birtokos nemesek között a *Csajághy, Jósa*, jenei *Benethe*, *Wythay*, rosthási *Borne-myza*, *Keszty*, *Ladányi*, *Sádry*, *Dobozy* stb. családbeliek említettnek.

Bercsény (Berchen) nevű praedium, melyben a veszprémi káptalan szintén bírt némi szántóföldeket s réteket. ¹⁾

A Bercsényiek tehát akár a Veszprém-, akár e Somogy-megyei Bercsényről vették légyen nevöket, — mindenképen *dunántúli eredetűek*, a honnét azonban II. Lajos király idejében elszakadtak, ezen uralkodótól nyert adomány következtében, Hont és Bars vármegyékbe; legalább egy tagjok, *László*, ideszakadt, — lehet, hogy a többit ősi jószáguk veszedelmekor török fegyver irtotta ki.

A Bercsényi-család nemességének kelte a régi idők homályában vész el. A családi levéltár hiányában (mely alkalmassint Luneville-ben, a francia forradalom idejében hamvadt el) a II. Lajos korában élt Bercsényi I. Lászlónál följebbmeni nem tudunk; a kinek azonban bizonynyal előkelő, régi nemességgel kelle bírnia, mivelhogy *királyi udvarnok* volt. ²⁾

Ugyanis a nyitrai káptalan bizonyáglevele szerint Bercsényi László, király ő Fölsége udvari embere, 1525. július 9-kén, úgymint Boldogasszony látogatásának octaváján, szombati napon, bevallást tón előttök arról, hogy Kis-Tapolcsányi György, saját és Tamás nevű fivére birtokát Hont vármegyei *Ósödöt*, egészen az ő (Bercsényi) kezéhez resignálta, — továbbá azon 40 frtot, a melyben Kis-Tapolcsányi Györgynek Bars vármegyei *nagy-malonyáni* és *kalacsnai* részjóságait néhai Doroszlay János zálogban bírta volt, de a ki a király ő Fölsége bizonyos levelének Zápolya János érdekében történt fel fogásáért és ugyan ő Fölsége ama levelét vivő két hívének megöléséért hütlenségi bűnbe esvén, említett zálogos részjóságai *ő Fölsége által Bercsényi Lászlónak adományoztattak*, — tehát ezen fölülírott 40 frtot Kis-Tapolcsányi György ő neki, Bercsényinek megfizette és így eme részjóságokat tőle visszaváltoztatta légyen. ³⁾

¹⁾ *Hazai Okmánytár*, IV. köt. 7. l.

²⁾ A Bercsényi-család régi és előkelő nemesi származását hangsúlyozza a Bercsényi II. Imre számára III. Ferdinánd királytól, 1639-ben kiadott *bárai diploma* is: »Intelligimus quidem te *antiqua, praestanti et nobili familia ortum*.« (Az ő Fölsége személye körüli ministerium levéltárában őrzött eredeti királyi könyvek IX-ik kötete, 236. l.)

³⁾ »Sabatho inter octavas visitacionis Marie *Eyregius Ladislans*

Ezen okmányban nem mondatik, mintha Ősödöt is kir. adományban kapta volna Bercsényi; csak a malonyáni és kalacsnai zálogos részjóságokat. Midőn tehát az adományos elismeri, hogy Tapolcsányi Györgytől a zálogösszeg iránt kielégített, s más részről bizonyítja, hogy ugyane Tapolcsányitól és Tamás nevű testvérétől az egész Ősöd kezéhez adatott; közel fekszik a gyanítás, hogy a malonyáni s kalacsnai adományozásért kapott kielégítés Ősöd általengedésében áll. Ugyanis a Bars-megyei hrussói, másként kis-tapolcsányi uradalmat bírt Tapolcsányiaknak inkább feküdt érdekükben Bars-megyei zálogos jószágaik visszaszerzése, a Hont-megyei, különálló s távoli Ősöd tényleges birtokánál. Ezen Ősöd Szebellébtől délre 2 mértföldnyire fekvő kis falu; szűk határú, de jeles bortermő hely; jelenleg a hg. Koburg-Koháryféle szitnyai uradalomhoz tartozik.

A büntett, melyért Dorozslay János nagy-malonyáni és kalacsnai birtokait elveszté és örök hűtlenségi nótával sújtatott, *politikai* volt: a már ekkor hatalmasan működő nemzeti vagy Zápolya-párt érdekében, a léha Jagellók és uralomra vágyó Habsburgok ellen. Midőn tehát Lajos király a Zápolya-párt hívét szigorral lakoltatta, de egyszersmind ugyanakkor Bercsényi Lászlót megjutalmazá, — valószínű,

---

de Berchm aule Regie Maiestatis familiaris fassus est expeditorie Egregio Georgio de Kÿsthapolchan, super resignacione totalis possessionis eiusdem Georgÿ et Thomae fratris ipsius *Ewsewd* vocate in Comitatu Hontensi existentis. Item totalium porcionum ipsius Georgÿ possessionarium in *Nagh Malonijan* et *Kalachna* possessionibus vocatis in Comitatu Barsiensi habitatum, quas olim Egregius Joannes de Doroslo pro quadringentis florenis titulo pignoris tenuisset, sed ex eo, quod idem Joannes Dorozlay dum vixeret, ob certa quedam facinora, presertim vero propter interceptionem quarundam literarum Regie Maiestatis, interemptionemque quorundam duorum fidelium sue Maiestatis literas ipsas deferendo, in favorem Joannis de Zápolya per ipsum Joannem Dorozlay patratum, in notam perpetui infidelitatis incurrisset. Eaedem porciones possessionarias per prefatum Maiestatem Regiam prefato *Ladislaao de Berchijn* donate extitissent et collate, quod idem Georgius Kÿsthapolchanÿ prescriptis quadringentis florenis eidem *Ladislaao Berchijnÿ* persoluit plenarie et cum effectu, etc.« (*Fredeti fogalmazat* a nyitrai káptalan 1520—1579. évi nro 1. jegyzőkönyve 103. lapján, az 1525-ik évi bejegyzések között.)

hogy viszont ezen udvarnokát hűségeért, politikai érdemeiért akará kitüntetni.

És úgy látszik, hogy Bercsényi László szerencsétlen urának gyászos eleste után is állandóul kerülte a Zápolya-pártot; mert nem a János király, hanem Ferdinánd országrészeiben lakott. II. Lajos halálával végkép visszavonult az udvartól, megházasodott, és Hont, Bars, Nyitra megyékben szerzett jószágain csendesen, családjának élt.

A Tapolcsányi Györggyel kötött 1525-iki egyezmény után néhány évvel, ú. m. 1531-ben, már *Malonyánt* (másként Malonya; Aranyos-Maróth-tól délre) mégis Bercsényi László birtokában találjuk, az ugyancsak A.-Maróth szomszédságában épült *Perlep*, és a Nyitra megye szélén fekvő *Bélád* falukkal együtt. Malonyán ekkor 5 kapuszámot (portát), Bélád — mert nagyobb részben leégett, — csak 1-et képezett. ¹⁾ Perlep kapuszámai az 1531-iki Bars megyei portális összeírásban nem említvék, de az 1534-ikiben 6 portával, míg Bélád már 7-el szerepel, mindkettő mint Bercsényi László birtoka. Malonyán 1534-ben már nem említetik Bercsényi birtokai között ²⁾, 1544-ben többé Bélád sem, csupán Perlep; ³⁾ de még ugyanezen 1544. évben itteni egész jószágát is zálogba veti és a nyitrai káptalan előtt bevallja Tapolcsányi Tamásnak, annyi összegben, a mennyit neje. »*Domina Cecilia*« a káptalan előtt kinyilatkoztatott. ⁴⁾

¹⁾ A Bars vármegyei portális conscriptióban 1531-ből ez áll: »*Malonyan Nobilis Ladislai Berchenj portae 5, Belad Ladislai Bercyeny port. 1, judex; combuste 11., nove domus 7, liber 1. Perlep Lad. Bercyenyj.*« (Eredeti lajstroma a *kamarai levéltárban* Budán.)

²⁾ Az 1534-iki portális összeírásban: »*Belad Ladislai Berchenj 7 portae. Perlep, Lad. Berchenj 6 portae.*« (Eredeti, ugyanott.)

³⁾ Az 1544-iki portális összeírásban: »*Perlep, Ladislai Berchenj.*« Az 1544-ikiben már mind Perlepen, Malonyán, Béládon más birtokosok említetnek. (*Er. u. o.*)

⁴⁾ »1544. Feria secunda in octava Festi Nativitatis B. M. V. Egregius *Ladislaus de Berchen* fassus et pignori locasse totalem porcionem suam possessionariam in possessione *Perlep* vocata, in Comitatu Barsiensi habitam, Egregio *Thomae de Kijsthapolchan*, in tali summa, in qua *Domina Cecilia consors sua* coram nobis dixerit. Item eodem die idem *Ladislaus Berchenj* constituit presentes iuxta contenta regesti.« (*Nyitrai káptalani jegyzőkönyv*, de Anno 1544; proth. 3. fol. 50.)

Barsi jószágait Bercsényi László, úgy látszik, azért adogatta és zálogosította el, mert mindinkább Hontban Ósödön és a körül igyekeztek vala csoportosítani javait.

A kir. kamarai levéltárban fennmaradt Thurzó Elek országbírónak egy Nyitrán 1534. június 18-kán kelt hivatalos kiadványa, melyben bizonyíttatik, hogy e napon előtte egy részről Vitézlő Erdőhegyi Benedek és *Bercsényi László*, s más részről Tisztelendő Fegyvernek Ferencz sági prépost személyesen megjelenvén (« . . . Quod Egregy Benedictus de Erdéwhegh et *Ladislauus de Berchijn* ab una, ac Reverendus Franciscus de Feghwernek praepositus Ecclesie de Saag partibus ab altera, coram Nobis personaliter constituti,« stb.) a köztük fennforgott *határvillongási ügyben*, minden perpatvar félretételével barátságos egységre léptek, olyképen, hogy választott bírónál mindnyájan elismerik Nagyságos *Enyingi Török Bálint* urat (« . . . arbitrio Magnifici Domini Valentini Therek de Enying submittendos«), kinek ítéletében meg fognak nyugodni; s kölcsönösen kötelező ígéretet tőnek előttünk, hogy azon ítéletet megállván: annakutána Erdőhegyi és Bercsényi a nevezett prépostot és a sági conventet sem személyökben, sem semmiméjú javaik és igazaikban semmi szín alatt többé nem háborgatandják; de viszont a prépost és convent is sem Erdőhegyit s Bercsényit, sem testvéreiket, barátait és embereiket nem fogják zaklatni. Szóval, ú. n. *amicabilis szerződés*; azonban a villongás tárgyait képezett vitás területek név szerint megjelölve nincsenek. ¹⁾ Mindazáltal Bercsényit illetőleg alkalmassint Ósöd és a táján fekvő birtokainak egyes területei érintethettek itt: mert Ósöd Ipoly-Ságtól és a sági convent egyéb ahhoz tartozó birtokaitól nem messze esik.

Bercsényi László 1542-ben Bars és Hont megyék egyik legnagyobb birtokosával, a hatalmas olýgarcha Nagy-Lúcsei Dóczy Miklóssal pörbe keveredett; mely viszályban Révay Ferencz nádori helytartó Bars vármegye hatóságát törvényszerű eljárással bízza meg. ²⁾ Ugyan e Dóczy Miklós

¹⁾ L. az okmány eredetijét a kir. kamarai levéltárban, A. N. R. fasc. 631. nro 11. *Kelte*: »Datum Nýtrie, feria quinta in crastino festi Nativitatis Beati Joannis Baptistae Anno Dni 1534.«

²⁾ Kir. kamarai ltár, A. N. R. fasc. 1663. nro 3.

1544-ben bizonyos marhák elhajtása miatt pörlekedik Bercsényi Lászlóval. ¹⁾

Ezen 1544-ik éven innen aztán több adatunk nincsen Bercsényi Lászlóról, a ki — úgy látszik — nemsokára kiköltözött az élők sorából. Főntebb, a nyitrai káptalan jegyzőkönyvi iktatványában Bercsényi László neje »*Cecilia úrnő*« néven neveztetett. Ez a Cecilia asszony öt év múlva, úgymint 1549-iki Mátyás napján, vagyis február 24-kén, már mint *néhai Bercsényi László özvegye* (»*contra nobilem Dominam Ceciliam, relictam quondam Ladislai Berchijnj, ut actrice*«, stb. ²⁾) említetik. Férje tehát szükségképen 1544—1549 között, sőt közelebről meghatározva, minden valószínűség szerint 1548-ban húnyt volt el. Ugyanis I. Ferdinánd udvari főembereinek 1546. és 1547-ik évi lajstromában (»*Nomina Dominorum Familiarium Sacrae Regiae Maiestatis*«), a Nádasdy Tamás, Keglevich Péter bán, Lossonczy István, Bedeghi Nyáry Ferencz, Bakich Péter, Lévy Gábor és Dóczy Miklós nevei mellett *Bercsényi László* is felsorolatik. ³⁾

Hogy ezen Bercsényi I. László *szörényi bán* volt volna: a »Szörényi Bánság« tudós monographusa Pesty Frigyes tévesen és hibásan vitatja. ⁴⁾ Mert igaz ugyan, hogy egy Bercsényi László — mint alább látni fogjuk — volt szörényi bán; csak-hogy ez *II. László, ifjabb László* vala. Ugyanis róla dédunokája gr. Bercsényi II. Miklós, a híres kurucz fővezér, ezen ügyre nézve, 1699—1700-diki emlékiratában szórúl szóra ezt mondja:

»Magnificus Dominus *Ladislauus Bercsényi junior*, Banus Zeuriensis, modernique Instantis Comitis Nicolai Bercsényi Proavus, pri-

¹⁾ Garam-szent-benedeki convent ltára, fasc. XVII. nro 52 és fasc. XLIII. nro 2. »Admonitorio-evocatoriae via novi pro Nicolao Dóczy in facto abactorum pecorum, contra *Ladislauum de Berchen*, intuitu denegatae transmissionis coram Comitatu Bars.« — Ugyane convent levéltárában, valamint Barsmegye XVI. századi jegyzőkönyveiben többször emlékeztet van (nevezetesen 1565, 1574 és 1576-ból, stb.) a *Bercsényi-családról*, — de ez a *Bercsényi-ekkel össze nem tévesztendő*.

²⁾ *Pozsonyi káptalani jegyzőkönyv* 1549-ből. I. alább.

³⁾ Ud. cs. kir. titkos ltár Bécsben.

⁴⁾ *Pesty Frigyes* »A Szörényi Bánság stb. Története«, I. kötet

mus in Metropolitim ejusdem Provinciae Civitatem *Karán-Sebessiensem* Catholicae Religionis Excercitium et *signanter P. P. Societatis Jesu introduxit*, ibidemque foundationem faciendo, Collegium et Ecclesiam extruere curavit, etc. Filius ejusdem Emericus Bercsényi (t. i. II. Imre) Supplicantis vero *Avus . . .*«¹⁾ vagyis II. Miklósnak *nagyatyja*.

Ebből világosan következik, hogy gr. Bercsényi II. Miklós nem az első, hanem a II-ik, azaz »*ifjabb*« Bercsényi Lászlót (ki a XVI. század második felében élt) az ő *nagyatyjának* (II. Imrének) apját írja szörényi bánnak; írja továbbá a nevezett gróf, hogy Karán-Sebesbe a jezsuitáknak rendházat Bercsényi bán alapított, úgy a mint ezt Hevenessy, Bonbardi és Lehoczky is állítják.²⁾ Mihez ha hozzáveszszük, hogy hazánkban a *legelső jezsuita-rendház*, a nagy-szombati, tudvalevőleg *1561-ben alapítottatott*, Oláh Miklós esztergomi érsek által, és így a karán-sebesinek későbbben kellett létre jönnie: semmi kétség nem maradhat fenn tovább ezen utóbbi rendháznak a XVI. századnak nem első felében, hanem vége felé, vagy a következőnek elején, — szóval nem az 1549. előtt már elhalt *első*, hanem a *második Bercsényi László* által lett alapíttatása iránt. Vagyis, mint ebből is nyilván következik: gr. Bercsényi Miklós állításához híven, a második, *ifjabb* Bercsényi László, és nem az *első* vagy idősb, volt szörényi bán.

Pesty Frigyes tévedését ezzel helyreigazítva, térjünk vissza I. László özvegyéhez. Cecilia asszonynak a pozsonyi káptalan előtt 1549. elején fennforgott panaszos ügye ebből álla:

A káptalan 1549. évi Szent-Mátyás apostol napján kelt jegyzőkönyvi iktatványával bizonyítja, hogy e napon személyesen megjelent előttök Vitézlő *Bornemisza Sebestyén* (Egr. Sebastianus Bornemyzza) Nagyságos Nádasdy Tamás országbíró és vasi főispán levelével, és tanúságot tőn, hogy néhai Vitézlő Hobordancz Márknak és a gyermek *Bercsényi Boldizsárnak* megöletésében öneki semmi része nincs. Tagadja nevezetesen, hogy ő Hobordancz Márkot s a panaszló özvegy Bercsényi Lászlóné Cecilia úrnő fiát Boldizsár gyermeket

¹⁾ *B. Semnyej-levéltár* Csörgön, ad fasc. 11. nro 84. V. ö. Új. Magy. Múz. 1860. II. 174.

²⁾ Új Magy. Múz. az id. h. — Lehoczky Stemmatogr. 48. l. — Bonbardi Topogr. Magni Regni Hungariae, 556. l.

(»puerum Balthasarem filium ejusdem Domine Cecilie Actricis«) nevelőjével néhai Kochy's Mihálylyal és Farkas Balázs nevű szolgájával elfogta, elfogatta, s kezeiken-lábaikon megkötözve, a Dunapartra hurczolta, ott őket lefejeztette, s levágott fejüket a Duna habjaiba vettette volna, (»... eorundem capitibus decolatis, in undas confluentis Danubij non projecit neque per alios projici curavit«); és ünnepélyes esküt tesz le két más nemes személylyel — Baga nevéekkel — egyetemben, hogy ő Bercsényi Boldizsár gyermeknek, Hobordancz Márknak s a más kettőnek meggyilkoltatásában, sőt az egész föntebbi ügyben (»sed in totali praemissa occasione«) ártatlan.¹⁾

Mint e vallomásból látható, itt rémletes gyilkosságról: négyes gyilkosságról, közte egy ártatlan gyermeknek, néhai Bercsényi László legifjabb fiának meggyilkolásáról van szó; kinek és hozzátartozóinak rejtélyes halálát a gyászos özvegy s vérző szívé anyja, Bercsényi Cecilia úrnő, törvényes nyomozással igyekezik vala földeríteni. Gyanúja, — miért, miért nem? előttünk ismeretlen — Bornemisza Sebestyénre esett, kit is megidézttetvén, ez az országbíró levelével kezében és két tanúval megjelen a pozsonyi káptalan előtt, s ez utóbbiak vallomásaival és esküjével bizonyítja ártatlanságát, a fölperes özvegy anyával szemben.

Többet ezen rémes ügyről nem tudunk. — Ki volt légyen a Boldizsár fiúval együtt elvérzett Nemes Hobordancz Márk, a ki a négy meggyilkolt közül *elől* neveztetik? Úgy látszik, a — talán utazás közben elfogott és legyilkolt — gyermeknek főfelügyelője, gyámja, tán Bercsényinének rokona is: mindenestre pedig az elhunyt Bercsényi Lászlónak *igen régi barátja*, születésére nézve alkalmasint *cseh nemes*. Ugyanis II. Lajos király számadáskönyveiben (Történelmi Tár, XXII. 162. l.) előfordúl ezen szerencsétlen uralkodó udvari ifjai között egy »Hobordancz« János nevű, — kivel tehát Bercsényi együtt szolgált, — talán ennek testvére volt a Márk. Ugyanez a Hobordancz, Habardancz, Habardanczy János, utóbb mint I. Ferdinánd udvarnoka s diplomatája is említettetik.²⁾ Szóval

¹⁾ Pozsonyi káptalani levéltár; az 1549. évi prothocollumban.

²⁾ 1527-ben küldetett volt le a Maros mellé, *Fekete Iván* »czárt« megnyerni, Ferdinánd által titkos követségben. (I. *Smolka Szaniszló* »Fekete Iván.« *Széazadok*, 1882. évf. 18. és köv. l.)

Hobordancz előkelő férjü vala, kit a Bercsényiekhez baráti, vagy sógorsági kötelék csatolt. Különben, a szörnyű gyilkossági eset további kiderítése még újabb fölfedezésekre vár. Eddigelé csak annyit constatálhatunk, hogy Bercsényi Lászlónak Boldizsár nevű, gyermekül hátrahagyott fia, iszonyú büntettnek esett áldozatul.

Lászlónak nejétől Ceciliától még egy idősb fiú- és két leány-gyermek tulajdonítható. Az öregebbik leányt, *Erzsébetet* a Hont-megyei régi jeles — a XVI. század végén fiúágon kihalt — Theszéri *Deméndy*-család egyik tagja, *András* vette nőül. A Deméndyek Róbert-Károly alatt Olaszországból származának hazánkba, hol közülök László már 1381-ben váradi püspök és Nagy-Lajos királyunk udvari orvosa vala; utóbb nyitrai püspökké lőn. A család Hont, Nógrád, Bars, Nyitra és Trencsény megyékben birtokolt, s a főbirtokról Hont-megyei Teszérről, az egyik ág Theszérynek is neveztetett.

Deméndy András korán elhalt; özvegye azután Vitézlő Orgonás Lászlóhoz ment férjhez, — de ez is özvegyen hagyá őt 1574 előtt. Első férjétől két leánya maradt: Deméndy Orsolya és Anna. Orsikot *Kálnai Etthre Mihály* 1580-ban Hont-megye alispánja — kinek családja a tatárjárásig felvihető — vevé hitvestársául; ¹⁾ Annát pedig *Varasdi Prjdojevich Tamás Deák*, kinek részére, iránta és leánya iránti szeretetből, Nyitra vármegyei Zolnafalván bírt egész nemesi curiáját átengedi s átírja Bercsényi Erzsébet 1574-ben, a nyitrai káptalan előtt. ²⁾

Ennyit Bercsényi László idősb leányáról. Az ifjabb leány, *Bercsényi Katalin*, a Héderváryak, Viczayak, Gersei Pethők és más előkelő dunántúli családokkal vérséges, ősi nemes Mérgesi *Poky*-családba került. Férje *Poky Menyhért*, 1563—64-ben Győr megye alispánja volt. Bercsényi Katalin

¹⁾ *Nagy Iván*, Magyarország. Családai. III. k. 275 - 276. l. és IV. 103.

²⁾ *Nyitrai káptalani levéltár*, proth. 18. fől. 50. de Anno 1574. *Berchényj Erzsébet* — kinek ugyanitt leánya *Anna* is említetik — előbb Nemzetes *Deméndy András*, ekkor 1574-ben pedig Nzetes *Orgonás László* özvegye, Zolnafalwában bírt nemesi egész curiáját és tartozékait bevallja és átírattja *Varasdi Prjdojevich Deák* (Literatus) *Tamásnak*, iránta és nevezett leánya iránti anyai szeretetből.

1582-ben mint ennek özvegye vall ügyvédet Győr vármegye előtt, és fia nem lévén, Dubniczky Gergely Deákot fogadá örökbe.¹⁾ A Poky-család fiágon 1650-ben halt ki.

Látjuk, hogy Bercsényi Lászlónak mindkét leánya, atyjok kir. udvarnoki rangjához méltó tekintélyes állású s származású férjekre talált. És úgy látszik, hogy a Hont-megyei birtokokat jó részben ők öröklik vala: mert életben maradott egyetlen fitestvérékkel, és általában a Bercsényi-névvel, ezután az országnak egészen más részeiben találkozunk.

László fiában *I. Imrében* már mutatkozik a Bercsényiek nyughatatlan, kalandos vére, mely az egész nemzetségre nézve jellemző. Ő neki már legkevesbé sem volt hajlama atyjának II. Lajos király eleste óta folytatott csendes életpályáját követni; tetterős lelke tágabb szerepkörre: harcokra, udvari fényre vágyott, s azonkívül politikai hajlamai őt — ellenkezőleg atyjáéival — a Zápolya-párthoz, tehát a keleti országrész felé vonták. Azért e hajlamokat követvén, midőn anyja halála után az örökségen nővéreivel megosztozott, (a két leánynegyedre számba véve, a birtokoknak *fele* juthatott reá) a maga osztályrészeit Hontban, Barsban eladta vagy elzalogosította, s magát lovagmódra jól fölszerelve, néhány fegyveres szolgájával elindula, azon kor ifjú nemes vitézei példájára, — »*szerencsét próbálni.*«

Útja a Tiszántúlra s onnét Erdélybe vivé, hol ekkor II. János választott király uralkodik vala. Bercsényi Imre letévé a hódolati esküt az ifjú Zápolyának, s Nagy-Váradon megismerkedvén az akkori váradi főkapitánynyal, a később erdélyi fejedelemmé, majd lengyel királylává lett híres *Báthory Istvánnal*: a nagy ember fennkölt szelleme és ritka erényei annyira leköték a fiatal Bercsényinek bámulatát, hogy állandóul a nagy férfit közelében óhajtott maradni. Báthory szolgálatába, illetőleg udvarába fogadá a tehetséges és tettekre kész nemes; s Bercsényi odaadó hűséggel szolgálá őt, részt vón harcaiban Erdélyben, majd Lengyelországban, és sok hív s hasznos fáradozásival támogatá a Báthory-ház ügyét. Azzá lón a Báthoryaknál, ú. m. István királynál és Kristóf fejedelemnél, a

¹⁾ *Nagy Iván*, u. o. IX. köt. 390. és 393. l.

mi egykor néhai atyja volt II. Lajos mellett, t. i. *udvarnokká*. Ezért őt az érdemeket s hívséget elismerő Báthoryak jutalmazni akarván, Kristóf erdélyi vajda 1577-ben a *Székes* és *Kendeő* nevű marosszéki székely helységekben fekvő mindazon birtokokat és jogokat, — nevezetesen szántóföldeket, ugarokat, réteket, mezőket, kaszálókat, legelőket, erdőket, cseréket, szőlőket, folyóvizeket, halastavakat, malmokat és malomhelyeket stb. és ezeknek minden jövedelmeit és tartozékait, kir. haszonvételeit, stb. — melyek annakelőtte néhai Lázár Ferencznek, Marosszék királybírájának adományoztattak volt, de ez az adománylevelet még ki sem vévén, e világból maradék nélkül kimúlt: ezennel udvari főemberének *Bercsényi Imvrének* és az ő összes örököseinek s utódainak adja és adományozza teljes fejedelmi joggal, ama hű szolgálatokért, melyeket a nevezett vitézlő udvarnok úgy az ő testvérének István lengyel királynak, valamint az adományozónak is, különböző időkben és helyeken tőn s még ezután is teendő lészen. Kelt *Besztercze városában*, az 1577-ik év januárius 6-dik napján. *Christophorus Báthory m. p. L. S. Emericus Sulyok Cancellarius m. p.* ¹⁾

1) »*Nos Christophorus Báthory de Somlyó, Vojvoda Transylvaniae et Siculorum Comes, etc. Memoriae commendamus, etc. Quod Nos . . . attentis et consideratis fidelitates et fidelibus servitýs Egregý Emerici Berchený aulae nostrae familiaris, qua ipse Serenissimi Principi et Domino Stephano Dei gratia Regi Polonivo etc. ac deinde Nobis pro locorum et temporum diversitate exhibuit et impendit ac in futurumque exhibiturus et impensurus est. Totales itaque et integras portiones possessionarias in Possessionibus Zekes et Kendeő vocatis in Sede Siculicali Maros existentes, sitas, quae portiones possessionarias alias per dictum Dominum Regem Poloniae Egregio et Agili quondam Francisco Lázár tunc Iudici Regio dictae Sedis Maros donata et collata fuerant, sed literas superinde Donationales idem quondam Franciscus Lázár nondum extra-xerat, quo iam ex hoc seculo absque ullo liberorum solatione decedenti, ad Nos consequenterque collationem Nostram devoluta et redacta esse dinoscuntur, demtis tamen Primoribus Primipilis, Peditibusque Pixidarýs si qui forte in ijsdem portionibus possessionarijs qualitercunq; existent, . . . simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentijs, quibuslibet terris suis arabilibus, cultis, incultis, etc. . . . sub suis veris metis et antiquis limitibus existentes, memorato Emerico Berchený ipsiusque haeredibus et posteritatibus universis, (az »*utriusque sexus*« hiányzik) ex mera et plena autoritate Nostra dedimus, donavimus et contulimus, imo damus, etc. . . . Datum in Civitate Bistriciensí, sexta Die Januarý Anno*

Bercsényi Imre e fejedelmi adománylevelé erejével beiktatott a maroszséki megnevezett két székely jószágba ¹⁾, és ettől fogva ő és családja az adományozott birtok főbb helyéről: *Székesről* írta előnevét; ez iktatott praedicatumúl a család bárói és grófi diplomáiba, s a híres kurucz fővezér gr. Bercsényi Miklós is folyvást és mindig a »*Székesi*« előnevet használja hivatalos kiadványaiban. A család ezzel mintegy *székely jelleget* vett föl. Bercsényi Imre Székesen, mint rendes lakóhelyén, családi kápolnát építtetett. ²⁾

A mi Székes fekvését illeti: ez Maros-Vásárhelytől északkeletre, Tófalú és Kál helységek között, a Dana pataka által öntözött völgy fenekén, Csendér, Öröszvény és Zsegély nevű hegyek lábainál kieszen terül el, s az 1567-iki adólajstromban mint 7 kapuzámmal bíró falu fordul elő; 1346 holdnyi határán ma 116 lakóház áll. ³⁾ Még nagyobb hely volt a másik adományozott község, *Kendő*, mely 1567-ben 9 kaput számlált; ma azonban, többszöri áttelepülés után, csak 60—70 házból álló falucska, a Felső-Nyárádba futó Egres vagy Kendő pataka

Domini 1577-mo.« (*Eredetije* a maros-vásárhelyi itélőtábla előtt 1834. ápril 29-kén a Bercsényiek leányági utóda *Sófalvi Ilyés István* székesi birtokos által felmutatván, az erről vett hivatalos másolat jelenleg birtokomban).

¹⁾ Néhai *Kendey András* fiai *Miklós*, *György* és *István* a beiktatás utáni 15 nap letelte előtt ünnepélyes tiltakozásukat jelenték ki a fejedelmi udvarnál az adományos Bercsényi Imrének a kendei birtokrészekbe — mint állítólag őket illetőkbe — lett beiktatása ellen. A mi aztán Báthory Kristóf valamint Bercsényi Imre halála után, évekig tartó porre vezetett. Ebben a Kendey-testvérek azt vitatták, hogy ők birtokrészeiket, mint székely örökséget, II. János vál. király idejében is törvényesen el nem veszthették; sőt annak bizonyosságául, hogy a nevezett király őket 1570-ben maga is elismerte igaz nemesekül »*primipilus*«-okúl, annak egy az említett évben kelt kiadványát mutatták elő 1584-ben Báthory Zsigmond curiája előtt. (*L. Báthory Zsignondnak* 1584. február 1-jén e pörös ügyben kiadott mandatumát. *Eredetije a Bereczky-családnál* Torboszlón, Maroszáken. *Deák Ferencs* t. barátom szíves közléséből.)

²⁾ *Sófalvi Ilyés Istvánnak* 1868-ban velem közölt adata szerint. (»És mivel Székes lakói a reformációra állottak volt templomjokkal együtt, I. Bercsényi Imreh itt magának külön kápolnát építtetett, melynek romjai még most is megtalálhatók.«) Különb en e kápolnáról még többször lesz szó.

³⁾ *Orbán Balázs*: »A Székelyföld« IV. k. (Maroszsék) 103—104. l.

fölötti Bekecs-hegy nyújtványain, kopár, sziklás, de fölséges gyümölcsöt — különösen a marosszéki híres »piros párizs«-almát — termő határral. Ez jelenleg mintegy másfél ezer (1415) holdat számlál. Mindkét helységet tősgyökeres, református székelyek lakják.¹⁾

Ez a két község és e környék lőn jó darab időre a Bercsényiek új hazájává, s a család egynehány tagjának temető helyévé.

Egyébiránt Bercsényi Imre erdélyi jószágait házasságával is jelentékenyen szaporítá. Miután idősb fia *II. László*, mint alább látandjuk, 1589 elején tartá lakodalmát: következőleg e fiúnak 1565—66, legkésőbb 1568—69-ben kelle születnie; és így apjának I. Imrének házassága, Erdélybe költözése után nemsokára, az 1560-as évek elejére, legfőlebb közepére esik. És Bercsényi Imre jól házasodott; nőül vevé Kis-Sárosi *Saárossy Istvánnak* Nagy-Szalontai, Fekete-Báthori és Nagyfalussi *Tholdy Annától* született leányát *Zsófiát*.²⁾ E Küküllőmegyei eredetű Saárossy István — neje után — Biharban és Zarándban is tekintélyes birtokos vala, hol ugyanis 1562-ben Nagyfalu, Szent-Miklós, Telek, Csegedszeg, Eczioka, Gorba, Teczi (*Taucz?*) és Pipaly helységeekben valának részjóságai,³⁾ melyek későbbben, leánya révén, a Bercsényiekre s ezek utódaira szálltak át.⁴⁾

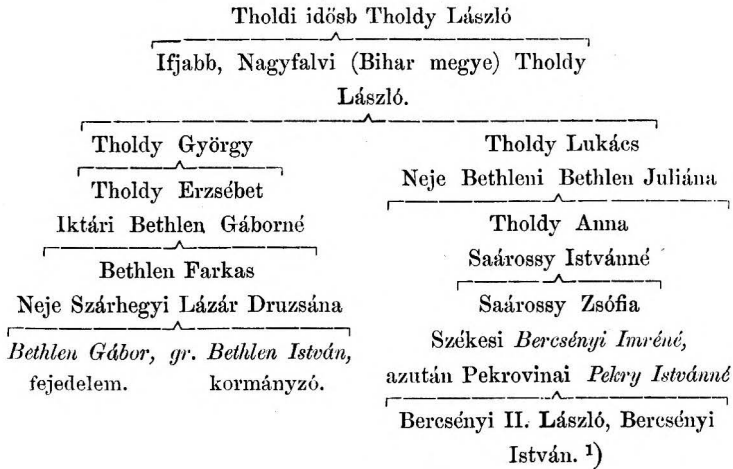
Házassága által Bercsényi Imre nemcsak a Tholdyakal: hanem Erdélynek egyik legelőkelőbb főúri, — majd fejedelmi — családjával, a *Bethlenekkel* is osztályos és vérrokonságba jött, és pedig a Bethleneknek úgy *iktári*, mint *bethleni* ágával. Szolgáljon erre nézve felvilágosításul a következő származéki táblázat:

¹⁾ *Orbán Balázs*: »A Székelyföld« IV. köt. (Marosszék) 74—75. l.

²⁾ »Deductio Genealogica *Familiae Bercsényianae* ex falmilia quondam *Tholdyana* et *Thomoryana* per gradum descendentem usque ad Familiam *Bercsényi* ab una et Familiam *Bethlen de Iktár* ab altera, Affinitatis sanguine junctas« feliratú, 1699-ben készült nemzékrendi táblázat szerint, melyet velem, 1759. január 14-kén Maros-Vásárhelytt keltezett másolatban *gr. Lázár Miklós* úr szívessege közölt.

³⁾ *Fábián Gábor*: Arad vármegye ismertetése, 31—38. l.

⁴⁾ L. alább Bercsényi II. Imréné és fiainak jószágos iratait, és *Nagy Ivánnál* II. köt. 10. és 11. l.

E táblázat mutatja, hogy a Bercsényiek Saárossy Zsófia által a Bethlenek fejedelmi (iktári) ágával *vérségi*, a bethleni ággal pedig *vérségi és osztályos* rokonságba jövének, lévén Saárossy Zsófiának nagyanyja Tholdy Lukácsné, született Bethleni Bethlen Juliána. ²⁾ S míg a Bihar és Zaránd vármegyei főntemlített birtokok Tholdy-ágon szállottak volt Bercsényi Imrénére: addig a Doboka vármegyei részjóságok *Bozzás* és *Ketely*, — melyekről az 1576-iki statutio és az 1587—89-iki fiscalítások bérlet-lajstroma, mint ekkor már Bercsényi-javakról szól, — bizonyára ugyanannak anyai nagyanyja: Bethlen Juliána örökségeként származának át reá és általa a Bercsényiekre, lévén e birtokok ősi Bethlen-juss. ³⁾

És ez szolgáljon feleletül gr. Lázár Miklósnak a Századok

¹⁾ E táblázat összeállításánál egészen a föntebb idézett 1699-iki (nyilván gr. Bercsényi II. Miklóstól származó) Tholdy-Bethlen-Bercsényi vérségi genealogica tabellát követtem, ennek csupán azon hibáját igazítván helyre, a hol második rovatának utólján egy nemzedéket átugrik, s Bercsényi II. Lászlót és Istvánt kifelejtve, mindjárt II. Imrét (a II. László fiát) teszi I. Imre fiává.

²⁾ L. *Nagy Iván*, Magyarország. Családai. II. köt. 75. l.

³⁾ L. gr. *Lázár Miklós* közleményét a Századok 1879-ki évfolyama I. füzetében, 81—82. l.

1879. évfolyama 82. l. foglalt töprengése és kérdésére: »*Valjon Bercsenyi Imréné Bethlen-leány-e?*« Nem volt Bethlen-leány, hanem Bethlen-leánynak unokája! E szerint gr. Lázárnak abbeli sejtelme, hogy a régi Bethlen-birtok Bozzás és Ketyel beházasodás útján kerülhetett Bercsenyi kézre, — a valószínűságon alapúl. Csakhogy a beházasodás, mint láttuk, nem közvetlenül magába a Bethlen-családba történt.

Bercsenyi Imre, úgy látszik, gyakran tartózkodott nejének dobokai bozzási birtokán, miután őt némelyek e lakóhelyéről is írták: »*Bozzási Bercsenyi Imre*«. Így pl. gr. Kemény József erdélyi Diplomatariuma XII. köt. 11. sz. a. létezik egy okmánykivonat, melynek eredetije a kolozs-monostori convent levéltárában őriztetik. Ez egy 1576-iki statutióról szóló jelentés, úgymint Kornis Gáspár máramarosi főispán beiktatásáról a Károlyi Lászlótól elkobzott Doboka vármegyei kékesi és apáthii részjóságokba; holott is a statutió tanúként jelen volt szomszéd birtokosok között említetik »*Emericus Berchényi de Bozzás*.«¹⁾

Bercsenyi Imre, miután nejétől Saárossy Zsófiától két, reményteljes ifjú fiát *II. Lászlót* és *Istvánt* hagyott hátra, 50—60 éves korában, 1584 előtt meghalt. Ugyanis Báthory Zsigmondnak »*Albae Juliae, feria tertia proxima post festum conversionis beati Pauli Apostoli A. D. 1584.*« — nemkülönbén ugyanannak »*in Oppido Zekely-Vásárhely, feria tertia in festo conversionis b. Pauli Apli A. D. 1586.*« kelt peres ügyi mandatumában róla már mint elhúnytról van szó.²⁾ Továbbá az 1587—89-iki fiscalítások lajstroma végén a dobokai bérleteknél Bercsenyi Imrének már szintén *özvegye* említetik. (»*Relicte Emerici Berchenij sua portio arend.*«³⁾ Azt is tud-

¹⁾ *Gr. Lázár Miklós* közleménye, Századok 1879. évf. 81. l.

²⁾ »*Egr. quondam Emericum Berchény*«, és ismét: »*Idem quondam Emericus Berchény*«; újból: »*Interim autem praefato etiam Emerico Berchiény e vivis migrante, et causa ejusdem praemissa in Egr. Ladislaum Berchiény filium suum condescendente*« etc. Báthory Zsigmond, a Kendey-féle pörös ügyben 1584. február 1-jén kiadott mandatumában. (Ennek, valamint az 1586-ikának is — mely az 1584-ikira hivatkozik s azzal megegyez — eredetije a torboszlai *Bereczky*-családnál Marosszéken.)

³⁾ *Századok*, i. h. L. továbbá *gr. Kemény Józsefnek* az erd. múz,

juk azonban az 1699-iki Tholdy-Bethlen-Bercsényi család adataiból, hogy Saárossy Zsófia, első férje halála után Pekry Istvánnak adá kezét. ¹⁾ E második házasságának tehát, mint-hogy 1589-ben még özvegyként van nevezve, mindenesetre ezen év után kelle történni; mikor? — tüzetesebben nem tudhatjuk. Előbb első férjének Bercsényi Imrének hamvait, hihetően saját kívánatára, a Kendővel szomszéd, regényes fekvésű *mikházi kolostornak* sok jeles hazafi porait rejtő sírboltjába tétette örök nyugalomra, ²⁾ s két fiát emberkorra nevelte. Az iménti adatból, valamint a székesi külön kápolna építtetéséből következtetve, Bercsényi I. Imre is, — miként utódai — a r. kath. vallást követte. ³⁾

őrzött »Diplomatarium Transylvanicum« czímű kiadatlan oklevél-gyűjteményét, VI. köt., hol egy, Bethlen Farkas és György közt létrejött 1589-iki egyességlevélben Bethlen Farkasnak, Gábor fejedelem atyjának, a *Bercsényi Imre özvegyével Saárossy Zsófiával* folytatott peréről van emlékezet. (»Prosequutionem et procuracionem litis, quam idem Wolfgangus Bethlen cum Generosa Domina Sofia Sárossy, Relicta Egregii quondam Emerici Berchényj . . . in sese recepisset,« stb.) Kelt ezen oklevél 1589. feria 2-da, p. p. Dom. Oculi. Eredetije Gyula-Fejérvártt.

¹⁾ »Sophiam Saárosi Consortem Emerici Bercsényi senioris 1575; qui 2-*do* (nupsit) *Stephanum Pekri*.« (Az 1699-iki nemzedékrend.)

²⁾ A Sófalvi *Ilyés-családnak* — Bercsényi Imre leányági utódai és ma is Székes birtokosainak — 1868-ban velem közlött adatai szerint, (I. *Thaly*: »Rákóczi Tár«, II. köt. XI—XII. l. a bevezetésben) a mikházi zárdatemplomban a sírűregét fedő kőlap felirata. V. ö. *Orbán Balázs*: »A Székelyföld«, IV. köt. 104. l. Annyiban azonban hibásan olvasta le a sírfeliratot Ilyés Károly barátom anyja, néhai *Ilyés István* úr, (szül. 1811-ben) az adatok szíves közlője, a mennyiben Bercsényi I. Imre halálának évéről az 1601-ik esztendőt jegyezte le róla, — a mi az ő, mindenesetre 1584 előtt történt halálát illetőleg főntebb idézett kétségtelen hitelű adatokkal merő ellentétben áll. Ilyés István tehát valószínűleg Bercsényi I. Imre valamelyik fiának halálózási évét zavarta össze atyjokéval, mint a kik szintén a mikházi sírboltban, sőt tán ugyanazon közös sírűregben pihennek.

³⁾ *Ilyés István* úr szórúl szóra ezt írta nekem 1868-ban I. Bercsényi Imre haláláról s temetőhelyéről: »Meholt 1601-ben (ez, mint láttuk, fiának egyikéről állhat) s *mehagyása szerint, nehogy eretnekporokkal vegyüljenek porai*, — a közel fekvő mikházi convent kriptájába temettetett; a sírűreg nyílását fedő kő tanúsítja.« E szerint Bercsényi Imre *igen buzgó catholicus* vala, a minők fia László és unokái II. Imre, I. és II. Miklós is voltak.

Itt, Mikházán, a classicus római kor egyik fő emlékhelyén s a keresztyén középkornak szentelt falai alatt, a görgényi vár hősi védelmében elesett vitéz Ráthonyival és a többi kurucz tisztekkel együtt aluszszá tehát örök álmait a Bercsényiek azon a nagy Báthoryaktól méltán kegyelt, tiszteletreméltó, derék őse, a ki családját Erdélyben megalapította, s ott új hazát, előkelő vérségi összeköttetést és szép birtokokkal jólétet szerze utódainak. Helyesen nevezhetnők — családja második státorának. Az utódai által mindvégig kegyelettel használt »*Székesi*« előnév mindenestre az ő emlékét örökíti meg.

II. FEJEZET.

Bercsényi II. László és leányai.

Bercsényi I. Imrének, mint mondók, két ifjú fia marada. Az idősb *II. László*, atyja halálakor 16—20 éves lehetett. Gondosan nevelt, képzett ifjú vala, ki mint nemes apród, Báthory Kristóf, majd ennek halála után a siheder Báthory Zsigmond fejedelem udvarában szolgált. A Báthoryak, atyja hűségeért s érdemeiért, valamint saját dicséretes tulajdonaiért egyaránt kedvelék e Bercsényi Lászlót. Innét azon kitüntetés, hogy midőn László 1588 végén vagy 1589 elején meg-nősült: Zsigmond fejedelem *Kendy Sándor* kormánytanácsos megjelenésével képviselteté a lakodalmi ünnepélyen személyét.¹⁾

Nőül vevé pedig Bercsényi László, az élte virágában el-húnyt hatalmas főúr *Pekry Gábor* bihari főispán, váradi főkapitány és hat székely szék főkapitányának fiatal özvegyét: *Baládfy Borbálát*, Baládfy Kristófnak Thomory Erzsébettől született leányát.²⁾

---

¹⁾ » . . . . Sigismundus Balthoreus Medgyesino Albam-Juliam vénisset, ac Art. in Comit'ys Medgyesiensibus Anno proxime praeterito conditi, non tamen protinus ibi sigillo muniti, sed juxta conclusionem Regni ad id exequendum illuc fuissent translati, — quibus inter caetera statutum erat, ut certo numero *Consiliarj* semper praesto sint ad latus Vojvodae, — e numero eorum, quibus tunc id numeris demandatum fuit, *Alexander Kendy ad nuptias Ladislai Berczeni abivisset.*« Bethlen F. ezeket tán *Szamosközey István* följegyzéseiből merité, a ki — különben 1588. végére tévén ez eseményt, — Bethlennel egyezőleg így ír: »Mikor az (medgyesi) articulusokat meg kellene pecsétleni, halasztják azt Fejérvárra . . . . Az urak kiki eloszolván, *Kendy Sándor megyen Bercsényi László menyegyzéire.*« (Monum. Hung. Hist. II. oszt. XXX. köt. 21. l.)

²⁾ I. az alábbi nemzedékrendet. Tévedtem tehát, midőn régebben, a

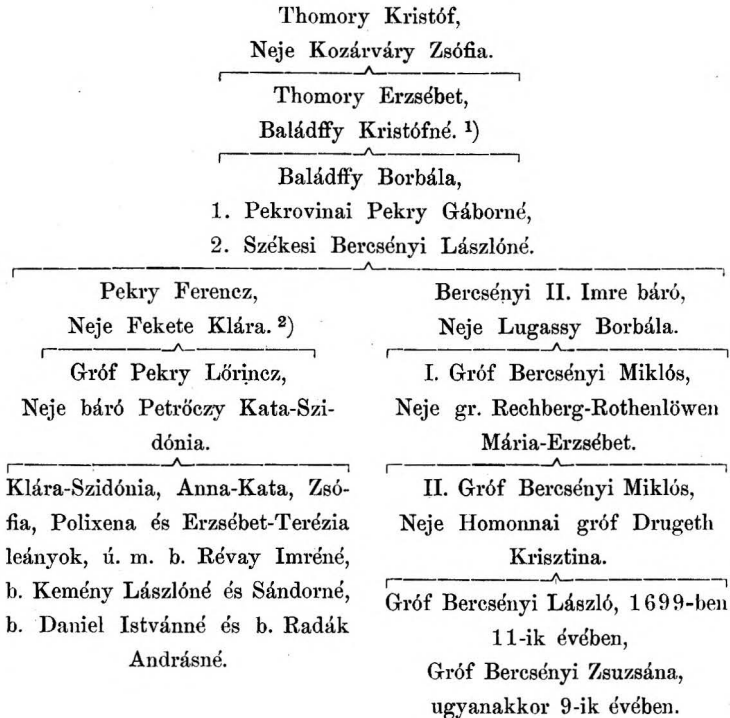
A XVI. században *Ozdi, Kis-Kendi, Bessenyei, Csesztvei* és *Csapói*, különféle birtokaikról vett előnevek alatt említett *Baládffy* — másként *Balátffy*, vagy *Baláthffy* — férfiágon a XVII. század közepéig virágzott erdélyi régi nemes család, nagybirtokú és előkelő volt, a Bethlenek-, Kemények-, Pekryek-, Gyerőffyek-, Kendeffyekkel, Barcsayak-, Radákok-, Lázárok-, Kúnokkal stb. rokon. ¹⁾ Sőt a Mohácsnál elesett Pál érsek családjával, úgymint a ma már szintén magvaszakadt Szucsáki vagy Csúcsi *Thomoryakkal* is kettős atyafiságban állván: a *Bethlenektől* és *Tholdyaktól* leszármazó Bercsényi II. László utódait e házasság a *Thomoryakkal* és *Pekryekkel* szoros vérségbe hozá. A Thomory-Baládffy rokonság egyik fokát Csapói Baládffy Ferencz nősülése képezi, ki is az 1514-ben erdélyi alvajdaságot viselt Thomory Istvánnak Margit nevű leányát vezette oltárhoz. ²⁾ A második rokoni kapcsolatot pedig — mely minket közelebről érdekel és Baládffy Kristófnak Thomory Kristóf Erzsébet nevű leányával való összekelése által keletkezett, — a Tholdy-Bethlen-Thomory-Pekry-Bercsényi vérséget mutató 1699-iki, már fentebb idézett családfának következő ágazata tünteti elő:

Rákóczi Tár II. köt. XII. lapján és a Századok 1877. évi VII-ik füzetében közölt Bercsényi-genealogiában »Baládffy« helyett mások után »Balásffy« Borbálát írék; de tévedett *gr. Kemény József* is, a ki viszont »Barátffy« Borbálát írta Bercsényi László hitveséül. (Új Magy. Múzeum 1860. évf. II. köt. 174. l.). Ámbár megjegyzendő, hogy a tévedés mindkét részről igen könnyű volt: mert Erdélyben *Balásffy* és *Barátffy* családok is léteztek s a Baládffyakkal nagyon gyakran összezavartatnak.

¹⁾ A Baládffyaknak a Darlanczy-családdal közös törzse az 1317. körül élt Simon (Somogyoni) bán, kinek Balád nevű unokája alapítja az Ozdi, Kis-Kendi, Bessenyei, Csapói, Ádámosi és Csesztvei előnevekkel élt Baládffy-családot. (*Székelly Oklevéltár* I. köt. 50. l. *Századok*, 1879. évf. 79. l.)

²⁾ *Nagy Iván*, Magyarország. Családai XI. köt. 241. l.

E család-leszármazási-táblázat alkalmából több felvilágosító észrevételt kell tennünk. Mindenekelőtt megjegyezzük, hogy példányunkon (vagyis a rendelkezésünkre álló 1759-iki hiteles másolaton) Bercsényi I. Miklós nejeül »Elisabetha Comitissa *Röffen*« áll, mely hogy csak a *gr. Rechberg-Rothenlöwen* névnek helytelen összevonása, alább — annak helyén — kimutathandjuk; de zavarok elkerülése végett a helyreigazítást már itt is szükségesnek tartottuk. Gr. Pekry Lőrincz 1699-nél jóval későbbben férjhez ment leányai férjeinek neveit csak mi iktattuk ide, a Bercsényi-Pekryféle rokonság fokozatainak jelzése

¹⁾ V. ö. *Nagy Ivánt* u. o. a 243. l., csakhogy *Erzsébet* helyett tévedésből itt is *Margit* keresztnév áll.

²⁾ Nem áll tehát *Nagy Iván* adata (IX. 201), a mely szerint Pekry Gábor neje Kornis Anna s Pekry Ferenczné *Baládfy Borbála* lett volna; holott Borbála Pekry Gábor felesége, s következőleg Pekry Ferencznek *anyja* volt.

kedvéért. Az 1699-ben készült táblázaton, természetesen, ezek még megnevezve nem lehettek.

Gr. Pekry Lőrincz anyjával itt világosan »*Clara Fekete*« szerepel, holott Nagy Ivánnál (Kővárynak kritikátlan és oly gyakran selejtes adatai után) a Pekry Lőrincz atyjának II. Ferencznek *Veér Anna* és utána *Gálffy Krisztina* említettnek nejeiül.¹⁾ Vagy hibásak tehát ezen adatok, vagy pedig — s ezt is föltehetjük, — Pekry Ferencznek még harmadik neje is volt, *Fekete Klára*, és ettől született gróffá s tábornagygyá lett történelmileg nevezetes fia. Fekete Klára, Pekry Ferencz holta után, 1678-ban, a történetíró gr. Bethlen Jánoshoz ment férjhez másodsor.²⁾ Bethlen nevelte föl Pekry Lőrinczet.

S most térjünk a Thomory-Baládffy-Bercsényi vérség vázolásához. Mindazok, kik Baládffy Borbálát Bercsényi I. Imre nejének vélik, tévednek, miután ezen Imre neje — mint látuk — Saárossy Zsófia vala; hanem Baládffy Borbála a Bercsényi I. Imre fiának Bercsényi *II. Lászlónak* hitvestársa volt, nemcsak a főntebbi családfa, de számos, alább következő birtojogi adat szerint is.³⁾

B. Apor Péternek igaza van, midőn Thomory István erdélyi alvajdáról szólván, azt mondja, hogy ennek legifjabb fiától Demetertől nemzett *Pál* nevű unokájától származnak a *gr. Bercsényiek* és a *gr. Lázárokból* Gyalakúti *gr. Lázár János* ága.⁴⁾ Ugyanis:

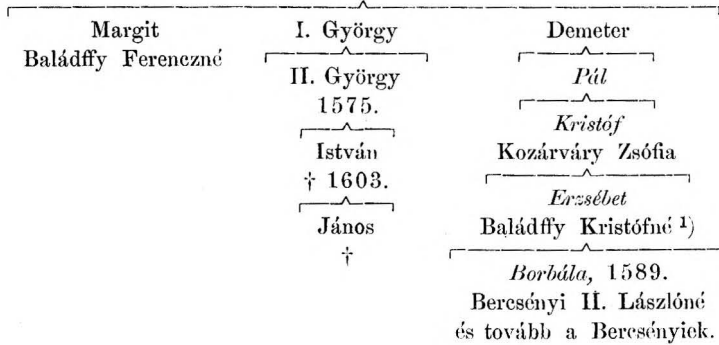
¹⁾ *Nagy Iván* Magyarország. Családai IX. köt. 201. l.

²⁾ *L. Orbán Balázs* Székelyföld Leírása V. köt. 60. l. s úgy Nagy Ivánnál is.

³⁾ Valót állít tehát *gr. Kemény József*, midőn az Új Magy. Múzeum 1860-iki II. köt. 174. l. így ír: »Hozzáteszem itt még azt, hogy Bercsényi *Lászlónak* nejétől *Barátfi Borbálától* . . . « stb.; továbbá, midőn Suppl. Dipl. Tom. IX. p. 299. ezt mondja: » . . . antelati *Ladislai* Bercsényi de Kutyfalva, *ex consorte ejus Barbara Barátfi* . . . « etc. (L. *gr. Lázár Miklós*: »A *gr. Lázár család*«, 60. l.). Csakhogy a *Barátfi* név helyett mindkét helyen *Baládffy* vagy *Baláthffy* teendő.

⁴⁾ »A Paulo (Thomory) vero descendunt familiae C. Nicolai Bercsényi, Joannis Lázár de Gyalakuta . . . « stb. (Altörjai *b. Apor Péter* munkái, közli *Kazinczy Gábor*, 55. l.)

Thomory István, alvajda
1514.

A Baládfyak leszármazását pontosan nem ismerjük; lehet, hogy a Thomory Erzsét nőül bírt Baládfy Kristóf, a Thomory Margit és Baládfy Ferencz *unokája* volt. Egyébiránt ez a Bercsényi-vérség kérdésére nem bír érdekel.

Gr. Lázár Miklós előtt (Századok, 1879. I. füz. 82. l.) Apor Péter genealogiai adalékaiban csupán az látszik érthetetlennek, hogy Apor szerint — daczára az általa említett Thomory Pál Bercsényiféle leszármazásnak — a Thomory-leányt hitvesül bírt Baládfy Kristóf leánya Borbála, *Pekry Gáborné* vala. A föntebb közlött 1699-iki családfa azonban erre nézve megadja a megfejtést, a mit Apor annak idejében elfelejtett volt följegyezni, hogy t. i. Baládfy Borbála előbb ugyan *Pekry Gáborné volt*, de első férjének halála után *Bercsényi Lászlónévá lön*.

Mindenképen helyes tehát a *Mike Sándor* genealogiai gyűjteményéből (erd. múzeum kézír.) ugyan gr. Lázár Miklós által (Századok, u. o.) idézett azon származékrend, melyben Bercsényi II. László nejeül »Baládfy Borbála van felhozva, kinek anyja Thomory-leány.« Ez felel meg a valóságnak s tel-

¹⁾ E Thomory *Erzsébetet* b. Apor Péter szintén Thomory *Margitnak* írja, talán csak tollhibából, a Baládfy Ferenczné hasonló nevével; egyébiránt Baládfy Borbála — mint látni fogjuk — legidősb leányát *Margitra* keresztelteté, ha tán édes anyja nevérol? ez Apor mellett lát-szanék bizonyítani. Azonban a mi származékrendünkben világosan Thomory *Erzsébet* áll Baládfy Kristófnéul. Ehhez ragaszkodunk tehát.

jesen összevág az 1699-ben Bercsényi II. Miklós által erdélyi örökös jószágai kikeresése céljából családi levéltárából egybeállított föntebbi leszármazási táblázattal.

Ezekkel — azt hiszszük — a vérségi kapcsolatok kérdését kellőképen tisztába hoztuk.

Bercsényi II. László atyai és anyai ágról örökölt szép és számos jószágait házassága által tetemesen gyarapította. Baládfy Borbálának jelentékeny hozománya volt. Ezentúl ugyanis számos helységekben, a hol a Baládfyak és Thomoryak valának nagybirtokosok: mindenütt említve találjuk részbirtokosokul — a Pekryek, Baládfyak s más rokonok mellett — *Bercsényi Lászlót is* és maradékait. Így pl. az 1589-iki kincstári bérleti lajstrom, a Fejér-vármegyei *Ózd, Herepe, Sölye, Kutfalva* és *Istvánháza*, s a Küküllő-vármegyei *Királyfalva* és *Dicső-Szent-Márton* községeknek mindegyikében megnevezi *Bercsényi Lászlót* («Ladislao Bercheny» és «Lad. Berchyeny») mint ottani jószágtulajdonost, Baládfy Zsigmond, Mihály és János, Pekry István, Barcsay Boldizsár, Radák Imre, Hosszúaszay Mihály, Thorda István, Kálnay Péter s több más rész-birtokos társai mellett. ¹⁾

Ezek Baládfy-ágon örökölt javak voltak. A Thomoryak fiágának kihalása után pedig Bercsényi László ivadékaira szállának a Fejér-vármegyei *Kövesd, Bürkös, Vecsérd, Mártonfalva, Mártontelke, Gezés, Gajná*r (másként *Gagyár*) és *Galacz* falvakban bírt Thomory-portiók. ²⁾

Úgy a Baládfy-, mint a Thomory-jószágokban természetesen csak az egyik Bercsényi-testvér, t. i. *László* örökösödék, öccse *István* nem.

Bercsényi István ellenben, miután későbbben ő is meg-nősüle, nejevel a *Sóvári Soós*-ok birtokaiból kapott. Istvánnak neje ugyanis a Bocskayakkal, Széchyekkel stb. közös eredetét egész a mesés Micz-bánig felvivő, Sáros-megyei ős *Soós*-család egyik leánya, *Borbála* vala. De házasságuk gyermektelen volt,

¹⁾ *Gr. Lázár Miklós* közleménye a Századokban, 1879. évf. 79—81. l.

²⁾ L. *gr. Kemény József* adatait *gr. Lázár Miklósnál*. («A *gr. Lázár-család*», 59—60. l.) Továbbá *Nagy Ivánt* IV. köt. 396—397. l., a *Ghyczy-családnál*.

és Bercsényi István korán elhalt vagy elesett; ¹⁾ Soós Borbálát 1607-ben már mint az ő özvegyét találjuk említve, ²⁾ később pedig mint (Dicső-Szent-Mártoni?) Balogh Mátyásné, harmadszor Rác Máténét. ³⁾

A Bercsényiek ifjabb ágát tehát *István* tovább nem terjesztvén, egyedül az idősb ággal, II. Lászlóéval lesz dolgunk. ⁴⁾

Bercsényi László a fönt elősorolt jószágok közül, a Radnóth közelében a Maros partján, az ország közepén igen alkalmasan és szépen fekvő *Kutfalván* (torzítva: *Kutyfalva*) különösen szeretett tartózkodni; valószínűleg azért, mert innen úgy a fejérvári fejedelmi udvart és Fejér- s Küküllő-megyei jószágait, valamint a maros-székieket is, Székest és Kendőt, közel kaphatá. Kutfalvi lakásáról aztán el is nevezék őt az akkori kor szokása szerint, — miként néhai atyját »Bozzási«, úgy őt viszont »*Kutyfalvi Bercsényi*«-nek, (»Ladislaus Bercsényi de Kutyfalva«; Bethlen Gábor 1626-iki remissionalis levelében. ⁵⁾ Valódi előneve azért mégis a »*Székesi*« vala.

¹⁾ Azért mondjuk: »*vagy elesett*«, mert *Enyedi Pál* krónikájában a Miriszlónál 1600. év sept. 18-kán Mihály oláh vajda ellen vívott ütközet leírásánál ezt olvassuk: »De kevés kárt tőn az vajda lövéssel. Egy főembernek *Bessenyei Istvánnak* az fejét találák taraczkkal, — meghala.« (*Gr. Mikó Imre*: »Erdélyi Tört. Adatok«, I. köt. 182. l.) Valószínű, hogy itt sajtó- vagy tollhibából áll »Bessenyei István« *Bercsényi István* helyett. Így Kemény János fejedelem emlékiratainak Rummy-féle kiadásában (133. l.) hasonlókép »*Bessenyei Imreh*« áll, »*Bercsényi Imreh*« helyett. Szalay László észrevévéen a hibát, az újabb kiadásban már *Bercsényit* írt.

²⁾ *Wagner* Tabell Geneal. Ms. tab. XLVII.

³⁾ *Nagy Iván*, Magyarország. Családai X. köt. 311. l., a Sóvári Soós-családnál.

⁴⁾ A torboszlai *Bereczky*-család iratai közt lévő, 1584–1586-iki, Báthory Zsigmond-féle, a Kendey-részeket illető peres ügyi kiadványokban Bercsényi I. Imrének ugyan csak idősebb fia II. László említettik név szerint, mint a kit a peres ügy folytatása, atyja halála után illet: e körülmény azonban csak annyit bizonyít, hogy László öcsese István azon években még gyermek vala, — úgy, hogy az ő jogérdekeit is bátyja képviselte.

⁵⁾ L. *gr. Kemény József* okmánykivonatát *gr. Lázár Miklósnál*: »A *gr. Lázár-család*« 59–60. l. és az utóbbinak közleményét a Századok 1879. I. füz. 83. l. Egyébiránt a Pekryek is viselék a »Kutyfalvi« előnevet; nevezetesen Bercsényi László mostoha-fiát Pekry Ferenczet (anya Baládfy Borbála utáni kutyfalvi részbirtokost) ezen a néven je-

Sőt úgy látszik, később Kutfalváról állandóan Székesre tevő át lakását; annyi bizonyos, *hogy a székesi Bercsenyi-kasztélyt ő építteté és pedig 1590-ben.* Erre pozitív adatunk van: magának Bercsenyi Lászlónak eredeti, sajátkezű levele, melyet Kutfalváról a mondott év november 24-kén, a Fráter Györggyel Slavoniából Erdélybe származott és ott a Zápolyák adományozásai által birtokossá lett Suselich-Horváth Menyhért dicső-szent-mártoni földesúr-társához intézett. E levél írása gyors és igen gyakorlott kézre vall; kár, hogy zöld viaszba nyomott, paizsos pecsétén a Bercsenyi-czímer már ki nem vehető, — ez volna t. i. a család címerének eddig ismert legrégebb példánya. ¹⁾

löli b. Apor Péter: »*Franciscus Pekry de Kutyfalva*, Supr. Comes Comitatus Albensis Trans.« (L. Apor munkái, 56. l.)

¹⁾ Maga a levél betű szerinti másolatban így hangzik: »Zolghalatomot írom K.(egyelmednek) mint bizodalmas Vramnak, Istenteol kevanok te K. minden kevasághí szerent valo jokat meg adatni azokkal egjetemben, kikel Kgd Istenteol kevanya. — Megertetem Kgd levelet, meljben Kgd ír az feöldek feleol; bizony Vram, ez ezt. (esztendő) wdeiben is kez leöttem volna K. adnom, de Kgd nem talált meg feleole, nem tutam hogi szükseghes legjen K. Azert most ime K. adom ezre az fordulora valot, eljak (csak) Kgd agjon (adjon) hasonlot it (tehát Kutfalván, hol Bercsenyinek nagyobb birtoka volt, a dicső-szent-mártoni részjósziq helyett) enekem; bátor Kgd meg sánczoztassa, mert K. adom ez jöveő eztendeöbenys, ha Isten azt agya ernünk, kez vagjok K. adny. — Ír Kgd arrolis hogý Kgd nem tutta hogj *hon legjek*; en sem tuttam Vram, az Kgd homletet, mert ha tutam volna, eddig Kegýdel szemben leöttem volna. — *Az minemö per vajjon Vram közhük*, (tehát mint birtokostársak, pörlekedtek is) *le kellene szállitanunk.* Az Kgd jobbagjanak talalnok kedvet; anak felette meg higje Kgd, hogj meg bwntetnem az embert erte, hogj talam Kegýs helyen hadna. *Szinten most, Vram, az hitwan házot Székesen ha elvegezhetem,* Kgddele en magamis szemben leszek. Farczja meg Isten Kgdet minden javajval. Datum ex *Kutfalva*, 24. 9-bris Anno 1590. — Frater *Ladislau Berchenij* m. p.«

Külczim: »Egregio Domino Melchiori Horvat de Szent-Márton, Domino et Fratri mihi observandissimo.« P. H. (Félvívre írt ép eredetije az Ugron-család levéltárában Székely-Udvarhelyen. Suselich-Horváth Menyhért leányát Zsófiát ugyanis a Bethlen Gábor s I. Rákóczi György idejében élt és udvarhelyszéki főkirálybírósgát viselt *Ugron Pál* bírta volt nőül s ezen a révén a Suselich-Horváth család birtokai és levelei az Ugronokra szállottak.)

Bercsényi II. László, atyjának, nagyatyjának példájához híven, nemcsak családja jóllétének: de egyszersmind a hazának, a közügyeknek is szentelé életét. Báthory Zsigmond fejedelemnek jó hajlamait ifjú korától bírván, azokban folyton megmaradt, ¹⁾ s érdemei, kiváló tehetségei fokenként odaemelik őt, hogy e fejedelem által a XVI-dik század vége felé, tehát az 1590-es években, kineveztetett *szörényi bánná*; mely fontos állásra pedig — kivált akkoriban, a folytonos túlterjeszkedéssel fenyegetődő s Báthory Zsigmonddal ellenséges török hatalom miatt, — igen tapintatos, ügyes, erélyes férfiak kívántattak. »*Circa finem seculi XVI. Ladislaus Bercsényi junior, Banus Sevreniensis*«, — jegyzé föl róla a tudós Hevenessy Gábor, dédunokájának gr. Bercsényi Miklósnak 1698-ban vele közlött adatai nyomán. ²⁾

És ezzel elérkeztünk ezen mind maig tüzetesen tisztába nem hozott kérdéshez.

Arról, hogy *ifjabb (II.) Bercsényi László* a XVI. század végén szörényi — vagy újabb nevezet szerint lugosi és karánsebesi — bán volt, s ő vivé be a kath. isteni tiszteletet és telepíté a jezsuitákat a tartomány fővárosába Karán-Sebesbe: a következő adatok szólanak:

1. *Ifjabb gr. Bercsényi Miklós*, a későbbi Rákóczi-fővezér, a bécsi udvarhoz intézett valamely folyamodványának mellékleteül 1699 vagy 1700-ban készített emlékiratát — melyben a Bercsényi-családnak az osztrákház iránti érdemei soroltatnak elő, — így kezdi:

»*Magnificus Dominus Ladislaus Bercsényi Junior, Banus Zewrieniensis*, moderne Instantis Comititis Nicolai (II.) Bercsényi *Proavus* (nagyatyjának atyja), primus in Metropolitim ejusdem Provinciae Civitatem Karan-Sebessiensium Catholicae Religionis Exercitium et signan-

¹⁾ A XVI. század vége felé sem a Berényi- sem a Perényiek közül *László* nevű nem élt; azért mi nagyon valószínűnek tartjuk, hogy ama »*Ladislaus Brini, Vice-Capitaneus Principis Sigismundi Báthory*«, kinek 1587-ben Gyalakutai Lázár Györggyel bizonyos *marosszéki* jószágok miatt baja volt, tulajdonképen *Bercsényi László* vala. (L. gr. *Lázár Miklósnál*: A gr. Lázár-család, 56—57. l.) És így Bercsényi László 1587-ben Báthorynak alezredese volt volna.

²⁾ L. gr. *Kemény József* jegyzetét Új Magyar. Múzeum 1860. II. 174.

ter P. P. Societatis Jesu introduxit, ibidemque Fundationem faciendo, Collegium et Ecclesiam extruere curavit, redux factus Hierosolymis. *Filius ejusdem*, Emericus Bercsényi, Supplicantis vero *Avus*», (nagyatyja,) stb. ¹⁾

2. *Hevenessy Gábor*, a XVII. század végén s a XVIII-ik elején élt tudós jezsuita, szorgalmas adatgyűjtő, egy nyomon ezzel, — szintén gr. Bercsényi Miklóstól kapván 1698-ban adatait, — írja:

»*Circa finem seculi XVI. Ladislaus Bercsényi junior, Banus Seriniensis*, in Káran-Sebes Jesuitas advocavit, ibidem Collegium — ut dicitur — fundavit, redux Hierosolymis. *Filius ejus Emericus*«, stb. ²⁾

3. *Bél Mátyásnál*, a múlt századi jeles történetírónál találjuk: »*Ladislaus Bercsényi de Székes, Banus in Zecrin*; cujus filius Emericus Eques auratus«, — stb. ³⁾

4. *Lehoczky* Stemmatographiája 48. lapján szintén említi egy Bercsényi Lászlót mint szörényi bánt, s ez állítást elfogadja *Nagy Iván* is. ⁴⁾

Ennyi adat szól — íme — Bercsényi Lászlónak, az *ifjabbnak*. a báróvá lett Bercsényi *II. Imre atyjának*, szörényi bánsága mellett. Ezeket sem megezáfolni, sem mellőzni nem lehet. A »*Szörényi Bánság*« monographiája tudós írójának Pesty Frigyesnek ezen idézett adatokkal szemben tett azon állítását, hogy, ha volt Bercsényi László szörényi bán: akkor az csak a XVI. század első felében lehetett, és így Bercsényi I. László, nem a második, — már föntebb, I. László életének vázolásánál halomra döntöttük, mint tarthatatlant. A mint is, ifj. gr. Bercsényi Miklós, Hevenessy és Bél iménti adataira támaszkodva, mi tovább is határozottan fenntartjuk Pesty el-

¹⁾ »Extractus meritorum ab Illustrissima Familia Bercséniana, erga Augustissimam Domum Austriacam praestitorum.« *Ifjabb gr. Bercsényi Miklós* emlékirata. (Egykorú másolat a *b. Sennyey-család* csörgői levéltárában, ad fasc. 11. nro 84.) Kelte 1699 vagy 1700-ra esik: mert az 1697-iki pörzendülésről így emlékezik: »*ante triennia* occasione tumultuantis Rebellionis«, etc.

²⁾ Új Magy. Múzeum, 1860. II. 176. l. Közli *gr. Kemény József*, ki is Hevenessy ezen adatát szintén hitelesnek ismeri, sőt részéről még Bercsényi László leányaira vonatkozó további adatokkal egészíti ki.

³⁾ *Matthiae Bel*: Notitia Hung. Novae Geogr. Hist. Tom. I. p. 457.

⁴⁾ Magyarorsz. Családai, II. köt. 10. l.

lenében azon állításunkat, hogy *második Bercsényi László volt a szörényi bán*, és pedig a XVI-ik század vége felé, a mint ezt dédunokája — kétségkívül családjának levéltárából — állította, és a kortárs-tudósok Hevenessy s Bél elfogadták.

Sőt Bercsényi László szörényi bánságának esztendejét is meghatározhatni véljük, még pedig magának Pestynek munkájából. — Báthory Zsigmond fejedelem tudvalevőleg igen széles, változékony, ingatag jellemű ember volt, s főtisztviselőit gyakran változtatta. Ingatagságának súlyát érezték a szörényi bánok is — kiknek tisztéhez a lugosi és karán-sebesi kapitányságok is tartozának, — s a kik Báthory Zsigmond uralkodása alatt *majdnem évről évre változtak*. Ugyanis maga a Pesty Frigyes által nagy szorgalommal összeállított névsor szerint: 1588-ban bán volt *Palatics György*, 1589-ben *Lónyay Albert*, 1590. és 91-ben Nyivedi *Horváth Mihály*, 1592—94-ben ismét *Palatics György*, 1595-ben *Békés István*, és még ugyan 1595-ben a jeles hadvezér Simai *Borbély György*. (Békés lugosi, Borbély karánsebesi bán vala.) »1596-ban bán nem nevezetetik«; 1597—1600 *Barcsay András*, 1603. *Huszár Péter* és *Lódi* más néven *Horváth Simon*, a kit már Basta nevezett ki, stb.¹⁾

E szerint tehát a XVI. század végén minden évről ismerjük a szörényi (lugosi és karán-sebesi) bánokat, *csupán 1596-ról nem tudunk bánt nevezni*. Pedig az 1596-dik év azon vidékek történetében különösen nevezetes; ekkor dühöngött ugyanis a Báthory Zsigmond és a török közötti háború legkeményebben, *ekkor ostromoltatta Báthory Temesvárt, és az egész erdélyi haderőnek épen a szörényi bánság területein kellett átvonulni, onnét meríteni élelmezési forrásait, s visszahúzódlási pontokul a szörénységi végházakra: Karán-Sebesre, Lugosra, Facsetre stb. támaszkodnia*. Hogy épen ily kritikus időkben a szörényi bánság tisztje betöltetlenül állott volna, — föl nem tehető. Nagyon természetes tehát gr. Bercsényi Miklós világos állítása után (»*Circa finem seculi XVI. . .*«) a következtetés, *hogy Bercsényi László 1596-ban vala szörényi bán.*²⁾

¹⁾ *Pesty*, »A Szörényi Bánság«, I. köt. 302—305. l.

²⁾ Óhajtjuk, hogy közelebbről épen Pesty Frigyes t. barátunknak jusson a szerencse, e következtetésünket valami újon fölfedezendő positiv adat napfényre hozatalával megerősíteni, kétségen föllílvé tenni.

Bercsényi László szörényi bánságának korával tehát tisztában volnánk; abban azonban szerintünk tévedett a bán dédunokája, II. Miklós gróf, midőn a jezsuitáknak Karán-Sebesbe hozatalát stb., ezen ősenek tulajdonítja vala, »Jeruzsálemből visszaérkezése után.« A szent sírhoz ugyanis, több egykorú adatnak kétségtelen bizonyossága szerint, nem *II. László*: hanem ennek — csakugyan a szent sír lovagjává avatott — fia, *II. Imre* zárándokolt; s hogy a jezsuiták karán-sebesi rendházát is *ez és neje* alapították, még pedig 1625-ben, a mikor László már rég nem élt: azt a »Topographia Magni Regni Hungariae« szerzője *Bonbardi*, — ki maga is jezsuita volt, — munkája 556. lapján nyilván tanúsítja, a mint alább, *II. Imrénél* szórúl szóra idézni fogjuk. Dédatya és nagyatya tetteit a késő unoka igen könnyen összezavarhatta, kivált midőn a színhely, ú. m. Karán-Sebes, is azonos a volt szörényi bánnak — tehát a dédapának — tiszti székhelyével.

Hasonló tévedésbe jutott Bercsényi Miklós gróf, midőn dédatyjának Basta oldala melletti, Bocskay-ellenes szereplését nagyatyjának tulajdonítja, a föntidézettekhez folytatólag ezt írván:

»Filius ejusdem *Emericus Bercsényi*, Supplicantis vero Avus, tempore per *Gabrielem Bethlenium* contra Augustissimam Domum Austriacam intentati Belli, Commissario Suae Majestatis Sacratissimae, Comiti *Georgio Basta*, tam consilio, quam auxilio adstitit, ac cum socio suo *Joanne Lugassij*, viro rei bellicae maxime strenuo, qui ob fidelitatem pro rerum et temporum exigentia praestitam, ab Augustissimo *Rudolpho* Imperatore Supremus Capitaneus existens, in Sacri Romani Imperij Equitem creatus est, contra Bohemos militavit.« ¹⁾

E följegyzésben igen sok a zavar és anachronismus, a mi *Bocskay* és *Bethlen Gábor* háborúinak s Bercsényi *II. László* és *II. Imre* ezekben való részvételének összetévesztéséből ered. Mert igaz, hogy Bercsényi *II. Imre* újjat húzott *Bethlen Gáborral*: de *Bocskay* támadása idejében ő még legfőlebb 14—15 éves gyermek vala, apja — mint láttuk — 1589 elején nősülvén. *Bethlen* helyett pedig, hogy gr. Bercsényi Miklósnak itt

¹⁾ »Extractus meritorum, . . .« etc. a *b. Sennyey-levéltárban*.

mindenesetre *Bocskayt* kellett volna írnia: a *Basta*, *Lugassy János* és *Rudolf császár* szerepeltetéséből világos. Basta és fegyvertársa *Lugassy* ugyanis tudvalevőleg nem Bethlen Gábor, hanem Bocskay István ellen harcolának Rudolf uralkodása alatt, a XVII-ik század legelején (1604—1605), s az ő működésök idejére — t. i. a XVI. század végére s a XVII-ik elejére esik *Bercsényi II. Lászlónak*, az 1596-iki szörényi bánnak politikai és katonai szereplése is. Az apa, *László*, támogatja vala tehát »úgy tanácsával, mint segélyével« *Basta Györgyöt*, nem Imre, a fiú. ¹⁾

Ezt tisztába hozva, ismerkedjünk meg *Bercsényi II. László*-nak *Lugassy Jánossal* való viszonyával, s általában *Lugassy Jánossal*, ki a későbbi *Bercsényieknek* ősevé lesz.

Bercsényi László a szörényi bánsága után következett években is folytatta politikai és hadi szereplését. Valószínűleg báni tisztsége alkalmával barátkozott meg közelebről a hírneves *Borbély György* lippai főkapitánynyal, *Báthory Zsigmond* e jeles hadvezérével és ennek egyik igen kedvelt vitéz alvezérével, ezredes-kapitányával, a cseh hadjáratban is kitűnt *Lugassy Jánossal*, kihez aztán elválhatlan barátság csatolá.

Lugassy János, erdélyi nemes, a *Magyar-Peterdi Lugassyakból* származék; a család egy ága *Karán-Sebesről* is írja magát, ²⁾ mely körülmény s *Bercsényi Lászlónak* és *Lugassy Jánosnak* szörénységi szereplése, összefüggésben áll a *Bercsényieknek* *Lippa* és *Karán-Sebes* vidékein fekvő ama jószágaival, a melyekről gr. *Bercsényi II. Miklós* emlékezik. (L. lejjebb.)

Lugassy János a *Báthory Zsigmond* és *Bocskay* korában döntő szerepet játszó gyalog hadnak: a *magyarországi vitéz hajdúságnak* volt egyik hadnagya, = főtisztje. ³⁾ A hajdúgenerális *Borbély György* nagyon kedvelte, és 1602-ben őt küldé a *Lippával* átellenes és 1595-iki visszafoglaltatása óta rácz martalóczok kezére jutott *Sólymos vára* megvéételére. ⁴⁾

¹⁾ Hogy Bethlen Gábor tévedésből iratott légyen Bocskay helyett, már *Pestynék* is feltűnt. (L. »A Szörényi Bánság« I. 296. l.)

²⁾ L. *Nagy Iván*, Magyarország. Családai VII. köt. 194—195. l.

³⁾ L. *Enyedý Pál krónikáját* gr. Mikó Imréné, I. köt. 189. l.

⁴⁾ *Pesty Frigyes*, »A Szörényi Bánság«, I. köt. 304. l.

Lugassy meg is vívá a várat, mely azután 1607-ben, a hozzátartozó 10—12 faluval együtt — hadi érdemei jutalmául — Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem által öneki és mindkét nemű utódainak örökjoggal adományoztatott. ¹⁾ Később ez a sólymosi jóság is a Bercsényiek örökségévé lön.

Lugassy utóbb, az általános nemzeti áramlatot követve, hajdúival szintén átállott Bocskay István hűségére; ki a híres katonát jutalmazandó: őt 1606-ban Rákóczi Lajosnak és Borbély Györgynek hivatali utódjává, az ország egyik nevezetes végházának, az akkoriban kiváló fontosságú *lippai várnak főkapitányává* tévé. Mely tisztségben a trónon Bocskayt követett fejedelem Rákóczi Zsigmond is meghagyá Lugassyt, kinek kapitánysága alá tartozának Lippa mellék-erődei: *Arad, Sólymos* várak, s *Tót-Váradja, Facset* és *Bogván* erődített kastélyok is. ²⁾

Tehát ezen Lugassy Jánosnak — a ki példás vitézsége, vezéri tehetsége s a hadi rendeknél való kedveltsége által tekintélyt, s így nyert befolyása segélyével nagy vagyont szerze: mert Sólymoson és Karán-Sebes-vidéki jóságain fölül, Hód-Mező-Vásárhely városát is bírá roppant kiterjedésű pusztáival, — ismételjük: ezen Lugassy Jánosnak volt fegyvertársa s állandó barátja Bercsényi II. László; és fia *II. Imre* *vevé* *aztán* (1612—15 táján) *feleségül* *Lugassynak egyetlen leányát Borbálát*. E jeles nőről, ki a Bercsényi-család történetében, mint hű hitvestárs és gondos anya, oly szép hivatást tölt be, alább sokszor léssen szó.

Mikor halt meg Bercsényi László? Eddigelé adunk nincs reá; de Bocskay halálát aligha sokkal élte túl, mert többé nincsen semmi emlékezete, s gyermekei, — kik 1589—1596 között születtek, — kezdenek szerepelni. Egy fiút és négy leányt hagyott hátra, kik is az 1699-iki családfán így következnek sorrendben, melyet talán születési kor-

¹⁾ L. a Bercsényi családi irományokat, alább, nevezetesen az 1635. évnél.

²⁾ L. Lugassynak Lippáról 1607. febr. 23-kán Murát temesvári pászához intézett nagyérdékű levelét, a *Magy. Tört. Tár* XIII. k. 113—116. II. Torma Károly által kiadva.

rendnek vehetünk: *Imre, Margit, Borbála, Zsófia* és *Zsuzsána*.¹⁾

Az egyetlen fiúnak, II. Bercsényi Imrének életét a következő fejezetekben bőven tárgyalandjuk; szóljunk előbb a leányokról.

A Bercsényi-család fiai, a történelmi följegyzések és a fennmaradt arcképek tanúsága szerint, szép, barna-piros ábrázatú, jellemző magyaros típusú, és daliás, szálás termetű férfiak valának, — annál szebbek lehettek a nők. Különben az egész, épen nem szapora faj Bercsényiek közül csak az egy II. Lászlónak vala öt gyermeke s ezek közt *négy leány*; máskor *két nőtestvérnél több* sohasem létezett a családban.

Mindazáltal, ha László bánnak s nejének Baládfy Borbálának négy leánya volt is, — a szülőknek ez nem adott nagy gondot: mert a szép és vagyonos Bercsényi-kisasszonyokat ugyancsak hamar elkapkodták Erdély nemes családainak házasulandó ifjai. Alig iperedének föl ugyanis a leánykák, már is egymásután siettek őket az oltárhoz vezetni. S mind a négyen jól mentek férjhez; kettejük (Borbála és Zsuzsána) Erdélynek épen legelőkelőbb családaiba férjesült. Margitot Ákosfalvi *Ficsor Péter*, Borbálát Gyalakúti *Lázár János*, Zsófiát Kaáli *Kún János*, Zsuzsánát Farnosi és Ablánczkürthi *Ghyczy György* vette nőül.²⁾

Emlékezzünk meg e nővérekről sorban.

¹⁾ *Borbála* helyett itt *Katalin* van ugyan írva Lázár János nejéül, azonban ez nyilvános tévedés: mert számos egykorú okmányból kétségtelenül kiténik, hogy, a második nővér, Lázár Jánosné, Bercsényi *Borbála* vala, s *Katalin* nevű a négy nőtestvér közt nem létezett. — Hogy a legidősebb testvér csakugyan *Imre* volt: bizonyítja az a pozitív adat, hogy ugyanő 1630-diki záloglevelében (l. alább) nővéreit általában mind *húgáinak* nevezi.

²⁾ *Gr. Kemény József* (Új Magy. Múz. 1860. II. 174. és »A gr. Lázár család« 60. l.) másként sorolja elő őket, t. i. először említi *Kún Jánosnét*, azután *Ghyczynét*, harmadszor *Lázárnét* és végül *Ficsor Péternét*; az *Illyés István* úr által a székesi leányági levéltárból velem közlött genealogia pedig csak három leányt említ, ú. m. Bercsényi *Borát* Lázár Jánosnét, *Zsuzsát* Géczy Györgynét, és *Zsófiát* Kaáli Kún Jánosnét. *Margit*, Ficsor Péterné kimaradt. E nőnek keresztnevét különben csakis az 1699-iki családja tartotta fenn.

A legidősbnek, *Bercsényi Margitnak* férjéről *Ákosfalvi Ficsor Péterről* keveset tudunk; mindössze annyit, hogy *maros-széki* (Ákosfalva, a Nyárad mentén) gyökeres székely családból eredett, és így valószínű, hogy Székesen ismerkedett meg Bercsényi László leányával.

Basta György erdélyi kormányzó-tábornok Rudolf király részéről, 1604. február 4-kén Kolozsvárt a következő parancsot adá ki:

»Mierthogy *Fichior* (Ficsor) *Péter* Magyarorszában a császár ő Felsege hűsége alatt halt meg még akkor, *mikor Konstantinápolyból kijött volt*; hagyjuk azért Kglđnek s parancsoljuk is, ... hogy az minémű jószágát *az árvának* Kglđ elfoglalta volt, azt mindjárt remittálja nekik. *Nec secus faciat.*«¹⁾

Kihez vala intézve e parancs? nem tudni, mivel a cím hiányzik. Mindazáltal annyit megtanúlunk belőle, hogy Ficsor Péter 1604. elején már nem élt; hogy Konstantinápolyban járt volt, hihető: követségben vagy követséggel, és így értelmes, képzett embernek kelle lennie; végezetre, hogy *árvái maradtak*. De kérdés, hogy ezen Ficsor Péter azonos-e a Bercsényi Margit férjével? *Kétes*, ámbár *nem épen lehetetlen*. Ugyanis B. Margit, az 1699-iki családfa sorrendje szerint legidősebb Bercsényi-nővér, atyjok 1589. januárban nősülvén, Imre bátyja után legfőlebb 1590-ben születhetett, vagy, ha Imrével netalán ikertestvér vala, 1589. őszén. Ezt föltéve is, 1603-ban csak 14 éves volt; igaz ugyan, hogy az erdélyiek a XVI. és XVII-ik században fölöttébb korán szoktak volt nősülni, úgy, hogy 18—19 éves ifjonzok nőül vevének 13—14 éves gyermeklányokat. Így a történetíró Cserey Mihály Kaáli Kún Ilonát 13 éves korában vette el.²⁾ E szerint elveheti vala Bercsényi Margitot Ficsor Péter már esetleg 1602-ben, és így 1604-ben lehetett szó Ficsor *árváiról*.

De volt légyen akár ezen, akár más Ficsor Péter a Bercsényi László veje: annyi bizonyos, hogy Bercsényi Margit 1625 és 1626-ban mint Ficsor Péternek *özvegye* és pedig

¹⁾ Török-magy. kori Államokmánytár, I. köt. 43. l.

²⁾ *Cserey Mihály* Historiája, 267. l.

gyermekes özvegye említettik.¹⁾ Úgy látszik, maradéka csak leányágon, a Váradi *Gyulayakban* maradt fenn, minthogy róla az 1699-iki családfán ez áll: »Margaritha Bercsényi, Consors N. Ficsor, *cujus successor Alexander Gyulai.*« Más utódja megnevezve nincs, pedig még 1699-ben csak tudhatják vala, hogyha volt volna.

A második nővér, *Bercsényi Borbála*, fényes házasságot tön. Férje a Szárhegyi *gróf Lázár*-család gyalakúti ágából való, 1580. táján élt IV. Lázár János és Bethlen Zsófiának egyetlen fia: *Gyalakúti Lázár V. János* volt, ki rendesen Gyalakután, e marosszéki birtokán lakott,²⁾ a Bercsényiek Székes és Kendő törzsbirtokaihoz közel; tehát összeismerkedésök alkalmasint szintén Székesen történt.

Lázár János 1607-ben még, ekkori periratokban, kiskorúnak említették,³⁾ 1626-ban pedig már kiköltözék az élők sorából.⁴⁾ Bercsényi Bora tehát, néniével Margittal egyetemben, kora özvegyeségre jut vala. Özvegyeségének egyedüli vígasza György nevű egyetlen fiacskája volt, a kit a gyula-fejérvári főiskolában a leggondosabb nevelésben részesített. Ezen Lázár György — kitől a gr. Lázárok gyalakúti ága leszármazott — II. Rákóczi György fejedelemnek tanulótársa volt, később I. Apaffy Mihály fejedelem nővérét Erzsébetet vevé nőül, és mint ítélőmester, fejedelmi tanácsúr, s marosszéki főkapitány szerepel hazánk történetében.⁴⁾ Meghalt 1660. Órála tartá a rokonságot gr. Bercsényi II. Miklós a későbbben gróffá lett Szárhegyi Lázár Ferenczcel, II. Rákóczi Ferencz csíkszéki főkapitányával, a kit mindig »*sógor Lázár Ferencz*«-nek ír; igaz, hogy második neje gr. Csáky Zsuzsána által némi újabb sógor-ság is kötö ezt a híres kurucz vezérhez.

¹⁾ A gyula-fejérvári káptalan Liber Regiusa 10. fol. 88. egy a Bercsényi-nővéreket illető donatió olvasható 1625-ből, melyben ez is áll: »... pro Generoso Joanne Kún de Kaál, Georgio Géczy de Farnas, Joanne Lázár et *haeredibus Petri Ficsor.*« Ezzel egyezőleg gr. *Kemény József* is, a Bethlen Gábor 1626-iki cessionális leveléről szólván, Ficsor-nét így említi: »1626. *denati jam Petri Ficsor uxor.*« (A gr. Lázár család, 60. l.) Egyik adat szerint sem élt tehát ekkor már Ficsor Péter.

²⁾ Gr. *Lázár Miklós*, »A gr. Lázár-család« 58—59. l.

³⁾ U. o. A gr. Lázár-család levéltárából.

⁴⁾ U. o. Gr. *Kemény József* adata szerint.

Midőn a Gyalakúti gr. Lázárok dédanyjáról Lázár Jánosné Bercsényi Borbáláról írunk: nem hagyhatjuk érintetlenül az imént említett, tudománykedvelő gr. Lázár Ferencznek egy a Bercsényieket és saját családját illető jegyzetét. Gr. Lázár Ferencz ugyanis 1721-ben, Gyalogi János jezsuitához intézett levelében, az 1549-ben végrendeletet készített Lázár Jánosról emlékeztén, egyebek közt ezt írja: »*Ezen testans Lázár Jánosnak a leánya Orsolya volt a Bercsényi familiának egyik anyja, kik is akkor is bárók voltak de Székes.*«¹⁾

A különben tudós grófnak még tudósabb unokája gr. Lázár Miklós csak nehezen bír eligazodni ezen az adaton, mivelhogy a nevezett Lázár Orsolyát a széles ismeretű bűvár gr. Kemény József, »Familia Comitum Lázár de Szárhegy et Gyalakuta« című, kéziratban hátrahagyott művében Petky Jánosnénak gyanítja;²⁾ a közforgalomban levő nemzedékrendi táblázatokon ellenben Lázár Margit neveztetik Petky Jánosnéul, s Orsolya ekként sohasem fordul elő. Gr. Lázár Miklós tehát most, a Századok 1877-iki foyamában általunk közlött Bercsényi nemzedékrendi táblázat után arra a következtetésre jut, hogy Lázár Orsolyának férje, a gr. Lázár Ferencz állításának megfelelően, »*I. Bercsényi Imre lehetett*«,³⁾ és így lett volna Lázár Orsolya a »Bercsényi familiának egyik anyja.«

Gr. Lázár Miklóst kétségkívül az 1587—89-iki fiscalis bérlet lajstrom adatai és azon körülmény, hogy mi, I. Bercsényi Imre nejét 1877-iki táblázatunkon még megnevezni nem tudtuk, vitték következtetésére, a mely merőben *hibás*. Mert a Bethlen-örökségű bozzási és kételyi Bercsényiféle jószágok eredetét megfejtí a Bethlen-Tholdy-Saárossy vérség, és most, midőn az 1699-iki Bercsényi-genealogia nyomán biztosan tudjuk,

¹⁾ L. gr. Lázár Miklós közlését a Századok 1879. I. füz. 82. l. — A Bercsényiek még akkor nem valának *bárók*, csak *főrendű nemese*; igaz ugyan, hogy gr. Bercsényi Miklós már a szörényi bán II. Lászlót »*Magnificus*«-nak nevezi, — de ez a cím talán csak báni méltóságára vonatkozik Lászlónak.

²⁾ Nagy Ivánnál a gr. Lázár-család nemzedékrendje (VII. köt. 51. l.) gr. Keménynek ezen combinatiója szerint közöltetik.

³⁾ Századok, n. o.

hogy *I. Bercsényi Imre neje Saárossy Zsófia vala*, — megdől az egész következtetés.

Szerintünk úgy áll a dolog, hogy gr. Lázár Ferencz öszszezavará Lázár Orsolyát Bercsényi Borbálával; vagyis megfordítva van, mint a hogy ő mondá; t. i. *nem egy Lázár-leány (Orsolya) »volt a Bercsényi familiának, — hanem egy Bercsényi-leány (Borbála) a Lázár familiának anyja.«*

A gr. Bercsényi és gr. Lázár családok közötti rokonság kérdését tisztázni kívánó e kis kitérést tán helyén valónak fogja találni a szíves olvasó itt, a hol Bercsényi Borbáláról, a Lázár-család egyik ágának dédanyjáról van szó.

A harmadik vőlegény is Marosszékből, még pedig Székes közvetlen közeléből, Kálból került ki. Ez a ma már fiágon nem élő, régi székely Kaáli Kún-családnak — mely a gr. Tholdalaghyakkal, gr. Mikesekkel, gr. Bethlenekkel, Barcsayakkal, Csereyekkel, stb. vérrokon, — egyik ifjú tagja: a Kún Benedek marosszéki főkirálybíró testvéröccse, *Kaáli Kún János* volt, kinek *Bercsényi Zsófia* 1615-ben már neje vala. ¹⁾

A fiatal házaspár a kaáli ősi curián lakott, s csendes, boldog családéletben tölté napjait. Három leányuk született: az anyai nagyanyja nevére keresztelt *Borbála*, *Zsuzsána* és *Magdolna*. E leánykák azonban — ha az Illyés István úr által velünk közlött adatnak hihetünk — igen korán árvákül maradtak. A dolog ebben áll: a káli régi templom, mely alatt a földesúri Kún-család sírboltja elterült, a ma e sírboltról nevezett »*Kripta-hegyen*« állott, idők jártával azonban roskadozván, 1760-ban Berzenczey István és neje Kún Ilona költségén lenn a községben új templom épüle. A régit a hegyen pusztúlni hagyták; úgy, hogy ma már csak alapfalai állanak. 1850 táján a sírbolt még ép vala, de ez is »elhanyagoltatván, egybeomlott, s odatemette az ott levő sok síremlékét (16-ról beszélnek) a *Kaáli Kún-családnak*.« ²⁾

A Székelyföld lelkes monographusa, a fáradhatlan kutató b. Orbán Balázs, 1868—69-ben ott járván, »nehányat e

¹⁾ *Orbán Balázs*, A Székelyföld, IV. köt. Marosszék 99. l. — V. ö. *Nagy Iván*, Magyar. Család. VI. köt. 510. l.

²⁾ *Orbán Balázs*, u. o.

sírkövekből kiásott; de azok olvashatlanokká porlottak, *egyikén azonban mégis kibetűzhető volt Bercsényi Zsófia*, egy másikon *Kún Borbála* neve.«¹⁾ Tehát anya és leánya egymás mellett alusznak örök álmukat. — Bercsényi Zsófia ezen sírkövééről e nő leányági utódja, ma már *néhai* Illyés István székesi birtokos úr, 1868-ban nekem ezt írta: »Bercsényi Zsófia, Kaáli Kún Jánosné, meghalt 1623-ban; Kálban sírkövééről a felírás pár évvel ezelőtt még olvasható volt.«

Az itt megjelölt halálozási évet tehát kétségkívül a romladozó sírkőről olvasá le az öreg Illyés. De kérdés, hogy nem *rosszúl* olvasta-e le, pl. 1633 helyett? Mert Bercsényi Zsófia a Bethlén Gábor 1626 június 8-kán kelt remissionális-levelében még — a mennyire a gr. Kemény által közölt kivonatból kivethető — még *élőnek* mondatik. »N. N. (Sophia) Berczeni 1626. Joannis Kun de Kál uxor.« Írja gr. Kemény József;²⁾ tehát róla világosan úgy, mint 1626-ban még élőről beszél.³⁾ Halálozási éve e szerint, gr. Kemény adatával szemben, 1623-ról tán 1633-ra volna teendő. Annyi bizonyos, hogy a káli ó templom sírboltja adott hamvainak nyugalmat.

Említett három lánya közül az anyja mellé eltemetett *Borbála*, a régi tősgyökeres Sárdi *Simény* székely nemzetségbeli *Simény Gábornak* lón nejévé, kitől származott ivadékaik ma a gr. Telekiek, gr. Bethlenek, gr. Lázárok és Ugronok fiában élnek.⁴⁾ A második leány *Zsuzsána* a Kemény János erdélyi fejedelem önéletírásában (Szalaynál 464. l.) említett Kövesdi *Szarka Albert* Fejér-vármegyei nemeshez ment férjhez. Ettől született leánya Judith, a múlt század elején Baranyay Zsigmondné, Székesen;⁵⁾ kitől Baranyay Ráchel, Vajda

¹⁾ *Orbán Balázs*, A Székelyföld, IV. köt. Marosszék 99. l.

²⁾ L. gr. Lázár Miklósnál: A gr. Lázár család, 60. l.

³⁾ Másutt még világosabban említi ezt gr. Kemény, ú. m.: »Hozzáteszem itt még azt, hogy Bercsényi Lászlónak nejétől Barátfi (Baládfy) Borbálától született és 1626-ban életben lévő négy leányai maradtak, melyeknek férjei valának: *Káli Kún János*, — « stb. (Új Magy. Múzeum, 1860. II. 174.)

⁴⁾ L. *Nagy Iván*, Magy. Családai VI. köt. 510. és X. köt. 189. l.

⁵⁾ *Cserey Mihály* írja Historiája-272. lapján: »A feleségem (Kaáli Kún Ilona) familiájáról atyai ágon ezek a familiák vérségesek: marus-

Mihályné; Vajda Mária, Sófalvi Illyés Gerzsonné, *kivel a székesi Bercsényi-udvarház s birtok Illyés-kézre száll.* Illyés Gerzsonnak fia János, ezé *István*, az adatok közlője, a kitől Károly, Sándor, Lajos és Albert fiúk származnak. ¹⁾

Vége a harmadik Kún-leány *Magdolna, Pápay Mózes-sel*, az 1580 óta a Szilvássyakkal rokonult erdélyi Pápay-család idősb ága egyik tagjával kelt egybe, a kitől László nevű fia született. E Lászlónál aztán a családja tovább vezetve nincs, — úgy látszik, magva szakadott. ²⁾

Ezzel *Bercsényi Bora*, Kaáli Kún Jánosné ágával végeztünk. Lássuk a legifjabb Bercsényi-nővért *Zsuzsánát*. Ez még nénejeinél is fényesb házasságot tőn, s mint egykorú számtalan peres adat mutatja, igen eszes és erélyes nő lehetett.

A Ghiczi, Assa- és Ablanczkürthi *Ghyczy*-családnak egyik ága tudvalevőleg a XVI. század közepén, — a váradi kapitányságra, majd a gyermek Báthory Zsigmond fejedelem gyámjává és erdélyi kormányzóvá emelkedett *Ghyczy János-sal* — beszármazott Erdélybe, és ott szerzett farnosi birtokáról közönségesen Farnosi *Géczy* névvel neveztetett. E nőtelen Ghyczy vagy — hibásan — Géczy János gubernátornak

---

széki Kún familia, Huszár familia, *Bercsényi familia, mert az is a Kún familiából való anyai ágon*, (tán megfordítva?) *Baranyay familia Székesen*,« stb.

¹⁾ A Sófalvi Illyés-családnak néhai Illyés István úr által 1868-ban velem közölt leszármazási táblája szerint. Megjegyzem még erről, hogy 1467-ben él Illyés János alvajda; 1531-ben Illyés Bálint társaival folyamodik I. János királyhoz, hogy Miklósvárszéket mint önálló törvényhatóságot tartsa meg jogaiban; e Bálint fiai *Máté*, Báthory Zsigmond idejében ezeres-kapitány, II. Bálint és János. *Máté* 1585-ben Báthory Zsigmondtól a ma is meglevő eredeti donationalis szerint adományt nyer sófalvi, parajdi és korondi részbirtokokra. Fia Márton, Kemény János fejedelem hadnagya, kinek fiáról Györgyről írja 1669. dec. 13-án Kemény Simon, hogy a tatár mindenét elprédálván, »igaz nemességénél« egybe alig maradt, s ajánlja őt Marosszék törvényhatóságának figyelmébe. Ezen Györgynek fia ifjabb Márton ment azután *Székesre lakni*, hol is az ő *Gerzson* nevű fia beházasodott a *Bercsényi leányági utódok közé*. — II. Bálint ivadékai Parajdon, Sófalván és Pálfalván élnek. Végre Illyés I. János ága kiszakada Magyarországra, és ezen ágból származott *Illyés András*, ki 1696-ban mint r. kath. püspök került vissza Erdélybe.

²⁾ *Nagy Iván*, Magyarorsz. Családai, IX. köt. 117. l.

unokaöccsétől Ferencztől és a Thurzó György nádor nénjétől Orsolyától lőn e világra Ablanczkürthi és Farnosi *Ghyczy György*, az erdélyi ág utolsó sarja, Biharban és Erdélyben nagy jószágokkal bíró, dúsgazdag főúr. Ez vezette oltárhoz *Bercsényi I. Zsuzsánát*.¹⁾

Nem tudható, nős vala-e már Ghyczy György 1610-ben? mikoron farnosi és alsó-füldi jószágrészek végett egyezkedik a kolozs-monostori convent előtt.²⁾ Bercsényi Zsuzsa ekkor még alig volt több 14 – 15 évesnél, mindazáltal erdélyi szokás szerint már férjnél lehetett. Férje 1616-ban átengedi Bethlen Gábornak Zsáka várát és városát, Bellénszeget és Funthát Biharban, — melyekért viszont a fejedelem Ghyczynek adja az egész farnosi jószágot;³⁾ 1624-ben beiktatattik Oláh-Fenes birtokába; a következő évben pedig neje *Bercsényi Zsuzsána jogán* sógoraival együtt adományt kap a Fejér-vármegyei Kövesd, Bűrös, Vecsérd, Mártonfalva, stb. helységekbeli, Thomory-jogot képező részjószágokra.⁴⁾ Ezen 1625-iki adomány részletesebben körülíratik Bethlen Gábor fejedelemnek a Bercsényi-nővérek, illetőleg ezek férjei és árvái részére 1626. június 8-kán kiadott remissionalis-levelében, melyben ezeknek a nevezett Fejér-vármegyei, — mint látszik: a Thomoryak fiágának kihaltával — a fiscus számára lefoglalt részjószágok, örökösödési jogaik bebizonyulása után újból kezeikhez bocsáttatnak.

Gr. Kemény József, a ki ezen oklevelet a gyula-fejérvári káptalanban (Lib. Reg. Tom. VI. pag. 611. Anni 1626.) felkutatatta, tesz bizonyosságot arról, hogy az itt érintett négy Bercsényi-leány, »*testvér volt a II. Rákóczi Ferencz mozgalmai alatt szereplő Bercsényi (II.) Miklós nagyatyjával*,« (azaz *II Imrével*), a minthogy úgy is van. Továbbá ezt írja:

»Joannem Lázár anno 1626. jam fuisse denatum, ejus uxorem fuisse filiam (Barbaram) Ladislai Bercsényi de Kutyalva, hocque *jure uxorio*, haeredes dicti Joannis Lázár de Gyalakuta, possessoria obti-

¹⁾ Az 1699-iki Bercsényi-családta. — A gr. Lázár család, 60. l. — Nagy Iván, IV. 395—396. l.

²⁾ Kolozs-monostori convent levéltára, proth. C. fol. 40.

³⁾ Gyula-fejérvári káptalan levéltára, proth. append. fol. 420. és u. o. proth. J. Debreczeni, fol. 100.

⁴⁾ U. o. Lib. Regius nro 10. fol. 88.

nuisse in Kövesd, Bürkös, Vecsérd, Mártonfalva, Mártontelke, Gezés et Gajnári Comitatu Albensi, — constat ex Remissionalibus Gabrielis Bethlen 1626. 8-va Junii exaratis, *tenore quarum publicationi praememoratorum bonorum Kövesdianorum, in favorem prolium antelati Ladislai Bercsényi de Kuttyfalva, ex consorte ejus Barbara Barátfi (Baládfy) susceptarum, earumque successorum renunciat, retenta solum portione in Galacz (Gy.-Fejérvár közelében) habita, quae quidem etiam dictas proles concerneret, sed per eandem dicto Principi in signum gratitudinis cessa fuit.* Cessionales hae exstant in Libro Reg. dicti Principis inscriptae, et ex ysdem sequens evenit condescensio:

*Ladislaus Bercsényi de Kuttyfalva,
eujus uxor Barbara Barátfi (Baládfy.)*

N. N. (Sophia) Bercsényi 1626. Joannis Kún de Kál uxor.	N. N. (Susanna) Bercsényi 1626. uxor Georgii Giczi de Farnos.	Barbara Bercsényi 1626 † denata jam Joannis Lázár de Gyalakuta uxor.	N. N. (Margaretha) Bercsényi, 1626. denata jam Petri Ficsor de Ákosfalva uxor. « 1)
---	---	--	---

Tehát Galacz átengedése volt az ár a többi Thomory-féle javak visszabocsátásáért. Feltűnő azonban ezen ügynél, hogy a fivér *Bercsényi Imre* mint örökostárs neve következetesen mellőztetik; az volt légyen e körülménynek oka, hogy ezen jószágok, mint anyai örökség, osztály szerint csakis a leányokat illették? avagy talán Bercsényi Imrének Bethlen fejedelemtől éppen ez idő tájban bekövetkezett kegyvesztettségében kell keresnünk a feltűnő mellőztetés megfajtását? — El nem dönthetjük. A kegyvesztésről majd alább.

A többi Bercsényi-leányokról ez az utolsó pozitív adat, a melyre találhattunk; hanem az egy *Zsuzsáról*, Ghycznéről még igen sok jog- és birtokviszonyi ügyben megemlékeznek a hiteles helyek oklevelei. Ő ugyanis férjét Ablanczkürthi s Farnosi Ghyczy Györgyöt még ugyanazon 1626-ik évben, vagy a következőnek elején elveszté: mert 1627-beli peres iratokban már mint *özvegy* említettik. 2) *Gyermektelenül*, özvegyi jogon marada a

1) L. gr. Kemény József e közlését gr. Lázár Miklósnál: »A gr. Lázár-család«, 59—60. 1. és v. ö. az Új Magy. Múz. 1860. II. köt. 174. 1. írt gr. Kemény-féle jegyzettel is.

2) L. a következő lapon a 3. sz. a. jegyzetet, mely 1627-iki oklevélből van idézve.

dús Ghyczy-örökségben; ¹⁾ mely javaknak lehető birtokba vétele, vagy legalább minden elképzelhető jogigényeinek megóvása céljából, Ghyczy György halála után azonnal megkezdé az özvegy ellen a harczot amannak veszekedő természetű nővére *Ghyczy Zsuzsána*, Tóthi Lengyel Jánosné. ²⁾ Úgymint, mindjárt 1627-ben ellentmondást és ünnepélyes tiltakozást adott be a kolozs-monostori convent előtt, Bercsényi Zsuzsánának a farnosi és alsó-füldi jószágokban lehető netaláni örökösödési igényei ellen. ³⁾

De a férfias lelkületű fiatal özvegy nem ijede meg a pörpatvaros sógorasszony szakadatlan támadásaitól, — éven át szívósan elpörlekedett vele; őtőle ugyan semmi jogot ki nem csikarhatott!

Bercsényi Zsuzsánának, özvegységbeli birtok- és jogügyi intézkedéseiből s irataiból elősoroljuk a következőket:

1630-ban Bihar- és Zaránd vármegyékben Tholdy-ágon örökölt — tehát saját tulajdonjogú — részjóságait elzálogosítja testvérbátyjának *Bercsényi Imrének*. ⁴⁾

1632 és 34-ben a leleszi convent előtt peres ügyei vite-lére ügyvédet vall, s egyszersmind az utóbbnevezett évben néhai férje után örökölt bárhol fekvő jószágait, halála esetére, Keczely Istvánnak hagyományozza. ⁵⁾ Ez, úgy látszik, sógornéjának szánt *revanche* volt.

1635-ben ismét ügyvédet vall Leleszen; ⁶⁾ a kolozs-monostori convent előtt pedig Fejér-vármegyei — Thomory-ágon átszarmazott, tehát saját illetőségű — részbirtokait (Kövesd, Bürkös, Vecsérd, stb.) Fogarasi Boér Simonnak zálogosítja el 1400 frtban. ⁷⁾

¹⁾ *Nagy Iván*, Magyarország. Családai IV. köt. 389. és 396. l.

²⁾ L. e nő jellemzésére *Nagy Iván*, u. o. 397. l.

³⁾ »Contradictio cum Inhibitione, ratione bonorum Farnasiensium et Alsó-Füld, contra *Susannam Bercsényi Georgii Géczy relictam*, per Susannam Géczy et filias ex marito Joanne Lengyel, Anno 1627.« (Kolozs-monostori convent levéltára, proth. O. II. fol. 75.)

⁴⁾ Gyula-fejérvári káptalan levéltára, Böjthy Gásp. proth. fol. 64.

⁵⁾ Leleszi convent ltára, proth. lib. 21. fol. 65, nro 477. és fol. 176, nro 327.

⁶⁾ U. o. lib. 22. fol. 7, nro 564.

⁷⁾ Kolozs-monostori convent ltára, proth. II. fol. 141.

De, a kolozs-monostori convent 1635-ik évi jog- és bir-
tokügyi kiadványaiban ezen kívül is sűrűn találkozunk özvegy
Ghyczy Györgyné Bercsényi Zsuzsána nevével, úgymint a só-
gornőjével folytatott számos pöreiben. ¹⁾ Továbbá a leleszi con-
vent előtt is 1636, 37, 38-ban, 1641, 42 s 1643-ban — *ezen év*
az utolsó — ismételve ügyvédeket vall. ²⁾

Bercsényi Zsuzsána mindezen, 1627-től 1643-ig terjedő
ügyszerűségeiben mint *Ghyczy György özvegye* említettik, — nem
ment tehát másodszor férjhez, úgy hala el mag nélkül. Utána,
az özvegyjogon bírt Ghyczy-javak kivételével, unokaöcscsei-
nek: a testvérbátyja II. Imre után maradt *báró Bercsényi-fiak-*
nak és nővérei gyermekeinek kellett örökösödniök.

Ezzel a négy Bercsényi-nővérről és utódaikról ismerteté-
sünk végét érven, — térjünk át egyetlen fivérüknek II-ik, vagy
báró Bercsényi Imrének életviszonyaira.

---

¹⁾ L. u. o. proth. O. I. fol. 33, 34. Proth. II. fol. 124, 125, 126, 141.
Proth. III. fol. 3. Proth. O. II. fol. 75, stb.

²⁾ L. *Nagy Ivánnál* a IV. köt. 396. l. lévő hetedik jegyzetet.

III. FEJEZET.

Báró Bercsényi Imre Erdélyben.

Bercsényi László szörényi bán és hitvese Baládfy Borbála, egyetlen fioknak Imrének a leggondosabb nevelést adták. Báthory udvara is nyitva volt számukra, hol a fiú más előkelő családokbeli nemes apródok s olasz udvarnokok körében az udvari szokásokat, finom modort, nemkülönben az azon korban a főnemességnél elmaradhatatlan s a hadi pályához oly szükséges lovagi fegyver- és tornagyakorlatokat idejekorán elsajátíthatta. Minthogy pedig a középiskolák szorgalmas látogatása közben az ifjú Imre feltűnő szellemi képességeknek adá jeleit: atyja őt — azalatt míg maga Lugassyval Basta tábornagy és Rákóczi Lajos oldalánál Rudolf ügyét híven szolgálá, — a felsőbb tudományok hallgatására külföldi, bizonyára *katholicus jellegű egyetemre* küldé. Ez valamelyik olaszországi, talán a magyarok által azon időben s előbb is sűrűn látogatott *pádúai* vagy *bolognai egyetem* lehetett; mindazáltal az egyetemet, a melyen Bercsényi II. Imre a felsőbb oktatást nyeré, biztosan megjelölni nem tudjuk, — de, hogy egyetemi tanfolyamot kellett végeznie: az e férfúnak magas képzettségét és soknemű ismereteit tekintve, bátran állítható. ¹⁾

Az egyetemről visszatérvén, nem bizonyos, ha vajjon apját még életben lelte-e? Azonban csakhamar új, szerető apát lelt ő magának néhai atyja vitézlő barátjában: Magyar-Peterdi és Karán-Sebesi *Lugassy János*, most már, Bocskay és Rákóczi Zsigmond fejedelmek alatt *lippai főkapitányban*, a kinek egyet-

---

¹⁾ Olasz egyetemet pedig két okból gyanítunk: először a család szigorú *katholicus* jellegéért, mely épen II. Imrénél éri tetőpontját; és másodsor ama körülményből, hogy Imrét hajlamai — s talán emlékei — későbbben is Olaszország földére vonták.

len, széplelkű leányát, a dús örökségű *Borbálát*, nemsokára külföldről hazajövelete után eljegyezte, (1612—1615 között). E vele rokonszellemű, mély vallásos érzületű nőt Bercsényi Imre még mint gyermeket jól ismeri vala; atyjaik benső barátsága jóformán egymásnak nevelte őket. És az áldottlelkű hív nő mindvégig a legpéldásabb szeretettel csüngött férjén; készséggel követte őt változatos életpályáján, messze, ismeretlen tájakra, elválhatatlan ragaszkodással vonzódott hozzá, szelid megnyugovással teljesíté minden kívánságát: elhagyta, elzalogosítá érette ősi birtokait, hogy az országnak másik szélére költözzék vele, midőn a szeretett férj politikai elvei úgy hozták magokkal.

Lugassy Borbála hozománya valódi főúri vagyon volt: egész *Hód-Mező-Vásárhely városa*, sűrű népességével, taksás és regálé-jövedelmeivel, óriási terjedelmű s dúsan termő határával, Pörös, Panad, Kutas, Fecskés és Mogyorós pusztai nagy gazdaságokkal; ¹⁾ továbbá a Lippával majdnem átellenes, Marosmelléki *Sólymos vára* és a hozzátartozó *Arad*-megyei kiterjedt birtokok; ²⁾ végre a *Karán-Sebes* tájéki Lugassy-javak. ³⁾ Ezen egész kis hercezséggel fölértő, több mint 20 □ mértföldnyi roppant jószágok mellett, Bercsényinek Erdély különböző részein: Fejérben, Küküllőben, Dobokában, Marosszéken; továbbá Biharban és Zarándban lévő, bár magokban szép és nagyszámú, de igen szétszórtan fekvő s négy nővérével megosztott apai és anyai részjószágai jóformán elhomályosúlnak.

Ám azért ő mégis székelyföldi ősi fészkebe, nagyatyjának kedves székési *udvarházába* vivé menyasszonyát, ahol a házaspár későbbben is sokat és szívesen tartózkodik vala, kivált miután a szép sólymosi uradalom Lippának török kézre jutása következtében tönkre ment.

Bercsényi Imre nemcsak magas képzettségű, hanem sokoldalú férfiú is vala, megáldva tanulékony, éles elmével, bátor

¹⁾ E nagy uradalom — hajdan a Macedóniai családé — a Lugassyknak immár több nemzedék óta örökös birtoka vala.

²⁾ 1602-ben Sólymosvárat Lugassy János ostromlá ki a rácz martalóczoktól. Rákóczi Zsigmond fejedelem aztán 1607-ben neki adományozá e várat, a hozzátartozó 10—12 faluval együtt, hadi érdemei jutalmául, — mint már fentebb említők.

³⁾ Az utóbbiakról ifj. gr. Bercsényi Miklós emlékezik.

szívvél, ép testi erővel. Ez okozá, hogy úgy a hadi, mint a diplomatiái pályán, továbbá a pénzügyi és közgazdasági téren egyaránt ki bírt tűnni. A mihez ő hozzáfogott: neve nem maradt ismeretlen, — mindenütt sikert mutathat föl. Soknemű fényes tehetségeit családjában, lángeszű unokáját gr. Bercsenyi II. Miklóst kivéve, senki sem érte el. De megvolt benne a Bercsenyiek nyughatatlan, tüzes vére, hevessége, türelmetlensége is, — és bizonyos kalandvágy, hajlam a regényességre, egész a rajongásig menő felekezeti hitbuzgósággal párosultán.

Basta oldalánál, eleinte Bocskay ellen is küzdött buzgó catholicus atyától ugyan ilyen irányban neveltetve s a bigott Báthory Zsigmond udvarában és olasz egyetemeken hasonló elveket szíván magába, — ha még a kor éles vallási jellegét is számba vesszük: lehet-e csodálkoznunk a fölött, hogy az ifjú Bercsenyi Imre olyanná fejlődött, a milyennek őt a róla fenmaradt történelmi adatok mutatják? — Politikai irányát, melyet ezen körvonalak előre kijelölnek, szilárd jelleme iránt tiszteletet parancsoló állhatatossággal követte mindvégig; és elveihez, vallásos benső meggyőződéséhez való szívós ragaszkodását, utóljára a csatatéren, kiontott vérével pecsételé meg.

Bercsenyit, a mint a férfikor hajnalát elérte, — szilaj vére, tettvágya, tehetségeinek érzete a közselekvés terére kilépni ösztönzék. S valóban, ha akkor Erdélyben az ő nézeteivel rokon, vagy legalább nem ellentétes irányú fejedelem uralkodik: Bercsenyi Imre ritka képességei számára ott is kétségkívül fényes jövő kínálkozik vala. Azonban az 1613 óta a trónon ülő *Bethlen Gábor*, tudvalevőleg éppen az ellenkező irányt képviselő: a mennyiben határozott protestáns, Róma és Ausztria-ellenes politikát inaugurált; egyéni vallásos meggyőződésére nézve is részéről éppen oly buzgó kálvinista, mint a milyen rajongó pápista volt Bercsenyi.

Oly hatalmas szellemtől, oly nagyszabású államférfitől, minő Bethlen vala, a ki eleve kitéüzött politikai céljaira nézve annyira tisztában volt magával, nemhogy kívánni: de még föltételezni sem lehet, hogy ezek elérésére törő útjaiban, ellentétes irányú egyénektől akadályoztatni engedje magát, avagy hogy az élesebben nyilatkozó ellentétes törekvéseket megtűrje. Ehhez véve Bercsenyi tüzességét és nyakasságát, — előrelátható, hogy

Bethlen Gábor uralkodása alatt Bercsényi Imre tehetsége számára jelentősebb állandó szerepkör nem fog nyílhatni; sőt, hogy emennek első föllépésénél a köztérre, ki fog közöttük törni a határozott nézetkülönbség, a mikor is, természetesen, az uralkodó szorítandja le az alattvalót.

Bethlen Gábor különben — a mint későbbben is még megmutatta, — Bercsényi kiváló tehetségeit ismervén, szívesen nyit vala tért ezek érvényesítésére, — csakhogy, a mint ezt a viszonyok követelték, saját politikai irányának megfelelően. És pedig annál inkább, minthogy a fejedelmet Bercsényihez *rokoni kötelék* csatolá. Bethlen Gábor és István ugyanis Bercsényi Imre atyjával II. Lászlóval harmadfokú unokatestvérek valának; közös ősük ifjabb Tholdy László volt, s azon fölül Bercsényi II. Imre még dédanyja Tholdy Lukácsné után is Bethlen-vér vala. Kétszeres rokonság, — szóval, kedvező indíciúmok.

Mint ezekből látható, Bethlen Gábornak semmi oka nem volt Bercsényit a közszerepléstől visszatartani, vagy őt épen elidegeníteni magától; s ha a viszonyok mégis így fejlődtek: az nem Bethlen rokonszenve hiányából, — hanem Bercsényi Imrének a Bethlenétől merőben eltérő vallási és politikai meggyőződéséből következett.

Az első komoly eltérésre, elidegenedésre közöttük az alkalmat a *lippai ügy* hozta meg, 1616-ban. Lippa várát, a Maros-völgyének kulcsát és az erdélyi sókereskedésnek gazdag jövedelmű fő lerakó-helyét, — az átellenes *Sólymos várával* és a hozzátartozó többi négy kastélylyal együtt, Báthory Zsigmond vitéz vezére Borbély György foglalta volt vissza 1595-ben »sok vérrel, munkával«, s a benne való, felében rácz őrség segítségével, kik a várhad török részét elárulván, az erősséget Báthory kezére játszották. Lippa meghódolását követte azután még Boros-Jenő, Csanád, Nagy-Lak, Versecz, Facset. stb. váraknak is kiragadása a török kezéből, illető kerületeikkel, sőt 1596-ban magának Temesvárnak kemény szorongattatása, ostroma.

1602-ben a Sólymos őrségét képezett martalóc ráczok ismét a törökhöz hajolván, e várát tőlök — mint már érintők, — Bercsényi Imre ipja, Lugassy János foglalta volt vissza

Borbély György megbízásából, s nyerte adományúl Rákóczi Zsigmondtól. Sőt Szalárdy krónikája szerint, a csak zsákmányon kapdozó, jellemtelen rácok később (valószínűen már a Bocskay háborúja kezdetén) magát Lippát is török kézre juttaták, »elárulván a bennevaló magyarokat.« De alig melegedhetett meg benne az új török helyőrség: 1605. martiusban megint újból »ugyan a rácok — Bocskaytól megnyeretve — levágván a bennevaló törököket, magyar kézbe ejtették vala Lippa várát.«¹⁾

Szóval, jól jegyzi meg Szalay László, hogy ezen időben »Lippa és környéke *rác mozgalmaknak* szolgált színhelyül, melyek irányukat *Kassáról* (tehát a *bécsi udvar* titkos machinatióitól) vették.«²⁾ Nagyon helyes volt tehát Bocskay választása, midőn e kritikus viszonyok közt hányódó, oly fontos fekvésű fővégházat, a tőle függő öt apróbb várral s kerületeikkel egyetemben, 1606-tól oly régi, tapasztalt, szemes és bátor hadi főtiszt gondviselésére bízta, a minő az öreg Lugassy János vala.

Meg is tartotta azt azután Lugassynak hív és éber vigyázata az ország hűségében, egész 1615-ben bekövetkezett haláláig. Utána Bethlen Keresztessy Pál lugosi és karán-sebesi bánt nevezé ki lippai kapitánnyá: de ennek gyöngé kormánya alatt a rácok megint felütötték fejüket, s irányukat Kassáról és Homonnaytól, Bethlen versenytársától véve, ismét kezökbe ragadák a gyepiót, — noha még nem nyilván.

Azonban a török porta is egyre sürgeti vala Lippa, Jenő várak és tartozékaiknak, mint jogtalanul, »az áruló rácok árultatásuk miatt magyar kézbe esetteknek« visszaadatását Erdélytől. Báthory Zsigmond óta nem volt erdélyi fejedelem, a kitől a törökök ez iránt ígéretet ne vettek volna.³⁾ Bethlen Gábor is, még 1613-ban, athnáméja kiadatásakor kötelezettsé-

¹⁾ *Szalárdy János* »Siralmas Krónika«, 36. l. — Bocskay már 1605. mart. 20-ikán tudósítja Báthory Istvánt, hogy *Lippa*, Lugos, Karán-Sebes immár az övé. L. *Thaly Kálmán* »Bocskay I. leveleskönyve«, Magy. Tört. Tár XIX. köt. 65. l.; továbbá 67. és 86. l. másoknak is ugyanezt írja. Téved tehát Szalárdy, midőn Lippát csak 1606-ban juttatja Bocskay kezére.

²⁾ *Szalay L.* Magyarország. Tört. IV. köt. 538. l.

³⁾ U. o. 537. l.

get vállalt volt e tekintetben magára; melynek teljesítését azonban — természetesen, országának javát tekintve, — három év óta mind húzta-halasztá, és örömet halasztotta volna tovább is. De a portán e késlekedés miatt súlyos neheztelés támadt ellene, melyet Mehemet pasa nagyvezírnek egy legközelebb vett szemrehányó — sőt Szalárdy szerint »erős fenyegető« — levele érzékenyen éreztetett vele.¹⁾

A fényes kaput és pasákat leginkább az ingerlé föl Bethlen ellen, hogy a bécsi udvar által az erdélyi fejedelemség elnyerésével kecségetett Homonnai gr. Drugeth György újabban ismét rezgelődvén, a porta pártfogását megnyerendő, Khlesl püspök és mindenható cs. minister biztatására, írt a budai vezérpasának: mozdítsa elő a portán ügyét, s ő kész lesz nemcsak Lippát és Jenőt, de még Lugost és Karán-Sebest is, díjúl az erdélyi fejedelemségért, átadni a portának.²⁾ Erre aztán megnőtt a török hatalmasok étvágya Lippára, és mind erősebben kezdik vala levelek- és követségekkel Bethlent sarkalni régi kötelezettségének teljesítésére.

E már-már fenyegetővé váló sürgetésekhez járúla másfelelől, hogy a bécsi udvartól Bethlen ellenében főként kath. voltáért pártolt dúsgazdag Homonnay, 1616 elején a lengyel széleken, unghvári és homonnai uradalmaiban elkezdett zsoldosokat toborzani, Bethlen ellen indítandó hadjáratra, s gr. Esterházy Miklós, b. Perényi Gábor, Dóczy András, Lónyay András és más nagybefolyású urak is melegen támogatták ügyét, s a trónjáról elűzött Sorbán Raduly havas-elvi vajda kombinált támadó működésre szövetkezett vele.³⁾ Ha Homonnay az erdélyi urak között is igyekezett titokban párthiveket szerezni, — és pedig, hogy igyekezett, azt bizonyítja a lippai várórság magaviselete, — akkor mi természetesebb, mint hogy ő, Khlesl bibornok s a bécsi udvar kegyeltje, a protestáns-üldöző Esterházy Miklós barátja és maga is buzgó katolicus, a pártfeleket Bethlen birodalma alatt is a *kath. urak*

¹⁾ *Szalárdy*, 36. l. — V. ö.: *Katona*, XIX. 521. — *Pray*, Epist. Proc. III. 304. — *Horváth M.*, V. köt. 149.

²⁾ *Tholdalaghy Mihály* emlékirata. (L. gr. Mikó Imrénél, Erd. Tört. Adatok. I. 224. l.) És *Pestynél*: A Szörényi Bánság, I. 90.

³⁾ *Szalay L.*, IV. 537. — *Horváth M.*, V. 149—150.

között keresse. Összeköttetésbe lépett-e Homonnay *Bercsényi Imrével*? Adatok híjján nem tudhatjuk; de Bercsényi politikai elveit és felekezeti érzületét ismerve, nem lehet kétségünk az iránt, hogy ő inkább óhajtotta volna a catholicus és alapjában törökellenes Homonnayt Erdély trónján látni, a református és törökbarátnak vélt Bethlennél.

A két oldalról fenyegető veszély közepette, Bethlen Gábor 1616. ápril havában összehívá Erdély rendeit, és az ügyet eléjük terjesztvén, azok a fejedelem tanácsából — ki egynehány várért nem akará az egész országot veszedelembe ejteni, — »elvégezek, *hogy megadják török császárnak Lippát.*«¹⁾ Mindjárt el is indítanak azon gyűlésből 102 kék drabantot Erős Benedek hadnagysága alatt, s Balassy Mihálylyal 500 székely gyalogot Lippa felé, hogy a jobbára rácz őrsegtől vegyék kézhez a várat, kastélyaival, és azután Keresztessy resignálja készséggel a töröknek. A lippai lakosság betelepdedhetik Erdélybe: Fejérvár és Tövis között fog helyet kapni, Vajasad nevíti.²⁾

Mire e gyalogság Lippához érkezett: az itteni helyőrséget Homonnay György már megnyerte volt magának; felbízta az ellenszegülésre, és rövid időn fegyveres segítséget ígért nekik.³⁾ A lippai »latrok« — mint őket Bethlen nevezi⁴⁾ — erre Balassyt és gyalogságát be sem bocsátották a várba; hanem Erős Benedeket a 102 kék drabanttal s az 500 székely egy részét is magokhoz csábítván, — bezárkóztak, a lágy Keresztessyt kirekeszték, és Balassyt a székelyek vonakodó részével »futva szabásúan« üzték vissza Erdélybe.⁵⁾ Erélyes védelemre

¹⁾ *Tholdalaghy Mihály* emlékirata, 225. l.

²⁾ L. és v. ö. *Tholdalaghyt, Pestynek* »A Szörényi Bánság« I. köt. 91. lapján olvasható jegyzetét és *Szalárdyt*, 36. l.

³⁾ L. a nevezett kútfőket, továbbá *Szalay L.* IV. köt. 537. és *Horváth Mihályt* (V. köt. 149.), ki egyenesen azt állítja, hogy: »A királyiak, főleg Homonnay György, e várak (Lippa, stb.) kapitányait s őrségeit megvesztegetvén, Bethlen ellen fellázították, miszerint ez fegyverhatalom alkalmazása nélkül, ha akarja vala, sem adhatá át azokat a töröknek.«

⁴⁾ *Keresztessy Pálhoz* Lippa átadását sürgetőleg írt május 6-diki levelében. (*Pestynél*, az id. munka 91. l.)

⁵⁾ *Tholdalaghy*, 225. l. és *Pesty* idézett jegyzete.

készültek, nem akarván török alattvalókká lenni és a várat török birtokúl átengedni.

A dolgok ilyenén állásában Bethlen Gábor maga indúlt erős táborral és ostromszerekkel a nyakaskodók megtörésére. Ámde sietett viszont azoknak védelmére Homonnay György is, ki magyar és lengyel zsoldos csapatait Fekete Péter nevű kapitánya alatt, Bethlennel egyidejűleg, ú. m. június elején, megindítá Lippa s Jenő felé. Más felől pedig szövetségese Sorbán Raduly vajda jött.

Bethlen Gábor e határozó pillanatban, június 1-én személyesen Lippa alatt terem, és míg jenei kapitánya Petneházy István, Homonnay közelgő lengyel-magyar hadát, a hajdúságtól támogatva, Debreczentől három mértföldnyire Jenő felé, szétveri, ¹⁾ Sorbán vajda csapatain pedig Rhédey Ferencz Konyárdnál éjt érzékeny csorbát az erdélyiekkel: ²⁾ addig maga a fejedelem körül táborolja a még mindig makacsodó Lippát; melyet azonban csak »sok munkával, fáradsággal, vérhullással, tizenketted napi lötetés után«, június 12-kén vehetett vala meg. ³⁾ Bethlen azonnal, a benne lévő lőszerszámokkal együtt általadá az erőiséget a temesvári beglerbégnak. ⁴⁾ Úgy nemkülönben hasonlót tön a Lippához tartozó öt kisebb várral is, nevezet szerint *Sólymossal, Araddal, Facsettal, Bogsámmal* és *Nagy-Lakkal*. ⁵⁾

Ekként Erdélytől e hat végházzal jó nagy darab tartomány elszakadt: de legalább azután egy ideig Jenőért nem zaklatolódzott Bethlennél a török, és kárpótlásúl Lippáért hat évi adót elengedett Erdélyországnak, ⁶⁾ melynek lakói mindazáltal sírva nézték hazájoknak ezt a veszteségét. ⁷⁾

¹⁾ *Horváth M.* V. köt. 151. l. — *Szalay L.* IV. 537. — *Pesty* 90. l.

²⁾ *Tholdalaghy* emlékirata, 226. l.

³⁾ »Ez így lévén, in mense Junio az fejedelemnek haddal kelle alája memi Lippának, és meg kelle lötetni, — úgy adhaták meg császárnak.« *Tholdalaghy*, 225. l. V. ö. Bethlen G. politikai levelei, közli *Szilágyi Sándor*, 57. l.

⁴⁾ *Pesty*, A Szörényi Bánság, I. 91. l. — *Szalay L.* IV. köt. 538. l. a »Mercure François« után említést tesz azon levélről is, melylyel Bethlen 1616. jún. 14-kén Lippa átadását kísérete.

⁵⁾ *Pesty* az i. h., 83. és 91. l. — *Szalay, Horváth*.

⁶⁾ *Szalaynál*, 538. l.

⁷⁾ L. *Szalárdy* sajnálkozását, *Siralm. Krón.* 36. l.

A nevezett hat vár tehát a töröké lón, városaikkal, falvaikkal, virágzó kereskedelmével, gazdaságaival. Közöttük *Sólymos* is, Bercsényinek a Maros hullámaira magas szikláról alánéző, regényes fekvésű büszke vára, szép és kiterjedett, népes uradalmával, melynek jószágain most török szpáhiák osztakoztak, s ők vetették ki és szedték be a falvak lakóitól a fölemelt harácsot. A jogos magyar földesúrnak legfőlebb némi csonka jövedék maradt, — a meddig maradt.

Bercsényi Imre politikai elveit Bethlen győzelmével súlyos vereség, vagyoni állapotát pedig Sólymos elvesztésével érzékeny csorba érte. Csoda-e, ha ingerlékeny lelke a kettős csapás alatt megbúsult, elkeseredett? Heves természetéből következtetve, bizonyára nem hagyá szó nélkül Bethlennél a dolgot, és ha megfelelő kárpótlást kért Sólymosért, — méltó követelése volt.

Mi történt köztük? A buzgó kath. érzületeiről Bethlen előtt különben is eléggé ismert férfi a keserűség hevében talán Lippa átengedését s egyáltalán a fejedelem törökösségét kárhóztató szavakat is talált ejteni? — Elég az, hogy Bercsényi Imre nemcsak hogy kárpótlást nem kapott: de sőt Bethlennek irányában tanúsított magatartása által teljességgel elkedvetlenítettett. Ugyanis okvetetlenül ideczéloz Kemény János fejedelem, midőn Őnéletírásában fölemlíti Bercsényinek Bethlen Gábor által ekkor tájban lett »*diszgustáltatását.*«¹⁾

Egy kísérletet ugyan még tőn Bercsényi: folyamodványt adott be az 1616. őszén Segesvártt összegyűlt rendekhez. »Nyilván vagyon Ngtoknál és Kglmeteknél, — említi ebben panaszosan, — miképen az elmúlt napokban az Hatalmas, Győzhetetlen Császár kemény parancsolatjára Lippát kézhez kelleték adni, az országnak megmaradásáért. Melly Lippa megadása, sok szép jószággal együtt, ítélem, hogy Ngtok és Kglmetek közül senkinek egy személynek nehezebben nem esett, mint énnekem: mivel bizonyosan tudhatja Ngtok és Kglmetek, hogy az szegény Lugasy Jánosnak jámbor szolgálatjáért és fizetésének hátramaradt részéért inscribálták volt az előbbi fejedelmek Sólymost négyezer forintban, — ez mellett pedig pénzen vett és őstől maradt jószága annál több volt az feleségemnek, ki

¹⁾ I. az alábbkövetkező idézetet Keményből.

most egyszersmind tölem az Lippa megadásával elkele. Noha pedig tudom, hogy egész országúl Ngtoknak és Kglmeteknek az miatt sok kára lón: de, hogy én is *egyedül, privatim* ne valljak ilyen nagy kárt, és valami kevés visszatéríttessék káromban, — Ngtoknak és Kglmeteknek könyörgök, meggondolván az közönséges igazságot: *akár csak az inscriptiónak egyik részét térítse meg országúl*, — mely Ngtok és Kglmetek jóakaratajért én is hálaadással igyekezem szolgálni.«¹⁾

Hasztalan hivatkozott azonban a Lippa elvesztésével csakugyan valamennyi erdélyi úr között legérzékenyebben süjtött Bercsényi Imre a rendek előtt ügye igazságára, hasztalan kért szerényen csak *némi, rész szerinti kárpótlást*, — nem kapott semmit, pusztá ígéretnél egyebet, melylyel őt a státusok, 1616. november 5-iki kelettel a folyamodványra iktatott végzésekkel *a jövő országgyűlésre halasztották*. E halogatás volt a legjobb mód a végképeni elodázásra.

Az ekkép méltatlanul elutasított, kedvesztett Bercsényi hazavonúlt Székesre és ott sorsa felett töprengvén, miután mindinkább átlátta, hogy élénken érzett tettereje számára Bethlen alatt megfelelő tér nem nyílik: e fölötti bánkódását hosszabb utazással enyhítendő, s vallási buzgalmát a szent helyek bejárásával kielégítendő, — eltökélé, hogy idegen országokba: olasz földre, Rómába utazik, és ha lehet, Palästinába, a Megváltó sírjához is elzarándokol. A bánat, a sértődöttség érzete, a tétlenség kerülése és a lelkében föltámadt kalandvágy: távol, ismeretlen országokat, világrészeket látni, egyaránt űzték őt. Szándékának főleg vallási színezetet adván, — a minthogy jó részben az is volt, — engedélyt kért utazásaira a fejedelemtől, a ki készséggel bocsátá el a »*nyughatatlankodót*.« (Kemény János kifejezése.)

Mint a székesi leányági utódoknál feunmaradt családi följegyzések tanúsítják: Bercsényi Imrének ezen első nagyobb külföldi utazása, — nevezetesen római útja, — az 1617-ik év elején, tehát közvetlenül Lippa és Sólmos elvesztése s a

¹⁾ »Ad Dominos Proceres et Magnates universosque Status et Ordines trium Nationum Regni Transylvaniae — Generosi *Emerici Bercsényi* humillima Supplicatio.« (L. Szilágyi Sándor, Erdélyi Országgyűl. Emlékek, VII. köt. 401. l.)

fejedelemmel ezek miatt bekövetkezett meghasonlása után történt. ¹⁾

Jól fölkészülvén, útra kelt tehát, egy gazdag és főrendű magyar nemest megillető kísérettel s pompával. Járt Rómában, hová valószínűleg Pozsonyon és Bécsen át — és így a kath. magyar főurakkal s a bécsi udvarral út közben érintkezve, — érkezék. Tisztelgett a pápánál, áhítatoskodott a szent helyeken, megszemlélé a classicus kor rommaradványait.

Nem lehetetlen, hogy egyenesen Rómából indúlt el Palästínába, — valószínűbb mégis, hogy előbb Rómából hazatért és úgy kelt ismét útra a távol Ázsia partjaira; annyi — a kútfők egybevévő tudósításai szerint — mindenesetre bizonyos, hogy Krisztus sírhelyéhez tett ezen *első* zarándoklása (mert másodszor is járt ott) Erdélyből lett kibontakozása *előtt*, sőt közelebbről: 1625. előtt esett. Lássuk az idevonatkozó forrásokat.

Az ezen időkben, mint fiatal udvarnok, Bethlen Gábor udvarában élt *Kemény János*, a későbbi főhadvezér és végül fejedelem, írja:

»Végre Bercsényi Imreh, kit *azelőtt* az fejedelem (Bethlen G.) *disgustált vala*, mely miatt amaz nyughatatlankodván, *egykor Rómában* devotiójának praetextussával kéredzék és jára, *másszor Jeruzsálemben*, mert igen catholicus ember vala. *Nekünk atyánkfija*. Azok megjárása *után* ugyan ki is bontakozék és római császár birtokában (értsd: *Magyarországba*) telepedék.« ²⁾

Továbbá unokája *ifj. gr. Bercsényi Miklós*, a karán-sebesi jezsuiták alapítványáról beszélvén, azt írja, hogy ezt őse »*reduæ factus Hyerosolymis*« tette. ³⁾ Ezzel tökéletesen összevágólag szól és még jobban felvilágosít bennünket a tudós jezsuita Bonbardi, midőn a karán-sebesi kath. isteni tiszteletről és jezsuita missióról följegyzi: »Habebat ab Anno MDCXXV. Karán-Sebesinum missionarios e Societate Jesu. . . . Fovit has operas Apostolicas pietas *Emerici Bercsénii* ejusque conjugis *Barbarae Lugossiac*«, etc. ⁴⁾

¹⁾ Sófalvi *Illyés István* úrnak velem közlött adatai szerint.

²⁾ *Kemény János* Önéletírása, Rumynál II. 133, Szalaynál 137. I.

³⁾ Extractus meritorum III. Famil. Bercséni, 1699 vagy 1700-ból.

⁴⁾ Topographia M. Regni Hung. — Bécs, 1750-iki kiad. 556. I.

Tehát Kemény azt állítja, hogy Bercsényi »*egykor*« Rómában, »*másson*« Jeruzsálemben járt, azaz: két különböző utat tett, mindkettőt Erdélyből való kiköltözése (1626) *előtt*; Bercsényi Miklós szerint pedig őse a jezsuitákat Karán-Sebesbe *Jeruzsálemből való visszatérte után* telepíté le. E telepítésnek évét is megmondja Bonbardi: 1625. Ezekhez képest világos, hogy Bercsényi Imrének jeruzsálemi első utazása *mindenesetre 1625 előtt* történt, sőt a körülményekből okunk van föltenni, hogy 1620 előtt, legvalószínűbben 1618—19-ben, nemsokára Rómából megtérése után.

Ugyanis 1617-iki római tartózkodása alatt vehette a pápától az ígéretet, hogy őt az akkoriban még ritka kitüntetésül adományozott »*Szent Sír lovagja*« (Eques Sacri Sepulchri) czímmel és jelleggel diszítettetendi föl a jeruzsálemi patriárcha által, hogyha — e lovagrend szabályainak megfelelően — a Megváltó sírjához személy szerint elzarándokoland. Lélektani-
lag véve, s Bercsényinek jellemét és Bethlen alatt, egyelőre legalább, tétlenségre kárhoztatott állapotát is latba vetve: nagyon valószínű tehát, hogy a két utazást — t. i. a római és palástinait — egymástól nem nagy időköz választotta el. Ha még Bethlennek csakhamar kifejlett vallásháborúit is idegondoljuk: azt is egybevágónak kell találnunk, hogy az »igen catholicus« Bercsényi, inkább hosszas külföldi utazásokkal igyekezett eltölteni ezen éveket, (1617—1619) hogysen saját vallása ellen kényszerüljön harcolni, avagy az esetleg hirdetendő személyes fölkelésről való elmaradása által hűtlenségi bűnbe essék fejdelme, hazája ellen. A háború ugyan tényleg csak 1619-ben tört ki: de Bethlen a hadi készüléteket tudvalevőleg már 1617—18-ban nagy zajjal megkezdte.

A béke Bercsényit már újra itthon találá. Nagy költiséggel tett hosszú utazásai a különben is jeles képzettségű s éles elméjű férfiú ismereteit, tapasztalatait nagy mértékben gazdagították. Sokféle nép erkölceit, szokásait, nyelvét ismerte meg, s számos kalandon kelle általesnie (akkor még!) keleten. Latinúl, németúl, olaszúl már azelőtt is tudott, iskoláztatása idejéből; most az olasz nyelvet Rómában időzése alatt mégjobban elsajátította, és Ázsiában a törökben is alkalma volt magának bizonyos jártasságot szerezni, a minek később idehaza

— a végekben — jó hasznát vevé. Általában pedig látköre, világ- és emberismerete végzetlenül tágult.

Azonkívül Jeruzsálemben a pápa ajánlatára megkapta a kilátásba helyezett kitüntetést is: az »*Eques Sacri Sepulchri Salvatoris*« lovagrend jelvényeit,¹⁾ mely czímmel és jelleggel Bercsényinek csak igen kevés honfíatarsa — Erdélyben csupán ő maga — dicsekedhetett.

E lovagrenddel egyszersmind a Bercsényi-család czímere is változtatást, bővítést nyere. Az ősi Bercsényi-czímer a vért egyetlen (vörös) mezejében koronás hármashérczből emelkedő egyszarvú vala; fölül a sisak koronájából ugyan ily alak szökik elő. Miután pedig a Szent-Sír lovagjainak azon kiváltságuk van, hogy a szent városnak Jeruzsálemnek czímerét saját családi czímerökkel — de a díshelyre téve — egyesíthetik; ennél fogva a Bercsényi-czímerpaizs is hosszában két mezőre osztatott, úgy, hogy a díshelyet, a vért jobb oldalát (heraldice) a jeruzsálemi czímer: ezüst mezőben egy nagy és négy kis aranykereszt foglalja el,²⁾ míg a baloldali mezőt a család ősi czímere tölti be. A sisak maradt a régi, a kiemelkedő egyszarvúval, mely czímertani állat azonban telamon gyanánt a vért két oldalához is állíttatik.³⁾

Mindazáltal a családtagok élhettek — a minthogy kivált magánjellegű kisebb pecséteiknél éltek ezután is — ősi címereikkel, a jeruzsálemi jelvényekkel való bővítés nélkül; azonban közjellegű kiadványaiknál használt nagy pecséteiken — sőt grófi diplomájok kelte óta kis gyűrűpecséteiken is — soha-

¹⁾ *Bél Mátyás* ekként írja Bercsényinek lovagi czímét: »*Emericus Bercsényi, Sacri Sepulchri Salvatoris Eques Auratus.*« (Not. Hung. Nov. Geogr. Hist. Tom. I. p. 457.) Az »*auratus*« talán csak a jelvények minőségére vagy rendfokozatára vonatkozik. — Az sem lehetetlen egyébként, hogy Bercsényi a Szent-Sírról nevezett lovagrendet és czímet csak *második* jeruzsálemi útja befejeztével nyerte volt el.

²⁾ Jeruzsálem e czímert, mint a két nemes érczből alkotottat, tehát heraldicai fogalmak szerint a lehető legnemesebbet, Bouilloni Gottfried által történt visszafoglaltatása idejében kapta.

³⁾ L. *Bercsényi Imre* Kassán 1635. június 23-kán gr. Pálffy Istvánhoz intézett levelének pecsétét, a Pálffyak senioratusi levéltárában Pozsonyban.

sem hiányzik a Szent-Sír lovagjai jelvénye: a szent város ragyogó címere.

Bercsényi Imre ezután, úgy látszik, nyugton volt néhány évig. Nejének, két fiának, és terjedelmes birtokai kezelésének élt, a mi — ezeknek az ország különböző részein (Marosszék, Fejér, Küküllő, Doboka vármegyék), a Partiumban (Bihar, Zaránd, Szörény), továbbá a török hódoltságban (Arad, Csongrád) szétszórtan és egymástól nagy távolságokban való fekvésük miatt — nem csekély földadat vala. Nejének hód-mező-vásárhelyi és sólymosi uradalmai a török iga alatt, a harácsolások s a végbeliek kölcsönös rabló kalandozásai, dúlásai miatt folyvást pusztulának és néptelenedének. Hód-Mező-Vásárhelynek virágzó praediumai már csaknem mind a földdel egyenlőkké lőnek, csupán maga a tömörült város maradt meg. Sólymosnak is több falujából a lakosság, a folytonos zaklatásokat nem állhatva, mindenestől kiköltözék s szanaszét bujdosott, csak a romladozó pusztá házak maradtak hátra.

Ily körülmények között, ha már e két főbirtok így bitangoltatott: Bercsényinek oda kelle fordítnia igyekezetét, hogy legalább bihari és zarándi jószágait minél gondosabban kezeltesse. És e czélból, miután Sólymos várától elesett, most a még egyelőre erdélyi kézben meghagyott jenei vártól védett Boros-Jenő városában szerzett egy derék nemesi házat, hozzávaló részjószággal s jogokkal. E jenei curiájából azután egyaránt adminisztrálhatta úgy bihari, miként zarándi birtokait, és ügyelhetett némileg sólymosi földesúri jogainak is viszonylagos érvényesítésére, vagy legalább lehető óvására.

Ekként ideje családja körében, 1615—16-ban született két idősb fia nevelésével, birtokai gondviselésével, s az ezek közötti utazgatásokkal, könyvek olvasásával, vadászatokkal, stb. telik vala el.

Időközben újabb buzgalmi tény létrehozatalára tökéle el magát. Vallási áhítatos érzelmeit követve, Bethlen Gábor fejedelemnél kieszközlé, hogy a csupán görög-keleti szertartás szerinti egyházi cultussal bíró *Karán-Sebes* városába bevihesse a r. kath. ritust, s e czélból ott jezsuita-missiót alapíthasson. A magyarság között a reformált hitfelekezetet pártoló fejedelem sok kérsére megengedé ezt, az oláhoktól, örményektől, ráczoktól lakott

vidéken Bercsényinek, egyedül azt kötvén ki, hogy az illető jezsuiták, nagyobb feltűnés kerülése végett, polgári ruhákban utazzanak Karán-Sebesbe. Bercsényi buzgólkodásának főként az által sikerült czélt érni Bethlennél, mivel ennek sógorát, a kath. Károlyi Mihályt és Kornis Zsigmond jenei főkapitányt is eleve megnyeré az ügynek; kik azután hathatósan támogatták kérelmét a fejedelemnél. Hanem a kath. isteni tisztelet és ecclesia, rendház és iskola felállítására kívántató költségeket és a jezsuita-missió léteztetésére szükséges alapítványt csakis Bercsényi Imre és neje Lugassy Borbála kegyessége hozzá áldozatúl a kath. egyház ügyének.¹⁾

Így jött létre 1625-ben Karán-Sebesen a r. kath. missió; azonban ezen intézmény nem sokáig virágozhatott: mert a Bethlen Gábort a trónon követett, még szigorúbb református lelkiismeretű I. Rákóczi György fejedelem kemény parancsával 1642-ben — tehát már Bercsényi Imre halála után — kitűzeté valamint egész birodalmából, úgy Karán-Sebesből is a jezsuitákat.²⁾

Bethlen Gábornak említett engedékenysége ismét közelebb

¹⁾ Hjjabb gr. Bercsényi Miklós »*Extractus meritorum*«, etc. című, 1699—1700-iki, már többször idézett emlékiratában följegyzé, hogy őse . . . primus in Metropolim Szörényiensis Provinciae Civitatem Karán-Sebessiensium Catholicae Religionis exercitium et signanter P. P. Societatis Jesu introduxit, *ibidemque, Foundationem faciendo, Collegium et Ecclesiam extruere curavit*, redux factus Hierosolymis.« *Hevenessy Gábor* is ugyanazt írja Bercsényiről, hogy »in Kárán-Sebes Jesuitas advocavit, *ibidemque Collegium — ut dicitur — fundavit, redux Hierosolymis.*« (Új Magy. Múzeum, 1860. II. 174.) *Bonbardí* pedig bővebben ír: »Habebat ab Anno MDCXXV. Karán-Sebesinum Missionarios e Societate Jesu, bona Gabrielis Bethlen Principis Transsylvaniae gratia. Is enim precibus Michaëlis Károly, affinitate sibi juncti, et Sigismundi Kornis, de pertinacia tandem deductus, in hac ditionis suae Civitatem, aliena veste tectos duos ejus Instituti Sacerdotes admisit, a quibus res Christiana procuraretur. *Fovit has operas Apostolicas pietas Emerici Bercsényi ejusque Conjugis Barbarae Lugossiae.*« (Topogr. M. Regni Hung. 556. l.) V. ö. még *Pesty Frigyes*: A Szörényi Bánság I. 296. és *Horváth Mihály* Magy. Tört. V. 348.

²⁾ »Dum Manliano Georgii Rákóczi, Bethlenum in Principatu Transsylvaniae secuti, mandato, stationem deserere Anno MDCXLII. juberebatur.« (*Bonbardí*, u. o. folytatásúl.)

voná hozzá Bercsényit, ki ettől fogva gyakrabban megfordult a gyula-fejérvári udvarnál. A közeledést a fejedelem bizalmának jeleivel mozdítá elő; s e bizalom csakhamar tettekben nyilvánult. Ugyanis a Bercsényi kiváló tehetségeit régóta ismerő fejedelem, ezeket megfelelő téren óhajtván érvényesíteni: jelentősebb diplomatai küldetésekkel bízta meg a jelesképzett-ségű s ország-világ látott férfiút. Így pl. még azon 1625-ik év őszén a *budai vezérhez* küldé őt követségben.

Az utasítás, melyet Bethlen Gábor 1625 sept. 25-kén, tasnádi udvarházából keltezve e küldetésre Bercsényinek adott, főbb pontjaiban ez:

1. Budára érkezvén, a vezért mi nevünkkel illendő böcsülettel köszöntse.

2. Megemlékezvén arról, hogy minket ő Nga fiának fogadott: mi is ő Ngát atyánk helyett tartván, böcsüljük minden időben és szeretettel igyekezzünk kedveskedni.

3. Erdélyi birodalmunkból ideki való végházaknak és sok rendbéli egyéb dolgainknak igazgatására kelletvén kijönnünk: nem akartuk elmúlatni, hogy ő Ngát meg ne látogatnánk.

4. Küldöttük annakokáért őt (Bercsényit) ő Nga látogatására, általa minden jókat kívánván.

5. Hogy pedig ő Ngához való szeretetünknek valami külső jele is megtessék: »egy kis almányi (aranyalma? valami kiváló szép erdélyi ötvösmű? angol óra?) ajándékokskát« küldünk ő Ngának, — kérvén, fogadja kedvesen, mint fíú szeretetünk jelét.

6. Ha a vezér előhozná az »*hódultságról való kívánságát*, kiről mostan Muharem bék által izent volt,« — csak azt felelje: »azokról semmit neki nem parancsoltunk, noha ő is érti rész szerint az dolgot; minthogy Muharem bék úr barátunktól minden dolgokban bőségesen izentünk és írásban is pöcsét alatt adtuk: reméltettük, hogy ő Nga azzal az választéttel megelégszik; mert mi hatalmas császár javára igyekezzünk mindenkor, — hagyja abban. *És ha valamit izen, avagy előtte panaszkodik felőlünk: minden szavait tartsa elméjében, szállásán consignálja,* — mielőttünk tudjon mindeneket referálni.«

7. »Ha híreket tudakozik, megmondhatja magunk felől, hogy csendességben, vesztég vagyunk, — hatalmas császár adaját mostan indítjuk szintén az portára « Német császár Magyarországnak gyűlést hirdetett; francia király velenczésekkel együtt az spanyol ellen nagy hadakat visel; dániai király is haddal jött által az tengeren, és német császár ellen hadakozik, Fridericust akarnák helyére állítani, — de az németnek is nagy hada vagyon ellenek. A svéciai király is általjöve a tengeren, és lengyel király ellen hadakozik, egyik országát el is vette már. A lengyelnek a moldva határon is van tízezer embere, azzal a generálissal, kit az hatalmas császár elbocsáta a fogságból; ez indította volt fel a kozákokat és Sain Giráj szultánnal is ez alkudozott. *A moldvai vajda is titkon mindenben egyet ért velök.*«

8. Tudakozódják ő (Bercsényi) is minden ott és körül való állapotokról, kivált a vezér állapotáról, és hogy micsoda kedvességben vagyon a portán? A vezér lovászmestere a portáról minő választ hozott? A békességet elfogadták és megerősítették-e a császár neve alatt a portán, avagy halasztották jóváhagyását? Van-e valami hír a német követről? Várnak-e Bécsből a portára menő főkövetet, a ki a császár diplomáit és ajándékot viszi a végezés szerint? ha várnak, tudják-e: ki lesz? Tudja meg nevét, és hogy mikor indul meg? Tudakozódják egyéb dolgokról, a tengeren túlról is: vínak-é az Kazullal, vagy békességet tartanak?

9. »Az vezérnek (ajándékul) négy egyforma szőlőgerédes kupákat adjon bé; de először megértse: az ajándékot mint titkon-é, avagy publice vigye bé?«

10. A tihájának és cancellárius Mehemet effendinek is leveleink mellett adja által a poharakat, s barátságunkat ajánlja nekik.

11. Jabia pasát is látogassa, és levelünk megadása mellett nevünkkel köszöntse, barátságunkat ajánlja neki, »*magunktól hallott szók szerint.*«

12. »Az zsidó doctor felől az vezérnek emlékezzék, *az szerint, az mint tőlünk informáltatott.*«

13. Ha a székes-fejérvári bék Papazogli, Budán lesz: legyen szemben vele és egy-két lovat, kit szekeres-lovaink közé

commendáltanak, hogy vele együtt maga emberétől ideküldje, kérje; az árát megküldjük neki. Ajánlja jóakarattal való gratiánkat neki; magával is örömet beszélénénk, ha abban módot találna, hogy az vezér hozzánk küldené valami követséggel. Ha pedig Budán nem találna lenni azon bék, — levelünket küldje meg neki egy szolgától s a lovat kérésse el tőle, — Budáról egy nap Fejérvárra mehet, másnap visszamehetni. ¹⁾

Az ezen utasításnak magvát képező 6, 7 és 8-ik pontok mutatják Bethlennek egész ravaszságát, diplomatai ügyességét: *miként akar a budai vezérnek a hódoltságok iránt való kívánsága elül kitérni, további célzatait kikémleni, és mint igyekszik ellenségét a moldvai vajdát a török előtt szép szerével, csak úgy futtában eláztatni. . . . .* Ily kényes természetű ügyek elintézésére éleseszű, tapasztalt ember kellett, s ilyenül ismeré és azért választá ki Bethlen Bercsényit, a ki különben a vezérnek a hódoltsági részekre nézve követelt célzatai által, mint *Hód-Mező-Vásárhelynek* és *Sólymosnak* ura, maga is nagyon közelről volt érdekelve.

A 11. és 12-ik pontok nyilván tanúsítják, hogy Bercsényi ezen írott instructión kívül bővebb, szóbeli utasítást is kapott a fejedelemtől.

E budai követségjárással való megbízatás — melyhez valószínűen több hasonló bizalmi küldetések is járulának — kétségtelen tanúsága Bethlen Gábor bizodalmanak Bercsényi iránt. Azonban e barátságos viszonyt az időknek ismét háborús föllegekkel fenyegető jellege és ezzel kapcsolatban Bercsényi némely gonoszakaróniak a fejedelelemnél ellene tett vádlási csakhamar megbontották.

Tudjuk, hogy Bethlen Gábort a bigott II. Ferdinánd által a magyarországi protestánsokon a békekötések nyílt sérelmével elkövetett folyton megújuló erőszakoskodások arra bírták, hogy a nyugati protestáns hatalmak, továbbá a francziának és Velenczének izgatásaira hajolva, ezekkel újabb szövetségre lépjen. A porta engedélyét e célra és a Ferdinánd ellen indítandó újabb háborúra már 1626. január elején megnyeré, és

¹⁾ Török-magyarokori Államokmánytár I. köt. 433—436. 1.

ettől fogva, bár alattomban, de folyvást készült. ¹⁾ Azonban Bethlen készülődései, bár mennyire leplezi vala is, *nem maradtak titokban Ferdinánd előtt*, ki jó eleve értesült az Erdély felelő kitöréssel fenyegető zivatarról, ²⁾ és hogy ezt netalán még elháríthassa: nem késett Sennyey István cancellárt s váci püspököt barátságos levéllel és gazdag ajándékokkal küldeni Bethlenhez, — *eredménytelenül*. Bethlen tavaszra kelve még nagyobb erélyvel folytató hadkészületeit. ³⁾

A dolgok illetén változása nem hathatott kellemesen a hű római hitű Bercsényi Imrére, a ki megint új anti-katholicus vallásháború küszöbén látta Erdélyt. Meggyőződésének sugallatát követve, *lebeszélni igyekvék fejedelmét a háborúról*; sőt, — ha unokája Miklós gróf emlékirata némileg irányzatos állításának hihetünk, — *Bethlen harcziás célzatainak minden módon ellene is kezd vala működni*. Ez elég volt, nagyon is elég volt irigyeinek arra, hogy őt a fejedelem előtt bevádolják: *Bercsényi a bécsi udvarral kölcsönös levelezésben áll, s ezt titokban a fejedelem készülleteiről tudósítja*. . . . ⁴⁾

Bethlen e jelentésekre gyanús szemekkel kíséré az »igen catholicus« Bercsényit, s hogy ellene haragja kitörjön, még csak valami véletlenül fölmerülő kellemetlen esemény kellett. És Bercsényinek szerencsétlenségére, ez csakhamar bekövetkezék.

A székesi földesúri kastélyhoz közel feküdt a református templom, s a híveknek ottani buzgólkodása, éneklése, zavarólag hatott a rajongásig szigorú catholicus Bercsényi Imre valósi nyugalmára, ingerlőleg felekezeti türelmetlenségre. A ref. híveknek — ilyenekből állt pedig az egész falu, — templomi hangos éneklése miatt Bercsényi már régóta viszályban élt velök, de egyik fél sem engedett, mindenik magát tartván a teljes jog birodalmában.

Ezen viszálykodások annyira élesedtek, hogy az indúlatos Bercsényi tettlegességbe ment át, s az ünnepnapokon kastélya

¹⁾ *Hammer-Purgstall*: Geschichte d. Osm. Reiches III. 74. — *Horváth Mihály* Magy. Tört. V. 323—24.

²⁾ U. o. és *Jászay*: A szőnyi béke (Tudománytár, 1838. IV. 169.)

³⁾ *Horváth M.* az i. h.

⁴⁾ L. gr. Bercsényi Miklósnak az »*Extractus méritorum Familiae Bercsénianae*«-ban írott följegyzését, alább idézve.

előtt templomukba menő reformált híveket több ízben háborgatta. Végre aztán e keménynyakú székelyek megsokallották már a dolgot, s midőn az 1626-ik év húsvéti vagy pünkösti ünnepein templomba menőket a türelmetlen földesur újlag, — ezúttal tán nagyon is hevesen — megtámadná: ők is bosszúra gerjedének, félrekongatták harangjaikat, és azzal, ki fejszét, ki vasvillát, ki dorongot ragadva, fölzendült, összetódult az egész község népe.

Hogy a templomukon elkövetett sérelmet megtorolják: a dühöngő tömeg egy része a Bercsényi nagypajja (I. Imre) által a falu feletti dombon építtetett katholicus *családi kápolnát* rohanta meg, és betörvén az épületbe, azt székelymódra földig rombolták, széjjelhányták, úgy, hogy ott kő kövön nem maradt. ¹⁾ A zendülők más része pedig a földesúri kastélyra tört; melyet Bercsényi szolgálival keményen védelmezvén ellenök, a küzdelem hevében *a támadók közül egynehányat leölt.* ²⁾ De csakhamar menekülnie kell vala; mert az ostromló tömeg az omló vér láttára még inkább felbőszülvén, fejszéivel kivágá, fölfeszíté a záros ajtókat, berohant a kastélyba, s irgalmatlanul zúzott, tört, vágott mindent, a míg csak valami rontani valót talált. A dühöngők vandal munkájoktól csak akkor álltak el, midőn már nem volt többé mit pusztítaniok. Bercsényi ingó vagyona a székely bosszúnak áldozatul esék; családi szentélye, kedves otthona fel volt dúlva. ³⁾

¹⁾ A székesi leányági *Bercsényi-utódok* levéltári adatai, és a köztük élő hagyomány szerint. — *Rákóczi Tár*, 2-ik köt. XII. l. — *B. Orbán Balázs* szerint, a ki e helyeket bejárta, Bercsényinek ezen lerombolt kápolnája — melynek helyét ma már csak szétszórt meszes kövek és az alapfalaknak némi nyomai jelölik — a falutól délnyúgra fekvő magaslaton állott, s ez róla még ma is »*Kápolna-domb*« nevet visel. (»*A Székelyföld*« IV. kötet. Marosszék, 104. l.)

²⁾ *Rákóczi Tár* II., u. o. — *B. Orbán Balázs* is írja: Bercsényi Imre »türelmetlenségével felingerelvén a székesi reformátusokat: ezek kápolnáját feldúlták s *kastélyára törtek, ő pedig az önvédelemben néhányat a támadókból elejtett.*« (Az i. h.)

³⁾ »A hagyomány úgy mondja, hogy II. Bercsényi Imrenek Székesen az udvara mellett lévén a ref. templom, nem szívelhette ezt, és sokat insultálta a reformált községet; *miért a székelyek megrohanták, kápolnáját lerontották, házáat, vagyonát összerombolták.* És Imre ekkor mene-

Ilyes, vallási villongásból eredő jeleneteket csakis a XVII-ik század merev és mindkét részről egyaránt elfogúlt felekezetesége idézhetett elő.

E székesi véres és borzalmas catastrophá után Bercsényi Imre valószínűen legközelebbi birtokára Kendeőre menekült családjával, haugyan családja akkor Székesen vele volt. A zajos eseménynek, természetesen, hamarjában nagy híre kelt mindenfelé. Bercsényi ellenségei a védelem közben elejtett székeleyek megölését mint *gyilkosságot* hirdették; ¹⁾ megvívék a hírt a *fejedelemnek* is, ösztönözvén őt, hogy a vakmerő vallásháborítót és »*gyilkost*« fogassa hünperbe s börtönöztesse be.

Bethlen Gáborra — a ki, mint mondók, már az állítólagos bécsi levelezés miatt is gyanakvó szemmel vígyáz vala Bercsényire, — kétségtelenül nagyon bántólag s ingerlőleg hathatott a székesi váratlan tragoedia híre. Egy oly buzgó református fejedelem előtt, a minő ő volt, a ki épen most akar — immár harmadszor — csatasíkra szállani ezen vallásfelekezet sértődött szabadságaiért a császárral: nem kevésbé lehetett bántó, sőt bosszantó, hogy saját birodalmában ily ecclatáns vallásháborítás, zavargás és öldöklés történik. És e zavargás kezdeményezője, a pusztító zendülés előidézője s a vérontás közvetlen tényezője, tagadhatatlanul — *Bercsényi Imre volt*.

Mindezen körülmények összehatása alatt a fejedelem elhatározá felelősségre vonni és megbüntetni a féktelen főurat; főbenjáró pört rendelt ellene foganatba vétetni, sőt elfogatására is kiadá a parancsot. Bercsényi azonban ezen intézkedésekről jóakarótól idejekorán értesülvén, minden jószágának hátrahagyásával Magyarországra, II. Ferdinánd császár-ki-

---

kült volna Erdélyből végképen, mivel Bethlen Gábor fejedelemnél is *pártfogást nem talált.*« (Bercsényi nőági utódának néhai Sófalvi *Illyés István*nak a részemre 1868-ban beküldött Bercsényi-családfán olvasható jegyzete.)

¹⁾ Hogy Bercsényi Imre véres tettét általában mint *gyilkosságot* fogták föl, kivált a reformátusok, s a dolog így ment át a köztudatlomba: legjobban bizonyítja *Cserey Mihály*, a ki »Historiájá«-ban ifj. gr. Bercsényi Miklósról szólván, megjegyzi, hogy annak »az eleje (őse) *Marusszékről Székesről bujdosott volt ki* (Magyarországra) *gyilkosság miatt*. A feleségemnek a Kún-ágról közel való atyjafia.« (315. l.)

rály óltalma alá menekült. ¹⁾ Gr. Bercsényi II. Miklós 1699-iki emlékirata szerint Imre úr nejét s gyermekeit is mindjárt ekkor magával szöktette Magyarországra («sibi, *suisque* fuga consulisset»), a mi azonban — ha a menekvésnek csakugyan oly gyorsan kellett történni, — bajosan hihető. Valóbszínű, hogy később, midőn a béke helyreállta után ismét belátogathatott Erdélybe, vivé ki őket magával. A székesi leányági levéltár adatai legalább idemutatnak, nevezetesen azon egyeséglevél, melyet Bercsényi Imrének férje menekülésekor egyelőre Erdélyben maradt neje Lugassy Borbála, Székes községgel kötött. Bercsényiné ugyanis a vihar csillapultával a zendülésben részt vett székelyeket, vagyis mivel mindnyájan részt vőnek: az egész falu közönségét perbe fogván a kastélyban okozott rombolásért, dúlásért: a per oly kiegyezéssel végződött, melynek értelmében *Székes község bizonyos földeket és egy házat engedett át az uraságnak kárpótlásul.* ²⁾

Ebből egyszersmind az is kiténik, hogy a Bercsényi-családtól erdélyi jószágait a kincstár *teljességgel nem kobozta el*; vagyis Bethlen a zavargás okozójától annak Ferdinándhoz menekülésével megszabadulván, *az ellene megindított főbenjáró pert* — böles mérséklettel — *abban hagyatá*; a mi, az előfordult események után, bizonyára a Bercsényi Imre és családja iránt viseltetett atyafiságos jóindulatáról tanúsko-

¹⁾ »Et cum Georgio Rákóczi seniori (hibásan, *Gabriele Bethlen* helyett) Principi Transylvaniae idem Emericus Bercsényi arma contra Augustissimam Domum capere — fidelitatis zelo ductus, quem inviolabiliter observare conatus est — *disvadere*, suprafatique Principis intentioni *modis omnibus contravenire coepisset: de mutua cum altetitulata Aula correspondentia accusatus, a dicto Principe ejusdemque asseclis adeo est persecutus, ut nisi universa deserendo bona, sibi suisque fuga consulisset, de vita actum fuisset ejusdem.* Deinde per insidiatores fugatus *inque exilium missus*, sub umbra Augustissimi Imperatoris Ferdinandi alarum cum prohibus suis vitam egit inculcate, sanguineque contestatus est suam quam coluit fidelitatem.« (Gr. *Bercsényi Miklós*, 1699—1700-ki emlékiratában.)

²⁾ »Bercsényi Imrehné Lugassy Borbára a székesi közönséget ezen rombolásért perbe fogatván, a község béke fejében bizonyos földeket és egy házat adott által nékie. *Erről az okmány eredetileg megvan.*« Írja az 1868-ban velem közlött genealogián olvasható, föntebb idézett jegyzetében néhai *Illyés István úr*. Kár, hogy ezen okmánynak teljes másolatát, vagy legalább datumát le nem írta s meg nem küldötte.

dik a nagylelkű fejedelemnek. Az ifj. gr. Bercsényi Miklós emlékiratában előforduló »*exilium*« kifejezés alatt tehát Bercsényi Imrének egyszerűen csak *bujdosása*, nem pedig formászerű számküizetése (*proscriptiója*, *megnótáztatása*) értendő; a minthogy B. Imre sohasem is proscibáltatott: mert — mint látandjuk, — ezután is úgy Bethlen Gábor, mint I. Rákóczi György alatt többször, bántatlanul megfordula Erdélyben, és jószágaival (melyeket maga vetett volt azután zálogba) teljes szabadsággal rendelkezék. ¹⁾

¹⁾ Hogy Bercsényi Imre soha meg nem nótáztatott volt, legjobban bizonyítják magának az erdélyi jószágait visszaszerezni óhajtó ifj. gr. Bercsényi Miklósnak családja levéltárából merített adatokon alapuló levelei. A ki is midőn Unghvárban 1699. aug. 31-kén utasítást ad az ezen jószágok ügye végett Erdélybe indított Szirmay Miklósnak — praefectusának, — ezen utasítás 3-ik pontjában szórúl szóra ezeket írja: »Szegén üdvözült *nagyapám*, az ki az erdélyi lakást az *alkori fejedemtől való féltében* s rész szerint s *majd egészen lüti* s Kegyelmes Urunk ö *Fölségéhez való hívsége miatt hagyta vala el, soha törvényessen az ország-tól meg nem nótáztatott*, s meg sem érdemlette vala; hanem csak az ellenségnek *Lippa s Jenőnek* — az hol felessebb vala jószága — *elvétele akadályozta bírodalmát*. Egyéb jussa azokhoz nem is lehet senkinek, hanemha csak zálogos.« (Eredeti a *Szirmay-család* levéltárában, 1871. óta a m. tud. Akadémia kézirat-tárában letéve). Ugyancsak gr. Bercsényi Miklós 1707. april 15-kén Besztercebányáról így ír e tárgyban II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek: »Az erdélyi jószágim iránt való kegyelmességét Ngodnak alázatosan köszönöm; de, Kegyelmes Uram, nem lehet nem adnom válaszul Ngodnak némely emberek barátsága felül: *hoc moris est in tota nostra patria*, — régen vallotta az székely diák azt; s igazán *csudálom familiám proscriptiójának emlékezetit, holott én azt régen vizsgáltam s contrariumot tapasztaltam, nemcsak hallottam*. Mert, ha proscibáltatott volna: miként lehetett volna az üdvözült Rákóczi (I. György) fejedelemhez való követség-járása alkalmatosságával ugyanazon, onnan küizetett-é vagy kiszakadt nagyapámnak (II. Imre) jószágit zálogosítani résziben? — *quod constat*; miként lehetett volna ifiabb Rákóczi György fejedelem mellett bátyáimnak (III. László és III. Imre) s kivált apámnak (I. Miklós) becsüflettel lakni, *jószágit usudlni és azok iránt pörlni, contradálni?* Mutatják processusim. Miként remélhettem volna, hogy Apor s Bethlen Miklósék alkuba akartak volna Szirmay Miklós és Szent-Iványi János urainék által eredni velem? De, *lassa correre!* Ugyan talám nem proscibáltatott nemzetem annyira, hogy Bercsényi Imre felesége (Lugassy Borbála) jussát s consequenter anyai successiómat elvesztettem volna? De, ám isten neki, — *et haec meminisse juvabit*«, etc. (L. Thaly: *Archivum Rákócziánium*, V. köt. 393—394. 1.)

A bujdosó Bercsényi Imrét, mint buzgón vallott kath. hite és az osztrák dynastia iránt táplált ragaszkodása miatt szülőhazájából kiüldözött nemest, — fehér holló lévén ily szellemű ember az erdélyi urak közt, — Pozsonyban a nagyhatalmú *Pázmány Péter* esztergomi érsek, és a római hitfelekezetű főurak: *gr. Esterházy Miklós* nádor, *gr. Forgách Ádám* kassai főkapitány, az elhunyt nádor fia, *gr. Forgách György*, *gr. Pálffy István* koronaőr, érsek-újvári tábornok, *gr. Pálffy Pál* kir. kincstartó — a későbbi nádor, — *gr. Erdődy Zsigmond* horvátországi bán és az ifjabb Erdődyek: *György*, *Imre*, *Gábor*, stb. kitüntető szivességgel fogadták, — a mi az akkori politikai viszonyok közt nagyon jól érthető, de a mit különben Bercsényi, kiváló szellemi tulajdonaiért meg is érdemlett.

Valószínűleg e nagy befolyású főurak barátsága biztosítja a bujdosó Bercsényit arról is, hogy ha állandóul áttelepül családjá eredeti fészkebe Magyarországra: a királynál tehetségeinek s rangjának megfelelő állást fognak kieszközölni számára. Bercsényi Imre ugyanis, mint levelezései mutatják, csakhamar nagyon meg tudá magát kedveltetni II. Ferdinándnak legbensőbb magyar tanácsosaival és hadi főtiszeivel. Alkalmassint a vele közeli ismeretségbe lépett neophita buzgalmú új nádor Esterházy és a lángeszű Pázmány érsek mutatták be a vallásfelekezeti martýrúl feltüntetett erdélyi bujdosó urat a vakbuzgó királynak, a ki a Bethlennel nemsokára csakugyan kitört háborúban hadi tisztül alkalmazá Bercsényit. ¹⁾

Azonban a béke a király és az erdélyi fejedelem között 1627. sept. 12-kén megkötött. Bercsényi Imre, most immár Ferdinándnak alattvalója, ezen uralkodó kormánya alatt tehetségeinek tágabb tért nyílni tapasztalván, és az udvartól előkelő, jövedelmes állás helyezettvén kilátásba részére: szívesen enged vala főúri pártfogó barátai tanácsainak, s elhatározá erdélyi jószágait magyarországiakkal cserélni föl és állandóul visszaköltöztetni nemzetségét oda, a honnét azt ősei általtelepíték Erdélybe.

¹⁾ »Filius ejus (Ladislai II. Bercsényi) Emericus pro Caesare contra Gabrielem Bethlen pugnavit«, etc. (*Hevenessy Gábor* följegyzése, ifj. *gr. Bercsényi Miklós* elbeszélése után. Új. Magy. Múzeum 1860. II. 174.)

Miután tehát a békesség Bethlen Gáborral megvala, s őneki — mint immár magyar kir. hadi főtisztnek — nem volt, de, a fejedelem nemes természetét ismerve, másképen is alig lehetett volna oka tartania Bethlen boszújától: eltökélte, hogy belátogat Erdélybe, családjának felköltöztetése s ottani jószágainak zálogba adása, illetőleg osztályos rokonaival leendő megállapodás végett.

Birtokai azonban sok helyütt fekvén, és egyik jószág-csoport egy, másik más jogüggyel: vérségi, ágazati, örökösödési, osztályos, várományos, szavatossági stb. viszonyokkal s igényekkel lévén, nemesi birtokok természete szerint, kapcsolatos: míg mindezen ügyeket, összeköttetésben a foganatba vett elzálogosítással, kicseréléssel, rendbehozhatta, — abba húzamos idő telt. Ennélfogva, miután már családját — úgy látszik, 1628. tavaszán — Magyarországra felhozta volt: magának még azután is több ízben le kell vala rándúlnia Erdélybe és ott addig időznie, míg a czélba vett complicált természetű ügyeket lebonyolíthatta.

Így, okmányos bizonyítékaink vannak reá, hogy Bercsényi Imre 1628, 1629 és 1630-ban is megfordult Erdélyben. Az illető adatok rövid ismertetése e viszonyokat jobban meg fogja világítani.

Petryevitth Horváth György és Czeguei Wass János, özv. Bethlen Gáborné Brandenburgi Katalin fejedelemasszony ő Fölsége »táblájának hütös assessori, úgy, mint az ide alatt megírt dolgokban közbírák,« tudtúl adják levelök rendiben, hogy e most folyó 1630-ik év april 24-kén, Kolozsvár városa Farkas-utcájában, a Várad Bodonj Mihály házánál, »a ki mostan az mi Kegyelmes Asszonyunk ő Fölsége jenei udvarbírája,« jövének eleikbe »egy felől az Nemzetes *Székesi Bercsényi Imreh* Uram, magára névén feleségének *Lugassy Borbára* Asszonnak, fiainak *Lászlónak, Imrehnek*, leányának *Erzsóknak*¹⁾ és minden atyjafiainak terheket,« — más felől pedig »Nztes Kolozsvári *Bornemisza Ferencz* Uram és Maros-Járai *Bálintffy Christóphné* Asszonyom, *Bornemisza Kata* Asszony. És tőnek

¹⁾ Tehát *Bercsényi I. Miklós*, ki az 1640-es években mint »gyermek« említették, 1630-ban még nem született volt meg.

egymás között ilyen végezést«: Mivel ennekelőtte két esztendővel és három hónappal (tehát 1628. január vége felé) Berchény Imreh Uram »bizonyos és elkerülhetetlen szükségére« vett fel a nevezett Bornemisza testvérektől 5500 magyar forintot, mely is azóta való, »csak igen keresztyénül« számított kamataival nevededett a két év és 3 hó alatt épen 6000 magy. frtra. »Mivel pedig Berchény Uramnak mind az Magyarországon lévő jószágára való perei és egyéb gondviselési miatt ¹⁾ az mostani (1630-iki) magyarországi pozsoni gyűlésre fel kölletik menni, — mind pedig Istennek hűttel kötelezett fogadása szerént, kötelesség alatt is már az Szentföldre Jeruzsálemben (újabban) nem kevés költségével kölletik elfáradni«: ez okon azért egyezett meg mostan mielőttünk nevezett Bornemisza Ferencz Urammal és Bálintffy Cristóphné Asszonyommal olymódon; hogy e most említettek a föntebbi 6000 frthoz most itt mielőttünk ismét adtak ő Kglmének még 2000 magy. frtot kölcsön, oly föltétel alatt, hogy ha ő Kglme — vagy maradéki — mind az egész 8000 frtot e folyó 1630. évi nagy-karácsony napjára, az az dec. 25-kére le nem fizetik: tehát akkor a nevezett Bornemissza Ferencz és Kata, Bálintffy Christóphné, azonnal és tettelesen, »minden törvénybéli remedium ellen Bercsényi Imreh Uramnak mind maga ösétül maradt jószágit, kit most az boros-jenei házához bír (a Tholdy és Thomory-örökség), azon jenei házával és ahhoz való örökségével együtt, mind pedig feleségére az Nztes *Lugassy Borbára* Asszonra nézendő jószágit, t. i. *Arad* vármegyében *Sólymos* vidékin lévő, *Maros* mellett való faluit, kik mostan populosusok, ú. m. *Haticzát, Tulkost, Milovát, Sebest, Borzovát, Alsó-Magyarestet, Felső-Magyarestet, Teszpedét*, és ezeken kívül valami pusztá helyek és egyéb akármi néven nevezendő jovai és örökségi egész sólymosi jószágához tartoznak«; item *Zaránd* vármegyében *Selíndet, Alsó- s Felső-Árkosokat, Kövedet*, felesége Lu-

¹⁾ Itt aligha a hód-mező-vásárhelyi uradalom értetik, mely a török hódoltságban, tehát nem a II. Ferdinánd országrészében feküdt; inkább hiszszük, hogy Bercsényinek az 1629-ben túl a Dunán zálogba vett birtokai gondviselése, és a néhai nagyatyja I. Bercsényi Imre honti s barsi ősi jószágai megkísérlett visszaszerzése vagy kiváltása miatt indított perei értetnek.

gassy Borbára Asszonnak*östől maradt jószágit, nemkülönb u. o. *Teczi* falut, s a *pippalyi*, *echiokai* és *gorbai* részjószágokat, az ő összes haszonvételeikkel és tartozandóságaikkal egyetemben, magok és mindkét nemű örökösök részére, az illető vármegye alispánja és szolgabírája közbejöttével, a jelen levél ereje következtében szabadosan elfoglalhatják s békén bírhatják és használhatják mind a *kiváltásnak* (redemptio) *idejéiglen*. Ha pedig időközben a jelen szerződés hatályát és érvényét akár egészben, akár részben, nevezett Berchény Imreh Uram vagy maradéki akadályozni, visszavonni vagy megsérteni akarnák: »tehát eo ipso mindgyárást Berchény Imreh Uramnak akárminémű helyen, országban és tartományban, vármegyékben acquirált jószágihoz és akármi névvel nevezendő jövaihoz« Bornemisza Ferencz és Kata a jelen levél erejével hozzá nyúlhassanak, foglalhassák, minden törvénykezési eljárás kirekesztésével. »Sőt, ha ez dologért ő Kglmeket perpatvarral fárasztanák avagy molestálnák vagy Berchéni Uram vagy posteritássi: in poena calumniae et amissione omnium bonorum convincáltassanak, cum perpetuo silentio.« De viszont, ha Bornemiszáék is vagy maradékaik a nevezett 8000 frt summát Berchényiéktől föl nem akarnák venni és a jószágot kezökre vissza nem bocsátani, — tehát ők is »calumnián maradjanak, és az jószágra kiadott sommát is elveszessék«. »Végezetre pedig, mivel az *Berchény Imreh Uram östől maradt jószágához: Teczihez, Pippalyban és Eeziokában lévő portióihoz* az Berchényi Uram atyjafiai közül lehetne valami praetensiójok az *leányágnak* is, — *de viszont mivel az leányágok is bírnak ily jószágot, ki csak fiúágot illetve,* — de mindazonáltal köti erre is magát Berchényi Imreh Uram, hogy ha valami úton *az húgai*, avagy annak maradéki, Bornemisza Uraiméket és Bálintffy Christóphné Asszonyomat háborgatnák avagy pörrel fárasztanák«: Bercsényi Imre, mint szavatos, minden abból eredendő káraikat és költségeiket meg fogja nekik téríteni. Kinek bizonyosságára és erősségére, — stb. (A szokott záradék. ¹⁾)

¹⁾ *A pozsonyi káptalan levéltárában*, proth. 1650—1651. folio 134. foglalt azon hiteles átiratról, mely 1650. a szent-kereszt fölfedeztetése napján, a III. Bercsényi Imre és Bornemisza Ferencz által felmutatott eredetiről, ezek kértére készült s kiadatott.

A fentebbi okmányból Bercsényi Imre viszonyaira nézve nagyon sokról értesülünk. Mindenekelőtt megtudjuk, hogy ő 1630. ápril 24-kén is, de meg két évvel és három hónappal előbb, tehát 1628. január vége felé is, személyesen Kolozsvárra, vagyis Erdélyben időzik vala, és hogy ezen utóbbi alkalommal vett föl ott »bizonyos és elkerülhetetlen szükségire« 5500 frtot kölcsönképen. E körülmény, Bercsényi egyéb életviszonyaival összevetve, azon következtetésre vezet bennünket, hogy mivel a béke II. Ferdinánd és Béthlen Gábor között 1627. szeptember 12-kén kötött meg: ennek folytán Erdély 1627. őszszel nyílt meg ismét Bercsényinek, — a ki sietett is az alkalmat felhasználva oda leutazni, rég látott családjához s birtokaira.

Míg azonban ez utóbbiaknak ügyeit és övéinek Magyarországra való végleges felköltöztetését rendbe hozhatta, — arra több hónapi időre volt szüksége, kivált mivel utazására s magyarországi tartózkodására, ottani ingatlanok szerzésére. stb. minél több készpénz szerzésére kell vala igyekeznie. *Ezen célból vevé ő föl a kolozsvári Bornemisza-testvérektől is az 5500 frtot 1628. január végén;* és így családotól való végleges kibontakozását Erdélyből 1628. tavaszára tehetjük, a mikor is öreg málhával, társzekerekkel és tetemes készpénz-összegekkel költözött ki Magyarországra, s előbb talán bihari jószágain vagy jenei házánál pihenőt tartván, — úgy fel *Pozsonyba* utazott.

Itt már készen várta őt és családját a Bornemiszaféle kölcsönpénz egy részén szerzett kényelmes lakóháza, *a magyar-utczában.*¹⁾ Mert Bercsényi Imre az ország akkori fővárosát Pozsonyt választá lakhelyéül, mint a politikai élet központját s a főhivatalok székhelyét. A szerepre vágyó és királyi főbb hivatalra kijelölt férfiú számára ugyanis e város kínálkozó legalkalmasabb lakóhelyül. Az itteni derék iskolákban, serdülő fiait is — László és Imre ekkor már 12—13 éves suhan-czok valának, — taníttathatta, a családi házból.

A magyarországi jószágok gondviseléséről s perekről az oklevélben foglalt adatra már megtettük tájékozó észrevéte-

¹⁾ L. e házra nézve alább, az 1631-ik évet.

lünket; a Szent-Földre való újabb zarándokolást illető fogadásáról Bercsényinek, továbbá a pozsonyi országgyűlésre meneteléről pedig alább leszzen szó.

Igen becses adalék itt a sólymosi jószág faluinak részletes elősorolása; *mert e faluk egy része ma már névleg sem létezik*, a törökvilágban végkép elpusztulának. De látható a fentebbi okmányból az is, hogy a sólymosi uradalomban már 1630-ban, — tehát a török uralom 15-ik évében is valának »*puszta helyek*,« azaz oly faluk, melyeket lakosságuk, az adózási súlyos terheket, gyakori nyomorgattatást, stb. nem állhatva, már is odahagyott. Így járt, így pusztult el azután lassanként a többinek, az 1630-ban még lakottakúl említett nyolcz falunak nagyobb része is.

Megtudjuk továbbá Lugassy Borbála Zaránd vármegyei ősi jószágának, úgymint négy falujának neveit is; valamint azt, hogy Bercsényi Imre a maga zarándi ősi javai közül Teczi falut egészen, Pipalyt, Ecsiókat és Gorbát pedig csak részben bírja vala, a nővéreivel előzőleg tett osztály szerint.

Ezen osztály véglegesen alkalmasint csak 1628. őszszel, Imrének Erdélybe visszamenetelekor történt, vagy legalább ekkor eszközöltetett köztük ama jószágcsere, melyre az okmány végpontjából következtetni lehet. Ugyanis Imre annál fogva mer szavatosságot vállalni nővérei jogigényeivel szemben, zarándi ősi javaiért: mert viszont »*a leányágak is bírnak oly jószágot, ki csak fiúágot illetve.*«

Csupán a fiúágot illető Bercsényi-jószág pedig Erdélyben csak *Székes* és *Kendeő* volt. (Már annak helyén figyelmeztettük a t. olvasót, hogy Báthory Kristóf fejedelem adománylevelében az »*utriusque sexus*« kifejezés bent nem foglaltatik.) A többi birtok mind házasság által jutott időnként a családra, és így már eredeténél fogva is mindkét nemű utódokat egyaránt illetett.

Szükségképen Székest s Kendeőt fogja vala tehát itt az okmányban érteni Bercsényi. És így megtudjuk azt is, hogy Imre úr Székest és Kendeőt, a Bercsényi István magtalan halálával egyedül csak őt, családjának egyetlen férfi-tagját illetett székelly birtokokat. — a melyeken előbb rendszeren lakott, — 1628. őszszel, ú. m. az Erdélyből való végleges kibontako-

zását megelőzőtt családi értekezleteken, — öuként átengedé *Margit, Borbála* és *Zsófia* nevű húgainak, illetőleg ezek árváinak, egyéb (ú. m. a zarándi, bihari, dobokai, úgy némely fejéri és küküllei) jószágokban tett viszont-engedmények fejében. ¹⁾ Bizonyosága ennek az is, hogy Székest ma is még a leányág utódai bírják, aminthogy a Báthory-féle — fiágra szóló — adománylevélnek eredetije is náluk van, melyet bizonyára a jószág átengedésekor adott volt át nekik Bercsényi Imre, jogaik védelmére.

Imrének legifjabb nővérét *Zsuzánát* készakarva mellőztük; ő ugyanis Székes- és Kendeőben aligha kapott vala részt: mert vele a bihari és zarándi jószágokra nézve, bátyja — mint látandjuk — külön egyezett ki.

Végre a »*húgai*« kifejezés bizonyosságra emeli az 1699-iki Bercsényi-családfa sorrendjét, hogy t. i. *Imre volt a testvérek legilősbike.*

Ily sokfélére tanít meg bennünket az ismertetett Bercsényi-Bornemisza-féle szerződés. — De, haladjunk időrend szerint.

---

¹⁾ Ez az átengedés azért történhetett, hogy B. Imre ezen családi törzsjószágokat átallá *idegen kézre* bocsátani még akkor is, midőn Erdélytől megvált. Inkább adá tehát a *leányágnak*. Különben *őneki*, ha Erdélyből ki nem költözik is, az 1626-iki véres tragoedia után sohasem lehetett volna többé kellemes maradása Székesen. Mindenképen érdekében állá azért a birtokserec nővéreivel, noha az a fiscusnak némi praejudiciumára lőn, a mennyiben Székes és Kendeő csak fiágra adományoztattak volt. Ámde ez a fiág nem halt ki, — csak cserét tett.

IV. FEJEZET.

B. Bercsényi Imre Magyarországon. Kir. kamarás és diplomata.

Bercsényi Imre 1628. tavaszán, midőn családjával Pozsonyba letelepedék, noha erdélyi jószágai zálogba vetése iránti ügyleteit még csak kisebb részben fejezi vala be, — mégis tetemes összeg pénzzel rendelkezett. Ekképen hozzá láthatott, hogy pozsonyi házához valami nagyobb fekvő birtokot szerezzen, ettől nem távoli környéken. Az alkalomra nem soká kellett várnia, s ezt az anyagi dolgokban is végzetlen ügyes és gyakorlatias Bercsényi úgy tudá megragadni, hogy magának is haszna lőn belőle, s még hozzá, az udvarnál és országban egyik legbefolyásosabb főfő-urat kötelezé le maga iránt, mivelhogy vele, ő, a bujdosó, szívességet tőn.

Ugyanis 1629. elején értesülvén, hogy a *nádor*, gr. Esterházy Miklós, bizonyos nagyterjedelmű zálogos jószágainak már legközelebb bekövetkezendő határidejű kiváltására tetemes pénzüsszegeket kívánna fölvenni: magához vett rögtön jó nagy összeg készpénzt, 4000 ezüsttallért, s elutazott a hozzá buzgó catholicus voltáért és személyes megnyerő tulajdonaiért különben is jó indulattal viseltető nádorispánhoz, ennek kis-martoni várkastélyába. Esterházy jó szívvel látá Bercsényi Imrét, és készséggel elfogadván ajánlatát, 1629. febr. 15-kén adóslevelet ada neki a kölcsön vett 4000 tallérról, (akkoriban a mai pénzérték 8—10-szeresének megfelelő, tehát fogalmaink szerint 50—60,000 frtot képviselő összeg), melynek kamatai fejében, általadott »Nemzetes Berchény Imrének« s mindkét nemű örököseinek zálogbirtokúl, teljes haszonélvezettel, Soprony vármegyé »Fraknó városabeli, Fraknó várához tartozó egy egész

kőházat, eddig Eschenpolch Ádám kezei közt lévőt«, minden hasznaival s tartozékaival; nemkülönben a fraknai uradalombeli, eddig b. Kinsperger Lajos által zálogba biratott, de most tőle kiváltott 24 jobbágytelekből álló Czemendorf (Zemenye) nevű helységet, szintén teljes tartozékaival s jövedelmeivel.¹⁾

Így Bercsényi, a regényes fekvésű Fraknó-Váralján, az austriai határhegyek lábainál, családjának nyári tartózkodásul alkalmas udvarházat, s hozzá egy termékeny határú s a Vulka vizén derék malommal bíró, 24 egész telkes, szép jövedelmű falut szerzett birtokul; azonfölül, — a mi lényeges előny volt részére, — a hatalmas nádor további pártfogását is megnyeré maga és övéi számára.

Ezen ügyletének megkötése s új birtokának átvétele után, Bercsényi csakhamar, úgymint 1629-nek még kora tavaszán, leutazott ismét Erdélybe, ottani jószágai s ingó marhái eladásából további összegeket fölszedendő és fölhozandó.

Leérkezvén, udvarias kötelességének tartá személyesen tisztelkedni volt fejedelménél Bethlen Gábornál, Gyula-Fejérvárott. Ez szokott kegyességével fogadá a tisztelgőt. Bercsényi megdöbbenve látá: mennyire erőt vett a betegség az élte delén levő, egykor oly ép, erős, katonás férfiu, a kin ekkor (1629. martius) már többé nem leplezhetően mutatkoztak a *vízkeór jelei*. A fejedelem lélekzet-vételét ugyanis már »a füladozás igen háborgatá, s lábai kezdének dagadozni.«²⁾ Bercsényi Imre rokonának, a nagy embernek e veszedelmét látva, hogy rajta segítsen: »commendála néki egy morvai doctor-embert, *ki római császárnak is ordinárius medicussa vala*, jelentvén, mintha őtet hasonló nyavalyából gyógyította volna meg. Mellyen kapván és hívén az fejedelem, mint az vízben halálozó ember szokott cselekedni,« — elfogadá Bercsényi tanácsát; jele, hogy *bízott benne*. Bethlen rögtön iratott Bécsbe az udvarhoz, a Bercsényi ajánlotta császári orvost »kérétvén s hivatván, — az igen könnyen el is bocsáttaték.«³⁾ A leérkezett udvari orvos,

¹⁾ L. Esterházy Miklós ezen, Kis-Marton városban 1629. febr. 15-én kelt adós-, illetőleg záloglevelének hiteles átiratát a *pozsonyi káptalan* levéltárában, proth. 1628—35. fol. 80—87.

²⁾ *Kemény János* fejedelem önéletírása. Runy-féle kiad. 133—134. l.

³⁾ *Kemény János*, u. o.

a súlyos beteg fejedelem állapotát megvizsgálta és mindenekelőtt a fuldoklás gyógyítását állítá sürgetősnek, valami megfelelő ásványvíz italával, — azután lesz majd idő a dagadt lábak lecsapolására. Bethlen saját orvosai azonban, »kivált egy Schultetus nevű német doctor, és más, Ribericus zsidó doctor« ellenzék a savanyúvíz-gyógymódot, mint a mely a tagok dagadozását még előmozdítja. ¹⁾)

A fejedelem II. Ferdinánd rendelő orvosának javaslatára hajlott, és elútazott vele az Udvarhelyszéken levő szaladobosi savanyúvíz-forráshoz, melyet a morva doctor, Erdély számos ásványvizei közül, e célra kiszemelt. Három — négy hétig itta ott a vizet, — ámde a sajnos eredmény *régi orvosainak* adott igazat: a vízkór még inkább kifejlődék. Fűrösztöték azután a fejedelmet Al-Gyógyon, a váradi hévízben, a zombori forrásban, — de mind hiába. ²⁾) Állapota mindinkább elnehezedik vala, s 1629. november 15-kén Erdélyország legnagyobb uralkodója kiadá erős lelkét, életének 49-ik évében.

Bercsenyi Imrére kétségkívül igen bántólag hathatott, hogy az általa — föltehető: a legjobb szándékkal — ajánlott híres udvari orvos gyógymódja a fejedelmet nem menthette meg, sőt mint az erdélyiek, úgy, mint *Kemény János*, gyanakodva állíták: sietteté, vagy épen előidézé halálát. Kemény ugyanis, úgy látszik feltűnetni akarni a dolgot, mintha Bercsenyi Imre Bethlen Gábornak »egész gonoszakarója« volt volna, és állítását, »mintha ötet (Bercsenyit) hasonló nyavalyából gyógyította volna meg azon doctor«, — csak a fejedelem elámítására s halálba taszítására gondolta volna ki; szóval, mintha Bercsenyi a morvai orvossal (»kinek hazáját ezelőtt pusztították Bethlen hadai«) s a bécsi udvarral titkos egyetértésben odaműködött volna, hogy a rettegett fejedelem minél előbb eltéessék láb alól. ³⁾)

Nyilván ugyan nem írja ezt Kemény: de sorai közül ilyesmit lehet kiolvasni. Mindazáltal mi nem képzelhetjük sem általában oly elvetemedett, sem különösen oly hálátlan ember-

²⁾ Ugyanaz, u. o.

¹⁾ *Kemény János*, 134—135. l.

³⁾ *Ugyanaz*, u. o.

nek Bercsényit, hogy az iránta elvégre is a székesi eset alkal- mával nagyon kíméletes Bethlen Gábornak az ő személye és tanácsa iránt tanúsított bizalmát ily gonoszúl fizette volna vissza.

Bercsényi Imre teljes életében lelkiismeretes ember volt, és jelleme — mint indúlatos embereké rendszeren, — nyílt vala. Ilyen ember nem lehet orvgyilkosság előmozdítója, mérgezők szövetségese! És Bethlen Gábor oly rossz emberismerő volt volna? Kemény Bercsényi gyanúsításával egyúttal *Bethlent kicsinyíti*, bár szándéktalanul. Aztán a *vízkeór* magában is oly gonosz betegség, a melylyel az orvosi tudomány még ma sem bír, — hát századok előtt, az experimentatiók, homályos tapogatód- zások korában?! És így, ha a száldobosi ásványvíz-gyógymód nem ütött ki jól, — lehet-e rajta csodálkoznunk? szabad-e az orvost szándékos gyilkossággal, s azt az embert, a ki ezen nagy- híru, nagy tapasztalatú, s a császár-király által is saját rendelő doctorául használt orvost ajánlá, bűnrészességgel vádolnunk? Hiszen nincs semmi bizonyosság arra, hogy Bercsényi e morva doc- tort nem a legtisztább szándékkal, nem a legőszintébb jóakarattal ajánlá rokonának: az iránta és családja iránt az 1626-iki székesi tragoedia után, gonoszakaróik bujtogatásai daczára is oly elnéző Bethlennek. Sőt ép az a körülmény, hogy a Bercsényivel őszintén kibékült, őt gyermekkorá óta ismerő Bethlen, az oly éleleszü Bethlen, habozás nélkül fogadá el az előbbinek taná- csát és sietett életét, egészségét az általa kijelölt egyénre bízni, — egyenesen *Bercsényi mellett* szól! Bethlen Gábor nem tartá a nyílt jellemű, a mély vallásosságú Bercsényit alattomos, aljas tetre képesnek, s mi hiszszük, hogy *nem csalódott* benne.

Nagyon valószínű azonban, hogy Bercsényi a balúl ki- ütött gyógymód, illetőleg a fejedelemnek — bizonyára a nélkül is rövid időn bekövetkezendett — elhúnyta után szemrehányá- sokat tőn önmagának: *miért ajánlott orvost?* Ha pedig a Ke- mény emlékirata szerint táplált balvélekedések a fülébe jutot- tak, — a mi majdnem bizonyos, — e körülmény természetee- sen, csak növelé töprengéseit, csak annálinkább nyugtalanítá, gyötré lelkét; legjobb szándékú tanácsáért, a végzetes eredmény következtében sokak előtt az ő becsületének kell gyanúsíttatni. Ez nagyon kínzó tudat lehetett.

Ehhez járult a *székesi tragoedia*, az akkori fölindulás hevében kiontott vér emléke, — mely őt azóta sem engedé nyugodni, folyvást nyomta lelkiismeretét, mintán magának is be kellett lelke előtt ismernie, hogy az egész megrázó eseményt elvégre is az ő keresztyéni szeretet-ellenes türelmetlensége okozá.

Nagyhamar és sokszorosan megbánta ezt a tettét, s mindjárt Magyarországba menekülése után »*hiüttel kötelezett fogadást*« tőn a mindenek Urának, hogy engesztelő vezeklésül ismét el fog zarándokolni a *Megváltó sírjához*. E fogadalmát azonban a háború (1627.) befejeztéig és családja ügyeinek rendezéséig be nem válthatá. Most, a Bethlen Gábor halálának vázolt körülményeiből eredett újabb lelki bánata is idejárulván, — immár nem tudott békén lenni; rajongásig vallásos lelke a reá ónsúlylyal nehezülő kettős gyötrellem enyhülését csupán az Üdvözítő szent sírjánál remélé elérhetni.

Ezen lélektani alapokból véljük s magyarázzuk mi ki az 1630. april 24-iki okmányban említett szent fogadalom keletkezését és annak következtében Bercsényinek második, 1631-ki jeruzsálemi búcsújárását.

Hogy e fogadását minélelőbb valósíthassa: azért sietett le ismét Erdélybe 1630. tavaszán, és ott a hosszú utazásra szükséges költségekre, Kolozsvárott a Bornemisza-testvérektől még 2000 frtot vett föl aprilis 24-kén, kiállítá számukra most már 8000 frtnyi főösszegről az adós- illetve zálogos-levelet, melynek erejével t. i. boros-jenei, aradi és zarándi jószágait Bornemisza Ferencznek és Katának, Bálintffy Kristófnának s utódaiknak elzálogosítja. A 8000 frt — tudjuk — a mai 70—80,000 frtnak felel meg; a nagyterjedelmű birtokokhoz, főként a sólymosi uradalomhoz képest mindazáltal még ez az összeg is csekély volt volna, ha Sólymos nincsen török kézen; de *így* a földesúr vajmi gyér hasznot látott ezen idegen hódítók, szpáhiák által bitangolt szép birtokból.

Ugyanekkor, 1630-iki erdélyi útja alkalmával intézett el egy másik ügyletet is Bercsényi, nővérével özvegy Ghyczy Györgynével. Láttuk ugyanis föntebb, hogy a legifjabb Bercsényi-nővér, *Zsuzsána*, Székesből és Kendeöböl nem részesítettett onnét kibontakozó bátyja által; hogy tehát a zálogba adott

Bercsényiféle zarándi és bihari birtokokra nézve magára vállalt szavatosságot Bercsényi Imre Bornemiszáéknak, ezen hűgával szemben is beválthassa: Ghyczynével ugyanekkor olyképen egyezett meg, hogy tőle Zaránd vármegyei Teczi, Pipaly, Ecsióka és Gorba helységekben, valamint Bihar vármegyei Nagyfalun, Szent-Miklóson és Teleken (?) bírt jószágrészeit zálogba vevé.¹⁾

Ekként erdélyi birtokügyeit jóformán elintéztvén, ugyancsak 1630. tavaszán megint tetemes pénzösszeggel indulhatott vissza Magyarországra, ápril végén, vagy május elején. Útjának sietős volta egyik indokául okmányunkban a megnyilandó *pozsonyi országgyűlés is* felhozatik, *udvari kamarasságáról* azonban még szó nincs. Mi tehát valószínűnek tartjuk, hogy Bercsényi csak a Szent-Földről lett visszaérkezése után, vagyis 1632, vagy Bél Mátyás szerint 1633-ban²⁾ állíttaték be a Kemény János által említett »*főkamarási*« hivatalba.³⁾

Bercsényi erdélyi és partiumbeli jószágai elzálogosításából bevett újabb pénzösszegeit is jó részben befektette magyarországi birtokokba. Ismét régi pártfogójának: a nagy szerző gr. Esterházy Miklós nádornak kedveskedett pénzével. Kis-Martonban 1630. október 18-kán kelt szerződés iratott alá köztök, melynek értelmében Esterházy, Soprony vármegyei Lánzsér vára uradalmához tartozó »egész és teljes *Pangorth* (Baumgarten, *Kertes*) nevű faluját, portióját«, Gyarmathi Ballassa Borbálától b. Koháry Péternétől kiváltván, azt minden földjeivel, rétjeivel, szőleivel, erdeivel, vizeivel, stb., szóval, összes tartozékaival és haszonvételeivel, *8000 tallérért* zálogbirtokul adja és általengedi Nemzetes Berchény Imrének s örököseinek, határozatlan időre, míg ki nem váltatik. E fölött még jogot ad neki az ottani majorházat s épületeket — melyek pusztások — 1000 frt erejéig megépíthetni, mely építményeinek is méltó becsárát a kiváltáskor ő, Esterházy, megtéríteni tartozik, a zálogösszeget fölül.⁴⁾

¹⁾ *Gyula-fejérvári káptalan* levéltára, Bójhly G. proth. fol. 64.

²⁾ Not. Nov. Hung. I. 455.

³⁾ »... Azután pozsonyi főkamarasságban állíttaték«, t. i. Bercsényi. (*Kemény János* önéletírása, az id. h.)

⁴⁾ A zálogszerződés hiteles átiratát l. a *pozsonyi káptalan* levél-

Ilymódon tehát Bercsényi a nádortól 12,000 tallér (ma 160—180,000 frt) értékű, 2000 holdnál terjedelmesebb, egymáshoz közel fekvő két szép jószágot szerzett, az ország legcultiváltabb vidékén, Soprony vármegye nyugati szélein.

Családját és anyagi ügyeit így jó rendben hagyván, készült palästinai fogadott útjára, melyet a következő 1631-ik év kora tavaszán akart megkezdeni. Hogy háborgó lelke a sovárgott enyhülést a Megváltó sírjánál annál bizonyosabban meglelhesse: rajongó hitbuzgalmát követve, nagy búcsújáró útjához az első lépést egy még itthon teljesítendő vallási áldozattal kíváná megtenni. Ehhez képest elhatározá, hogy pozsonyi magyar-utczai lakóházának tulajdonjogát odaajándékozza a római egyház legszívósabb harcosainak, a — *jezsuitáknak*, a kiket már Karán-Sebesben oly bőkezűleg pártfogolt.

A kegyes adomány megtételére rábírá nejét is, a kivel az 1631-iki Szent-Fábián és Sebestyén vértanúk ünnepét követő pénteken, ú. m. január 24-kén, személyesen megjelent a pozsonyi káptalan előtt, és ott férj és nő, név szerint »Generosus Dominus Emericus Berczéni et Consors ejus Generosa Domina Barbara Lugasi« ünnepélyes kijelentést s bevallást tőnek, hogy »totalem domum suam Danchianam, suburbanam Poseniensem, in vico seu platea Magyar-utcza nuncupata, in Comitatu Poseniensi existentem, habitam, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentijs« a jezsuita-rend pozsonyi collegiumának adják s adományozzák; kikötvén mégis, hogy »quamdiu ipsi fatentes vivent et volent, ad eadem divertere possint«, vagyis míg ők, a bevallók élnek, (*gyermekük már nem*), azon házba ennekutána is beszállhassanak, de a háznak és tartozékainak jövedelmét a jezsuiták élvezzék.¹⁾

Ugyanazon napon, 1631. január 24-kén, s ugyancsak a pozsonyi káptalan előtt, Bercsényi, mint veszedelmes és hoszszú útra készülő ember, megtevé egyszersmind *végrendeletét*,

---

tárában, proth. 1628—1635. folys 80—87. Ez a *Kertes* Sopronytól alig több egy mértföldnél, dús gabnatermő határú, s a mellett szőlős, gyümölcsös, kertes helység. Szép erdeje is van.

¹⁾ »*Donatio Emerici Berczéni*, Collegio Poseniensi Patrum Societatis Jesu.« Hiteles átirat a pozsonyi káptalan levéltárában, proth. 1628—1634. fol. 26—27.

mely »*Dispositio Emerici Bercezani, ad Hierusalem proficiscensis*« cím alatt a káptalan hiteles jegyzőkönyvébe iktattatott.

Előrebocsátja ebben, hogy ő, midőn az Úr sírjának meglátására, fogadalma szerint indulna, (»cum ipse peregre ad visendum sepulchrum Domini, *voti solvendi gratia* proficiscens«) maga előtt viselvén az életnek változékony s töredékeny voltát, nejéről, gyermekeiről, örököseiről eleve gondoskodni akar; azért, szabad akarattjából és érett megfontolás után a következő végrendeletet teszi:

»A minémű zálagos jószágra Soprony vármegyében, úgy mint Pangartra (Kertes), mely Lánzsérhoz tartozott, és cimen-dorfi (Zemenye) portióra, mely a fraknai jószág között vagyon, az Tekéntetes és Nagyságos Gróff Eszterház Miklós Palatinus Uramnak tizenkétezer ezüst-tallért adtam, — mivel annak egy része magam keresménye, más része pedig részből magamra s részből feleségemre nézendő elzalogosított ősi jószágunknak árra: arról így végeztünk a feleségemmel egyakarathból, hogy még az én nevemet tisztességgel viseli, — mindaddig bírhasa a jószágot, és ha a gyermekim felnevekednének is, valamint és valamikor akarja, mind azt és mind az őstől maradott jószágunkat (Hód-Mező-Vásárhely, stb.) olyanformán és akkor ereszsze kezökbe. Ha pedig holtom után férjhez menne: úgy is, ha úgy viseli magát mint jó gondviselő anya, bírhasa tútorúl a jószágot. De mivel fele a zálagos jószágnak olyan, mint ősmőtől maradott jószág, azért, hogy ősmőtől maradott jószágnak árra vagyon benne, csak magamat és gyermekimet, nem feleségemet illeti: tartozzék minden esztendőben a jószágnak fele jövedelméből 400 ezüst-tallért gyermekim számára deponálni a káptalonba vagy a tútorok kezébe, a gyermekimre és magára való költségen kívül. — Arra nevékedvén pedig a gyermekim, hogy tútor nélkül lehetének: a zálagos jószágnak fele és az esztendőnként deponált summa csak a fiaimat illesse. A feleségemre jutott fele rész pedig, holta után az én gyermekimet úgy illesse, mint más úrátúl való gyermekit, ha lennének.

De, ha gondviseletlensége, vagy az urának tékozlása miatt az esztendőnként való 400 tallért, vagy a mennyit a tútorok ítélnék, — t. i. az időkhez képest, — gyermekim számára

nem deponálná: computálván, férjhez menése után meddig bírja, mennyire menne az esztendőnként való depositióra rendelt jószág jövedelme? annyi héával maradjon fele a zálagos jószágnak a feleségem kezénél, — a többit tartozzék a fiam kezébe ereszteti.

Ha pedig Palatinus Uram ő Nga vagy a successori a jószágot kiváltanák: az árrát se gyermekimnek, se feleségemnek egyéb szükségekre ne hagyják elkölteni, hanem a tútorok adják más zálagos jószágra, és azt is bírják a följlül megírott formán.

A mi őstől maradt jószágunk vagyon, azzal az ország törvénye szerint osztozzanak.

Ha pedig a fiam maradék nélkül meghalnának, vagy szerzetesek lennének: a reájok nézendő jószág pappá leendő magyar alumnusoknak tartására fordíttassék a pozsonyi collegiumbeli jezsuita páterek gondviselések által, de úgy, hogy esztendőnként a magok szükségére 200 magyar forintot fordíthassanak a jövedelemből. Hogyha pedig a feleségem özvegységben, vagy más urától való magzatok nélkül halna meg: az ő részére való mind zálagos s mind őstől maradt jószága felől is azon dispositio légyen, — azt éppen az alumnusok tartására fordítván.

A mi ezüstnívem, köntösöm és katonaszerszámim azokon kívül vannak, mellyek vagy atyjától (Lugassy János) maradtak, vagy éntőlem adattak néki: azokat a fiam számára tartsa meg a feleségem.

Vagyon egy köves marhám, melyben 100 gyémánt vagyon, — azt arra hagyom, hogy, ha a leányom az apáczák között megmarad, eladják, és az árrát adják a kalastromban; mely ha másfélezer forintra nem menne, a jószág jövedelméből teljék ki az a summa, és légyen a leányom jegyruhája másfélezer magyar forint.

A tútorok legyenek: *Cardinál Uram* (Pázmány Péter), *Palatinus Uram* (gr. Esterházy Miklós), *Csáki László Uram*, fejevári nagy-praepost *Nagy György Uram*, *Réchei Bálint Uram*, *Szepesi Jeremiás Uram*, *Vági István Uram*.

Hogyha pedig az Isten egészségessen visszahozand: ottan (akkor) légyen énnékem szabad ezt az én mostani végezé-

semet helyén hagyni, avagy másképpen rendelni, az mint én-nékem fog tetszeni.

Unde nos praemissam dispositionem praefati Emerici Berchényi modo praemisso coram nobis factam«, — etc. (Következik a káptalani hitelesítő záradék.) Végül még ez az érdekes pótintézkedés áll:

»*Codicillus*. Hogyha pedig a pozsonyi páterektől az a gondviselés nem lehetne: más collegiumbéli páterekre szálljon, a mint a Páter Generális rendeli, — csak, hogy az alumnusok *magyarok legyenek*.«¹⁾

Ezen végrendelet a leghívebben tükrözi vissza Bercsényi Imre jellemét. Előttünk áll ő intézkedéseiben úgy, mint szerető és angyalszelidségű neje iránt méltányos, lovagias férj; mint gondos apa; mint kitűnő gazda, a ki szerez, szaporít, és előnyösen forgatja vagyonát; előttünk áll a yakbuzgó katolicus és nagy jezsuita-pártfogó, a ki szintolyakká nevelni szándékolt fiairól fölteszi, hogy tán szerzetesekké lesznek, és ekkor egész vagyonát a jezsuitáknak s alumnusaiknak javára hagyja; de előttünk áll a kemény magyar ember is: a mennyiben kétszer is kiköti, hogy a segélyezendő alumnusok *magyarok*, és csakis magyarok legyenek.

E végrendelet után kétséget nem szenvedhet, hogy Bercsényi Imre, ekkor már 14—15 éves fiait Lászlót és Imrét a jezsuiták pozsonyi iskolájában taníttatta; de csalódott benők, midőn őket esetleg jezsuitákul szánta: mert egyik sem lőn barátta, — kalandos harczfiak váltanak belőlök. Hanem leánya, a kis »*Erzsóka*«, az ekkor 10—12 esztendőes gyermek, a ki tehát már a végrendelet keltekor is kolostorban: a *Clarissa-nénék* pozsonyi zárdájában, a magyar főbb nemesi családok leánygyermekének e kedvelt nevelő-intézetében vala elhelyezve, — csakugyan búcsút mondott a világi élet gyönyöreinek, és mint ezen kolostornak, annyi magyar főúri hölgy temető-helyének fejedelemasszonya fejezé be ártatlan életét. Nála tehát az apja s anyja szellemében adott nevelés csak-

¹⁾ Bercsényi Imre végrendeletének hiteles átirata a *pozsonyi káptalan* levéltárában, proth. 1628—1634. fol. 20—24. A végrendelet kelte: »Datum feria sexta proxima ante festum conversionis beati Pauli Apostoli Anno Domini 1631.« Vagyis január 24-ike.

ugyan megtermé gyümölcsét. A fiúkat a Bercsényi-vér szilaj, tüzes pezsgése megóvta a zárdai élettől.

Jellemző még Bercsényi Imre előkelő összeköttetéseire s szigorú kath. gondolkozásmódjára nézve az is, hogy első sorban a híres *Pázmány Péter* hibornok-érseket s a szintoly buzgó hittérítő *gr. Esterházy Miklós* nádort kéré föl árvái gyámjaitól. Hogy ezt tehesse: mindenestre jó viszonyoknak kellett köztük lenni, a minthogy ezt a nádorra nézve a zálogjóságok adásából is látjuk. A harmadik gyám *gr. Csáky László*, ország bírása, Komárom és Zólyom vármegyék főispánja, Léva, Tata, Pápa várak örökös főkapitánya, szintén egyike volt a legbuzgóbb catholicus mágnásoknak. A negyedikről elég, hogy fejevári prépost volt. Végre az ötödik fölkért gyám Gálosházi *Réchev Bálint*, Soprony vármegye alispánja és derék birtokosa volt. Nagy-Vági *Vághy István* is Soprony megyei nemes. Szepessy Jerémiásról bővebb tudomásunk nincs.

Bercsényi Imre ekként minden ügyeit rendbe hozván, fölkészüle hosszú útjára, s 1631. február havában búcsút vőn szeretett nejétől, gyermekeitől, barátai- és pártfogóitól, kiknek kegyes gondviselésébe ajánlá övéit, ha árvakül maradnának. Azzal megindúla szent fogadalma betöltésére, hánykódó lelke nyugalmanak keresésére, az emberiség üdvözítőjének, a bűnbocsánat szerzőjének sírjához.

Istria, Dalmátország, nevezetesen Ragúza s úgy a tengeren Olaszország felé ment.¹⁾ Mily viszontagságokkal volt elegyítve, és meddig tartott vezeklő útja? meglátogatotta-e ezúttal is mentében vagy tértében Rómát? és a Megváltónak sírtemplomából, Jeruzsálem szent városából, Bethlehemből, az olajfák hegyéről, a Jordán partjairól, Palästina ős emlékekkel

¹⁾ Bercsényi Imre a Szent-Földre akarván zarándokolni, számára, mint a ki »incola Regni Nostri Hungariae in Comitatu et Districtu Soproniensi commorans, zelo et pietatis affectu ductus, animum induxerit«, hogy a Megváltó sírját fölkeresi, — ezennel útlevel, királyi salvus conductus adatik. *Útját Ragusa felé veendi*, azért az ottani és utazásában előtalálándó minden rendeknek, hatóságoknak, nemes-embereknek, stb. figyelmébe, jóindulatába melegen ajánltatik. Kelt Bécsben, 1631. február 3-kán. (Bercsényi Imre salvus conductusának *eredeti fogalmazata*, a magy. kir. udv. cancellária levéltárában, 1631. nro 42.)

telt vidékeiről megkönnyebbült lélekkel érkezett-e vissza? — Mindezekről írott följegyzés nem maradt reánk; de Bercsényinek buzgó áhitatosságát, rajongó, mély vallásosságot ismerve: a lélektan azon következtetésre jogosít föl bennünket, hogy a vígasz után sovárgó, ájtatos zarándoknak gyötördő lelke a szent olajfák árnyékában kibékült Istenével, és meglelé óhajtott nyugalmát.

A sok költségbe, sok fáradságba s nem kevesebb időbe került, számos veszélylyel járó — de egyszersmind annál tapasztalatdúsabb — nagy utazásból Bercsényi Imre szerencsésen érkezett hazájába, övéi közé, s a megenyhült lelkű férfiúnak végtelen öröme lehetett hű nejének, immár szép ifiacskákká felnőtt fiainak s angyal-szelíd leánykájának viszontlátásában. Visszaérkezése vagy az 1631-dik év végére, vagy 1632. elejére esik.

Az utóbbi év vége felé, vagy még valószínűbben 1633 — 34-ben született legifjabb gyermeke: a nyilván a Szent-Földről hozott Jordán-vízzel keresztelt *I. Miklós*, ki a — talán Pázmány bíbornok által végrehajtott — szent szertartásban, keresztatyjai elsejéről *gr. Esterházy nádorról* kapta nevét.¹⁾ Egyébiránt Bercsényi keresztkomái közé tartozott bizalmas barátjai egyike *gr. Erdődy Gábor* is.²⁾

Ezen idő tájban, úgy látszik, az 1633-ik év január 1-jétől foglalá el Bercsényi Imre új főhivatalát, a melyre II. Ferdinánd király őt a nádor, a bíbornok-prímás és más nagyúri pártfogó-barátai ajánlatára kinevezé, ú. m. a *kamarai tanácsosságot*, »vagy *főkamarasságot*«, — mint Kemény János fejedelem írja, — a magy. kir. udv. kamaránál Pozsonyban. Bél Mátyás legalább az 1633-ik évtől számítja Bercsényi kamarasságát.³⁾

¹⁾ Hogy *Bercsényi I. Miklós* 1630-ban még nem volt a világon, már föntebb, a Bornemiszáékkal kötött zálogszerződésnél láttuk; az 1640-es évek okmányaiiban »*gyermek*« (puer) néven emlegettetik, 1650-ben is még Bécsben tanúlt. Ha anyja 1631-ben lett volna vele várandós: akkor atyja bizonyára nem indúl vala el e családi esemény bevéára előtt bizonytalan zarándok-útjára; minden valószínűség szerint tehát atyjának a Szent-Földről visszatérte után kellett fogantatnia.

²⁾ L. *gr. Erdődy Gábor* levelét 1639-ből Bercsényi Imréhez alább.

³⁾ »1633. *Emericus Bercsényi, Sacri Sepulchri Eques Auratus.*«

E fontos hatáskörű, igen jövedelmes, és rendszerint még magasabb állásokra lépcsőül szolgáló udvari főtisztviselői állomás, már természeténél fogva, kétségtelen hűségű, teljesen megbízható, szorgalmas, szemes, ügyes, a közigazdaság és pénzügyek terén, nemkülönben az örökösödési jog mezején is egyaránt jártas, az ország adóképeségét és a katonai viszonyokat gyökeresen ismerő, s mindenekben lehetőleg a kir. kincstár hasznát kereső egyént igényelt. Az udv. kamara tervezése ugyanis az állami adókat; ez állapította meg előre az ország szükségleteit, a melyeket aztán a király az ország rendeitől födöztetni kívánt, és terjesztette elő a különböző adóalapok és adónemek közötti arányokat; ez ügyelt föl az államkincstár jogaira, és tartá nyilván: hol és mikor száll s szállhat valami birtok, magvszakadás révén a koronára? avagy hűtlenség esetében micsoda jószágok, ingóságok stb. válnak bevonhatókká, elkobozhatókká? E hatóság kezelte a kamarai uradalmakat, harminczadokat, bányákat és egyéb javakat, szedte be az országos adókat s vett számot a »kir. ravók«-tól; befolyt az adóalapot képező porták újabb és újabb összeírásának elkészítésébe; fizette a kerületi kapitányok, várparancsnokok és végekbeli katonaság zsoldjait; felügyelt ezek létszámára, a várak közmunkás és pénzes erődítéseire, stb. stb.

Szóval, az ország legvitálisabb érdekeit felölelő hatáskörű és igen sok ágazatú főhivatal volt a magy. kir. udvari kamara, melynek tanácsosait mindezekben fölül még nem ritkán, — egyéni tehetségeikhez képest, — diplomatai küldetésekre, vagy hadügyi feladatokra is alkalmazták.

Ezeknél fogva természetes, hogy a főkamarási és kamarási állomások igen keresettek valának, úgy, hogy az ország legelőkelőbb méltóságaira jutott egyéneket, a főnemes és régi kiváló nemes családok tagjait találjuk ezen tisztségekben. Bél Mátyás (Not. Nov. Hung. Tom. I. 455—462. ll.) közli a pozsonyi magy. kir. udv. kamara tanácsosainak neveit 1531-től 1733-ig; s e névsorból látjuk, hogy 1577-ben gr. Illyésházy István, a későbbi nagyhírű nádor is pozsonyi kamara-tanácsos

(*Bél Mátyás*, a pozsonyi kamaratanácsosok névsorában. Not. Nov. Hung. Tom. I. p. 457.)

vala, és e kamarások között találjuk a Dessewffy, Sibrik, Serényi, Hosszútóthy, Thapolcsányi, gr. Sintzendorff, Baranyay, Kubínyi, Ebeczky, Loránth de Inke, Kittonich de Kosztainicza, Ordódy, Péchy, b. Majthényi, Paczoth, b. Szápáry, Vatthay, Aszalay, b. Kissevitth-Horváth, b. Ghyllányi, b. Thavonáth, b. Mednyánszky, Stubik, b. Sbarra, Budetíni b. Szúnyogh, gr. Szent-Iványi, b. Thalheim, Jajczai gr. Brankovich, b. Lafert, Jeszenszky, Hunyady, Pongrácz, b. Grassalkovich, b. Maholányi, b. Sigray, b. Fischer, Reviczky stb. családok tagjait.

Bercsényi Imrét kitűnő képességei és oly sokoldalú képzettsége, mind a főt jelzett feladatok teljesítésére alkalmasnak, állhatatos, tiszta jelleme, politikai múltja és vagyoni független helyzete teljesen megbízhatónak, valamint családi származása amaz előkelő udv. hivatalra méltónak ajánlák Ferdinánd és tanácsosai előtt. Nem is csálódtak várákozásukban: Bercsényi Imre csakhamar egyikévé lón a pozsonyi udv. kamara legjelesebb, legtevékenyebb tagjainak, a ki nemsokára nagyfontosságú diplomatiai missiókkal is megbízták, ¹⁾ s néhány év leteltével más, felsőbb állomásra léptettetett elő.

Bercsényi mindjárt hivataloskodása első évében annyira érdemesíté magát, hogy a nádor méltónak találá őt külön jutalomban részesíteni, a mi palatinális donatió alakjában történt. Ugyanis *Eöszé László* tokaji lakos »az elmúlt időkben« (nyilván 1631. tavaszán, Esterházy Miklósnak I. Rákóczi György erdélyi fejedelem hadai által Rakomaznál lett veresége korában) való »azon lázadó tettéért, hogy a házára tűzött császári zászlót levette, az utca porába dobta, és király ő Felsege szent személye ellen szidalmazó szavakra fakadt«, fölségsértés bűnében elmarasztaltatván, vagyonvesztésre ítéltetett. Elkobzott és az ország kincstára számára lefoglalt javait, ú. m. Tokaj városi házát és a tokaji hegyen bírt szőleleit tehát most a nádor, a magy.

---

¹⁾ *III. Ferdinánd* király, az 1639-iki bárói diplomában: »... rebus ac negotiis durante munerí Consiliariatus Camerae nrae Hungaricae, quo per aliquot Annorum revolutiones ex singulari erga te propensione Regia laudabiliter fungebarris, fidelitati et dexteritati tuae concreditus strenue desudasti, in omnibusque ad satisfactionem industriam tuam praestitisti, in diversisque Expeditionibus pro bono publico et salute Regni, te bonum Patriae Civem et gratum Principi fidelem exhibuisti,« etc.

kir. kamara három buzgó tisztjének, név szerint »Nemzetes *Berchény Imre* consiliáriusnak«, Corbelj János perceptor és Dobrasowskj Venczel registratornak adományozá. Időközben azonban Eősze Lászlóért némely tekintélyes férfiak közbenjárának; mire Bercsényi és adományos-társai a vagyonvesztéssel kiegyeztek, s 1634-ik év Szent-Lőrincz napja utáni pénteken, aug. 11-kén, a pozsonyi káptalan előtt személyesen megjelenvén, ünnepélyesen kijelentették, hogy adománylevelöket semmisnek tekintik, s nevezett Eősze Lászlót és örököseit említett házának s szöleinek békés birtokában háborgatni nem fogják.¹⁾ A mi, kivált ha minden váltságdíj nélkül történt, mindenesetre igen szép tett Bercsényi és társai részéről; pedig, hogy Eősze az adománytól való elállásukért valamit fizetett volna nekik, legalább a káptalani levélben nyoma nincs.

1634. tavaszán Ferdinánd király nevezetes diplomatiái megbízással tüntette ki hú kamarását: Bercsényi Imrét, ki bizalmát — mint látszik — teljesen megnyeré. Őt választá, alkalmasint Pázmány Péter a bíboros érsek és Esterházy nádor javaslatára, speciális követéül az erdélyi fejedelemhez. Az ezen virágzó és a XVII-ik században európai szerepet játszott állam trónján 1631. óta Rákóczi teljesen megerősödött, és főként a mély politikai belátású Pázmánynak, — a ki maga is nemzeti érdeknek tekinté, hogy Erdély erőskezü *magyar* fejedelmet uraljon, — befolyása s közvetítése következtében a bécsi udvar ekkor már tírhető békés lábón áll vala vele. Ám a svédek és a német birodalmi protestáns líga fejei, — kiknek hadseregei ezen évben Csehországba újra beütöttek, — titokban mindent elkövetének, hogy Rákóczit a magok részére szövetségesül megnyerjék és őt Bethlen Gábor példájára a császár ellen támadásra bírják; más részről a lengyel királylyal háborúba keveredett török porta az erdélyi fejedelmet folyvást sarkalá hadait az övével együtt Lengyelország ellen vezetni, a mi viszont sehogysem egyezett volna Ferdinánd érdekeivel.

Hy viszonyok között nagyon szívéen fekvék a császárnak Rákóczit mindkét irányban békén maradásra bírhatni, rejtett szándékait idejében kitudni, és őt magához minél szorosabban

¹⁾ *Pozsonyi káptalani levéltár*, proth. 1628—34. fol. 493.

lekötni. E fontos missióval bízott meg Bercsényi, a ki Bécsben formaszzerű követi utasítást kapott, melynek alkotásába Pázmány érsek befolyt. ¹⁾ A királytól sajátkezű levelet is vitt a fejedelemhez. ²⁾ Ez utasítás és némely speciális érdekű ügyek mellett, melyekről alább lészen szó, egyszersmind az is feladatává tétett a követnek, hogy útjában Kassán, az ottani főkapitánynyal gr. Forgách Ádámmal egyetértve, olyan titkos közlekedési mód-ról gondoskodjék, a melyen Rákóczi levelei török kézbe jutás veszélye nélkül járhasanak Pozsony és Bécs felé. ³⁾

Bercsényinek mind Rákóczi fejedelemhez intézett hitelesítő irata, mind utasítása 1634. május 4-kén kelt, Bécsben. Az elsöben a császár-király körülbelöl így szól:

»Ferdinandus, etc. Illustrissime Princeps, nobis honorandissime! Értvén ama pontokat, a melyekről Kedvességed nekünk közelebbrol saját titkára Pathay Sámuel által izent volt, — ámbátor kegyelmes resolúciónkat és declaratióinkat azokra a nevezett előtt kinyilatkoztattuk s Kedveltségednek tudtúl adni megbíztuk: mindazáltal akartuk íme saját követünket is (peculiarem internuntium nostrum) küldeni, hogy föltett szándéklatainkat és jóindulatunkat úgy Kedveltséged személye, mint kívánalmi iránt előterjeszsze s némely dolgokat megbeszéljen. Ezen követünk pedig Nemzetes *Berchény Imre*, magyar kamaránk consiliáriusa, — kinek hogy Kedveltséged szíves kihallgatást s általa mondandó izeneteinknek kétségtelen hitelt adjon, ezennel kérjük, nem kételkedvén Kedveltségednek mindenekben a közjó előmozdítására s fentartására irányuló törekvéseiben. Egyébiránt minden jók kívánásával maradván«, etc. ⁴⁾

A mellékelt követi utasításban, bevezetőleg fölemlíti Ferdinánd: mennyire bízik Bercsényinek úgy képességében,

¹⁾ Pázmány Rákóczinak 1634. april 15-kén Pöstyénből: »Kglmednek egyebet most nem is írhatok, hanem hogy *ő Felsője császár urunk ablegatusa Bercsényi uram* Kglmednek minden dolgairól bőségesen szól, *instructiója szerint.*« Történelmi Tár, 1881-iki évfolyam, 653. l.

²⁾ L. alább, és a reá hivatkozást a követjelentésben.

³⁾ L. Tört. Tár, 1881. 653. és 663. l.

⁴⁾ Eredeti fogalmazat a magy. kir. udv. cancellária levéltárában, Anno 1634. nro 132.

mint tevékenységi buzgalmában, (»confisi de sufficientia et agendi dexteritate fidelis nostri Emerici Berchény«), mivel őt már, hűségére és szorgalmára bízott különböző ügyekben hasznosan és teljes megelégedésére eljárni tapasztalta, (»in diversis negotiis fidei et industriae ejusdem commissis, utiliter et benigna cum satisfactione nostra eundem processisse.«) Rákóczi fejedelemhez való jelen küldetésében utasításául adja tehát neki:

1. Indúljon mielőbb, hogy a nemsokára összeülendő erdélyi országgyűlés alatt még odaérkezzék; jobb alkalom lévén így a fejedelemmel, az együtt lévő rendek gyűlése folyamában, az ügyeket tárgyalni.

2. Mivel pedig »immediate et praecise« a fejedelemhez küldetik: vigyáznia kell, hogy a rendekkel és országlakosokkal még privatim és bizalmasan is semmit ne tárgyaljon, kivéven, ha családias beszélgetés közben jó alkalom kínálkoznék nyilatkoznia, — megválogatván a személyeket.

3. Szorgalmasan terjeszsze elő a fejedelemnek a török hadi készületeiről mindenfelől hozzánk érkező híreket; melyekből mivel nem tudhatni bizonynyal: merre s kire készül? a szomszédoknak tanácsos vigyázni. Mi részünkről hiszszük, hogy a fejedelem, a keresztyénség iránti buzgalmától viseltetvén, e fenyegető háborús mozgalmakkal szemben úgy intézendi dolgait, hogy a veszélyt magáról és a keresztyénségről elfordíthassa, s támadására ürügyöt sem maga nem szolgáltat, sem alattvalóinak ezt tenni meg nem engedi, — annál inkább, mint-hogy a törökkel kötött béke még le nem járt, s magától a török nem gondoljuk, hogy azt megtörni szándékoznék. Nem kellene tehát erre néki alkalmat nyújtani.

4. Az általunk resolvált s a minap Pathaynak átadott pontok idemellékeltetnek, oly czélból, hogy alkalom adatván, kívánatainkat ezekhez képest méginkább elősegíthesse, t. i. Bercsényi.

5. A particuláris és magánszemélyek ügyeit a mi illeti, ajánlani kell Ngos Prépostváry Zsigmond követelése kielégítését; ki is úntalan sollicitál bennünket, hogy elfoglalva tartott javait a diplomák értelme szerint adassuk vissza a fejedelemmel. Ugyanerre kell törekedni gr. Csáky István jószá-

gait illetőleg is, — nehogy nekünk is hasonló birtok-visszatartásokra vagy lefoglalásokra szolgáltatassék ok, olyanokkal szemben, a kik a fejedelem hívei. Végre serényen törekedjék a fejedelemnél azon is, hogy Brandenburgi Katalin fejedelemnő javai restituáltassanak és igényei méltányosan kielégíttessenek. Mit is a fejedelemtől nagyon kedvesen fognánk venni.

Melyeket mind jól elvégezvén s a fejedelemtől választ nyervén, és hozzánk izenettel visszabocsáttatván, — mihamarabb siessen haza, mindenekről jelentést teendő. A kihez egyébiránt cs. és kir. kegyelmünkkel maradunk. — Kelt Bécsben, — etc. ¹⁾

Bercsényi Imre e nagyjelentőségű követjárásának történetét részletesen kinyomozhatjuk gr. Esterházy Miklós nádor fennmaradott irományaiból s Rákóczi György fejedelem és Pázmány bíbornok levelezéséből.

Nevezetesen Esterházy Miklós nádor ügyiratai közt maga Ferdinánd által számára megküldött másolatban megmaradt a főokmány: *Bercsényinek a királyhoz beadott követjelentése*, az uralkodók stb. leveleivel. E fontos államiratok biztos kalaúzainkúl szolgálnak, s a folytatást az érsek és Rákóczi levelei megadják.

Bercsényi három ívre terjedő jelentése »*Relatio Emerici Berchénij protectionis ad Georgium Rákóczi Principem Transylvaniae*« czímet visel, s élénk képét nyújtja szerzője ügyes, eszes, szellemes voltának.

A követ — mint írja, — május 7-kén indult el Bécsből s e hó 18-kán érkezett a gyula-fejérvári udvarba, hol Erdély országgyűlése még épen együtt ült. Rákóczi másnap, a rendek főbbjeinek jelenlétében ünnepélyes kihallgatáson fogadá Bercsényit. Ez Ferdinánd császár-király nevében illő tisztelettel üdvözlőlvén a fejedelmet, átadá megbízó-levelét. Azután pedig magános, zárt audientián nyújtá által a császár másik, titkos levelét, s utasítása értelmében élőszóval bővségesen előterjeszti vala a fejedelemnek — ki őt egyébként személyesen is jól

¹⁾ *Eredeti fogalmazat*, ugyanott, nro 133. »Instructio pro Fidei nostro Egregio Emerico Berchéný, Camerae nrae Hung. Consiliario, ad Illustrissimum Georgium Rákóczi Principem Transylvaniae etc. Ablegato Internuntio nro data,« czím alatt.

ismeré a régi időkben — a küldője által rábizott fontos ügyeket. Előterjesztésének első részét Ferdinánd és Pázmány bizalmas közlései, izenetei képezték a törökök készülődéseiről. Ezeket Rákóczi köszönettel vevé, s hasonlókban hasonló őszinte közlékenységet ígért. A többi pontokra nézve illendő resolútiót helyezett kilátásba, azok higgadt megfontolása után. Ezzel rátértek a lengyel-török hadakozás tárgyalására. A fejedelem főlemblité: mily bajos Erdélynek, már földrajzi fekvésénél, de politikai viszonyainál fogva is, a török ellen nyílt hadat viselni, s bizonyosságú utalt Báthory Zsigmond példájára. Különben, minapi követe Pathay Sámuel, — a mint Bercsényi előterjesztéseiből észreveszi, — úgy látszik, nem egész híven adta elő izeneteit Ferdinándnak s a cardinálnak. Bercsényi megjegyzé: ily fontos ügyben tán czélszerűbb volt volna írásban közlekednie a császárral. »Megtörtént már — válaszolá Rákóczi, — hogy leveleimet a törökök felfogták; a viszonyok óvatosságot parancsolnak. Mert még maga ő Felsége körül is akadhatnak oly rosszakaróim, a kik irataimat, veszedelmemre, ő Felsége tudta nélkül a törökhöz juttatnák.« A minthogy most is íme, azon ígétét, hogy a töröknek a császár ellen nem fogna segílyt adni, immár nyilván rebesgetik; mely hír kiszivárgásáról ő a nádort gyanúsítja.¹⁾ A fejedelem és a nádor között még mindig tartó, régibb eredetű merev hidegséget, sőt ellenséges érzületet, Rákóczi e nyilatkozata eléggé illusztrálja.

Mire Bercsényi nem késett Esterházy mentiségére azonnal megjegyezni, hogy ő, a ki pedig a nádor körében eleget forog, sohasem hallá ő Ngától, hogy a fejedelem ígért-e, vagy nem olyan segedelmet? *Rákóczi*: Pedig én másra nem gyanakodhatom, — egyéb ha netalántán ő Felsége portai követei fecsegték volna ki!

Ezután a török állapotokról beszélgetvén a fejedelem, mondá: Ámbár még bizonytalan, hová czéloz készülleteivel a török? mindazáltal ő jó forrásból értette, hogy magok között leginkább *Kassát* emlegetik. Melyből is, ha magokéva tehetnék, a következő hasznukat remélik: 1. Onnét lenne legjobb

¹⁾ »Cujus rumoris promulgationem suspicatur a Domino Palatino ortam esse.«

alkalmuk benyomúlni Lengyelországba. 2. Kassa bírása a hajdúság és egyéb háborgó elemek megfékezését vonná maga után. 3. Továbbá onnét Erdélyt, Moldovát és Oláhországot is mintegy éket közbeszorítva, járom alá hajthatnák. 4. Végre, mily nagy veszedelme következnek Kassa elvesztéséből Magyarországban, — arról is beszélgettünk.

Ezek után a fejedelem másnapra bővebb értekezést ígérvén, elbocsátá a követet.

Mint csak e föntebbi, sok ágú jelentős ügyek vázlata is mutatja, Bercsényi erdélyi követjárása elsőrendű diplomatiiai fontossággal bírt.

Másnap, úgymint május 20-kán, már kora reggel izent a fejedelem, kéretvén Bercsényit, hogy a császár nevében tett előterjesztéseket írásban adja be. Megtörtént; s ugyanez nap ebédre hivatván a követet, ebéd előtt a már beadott pontokrúl beszélgetett vele. Mondá, hogy meg fogja azokat kormánytanácsosaival hányni-vetni, resolvál, s aztán őt minden késleltetés nélkül visszabocsátandja. Majd, beszélgetés közben előhozá Rákóczi, hogy, ha ugyan a török ellen segítségre lenne szüksége: honnét adhatna illyet ő Felsége? Mire Bercsényi utasítására hivatkozott, a melyben erről nincs szó; discursus-képen azonban megjegyezte, hogy ha német katonaság kellene segélyül: illyet küldeni van módjában ő Felségének egynéhány ezerig valót. Egyébiránt nincs a töröknek Európában annyi ereje, hogy ha Erdély Magyarországgal egyet ért és 8000 német zsoldos segítsége lészen, magát ellene oltalmazni ne bírná, — sőt még árthat is. A fejedelem válaszolt: Úgy nagyon; nem 8, hanem csak 6000 német is elég volna akkor, ha Magyarország Erdélylyel kellően összefog; de a kérdés az: honnan fogná ő kapni azt a 6 vagy 8000 németet? Mert ő ismervén a katonai helyzetet, jól tudja, hogy ő Felsége hadai mennyire eldarabolvák. — Erre a követ: Rosszúl informálták Nagyságotat ő Felsége haderejéről, mert ebből 10 — 12,000-nyi segédsereg is mindenkor kitelnék. Rákóczi: Nem akarom a császár erejét kisebbiteni, — ámde engem így informáltak.

Majd a *lengyel ügyről* kezdett a fejedelem beszélni, azon befejezéssel, hogy ha őneki, a török fenyegető kívánalmaira némi segédhadat kellene adnia Lengyelország ellen: az a jelen

viszonyok közt megbocsátható volna. Bercsényi erre csodálkozását fejezé ki: »Keresztyén fejedelem, keresztyén állam ellen hogyan adhatna segítséget pogánynak?!« Rákóczi azt felelte, hogy magoknak a beavatott lengyeleknek véleménye szerint az ő segédesapatai ott inkább használni tudnának, mint ártanának, különösen akkor, ha meghagyatnék nekik: a menynyire lehet, ne ártsanak a lengyeleknek, — *ellenben ezeket a táborokból a törökök szándékatairól titkon értesíthetnék.* Bercsényi: Ha így történnék is, mégis nagyon meggondolandó a dolog, már csak azért is: nehogy az Erdély részéről való segélyadást a török, jövődő hadakozásaiban mások ellen is szokásba vegye.

Ez oly ügyes, eszes, diplomata-válasz volt, hogy a fejedelem nem tudott rá egyebet felelni: *S mégis csak úgy kell lenni, — ha másképp nem lehet!* Viszont e válaszban tán némi fenyegetés is rejtett Ferdinánd ellen, az esetleges jövőre.

Ezek után ebédhez menének, melynek végeztével Rákóczi György magánszobájába híván Bercsényit, ismét a lengyel ügyet folytatá, és nagyfontosságú bizalmas leleplezést tőn a követ előtt. Nevezetesen megvallotta, hogy *a török császár,* mielőtt e jelen lengyel-ellenes expedícióhoz kezdett volna, *neki, Rákóczinak, ajánlatot tőn, hogy ha Lengyelországhoz és a királyi méltóság elnyeréséhez kedve volna: a szultán meg fogja azt szerezni neki; 1)* ő azonban kitérő választ adott: nem bízik egészen ezen expedícióban, s azért nem kötheti le szavát, — hanem majd későbbben, az időtől vár tanácsot. — Megvallja mindazáltal előttem, hogy ő sohasem gondolt a lengyel korona elnyerésére, s ne adja Isten, hogy azt, vagy egyebet, valaha ő a keresztyénség akarata ellen óhajtaná magának biztosítani. 2)

Végül nem tagadta, hogy az eperjesi békeszerződés megkötése előtt küldötte volt ugyan emberét külországokba, ő Fel-

1) »Princeps in conclavi suo recensuit, quod Imperator Turcarum adhuc priusquam expeditionem hanc contra Polonos suscepisset, requisiverit sese, intimando, quod si animus sibi esset ad Regnum Poloniae et regiam dignitatem acceptandam: velle illum promovere«, etc.

2) »Tametsi nunquam mente conceperit aut cogitavit, ut idipsum faciat, — neque faxit Deus, ut aliquando contra Christianitatem intendat quidpiam.«

sége ellenségeihez, a ki is mintegy hat hét előtt tért vissza; meg lévén azonban immár kötve a béke: ő annak pontjait a legtávolabbról sem sértendi meg, s most már semmi olyasról többé nem gondolkozik. (Itt Rákóczi nyilván a svédekkel és a német birodalmi protestáns ligával való szövetségést értette.)

Ezen s egyéb kevésbbé fontos beszélgetések után Bercsényi a fejedelemtől szállására ment.

Május 22-kén újra hívatta őt a fejedelem, s közlé, hogy azon tudósítások, a melyeket a török készülődések felől portai residensétől várt, megérkeztek; ezeket előmutatta s Bercsényinek nemcsak végigolvasni, de különös bizalma és a császár-király iránt megmutatandó őszintesége zálogául, másolatukat venni is megengedé. És Bercsényi Rákóczi konstantinápolyi oratorának e jelentéseit oly kiváló fontos tartalmúaknak, a török állapotok rajzát azokban oly kimerítőnek találta, hogy e lemásolt irományokat visszaútja közben már az első biztos állomásról: Kassáról külön futár által sietett Bécsbe küldeni.

A fejedelem ugyanis, a ki a követet főként ezen már útbau volt portai tudósítások érkezéig várakoztatta, most már kijelenté neki, hogy a császár levelére szóló válaszát már írják a cancellárián, a szóval előterjesztett és később írásban beadott pontozatokra adandó resolútióját is átgondolta és tollba fogja mondani, — azután ünnepélyes búcsú-kihallgatást ad és őt útjára bocsátja.

Ezen beszélgetés a fejedelem dolgozó szobájában folyt; a ki is Bercsényit ezután saját íróasztalához ültetvén, kétféle, előbb a nagy politikai kérdésekre vonatkozó, s azután egy másik, specialis, félig magántermészetű válasz-pontozatot dictált neki. Bercsényi mindent szórúl szóra úgy írt, a mint a fejedelem tollba mondotta,¹⁾ s e resolútiókat követjelentéshez mellékelve nyújtá be azután Bécsben Ferdinándnak, előbb Nagy-Szombatban már Pázmány bíbornok-prímással közölvén, a kívül, mint a koronának kivált erdélyi ügyekben főtanácsosá-

¹⁾ Principis Resolutio »de verbo ad verbum scriptione excepta est in propria ejusdem mensa, ipsomet verbotenus praelegente, sub Lra B.« írja *Bercsényi Imre*, követjelentésében.

val, több ízben meghányta-vetette még később is e pontozatok tartalmát s létrejöttek körfilményeit.¹⁾

A mi az *első rendbeli* válasz-pontokat, — melyek »Responsum Georgij Rákóczi Principis Transsylvaniae ad scriptum Emerici Berchéni, nomine Suae Majestatis eidem Principi assignatum« cím alatt, egykorú másolatban mellékelve Bercsényi Imre követjelentéséhez, maradtak fenn a kis-martoni levéltárban, — tehát a mi ezen, a nagy politikai kérdésekre vonatkozó válasz-pontokat illeti: az óvatos fejedelem ezek formulázásában annyira megtartotta szokott zárkózottságát, hogy válaszával Ferdinánd főtanácsosainak, köztük magának Pázmány érseknek is, nem kis fejtörést okozott. Rákóczinak ugyanis főként Esterházy nádorral való feszült viszonyánál, de általában erős protestáns érzületénél fogva, oka volt a római császár titkos tanácsával szemben nyílnak nem lennie. S ezért a császári kívánalmakra és kérdőpontokra — ámbátor sorra vette őket — oly leplezetten resolvált, hogy válasza a bécsi udvart Erdély politikai magatartása iránt megnyugtadni, sőt még tájékozni sem bírta. És a ravasz államfő épen ezt akará elérni. Például magára a főpontra nézve: adand-e a törököknek a lengyelek ellen segélyhadat, vagy nem? Rákóczi annyira határozatlanul, oly elburkoltan válaszolt, hogy maga Bercsényi, már követjelentésében ekként hívja föl erre Ferdinánd figyelmét: »Majestas Vestra clementer viderit totum illius factum esse *meram inconstantiam* et quodlibet responsum ad singulum punctum non esse aliud, *quam ut mentis et animi sui sensa et cogitationes palliet, effugiatque reali affectus propalatione executionum praetextibus.*«

Mint e jellemzésből látható, az éles elméjű Bercsényi jól belátott Rákóczi György lelkének rejtekeibe.

¹⁾ *Pázmány Péter* cardinál említi 1634. aug. 1. és 2-kán Rudnáról Rákóczi György fejedelemhez intézett leveleiben: »Én nem egyszer, hanem ennihányszor szorgalmatosan megolvastam, az minemű válaszszal bocsátotta Kglmed *Bercsényi* uramat, és a mint ő Kglme mondja: *azt ugyan szórúl szóra Kglmed szavai után írta, az Kglmed íróasztalándl.*« Továbbá: »Kétszer, háromszor is in specie előhozattam *Bercsényi* urammal, melyet Kglmed a maga asztalán íratott vele.« (*Történelmi Tár*, 1881-iki évf. 655—656. l. közli *Szilágyi Sándor.*)

A császár azon kérdésre pedig: ha a török megtámadná őt, — mily erővel s mily módok szerint tudná magát ellene védeni? a fejedelem így felelt: *mily erővel?* Főlséged ismeri állapotunkat, azokból ítélhet, — *direct választ nem adhatunk*; ellenben mi kérdezzük inkább, hogy ha a török és tatár által megtámadtatnánk: extremum esetében mennyi segílyt remélhetnénk Főlségedtől? És, *mily módok szerint?* Mivelhogy körszörül török tartományoktól vagyunk környezve: tehát az idő és az akkori összes körülmények fognák majd megmutatni a védekezési módokat, valamint a közlekedési viszonyok, ahhoz képest: mely oldalról s mely helyekből támadtatnánk meg?

E válaszból ugyan a k. k. Hof-Kriegsrath hadügyi capacitásai nem sokat okoskodhattak ki.

Ellenben a császár specialis tárgyú, némileg egyeseket érintő kívánalmaira (5-ik pont) Rákóczi teljesen nyílt s határozott válaszokat mondott tollba Bercsényinek; úgymint: 1. Prépostváry javait, melyek eddig az ő, vagy fiscusa kezénél voltak, igenis, kész kiadni, az egyetlen Pér jószágot kivéve, mint a melyhez neje, Lorántffy Zsuzsána tart családi jogot; e jogigényt a törvény döntse el. 2. Gr. Csáky István erdélyi jószágait, a mint megígéré, hogy visszaadatja, — immár meg is parancsolá e visszaadás végrehajtását. 3. Reversálist ő nem vett senkitől semmi szín alatt, s nem is kívánt a diplomák (az eperjesiek) megkötése után. 4. Brandenburgi Katalin fejedelemnő ingó értékeit, bútorait, egy év leforgása alatt, ígérete szerint, ki fogja adatni, — noha attól tart, hogy ezzel a törököt maga ellen ingerli; aminthogy előre ünnepélyes óvást tesz, ha e veszély bekövetkeznék. Csélszerű volna tehát a fejedelemnő kielégítését még kissé elhalasztani. ¹⁾

E második rendbeli válaszpontozattal Ferdinánd teljesen meg lehetett elégedve.

A fejedelmi resolútiók tollba mondása alkalmával Rákóczi még egyebekről is értekezett Bercsényivel. Nevezetesen főlemlíté abbéli óhajtását, hogy, ha már a német hadkül-

¹⁾ »Responsa et Declarationes Principis Transsylvaniae Georgy Rákóczi, ad nonnulla puncta, privatas et particulares personas concernentia.« (Melléklet Bercsényi követjelentéséhez.)

dés őhöz a császár részéről, feltűnés elkerülése végett más-kép meg nem lehetne: tehát, — a mint már Réz Andrástól ize né Pázmány érseknek, — ő Főlsége engedjen legalább 7—800 németet a véghelyekből az ő szolgálatába *általszökni*. Hogyan? veté ellen tüstént Bercsényi; hisz azon német katonaság a végváraknak a töröktől való megvédésére tartatik ott; nem tanácsos a végek helyőrségeit kevesbíteni. Azután meg, ha a török csakugyan — mint a fejedelem említette volt, — *Kassa* elfoglalását tervezi: ő, mint a porta fennhatósága alatt álló, kénytelen lenne ily esetben még ezen csapatokkal is a török haderejét támogatni. Miként engedtetnék tehát meg az olyan általszöktetés! Mire a fejedelem azon kijelentéssel iparkodott megnyugtanni Bercsényit, hogy ő a legszorosabb kötelezettséget (*strictas obligationes*) kész magára vállalni, hogy ily esetben ama németeket azonnal visszaküldené. Bercsényi még ezen kijelentés után is fenntartá aggodalmát. Az sem jó lenne — felelé, — mert abból viszont a török mindjárt megsejtené, hogy Ngod titokban a császárhoz hajlik, s veszedelmet vonna magára. Rákóczi: Hagyján az, módját tudnám én ejteni a zsoldosok visszabocsátásának veszedelem nélkül is, ha másként nem, titokban, szökés színe alatt! Bercsényi még ekkor is ellenkezett: Bajosan lehető ez táborból vagy végházból!

Más tárgyra tértek át, nem kevésbé érdekesre. A fejedelem ugyanis hivatkozván imént ledictált válaszána egyik pontjára, azon óhajlását fejezé ki még, hogy ha — a töröknek ellenetámadása esetében — Magyarországnak insurgálni kellene: *ne Esterházy nádor, — hanem a császár bármelyik tábornoka állíttassék a hadak élére.*¹⁾

Szerfölött jellemző körülmény, hogy Rákóczi a nádortól való idegenkedését szükségesnek találá ily nyíltan hangsúlyozni Ferdinánd király követe előtt, kiről pedig jól tudja vala, hogy éppen Esterháznak is bizalmas embere. Bercsényi természetesen, a fejedelem e nyilatkozatára, részéről semmi választ nem adott, s bár jelentésében megjegyzi, hogy Rákó-

¹⁾ > Quod, si Regno insurgendum esset, cuperet (Princeps), ne Dominus Palatinus, sed alius quispiam Generalis Mattis Vrae constitueretur, qui ijs praeesset.*

czinak e kívánságát »ok nélkül való«-nak (ratione carens) tartja, — mindazáltal, tisztéhez képest hűségesen referált róla királyának.

E nagyérdékű magánkihallgatás utáni napon következett az ünnepélyes búcsú-audientia, a szokásos szertartásokkal; de midőn már ennek is befejeztével a követ szállására bocsátatott s a fejedelemtől végképen expediálva volt, — az utóbbi két udvari főemberét küldötte még Bercsényihez, ily üzenettel: Vigye meg Urának azt is, hogy mivel Szathmár és Kálló várakban bizonyos kóborló hajdúk találnak menedéket Kuczora Máté nevű hadnagyukkal, kik is a pusztákra rabolni, fosztogatni járnak, és már az ő Jenő várához tartozó két falut fölprédáltak; de különben is, ha e prédálók török portyázókkal összeakadván, ezekből levágnának, — a török ezt a jenei vitézeknek tulajdonítaná, a mint már tette is, s ebből súlyos bonyodalom keletkezhetnék; nehogy tehát e szabad-hajdúk zabolátlan csínjai miatt Jenőt — mely fontos végvárra a török folyvást áhítozik — valami baj érje: a fejedelem kéreti ő Felségét, parancsolja még végbeli kapitányainak, hogy efféle kóborló hajdúkat a hűségökre bízott helyekben ne tűrjenek meg. — Végre száz mázsa salétrom vásárolhatására Magyarországon, kér még engedélyt.

Ez az utolsó pontja a nagybecsű követjelentésnek, melyet — a mint rá van jegyezve — az útjából szerencsésen visszaérkezett Bercsényi 1634. június 10-kén nyújtott be Bécsben. ¹⁾

Bercsényi Imrének Gyula-Fejérvártt létekor, mint már említők, Erdély rendei épen együtt ültek országgyűlésen. Alkalma volt tehát érkezéséről valószínűleg előre értesített rokonaival, sógoraival s nővéreivel is találkozni s családi ügyekben végeznie, kivált mivel egészen szabad napjai is valának, pl. május 21-ike. E mellett Ózd, Kövesd és Kutfalva Fejérvár közelében esvén, ott lakó véreit útja közben meg is látogathatta. Visszafelé kíséretével május 24 –25-kén indulhatott el Gyula-Fejérvárról Bécsig, az nagy út volt, melyet legalább

¹⁾ Kis-martoni hg. Esterházy-levéltár: »Actorum Palatini, Anni 1634—1643. Liber Tertius.« (Bekötött codex.)

Kassáig lóháton kellett megtenni. Tordának, Kolozsvárnak, Zilahnak, Somlyónak, Debreczennek, Tokajnak, Kassának, Eperjesnek, Lőcsének, Liptónak, Trencsénynek, Nagy-Szombatnak, Pozsonynak kénytelenített a török végek miatt kerülni, és úgy Hainburgon át Bécsbe. Megtartott 10—12, sőt alkalmatlan időjáráskor 14—15 napig. S őneki Nagy-Szombatban Pázmány érseknél még késnie is kelle. Mikor érkezett Bécsbe? nem tudjuk, de jelentését június 10-kén adta át a királynak. E jelentésen, és a már Kassáról előreküldött törökügyi fontos tudósításokon kívül Bercsényi még Rákóczi fejedelemnek Gy.-Fejérvártt 1634. május 21-kén keltezett levelét is átnyújtá Ferdinándnak, mely válasz ennek május 4-iki levelére. A fejedelem udvariasan megköszöni ebben a császárnak iránta tanúsított jóindulatát, melyet buzgón ígér viszonzszolgálni. Utal egyébiránt arra, hogy Bercsényitől — a ki ő Felsége akaratát bőven declarálta volt előtte, — mindenekre jól megfontolt válaszát küldi. ¹⁾

A Bercsényi által hozott relatiókat a király oly nagy fontosságúaknak találá, hogy azokat a betegeskedő Esterházy nádor távollétében, véleményének meghallgatása nélkül nem engedé titkos tanácsának előterjeszteni: hanem Sennyey István udv. cancellárt utasította, hogy a követjelentést és hozzátartozó ügyiratokat másoltassa le s küldje Kis-Martomba; sőt a nádornak még részletesebb informálása végett Bercsényi személyesen is ránduljon el oda. ²⁾ Mikor aztán mindez megtörtént és Esterházy Miklós véleménye is megérkezék: a titkos tanács tárgyalás alá vevé a dolgot. A ministerek Rákóczinak a főkérdésekben tanúsított zárközöttségével sehogysem voltak megelégedve; s talán a nádor befolyásának tulajdonítható, hogy elhatározták a fejedelmet a törökkel szemben további bizonytalanságban tartani, az által, hogy pontozataira egyelőre választ nem adnak.

¹⁾ Rákóczi e levelének eredetije Kis-Martomban, az id. codexben.

²⁾ L. Sennyey cancellár Bécsben, 1634. június 22-kén kelt levelét a nádorhoz. Bercsényi követjelentését közli, ő Felsége meghagyásából. Ő Felsége kívánja, »hogy Bercsényi Uram maga is Ngodhoz siessen, hogy szóval is bővségessen informálhassa Ngodat. Várván ő Felsége Ngod opinióját, in secreto consilio nem hatta proponálni.« (*Eredetije ugyanott.*)

Czélt érték. A késlekedés miatt türelmetlen Rákóczi már június 21-kén Gy.-Fejérvártt kelt levelével bizalmasához Pázmányhoz fordul. »Mi Berchéni Imre által Császár ő Felségének resolváltuk magunkat mindenekre«, — s válaszuk kérik; sürgeti ezt a cardinál útján: mert a török tábor Drinápolytól minden órán megindul, hír szerint Moldvát, Havasellvét passák kezére akarja adni és ezentúl velök kormányoztatni, Erdélyt is úgy jobban szorongathatván. Mivel ily veszedelmes szándék forog fenn: tájékozva kell lennünk eleve. ¹⁾

Pázmány közlé a nyugtalankodó fejedelem levelét az udvarral és Esterházyval. Ezek csak halogatták a dolgot. Rákóczi a portától mind jobban sarkaltatva, július 25-iki levelével magánál Ferdinándnál sürgeti a határozatot a Bercsényi Imre által izentekre. ²⁾ A császár aug. 11-kén csak általánosságban, udvariassággal válaszol. ³⁾ Pázmány pedig aug. 1-jén és 2-kán Rudnárról írt válaszaiban azt felelé Rákóczinak, hogy ő kétszer, háromszor is elolvassa a Bercsényinek saját íróasztalánál dictált jegyzéket: de abban semmi olyas királyi elhatározásra való pontot nem talál, hanem csak általánosságokat; »és ez volt oka, hogy én sem tudtam: miről kellessék ő Felségének resolútióját kívánni?« Hanem, írja meg a fejedelem *tüzetesen, világosan: mire akar királyi biztosítást?* és ő, a bíbornok, ajánlja közbenjáró készségét mindenekre ő Felségénél. ⁴⁾

A magyarlelkű cardinál eme soraira aztán megnyílt egy kissé a politikus fejedelem zárkózott szíve. Elismeri aug. 24-iki válaszában, hogy a Bercsényinek tollba mondott pontozatokban némi homályosság volt: de hát izent ő általa bővebben szóval. Mert »levélben hogy mindent úgy meg nem írhattunk, az mint akartuk vagy talám némely részről az dolog is kívánta volna: *azt sok példák halasztatták velünk, s most is elég consideratiók idegeníthetnének el attól.* De tekintvén mind papi hivatalját s mind élemedésre jutott böcsületes hírét-nevét, hazájához, nemzetéhez s az egész keresztyénséghez való nagy

¹⁾ Egykorú másolat, Kis-Martonban.

²⁾ Rákóczi e levelének egykorú mása Kis-Martonban.

³⁾ Egykorú más, ugyanott.

⁴⁾ L. Történelmi Tár, 1881. 655—656. l.

szeretetét Kglmednek: ím megnyitjuk Kglmednek szívünket, nem tartva semmit az meglett példáktól, sem az megtörté-
nendő dologtól. Kényszerítjük azért Kglmedet idvözülendő
lelkiismeretére, méltóságos papi hivataljára: éljen keresztyé-
nül nagy synceritásunkkal, s mások eleiben is úgy terjeszse
Kglmed: *onnét is ne fordúljon vissza reánk!* Már az Úr-Isten
is Kglmedet naponként utolsó céljára is közelítettvén: hadd
holta után is commendálhassuk az Kglmed igaz keresztyén
szeretetét mindenek előtt, s ez a szegény haza is, ki Kglmednek
szülőatyja, anyja is volt, mondhasson jót Kglmed után és ve-
hesse el azt a hálaadóságot Kglmedtől, *melylyel minden igaz
hazafi tartozik hazájának.*«

Ezen a honfi-érzet melegétől áthatott, bensőségteljes
szép sorok után kitarja az érsek előtt titkait, három pontban
s oly nyíltan, mint Bercsényi Imre előtt még nem tette, nem
tehetette. Úgy mint: 1. »A török császár nekünk azt parancsolja,
hogy szerdárja mellé menvén országostól: azzal együtt az len-
gyelekre menjünk s neki kedve szerint szolgáljunk.« A szerdár
már a Duna mellett táborozik, és írt: legyünk oly készen, hogy
táborostól hozzácsatlakozhassunk, mihelyst a Dunán általjön.
E mellett int: »ne higyjünk a német tanácsadásának; fejedele-
mségünk változtatásával is fenyeget, ha kívánságának nem
engedelmeskedünk, megmutogatván azt is, hogy hatalmas
császár ellen Erdélyt senki meg nem ülheti. Ha azért mi kí-
vánságát nem cselekeszszük: ő azonnal megbékélvén az len-
gyellel, mireánk, országunkra akarna fordúlni, rajtunk bosszú-
ját kitölteni.« Ellenben ha mellé megyünk hadastól: császár
nevével minden jót ígér, Székely Mózeset is Rodusban, vagy
oda küldik, valahová akarjuk, hogy hírt se halljunk fölöle.
2. Igen orrolja s bánja a török »császár ő Felségével való bé-
kességünket, sőt még azt is, hogy embereink ő Felségéhez és
az lengyel királyhoz is jönnek-mennek; nagy gyanúsággal va-
gyon hozzánk, és egyáltaljában azt szítta bé elméjében, hogy
mi őtöle elhajlottunk.« 3. A még Bethlen Gábortól Lippával
együtt odaírgért Jenő várának s tartományának átadását is
igen forgatja.

Ezekből bölcsen megítélheti a bíbornok a helyzet egész
nehézségét. Ő, ha törökös volna, hát részére »salva res esset.«

De ő nem a maga, hanem a keresztyénség s hazája érdekeit tekintvén: nem fog a szerdárhoz csatlakozni, — sőt követei által a lengyelekkel való békességét munkálja a portán. Ám azért ő is »többet várhatna ő Felségétől és a keresztyénségtől«, hogyha a török haragja mindezekért őellene találna fordúlni. Különösen, mint már Bercsényi által is, német gyalogságból álló segítséget kér ez esetre, — s Pázmány aztán válaszaiban erősen biztatja a fejedelmet tíz—tizenkét ezer emberrel.

Ím, a föntebbieken ismertethetjük Bercsényi erdélyi küldetése ügyét. S a tárgyalások az általa megnyitott úton csakugyan oly szerencsével fűzettek tovább, ¹⁾ hogy a fenyegető török veszély is elhárítottott, s a békés viszony is a bécsi udvar és Rákóczi fejedelem között évekre megszilárdula. Ekként Bercsényi e diplomatai missiója hű és ügyes teljesítésével kétségkívül hasznos szolgálatot tón mind magyar, mind erdélyi hazájának.

Bercsényi Imre ezen követségjárásáról unokájának a nagynevű szabadsághősnek is volt tudomása: mert ő hagyta írva, hogy nagyatyja e követségi útja alkalmával zálogosította volt el az őt illetett erdélyi jószágokat, ²⁾ a mennyiben tudni illik voltak ott oly családi javadalmi, a melyekről, nővéreivel való osztatlanságuk miatt, Erdélyből lett kiköltözésekor még nem rendelkezhetett.

Alig érkezett vissza Bercsényi követjárásából, — alig pihenhetette ki magát kissé, szeretett családja körében: királyának bizalma már is új, fontos teendőket ruházott reá. A törökkel a hódoltsági határvonalak kétes megállapítása miatt, folytonos surlódások, villongások valának napirenden. Hogy ezek el ne mérgesedjenek s háborúra okot vagy ürügyöt ne szolgáltatassanak:

¹⁾ Ferdinánd Bécsből, 1634. aug. 17. értesíti a nádort, hogy a Bercsényi Imre által kezdett tárgyalások következtében az erdélyi fejedelemtől specialis futárral levél érkezett; melyet is véleményadás végett közöl a nádorral. (Magy. kir. udv. cancelláriai levéltárbeli eredeti fogalmazat, A. 1634. nro 227.)

²⁾ L. Bercsényi Miklós levelét. 1707. april 15-kéről, II. Rákóczi Ferencz fejedelemhez. *Thaly*: Archivum Rákóczianum V. köt. 393. l.

Ferdinánd mindkét részről kiküldendő biztosok közös tanácskozása által óhajtá az ügyet elintéztetni s e végett írt a budai vezérnek. A maga részéről teljhatalmazottakúl b. Sennyey István győri püspök és udvari cancellár elnöklete alatt b. Ostrosich Istvánt, b. Esterházy Dánielt (a nádor testvérét), Mikulich Tamást, Bossányi Mihályt és *Bercsényi Imrét* szemelé ki; a kiket e küldetésük felől Bécsben, 1634. július 27-kén kelt kir. levelével oly felhívással tudósított, hogy magánügyeiket igyekezzenek úgy intézni, miszerint a budai vezértől érkezendő válasz és a török küldöttekkel tartandó értekezlet helyének kitiüzése után, haladéktalanul e helyre indulhassanak. Miről is értesíttetni fognak. ¹⁾

A budai vezér azonban, úgy látszik, eleinte halogató, kitérő feleletet adott, — hihető: a portáról várván utasítást. E közben a Kassán székelő udv. kamarai administratio ügykezeléséről, nevezetesen a felső-magyarországi végbeli hadak fizetésének rendetlen kiadásáról, figyelmet érdemlő panaszok, illetőleg beható vizsgálatot igénylő vádak érkezvén illetékes helyről: Ferdinánd e nehéz munkát, szakismeretet, tapintatos, de egyszersmind részrehajlatlan szigorral teljesítendő eljárást követelő feladatra ismét kedvelt hívét Bercsényit óhajtá kiküldetni, s e végett 1634. aug. 7-kén írt a magy. udv. kamarának, — kitől a megbízott tüzetes utasítást veend, — s magának Bercsényinek is, mellé rendelvén e tisztében támogatására b. Melith György zágrábi püspököt; ha pedig ez akadályozva volna: felhatalmazza a király Bercsényi Imrét, hogy tetszése szerint bárkit vehet maga mellé a kamarai tisztekből. ²⁾

Alig indúlt el ezen megbízatás értelmében Bercsényi Pozsonybúl, a budai vezértől bízató válasz érkezvén Bécsbe, — a király innét, aug. 11-kén sürgősen utána ír hív tanácsosának: bárhol venné is e parancsot, előbbi megbízatását félretéve, vagyis elhalasztva, fordúljon vissza tüstént, s várakozzék Pozsonyban útra készen, hogy a török határrendezési értekezletben részt

¹⁾ *Eredeti fogalmazat* a magy. kir. udv. cancellária levéltárában, Anno 1634. nro 200.

²⁾ *Eredeti fogalmazat* ugyanott, A. 1634. nro 221.

vehessen. Secus non facturus. ¹⁾ Ferdinándnak következő — Bécsben, 1634. aug. 18. kelt — leveléből tudjuk meg, hogy a budai vezérrel egyetértőleg, a két részről egybegyűlendő határ-igazító s villongás-rendező bizottság tagjainak tanácskozási helyül Komárom, s összejövetelek napjául szeptember 1-je tüzetett ki. Meghagyja tehát a király Bercsényinek, hogy mint egyik meghatalmazottja, Komáromban szeptember 1-jén okvetlenül jelenjék meg, nehogy késedelméből a közügyre valami baj származzék. ²⁾

A tárgyalások Komáromban szeptember hó folyamában kielégítő eredménnyel befejeztetvén: onnét indult aztán Bercsényi Imre sept. végén Kassára, felső-magyarországi megbízatása teljesítésére. A szepesi kamarai zavart ügykezelését, számadásait megvizsgálni, a háborgó, panaszkodó végbeli tisztek és hadak vádjainak alapos vagy alaptalan voltát kideríteni: húzamos időt igénybe vevő, nem csekély munka volt. Ehhez járult még ismét az erdélyi fejedelemmel fölvett némi diplomatai negociatió. Rákóczi György ugyanis értesítlvén Bercsényinek kassai tartózkodásáról: Szász-Sebes városában 1634. október 17-kén kelt bizalmas levelet intézett hozzája. »Emlékezetiben lehet Kglmednek, — írja ebben a fejedelem, — hogy ez elmúlt nyáron, mikor Császár ő Felsége Kglmedet hozzánk expedialta vala, — jelentette vala azt is, hogy a minemű eligazítandó dolgunk az *eperjesi tractatus* szerint az szepesi kamarával volna: arról elégségesképpen committált volna Kglmed által ő Felsége az kamarának, hogy velünk egy bizonyos terminuson igazodnék el, az eperjesi végezés szerint.« De aztán, Kglmed elmenetele után sok akadály jövén közbe s ő Felségétől s úgy Kglmedtől is ez iránt további választ nem kapván, e dolog mind mostanig csak abban maradt; immár azonban nincs semmi ok, hogy még továbbra vonódjék. »Értvén azért Kglmednek mostanában itt (Kassán) való létét, akar-nánk érteni: Császár ő Felségének azon Kglmed által való commissiója ha fenn vagyon-e még? és ha vagyon-e elégséges

¹⁾ *Eredeti fogalmazat* ugyanott, A. 1634. nro 223. Hátlapján: »Emerico Berchéni, ut in loco Tractae cum Turca compareat.«

²⁾ *Eredeti fogalmazat*, u. o. A. 1634. nro 229.

instructiójok ő Kglmeknek (a szepesi kamara tanácsosainak) az velünk való végezésre? Mert mi akarnók, hogy a dolog szép móddal igazodnék el. Azért ha erről minket mindjárt tudósít Kglmed, *kedvesen vesszük, és hogy ebbeli kívánságunknak az közönséges jóra való indulatjából eleget tegyen, Kglmedet jóakarattal kérjük.*«¹⁾

Mint e levél mutatja: Rákóczi a tárgyalásokat, a még hátralevő — kisebbrendű — ügyekre nézve, Bercsényivel ismét fölvette, *önként*; e tény, úgy a levél egész tartása, hangja, különösen pedig a végén a kir. főkamaráshoz intézett szíves megkeresés, fölkérés, nyilvános bizonyoságául szolgál a fejedelem kiváló bizalmának, nagyrebecsülésének Bercsényi iránt. A tárgyalat ügy lényegét különben, valamint további lefolyását, nem ismerjük.

Ekként telt el az 1634-ik év.

1635-ből Bercsényi Imréről öt rendbeli levelet, illetőleg okiratot találunk. Az utóbbiak ketteje a pozsonyi káptalan által martius 14-kén adatott vala ki. Az elsőben tudatja a káptalan, hogy »Egregius Venceslaus Dobrasowsky, Camerae Hung. S. C. Regiaeque Majestatis Registrator et Aulae Familiarius« ő előttök személyesen megjelenvén, »nomine et in persona *Generosi Domini Emerici Berczénij*, praefatae Camerae Suae Mattis Consiliarj« eredetiben bemutatta néhai Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelemnek szintén néhai Nemzetes Lugassy János lippai főkapitány részére kiállított introductoria és statutoria-levelét, melynek erejével azon Lugassy János »in *Dominium Arcis Solymos vocatae*, in Comitatu Orodienensis existentis, ac pertinentiarum ejusdem, possessionumque *Plizka et Tezpede nuncupatarum*« bévezettetett és béiktattatott. Kérte azután, hogy ezen eredeti, és hiteles pecséttel megerősített okmányt átírnók és az átíratot a mi káptalani szokott pecsétünkkel megerősítenők.

A mint is fölülnevezett Berchényi Imre úr jogos kívánatára, azon introductoria és statutoria-levelet ezennel átírjuk

¹⁾ »Ad Emericum Bercsiéni, Camerae Hung. Consiliarium. — Par.«
Egykori másolat a magy. kir. kamarai levéltárban.

és kiadjuk, az ő és jogutódai jövődöbeli biztosítékául, az okmány eredetijét neki a bemutató által visszaszolgáltatóván. Datum feria quarta proxima post Dominicam Oculi, Anno Domini 1635. ¹⁾

E levélből — melyet Bercsényi Imre kétségtelenül Sólymoshoz való örök-tulajdoni jogának nagyobb biztossága okáért iratott vala át, — megtudjuk, hogy Tezpede és Plizka falvak eredetileg nem tartoztak a sólymosi uradalomhoz, hanem külön birtokokként adományoztattak volt Rákóczi Zsigmond által Lugassynak, a ki aztán együtt kezelte és így tényleg beolvasztá azokat a sólymosi jószágba; a mint is Bercsényi Imre 1630-iki zálogos levelében Tezpede odasoroltatik a sólymosi népes falukhoz, mint ezeknek legutolsója, — Plizkáról azonban ama záloglevél hallgat, valószínűleg azért, mert 1630-ban már ez is a csak általánosságban fölemlített lakatlan helyekhez tartozik vala. ²⁾

A második okmány. Szintén a pozsonyi káptalan, ugyan ezen napon, hiteles alakban átírja *Szeölsöy Gábornak* Pozsonyban, egy nappal előbb, ú m. 1635. martius 13-kán kelt recognitionalis-levelét 100 magy. frtról. *Szeölsöy* e rövidke levélben elöadja, hogy őt »Generosa Domina *Susanna Berczénij*«, özv. Ghyczy Györgyné, meghatalmazvánnyal küldötte fel Pozsonyba testvéréhez, »Generosus Dominus *Emericus Berczénij*«-hez, bizonyos ügyei és a végett, hogy ettől ama 100 magy. forintot, melylyel neki *Tecz*, *Eszoka* és *Pípal* falukban való rész-birtokaiért a gyula-fejérvári káptalan előtt kettőjük közt kötött egyezés szerint tartozik, de a mely pénz bizonyos akadályok miatt mostanáig le nem tétethetett, most tőle fölvegye. A minthogy föl is vette, minélfogva föntnevezett Berchénj Imre urat, említett úrnője helyett és nevében, azon 100 magy. frtról ezennel nyugtázza. ³⁾

Ezen összeg a Bercsényi Zsuzsána zarándi birtokrészei zálogba-vételére nézve bátyjával 1630-ban kötött szerződésben foglalt fősomma utolsó részlete vala, — azért hivatkozik e kötésre *Szeölsöy* menedéklevele.

¹⁾ Pozsonyi káptalani levéltár, proth. 1635—39. fol. 11.

²⁾ L. fölebb, 80. l.

³⁾ Pozsonyi káptalani levéltár, proth. 1635—39. fol. 188—189.

Az 1635-iki harmadik adat a két elsőnél annyiban érdekesebb, a mennyiben ez Bercsényi II. Imrénének kezeink közt megfordult *legelső eredeti missilis-levele*. Ebből tudjuk meg, hogy Bercsényi 1635 közepén ismét Kassán működött hivatalos küldetésben; hihető, ez évben is a szepesi kamarai adminisztráció ügyködése s számadásai felett tartott fölülvizsgálatot. Egyszersmind főúri barátai és pártfogói is: gr. Esterházy Miklós nádor, gr. Pálffy Pál kamara-elnök és gr. Pálffy István érsek-újvári főkapitány s dunáninneneni tábornok, megbízták Kassa és a Hegyallya tájékán fekvő jószágaik ügyeinek rendezésével az igen ügyes, találékony elméjű és gyakorlati felfogású férfiút. Bercsényi nem késett dolgaikat a lehető legjobban elintézni, s »*Datum Cassoviae, 23. Junij Anno 1635.*« kelettel és »*Emericus Berchéni m. p.*« aláírással jegyzett sajátkezü levelében tudósítja gr. Pálffy Istvánt:

»Az minémő levelet Pálfi Pál Uramnak Ngod akaratjából *Tállya* állapotjáról írtam vala, választ írt ő. Nga reá, s azt írja, hogy immár egynehány napig, még az Palatinus Uram resolútiója meglészen, maradjon úgy, az mint eddig volt; s ennekutánna ha keziben adják Regéczet Palatinus Uramnak, Ngod kezénél maradjon Tállya, addig bírja Ngod, míg Palatinus Uram ki nem váltja. Azért nem késvén már Palatinus Uram resolútiója sokáig, mihelyt az meglészen, Tállyát mindjárt az Ngod szolgálai kezében bocsátom.

Az másfél-ezer forint praetensiója felől Ngodnak még Erdődy Urammal bizony semmit nem végezhattünk, — nem akarja érteni, hogy adós volna rúlla; mindazáltal mégis azon leszek, hogy, ha lehet, feiben verjem.« — Stb. 1)

Ennyit a jószágos ügyi természetű, tehát nem valami országos tartalmú levélből, mely mindazáltal mutatja a benső, bizalmas viszonyt és sűrű érintkezést, melyben Bercsényi Imre az ország első kath. főuraival: az Esterházyak, Pálffyakkal s Erdődyekkel állott. Továbbá a levél világos, könnyed stylja, valamint a sajátkezü jó folyó-írás, az iskolázott embert s gyakorlott íróval azonnal elárúlja.

1) A levél eredetije a *gr. Pálffy senioratus* archívumában Pozsonyban, Arm. I. Lad. 5. fasc. 2. nro 26.

Igen nevezetes még e levélen Bercsényi Imrének épen fönmaradott szép *gyűrűpecsége*. A finom metszetű pecséten az ő s Bercsényi-czímer már a Szent-Sír lovagjainak jelvényével, a jeruzsálemi címerrel egyesítve áll: t. i. a vért balmezejében a koronás halomból emelkedő egyszarvú, s jobb mezejében a nagy középkereszt, négy oldalán a négy kis kereszttel. A paizs mellett két oldalt, telamonok gyanánt, két egyszarvú ágas-kodik. Körirat: EM. BERCHÉNY EQUES SACR. SEP. (Berchény Imre, a Szent-Sír lovagja, és csakis e cím; kir. kamarási rangja s hivatala, legalább ezen a pecséten, nincsen jelezve.) Ez eddigelé a legrégebb címeres ép pecsét a Bercsényiektől, a mit ismerünk.

Ugyancsak e napokban, úgymint 1635. június 13-kán, Kassáról Bercsényi Imre, kartársaival Paczoth Sándor és Thassy Gáspár szepesi kamarai tanácsosokkal egyetemleg, hivatalosan megkeresi Rákóczi erdélyi fejedelmet, egyik előkelő hívének, az ifjú gr. Gyulaffy Sámuel kövári kapitány és dobozkai főispánnak (Thököly Imre nagatyjának) a magyar király bizonyos alföldi jószágán elkövetett illetéktelen garázdálkodásai tárgyában. Panaszosan jelentették a kamarának, hogy Gyulaffy, midőn Erdélyből anyja gr. Széchy Katalín látogatására Murányba és onnét visszautazgat nagy kíséretével: vele járó szolgálói ő Felsége Pusztán-Nánd nevű faluját már ismételve annyira megterhelték és nyomorgatták, hogy zaklatásaik miatt a szegénység már is pusztán hagyta a falut. Tisztelettel kérik tehát a fejedelmet: intse meg komolyan Gyulaffyt, ne engedjen szolgálinak ily kihágásokat; »ha úr: éljen pénzen, mert a kár is nagy: de sokkal nagyobb az gyalázatja, hogy az ő Felsége jószágán cselekszik.« Azért, ha ő Nga ezt még tovább is elnézné, megengedné: »mi az szathmári praesidiummal is impediáltatjuk, hogy ott meg ne szállhasson.« ¹⁾ Rákóczi — kinek e levelet a szathmári várparancsnok csak szeptember elején küldé meg, — Gyulaffy tette fölött indignálódva írta reá sajátkezűleg ezen, további intézkedését és válaszát jelző szava-

¹⁾ Datum Cassoviae, die 13. Junij 1635. Aláírvák: *Emericus Berchényi m. p.*, Alexander Paczoth m. p., Caspar Tassi m. p. (*Eredeti a kir. kam. ltárban.*)

kat: »Nem keveset álmélkodunk rajta s igen serio megparancsoltuk: el legyen a nélkül; kihez ha ezután nem alkalmaztatná magát, — *mi bizony nem bánjuk, ha magát is kiveretik, és az szegénységnek káráról mi mind magával, mind szolgálóival contentáltatjuk.*«

Bercsényi tehát, mint ez idő szerint a kassai kamara kiküldött vezetője, erélylyel és eredménynyel védte ott a kir. kincstár jogait, birtokait.

Ugyanő s ugyan 1635. június 13-káról szintén Kassáról, Rákóczi György fejedelem magyarországi jószágai kormányzójához. Debreczeny Tamáshoz is intéz egy válaszoló megkezesést, Sáros-Patakra: »Kglmed ez elmúlt napokban (szepesi kamarai) Administrator Uraimékat találta vala meg levele által, az erdélyi Fejedelem ő Nga parancsolatjából, az ötven ezer forintnak fölvétele felől.« (Ez a Munkács örökjogáért fizetett összeg része volt.) Levelét felküldöttem a magy. udv. kamarára; s ő Felsége parancsolja kegyelmesen, hogy azon pénz itt vétessék föl, és Kglmed quietáltatik róla, a mint be fogja küldeni. De »az mely napon be akarja az pénzt ide Kassára hozatni: kérem Kglmedet, annak előtte egy vagy két nappal tudósítson engemet Regéczben róla: hadd jühessen magam is be akkorra.« ¹⁾

Tehát e nevezetes összeg fölvételével is első sorban Bercsényi volt a királytól megbízva. Regécz várában alkalmasint Esterházy Miklós nádor kértére időzött, azon uradalom ügyeit rendezni.

1635. második feléből Imre úrról nincs semmi adatunk.

Az 1636-ik évről azonban birunk levelet Bercsényitől, megint valami exmissio közben, Gyarmathról, 26. Julý 1636. gr. Pálffy István újárú tábornokhoz intézve. De e levél rövidke és szakadozott; tartalma érdektelen, Vinárról való eljövételét említi, és hogy a »borok dolgárúl« várja a palatinus resolútióját. Aláírása ezen levélnek is — az 1635. június 23-ikival következetesen — »Emericus Berchéni.« ²⁾

¹⁾ Aláírva: *Emericus Berchényi m. p.* (Eredeti, a kir. kamara levéltárában.)

²⁾ Eredeti a gr. Pálffy-ltárban, mint fölebb, sub nro 30.

Nevezetes az 1636-ik év a Bercsényi-családra nézve arról, hogy *Lugassy Borbála* ezen esztendei april 7-kén kapott II. Ferdinánd királytól új adományt a különben általa és ősei által régóta békén bírt *hód-mező-vásárhelyi uradalomra*. Az adománylevél magyar fordításban — tartalmilag lényegtelen kihagyásokkal — így szól:

Mi Ferdinánd, stb. Adjuk emlékezetül, stb. Hogy Mi rész szerint némely híveinknek, a Mi hívünk s magyar kamaránk tanácsosa Vitézlő *Berchiény Imre* hitvestársa Nemzetes *Lugassy Borbála* asszony érdekében előttünk ez iránt tett alázatos esedezését, rész szerint pedig említett *Berchiény Imre* nek hűségét s mindenekelőtt a magyar szent korona és ez után a Mi Főlségünk javára eddigelé tett, most is folytatott és jövődre is abban nem hagyandó hív szolgálatait méltó tekintetbe vévén, s azonkívül Nemes *Lugassy Borbála* úrnő iránti királyi kegyelmességünktől viseltetvén: Csanád vármegyében fekvő *Pörös, Kuthas, Monyorós, Fecskés* és *Vásárhely* nevű jószágokat teljesen és egészen, mint a melyeknek említett *Lugassy Borbála* úrnő s ősei és eldődei régtől fogva mindenkoron békés és háboríttatlan birtokában valának s azokat ő most is békésen bírja, aminthogy azokról elégséges jószágosleveleik is voltak, azonban az elmúlt háborgó idők és zavargások miatt ide-oda való költözködések közepette e leveleik tőlök, a mint állítja, elidegenítették vagy elvesztek; ¹⁾ tehát ezen előszámlált jószágokat, továbbá mindennemű királyi jogainkat, melyekkel e *Pörös, Kuthas, Monyorós, Fecskés* és *Vásárhely* nevű birtokokban ²⁾ bírnánk, (kivévén, ha azon javak valamely

¹⁾ »Totales et integras possessiones *Pörös, Kuthas* ac *Moniorós, Fecskés* et *Vásárhely* vocatas, omnino in Cottu Chianadiensi existentes habitas, in quarum quieto et pacifico dominio eadem Dna Barbara Lugassy, majores et progenitores suos inde ab antiquo semper perstitisse et se nunc quoque persistere, literasque et literalia instrumenta superinde sufficientia habuisse, verum superiorum tumultuosorum temporum in diversis hincinde factis commigrationibus a sese abalienata et deperdita esse asserit.« Eredetileg így voltak a helységek (s helyesebben!) elősorolva: »*Oppidum* nempe *Mező-Vásárhely* ac praedia deserta *Kutas* et *Fecskés* nuncupata,« etc.; de kitörültetvén, amúgy igazítottak.

²⁾ Az első fogalmazás szerint így volt: »*Oppido* utpote *Mező-Vásárhely* et praedijs desertis *Kutas* et *Fecskés* vocitatis,« etc.

egyházhoz, várhoz vagy erősséghez tartozandók volnának), a nevezett Lugassy Borbála úrnőnek s mindkét nemű összes örököseinek adtuk és adományoztuk *új adomány czímén*, (no-vae Nostrae Donationis titulo.) A minthogy adjuk is és adományozzuk örök joggal, visszavonhatatlanul, stb. — Kelt Bécsben, 1636. évi április hó 7-ik napján. ¹⁾

Kitűnik e levélből, hogy (a tulajdonkép nem Csanád, hanem Csongrád vármegyébe keblezett) Hód-Mező-Vásárhely városát, a hozzátartozó pusztákkal egyetemben, — mindössze 135,180 holdat, vagyis csaknem 14 □ mértföldet tevő roppant határt, — Lugassy Borbála ősei örök-tulajdonúl rég idők óta háborítatlanul bírták, valamint ő is folyton bírta. Kitűnik továbbá, hogy a nagyszámú puszták közül ²⁾ megnevezett *Pörös, Kutas, Monyorós* és *Fecskés* négy pusztá ekkor ugyan még »*possessio*« : de ketteje, Kutas és Fecskés immár »*deserta*«, az az: elpusztult, lakatlan, míveletlen vala, t. i. a török háborúk dúlásai miatt. Egyedül a város daczolt még, — a praediumok lakosságának beköltözött maradványaival is népesedve, — az idők viharaival. Kitűnik végre, hogy a Lugassy-családnak a város és uradalom birtokát biztosító oklevelei, a lezajlott Bocskay- vagy Bethlen Gábor korabeli zavarok alkalmával veszték el, már Lugassy Borbálától, a ki tehát új adománylevélért folyamodik, melyet a királytól, *különös tekintettel férje Bercsényi Imre kir. kamarás hűségére s érdemeire, nyer meg*. S így erősítették meg a Bercsényitúdok e nagyterjedelmű dús uradalom örök-tulajdonában.

Vásárhely ekkor török hódoltság lévén, — az egi pasa és szegedi, csanádi bégek fennhatósága alatt, — adaját az ottomán uraknak fizette, természetményeit a török várakba, tá-

¹⁾ »Nova Donatio pro Domina Berchéniána.« *Eredeti fogalmazat* a magy. kir. udv. cancellária levéltárában, Anni 1636. nro 111.

²⁾ *Fényes E.* Geogr. Szótára a következő 17 elpusztult helységet vagy praediumot sorol elő Hód-Mező-Vásárhely határában: Szent-Király, Gorsa, Kopáncs, Báthida, Férged, Szent-Erzsébet, Csomorkány, Sámson (ez újra népes), Tót-Kutas, Szőlős, *Fecskés*, Újváros, Rárós, Derekegyháza, Mártély (ez is újra népes), Sóth és Körtvélyes. Csomorkányon templomrom áll, Szőlősön nagy sánczok nyomai. *Pörös, Monyorós, Panad* nem említetnek. *Lipszky* nagy térképén még *Veres-Kutas* nevű praedium is van, nemcsak Tót-Kutas; de Pörösrül s Monyorósrül már e térkép sem tud semmit.

borokba szolgáltatatta, s ha e fölött igazi földesurainak, a Bercsényi-családnak is juttathatott még valamit: ez csak a lakosság vagyonságának és hí ragaszkodásának (melyről alább lesz szó) köszönhető. Mindazáltal Bercsényi Imrének már csak a kedvezőbb jövő reményében is biztosítania kellett gyermekei örökösödési jogát legnagyobb jószágukban, új adománylevél kieszközlése által, miután az eredeti régi birtoklevelek elpusztultak.

A következő 1637-ik évből Bercsényi Imrére vonatkozólag csupán egy oklevelés adat áll rendelkezésünkre. Ennek tartalmából azt kell következtetnünk, hogy a nagy vagyonszerző nádor, az 1629 és 1630-ban Bercsényi Imrének 12,000 tallérban elzalogosított, Soprony-megyei kertesi és zemenyei birtokait 1637. folyamában visszaváltotta légyen; mert különben Bercsényi Imrének minden takarékosága és ügyes gazdálkodása daczára sem tételezhetjük föl, hogy az utóbbi, ezen év végével *ötezer aranyra* menő tetemes készpénzzel rendelkezhetett volna. Rendelkezett pedig, mint mindjárt meglátjuk.

Mikor III. Ferdinánd atyja halála után az uralkodást átvette: a német birodalomban folytatott hosszas hadakozások következtében az államkincstárt kimerítve találá. A svédek és csehek harczai a császár ellen nagy hévvel újulának meg, — a hadsereg szaporítására pénz kellett minden áron. Midőn az új király az 1637. sept. 21-kétől egész 1638. mart. 26-káig együtt ült magyar rendekkel Pozsonyban tanácskozmányait folytatta: nem utolsó tárgyát képezé a vitáknak az országos szükségletek miként fődözhetésének kérdése. Bercsényi, mint az udv. kamara tanácsosa, legjobban tudván: milyen üres a kincstár, és milyen nehéz az államnak pénzt kapni? a korona s hazája iránti hűségében elhatározá, hogy összes nélkülözhető készpénzét önként odakölcsönzi a kir. kincstárnak, a törvényes hatos kamatra. Elhatározását előterjeszté a Fölségnek, a ki a kincstár szorúlt állapotában meleg elismeréssel fogadá hű kamarásának áldozatkész ajánlatát, s azonnal királyi szavával, és az udv. kamara közbejöttével készült s 1637. dec. 10-kén teljes hivatalos alakban kiállított oklevéllel biztosítá derék hívének, az általa felajánlott s az udv. kincstárba tényleg befizetett 5000 aranynak jószágul vagy pénzüll leendő megtérítését. A kir. oklevélnek néhány főbb pontját itt adjuk:

»Nos Ferdinandus III., etc. Memoriae commendamus, etc. Quod cum Fidelis Noster Egr. *Emericus Berchény*, Camerae Nrae Hung. Consiliarius, *ad urgentes ac arduas necessitates Nras*, habita inter ipsum et Cameraam Nram Aulicam praevia tractatione, *quinque millia Ducatorum Aureorum in specie prompte dederit* et ad manus Fidelis Nri Christophori Castele, solvationum Nrarum Aulicarum Praefecti numeravit«; Mi is annakokáért biztosítani kívánván őt a visszafizetés, illetőleg teljes kielégíttetés iránt: ezennel *császári és királyi szavunkra fogadjuk*, hogy a most folyó országgyűlés bevezetésével, az említett 5000 aranynak megtérítése fejében vagy a Thurzó-jószágokból¹⁾ tartozzunk neki *tizenötezer forintot* érő javakat adományozni, — úgy, hogy, ha az átadandó jószágok ezen összegnél többet érnének, tehát ő az alku szerint meghatározandó többletet kincstárunkba lefizesse, s azután azon birtokokat békességgel bírja, — avagy, ha ily alku létre nem jöhetne: akkor tartozunk neki a kölcsönadott 5000 aranyat in specie, vagy 15,000 frtot, az országgyűlés berekesztése után 4—5 hó múlva készpénzül megtéríteni, hat száztóli kamataival egyetemben. Melynek nagyobb erősségére adtuk föntnevezett Berchény Imre hívünknek ezen assecutoria-levelünket. Dabantur in Civitate Nra Regia Psoniensi, die 10. Decembris. Anno 1637. etc.

Ferdinandus m. p. Uldaricus Franciscus Colovratt m. p.«²⁾

Bercsényi míg e tényével a kir. udvarnak sürgős szükségén készségesen segítvén, magának új érdemet szerze s az imént trónra lépett uralkodó kegyeit megnyeré, — egyszersmind családját is kellőleg biztosítá a föntebbi kir. oklevéllel, hogy pénze nem fog elveszni, sőt esetleg számára értékeesebb — mert több biztosítékot nyújtó — fekvőségekkel kárpótoltatik.

Nem is csalódott. Az alkudozások egy részről közte s más részről a magy. kir. kamara, illetőleg az udvar között,

¹⁾ A Bethlenfalvi gr. Thurzó-család fiágon 1636-ban kihalván, fiúágot illető javai a koronára visszazállottak.

²⁾ Hiteles átirat a *pozsonyi káptalan levéltárában*, proth. 1635—39. fol. 125.

a kárpótlásul átengedendő zálogbirtokok iránt, csakhamar az országgyűlés berekesztése után megkezdődtek, — és Bercsényi Imrének 1638. april s május havak folyamában történt többszörös Bécsbe rándulásai ¹⁾ s ott valószínűleg magánál az uralkodónál is tett előterjesztései után, szerencsésen befejeztettek. Azért mondjuk, hogy: *szerencsésen*, mert a Bercsényi által kiszemelt és elnyert birtok — gyöngye volt a Thurzó-javaknak; kies fekvésű, jó termékenységtű, igen szép jövedelmű, munkás jobbágyoktól sűrűen lakott, s az országnak legépebb, a török dúlásoknak legkevésbé kitett részein eső, Nagy-Szombathoz, Pozsonyhoz közel; természetes közlekedési útja is volt: a Vág folyam, melyen már akkor nagyban divott a tutajozás.

Bercsényi ugyanis a néhai gr. Thurzók *Galgócz várához* tartozó roppant uradalmából választott és nyert ki a királytól magának, a múlt évi decemberben a kir. kincstárnak kölesön adott 5000. aranyja értékének jól megfelelő, kitűnő birtokrészeket. Állanak vala pedig ezek a következőkből: az egész *Pöstyén mezőváros*, a mellette folyó Vág szigetén fakadó nagy-hírű *hévvizeivel* és az ezeken épült *gyógy-fürdőikkel*; az átellenben fekvő *Bánka* falu, jövedelmes révjével, vámjával; továbbá a Vág völgyében, Pöstyéntől délre, az országútban, dús termékenységtű szép síkságon épült *Drahócz* község, szintén egészen; *Madonicz* vagy *Nadonicz* nevű falukban két — akkor puszta — jobbágytelek; végre mindezekhez residentiaíul *Galgócz* városában terjedelmes udvarház, »curia nobilitaris«, a hozzá tartozó borméréssel s szőlőkkel. ²⁾

¹⁾ L. Bercsényinek 1638. apr. 29-ki és máj. 12-ki levelét gr. Pálffy Istvánhoz, alább.

²⁾ » . . . quam diu Nos memoratum Dominium Galgócz a Comite Adamo Forgách non redemptivum essemus: tam diu Egregius Camerae Nrae Hung. Consiliarius et Fidelis Nobis dilectus *Emericus Berchénj* in possessione *Peösténj* dicta, alias ad Arcem Galgócz pertinente, unacum *Thermis* ibidem, et possessionibus *Bánka* et *Drahócz*, unacum duabus desolatis sessionibus in *Madonicz* et una domo in *Oppido Galgócz* quiete reliquatur«, etc. *III. Ferdinánd király* leirata a magy. kir. udv. kamarához, 1639. febr. 15-kéröl. (Egykorú másolat a magy. kir. udv. cancellária levéltárában, sub nro 31. Anni 1639. L. továbbá és v. ő. Ferdinándnak 1646. nov. 6-kán kelt s a Bercsényi-örökösök közt osztályt engedélyező kir. levelét is, u. o. 431. sz. a.

E birtokok kihasítása és Bercsényinek s utódainak 5000 arany zálogösszegben kezére adása, a kir. kamara által 1638. június havában történt meg. Bercsényi Imre július 1-jére mind e jószágokba már annak rendi szerint be vala iktatva zálogbirtokosúl, és ott ült galgóczy curiájában. ¹⁾

Mielőtt e birtokaiba, sőt mielőtt az 1638-ik év tavaszán elnyert új tisztébe, nógrádi főkapitányságába iktattatott volna Bercsényi: még az 1637—38-iki országgyűlés folyama alatt nagy utazást kellett tennie, diplomatai fényes megbizatással. Ő volt ugyanis a magyar rendek részéről tagja ama követségnek, mely a török szultánnal III. Ferdinánd király trónraléptét tudatta s az új uralkodó üdvözlő levelét Drinápolyban átnyújtá. E követség 1637. december közepén indul vala útnak, s vagy három hó múlva, már a rendek széjjeloszlása után, érkezett vissza. A küldetés részleteiről, az utazás, fogadtatás stb. mint történtéről, fájdalom, mi sem maradt fenn ránk; csak az 1637—38-iki országgyűlés számadásai közt ²⁾ foglaltatik e tétel, mely a küldetésről tanúskodik: »*Generoso Domino Emerico Berchíni ad Portam Ottomanicam Ablegato, ad mandatum Suae Majestatis dati fl. Rh. 3000*«, úti költségül.

És csakugyan, 1637. dec. 10-kétől 1638. april haváig Bercsényi Imrének idehaza nincsen semmi nyoma. Nyilván az említett diplomatai küldetésben a távol keleten utazott ez idő alatt.

¹⁾ Bercsényi Imre 1638. július 1-jén gr. Pálffy Istvánnak írván, már Galgóczyról datál. (*L. alább.*)

²⁾ *Országos levéltár.*

V. FEJEZET.

B. Bercsényi Imre mint nógrádi főkapitány, huszárezredes és tábornok. — Újabb követsége. Háborúba indulása ; csele.

Bercsényi Imre rendkívüli tehetségeinek elismerését, áldozatra kész hűségének, diplomatai és hivatali tevékeny buzgalmának jutalmát a királyi kegy másnemű nyilvánulásában is tapasztalá, ugyanez idő tájban. 1638. ápril 29-iki, mindjárt ismertetendő leveléből látjuk, hogy ekkor már ki volt nevezve *Nógrád vára főkapitányává*. Valószínűen Drinápolyból visszatekertek éré őt e kiténtetés.

Magyarország azon időben honvédelmi tekintetben új n. országos kapitányságokra, generalatusokra vala osztva. Minden kapitányság székhelye valami fontos vár volt, és ennek fő- s al-kapitányai valának egyszersmind a hadkerület fő- és vice-generálisai. Tőlök függöttek aztán az összes végvárak parancsnokai és őrségei; azonban ezen általános függés mellett minden végvár parancsnoka a saját véghelyeiben bizonyos katonai önállósággal bírt. Ilyen országos főkapitányságok valának az *érsek-újvári, győri, kanizsai, kassai és váradi*, mindegyik a maga felezzámú, kisebb-nagyobb végváraival. Csak hogy Várad állandóan, s Bocskay, Bethlen és I. Rákóczi György fejedelmek alatt (1644-től) Kassa is Erdély fennhatósága alá tartozott.

Valamennyi országos főkapitányság között rangban elsőnek s hadászatiilag — a török terjeszkedésekkel szemben — legfontosabbnak tartatott az *érsek-újvári*, másként *dunáninnyi*, vagy, mint 1663 után nevezték: *bányavidéki* generalatus; melynek főkapitánya Bercsényi Imre korában, ennek régi jóakaró

barátja: *gr. Pálffy István* tábornok, a hatalmas Érsek-Újvári erősségének parancsnoka volt. Alatta állának az összes végek a Vágtól és Dunától kezdve, a bányavárosokon át, le a Mátráig. Az érsek-újvári tábornokság hatálya alá tartozó végvárok közül ekkoriban, úgy a török ellen leginkább kitett fekvésöknél, mint erődítéseiknél s őrségeik számánál fogva elsők valának: *Léva, Nógrád, Fülek* végházak, melyek mindegyikétől egy csomó apróbb kastély és palánk függött.

Mind e három nevezetes végház főkapitányságai — mert külön-külön vice-kapitánya is volt mindeniknek, — valamint nem kis felelőséggel: úgy viszont nagy hatáskörrel járó katonai állomások voltak, s azért rendszeren a legelőkelőbb családokból származott, kiváló vitézségű főtiszteknek szoktak adományoztatni, a kik aztán *ezredesi rangban* állottak, s rendszerint e három végház valamelyikének főkapitánysága képezé a lépcsőt az érsek-újvári vice-generálissághoz.

Ezen időben *gr. Csáky László* vala lévai, *gr. Wesselényi Ferencz* (a későbbi nádor) füleki, és *b. Esterházy Pál* (a Miklós nádor öcsese) nógrádi főkapitány; s az újvári altábornokság már régebben megürülvén, a nádor pártfogása oda az 1638-ik év tavaszán öcscsét juttatá. Ekként aztán viszont a nógrádi főkapitányság jött üresedésbe; mely fontos véghelyi állomást, e kiterjedett erődítésű s számos őrségű várnak a budai, esztergomi, visegrádi, váczy, szécsényi és hatvani törökök közelsége miatt nem lehetvén huzamosan főgondviselő nélkül hagyni: ezúttal e főkapitánysági állomásra *Bercsényi Imrét* emelé a király.

Bercsényinek 1638. april vége felé már rég kezében volt a nógrádi főkapitányságról szóló decretum, s e hó 29-kén megkezdí levelezéseit *gr. Pálffy István* érsek-újvári főtábornokkal, új tisztébe leendő beiktatása végett; mely beiktatás azonban, — épen Bercsényinek ekkor tájtt a pöstyéni jószág ügyében való alkudozásai, majd e jószág kihalásának, átvétele, továbbá kamarási sürgős hivatalos teendői és így Nógrádon személyes meg nem jelenhetése miatt, — egész július elejéig, tán középig haladt. Lássuk az idevonatkozó levelezéseket, kivonatossan.

»*Emericus Berchéni* m. p.« 1638. april 29-kéről, Pozsonyból írja *gr. Pálffy István* tbknak Érsek-Újvárra: »Mivel úgy

értem Ngos Uram, hogy 7. Maj Esterhás Pál Uram Nógrádból kijün: igyekeztem rajta, hogy azelőtt egynehány nappal Ngodhoz mehessek Újvárbán, és onnan Nógrádban menvén, Ngod rendeléséből személyem szerint instelláltassam. De *szintén akkor magamnak is nagy dolgaim lévén Bécsben, ő Felsege dolgaiban is kell foglalatosnak lennem*: kihez képest semmi úton reá nem érkezhettem, hogy odamehessek most; hanem ez levelem által akartam Ngodat alázatosan kérnem: ne ítélje véteknek magam személyemben való oda nem menetelemet, és írjon Esterhás Pál Uramnak, hogy a mikor onnan kijün, eugem instelláljon a kapitánságban. Szolgáimat is küldöttem oda, kik mind magam és mind lovaim jövendő szükségire gondot viseljenek bemenetelem előtt. Ezután rövid üdő alatt ha bemegek, reméllem, Ngod maga ajánlása szerint méltóztatik bejüni egynehány napra.

*Az én decretumomnak paráját odaküldöttem Ngodnak. Az mandatumot (a beiktatás és a vár s őrség átadása iránt) még annakelőtte Ngod kezéhez adtam vala. Most Bécsben létemben említém Guestembergh¹⁾ Uramnak, ha szükség újabban mandatumot hoznom Ngodra az instellatióm felől? ²⁾ De azt mondá, hogy nem, mert immár Ngodnak demandálva vagyon; hanem az fizetésem mikor kezdessék? arról szólván, arra hagyá Guestembergh Uram, hogy Ngoddal beszél felőle, — mivel akkor már bizonyos híre vala, hogy bejün Ngod Bécsben, — és a mikor az újvári (vice-generálisi) fizetése kezdetik Esterhás Pál Uramnak: *nekem is akkor kezdettethetik az nógrádi, úgy mint valami egy esztendővel ezelőtt*; de azért erről való conclusiót az Ngod Bécsben való jövetelire hagyá; kihez képest az instructiómat is addig nem akartam megiratnom, mivel abban kell inserálni. Arról is szólottam, hogy ötven lovassal ha megtöbbitenék az nógrádi praesidiumot, — arra is ajánlá magát, hogy Ngoddal beszélvén, ha módot talál benne, megcselekeszi. ³⁾*

¹⁾ Báró Guestenberg Gellért, Ferdinándnak első ministere.

²⁾ E mondatból az következtethető, mintha Bercsényi kinevezése már tetemesb idővel előbb történt volna.

³⁾ Sajátkezűleg írott *eredeti levél* a gr. Pálffy-senioratus levéltárában Pozsonyban, Arm. I. Lad. 5. fasc. 2. nro 35.

Látható e levélből Bercsényinek buzgó szorgalmatoskodása: még át sem vevé a parancsnokságot, s már is a várórség szaporításán dolgozott.

Bercsényi május elején Bécsben végzett dolgai után, ismét alájövéen Pozsonyba, úgy vevé május 11-kén a főttebbi levelére adott válaszát Pálffyknak, és a Nógrádba előreindított szolgálaitól Esterházy Pálhoz intézett levelére írott feleletét is ez utóbbinak. Azért e válaszoknak tartalmához képest, május 12-kén Pozsonyból újra megkeresé gr. Pálffy István tábornokot, ím e soraival:

»A mely levelet Ngod nekem írt az én nógrádi állapotomról, szintén akkor jöttem Bécsből alá, a mikor más úton felvitték utánnam Bécsben az levelet, — egynehány napig oda járt, hanem csak tegnap vettem kezemhez. — Esterhás Pál Uramnak azt az írását a mi illeti, *hogy nem resignálhatja szolgálóknak a tisztet*: mert, hogy azt is resignálja és az másiban se legyen, nem volna igen okosság! Nem értem, micsoda consideratio lehessen benne? Mert akár magamnak, s akár szolgálóknak resignálja ő Kglme: *ugyan tiszt nélkül kell addig lenni, míg Nógrádból Újvárba megérkezik*. De ám maradjon abban; Isten Ngodat felhozván, én az Ngod tetszéséhez és parancsolatjához alkalmaztatom magamot. *Magam Ngodat megvárom itt, és együtt megyek Ngoddal Bécsben.*«¹⁾

Járt-e csakugyan Bercsényi Pálffyval együtt Bécsben? vagy ezen tervezett útjok elmaradt? — Nem tudni; annyi bizonyos, hogy május 22-dikén ismét Pozsonyból tudósítja főttábornokát:

»Esterhás Pál Uram írja nekem, hogy *kijött Nógrádból*, de még hertelen be nem mehet Újvárban; hanem az innepek után Galánthára jön. Elvárom, és szemben lévén ő Kglmével,

¹⁾ *Eredeti levél*, a gr. Pálffy-senioratus archívumában. (U. o. nro 36.) E levelét Bercsényi Imre új és más pecséttel pecsételte le, mint az 1635. június 23-ikit. Ezen új pecsét igen finom metszetű; a paizs jobb mezejét ismét a jeruzsálemi czímer öt keresztje, míg a balmezőt a családí czímer: a koronázott hármás bérczből kiszökő egyszarvú tölti be. *Telamonok helyett a paizsot itt czifrázatok veszik körül*. A sisakból az ősi egyszarvú emelkedik ki. Kőrirat: EMERICVS. BERCEZNY. EQVES. S. S. SEPVIL.

meglátom, mikorra rendeli bemenetelit? és annakutánna szemben lévén Ngoddal, én is az Ngod tetszéséhez alkalmaztatom Nógrádban való menetelemet.«¹⁾

Ennek következtében a beiktatás új kapitányságába megint némi haladást szenvedett; majd júniusban következett a pöstyéni jószágbejárás, becslés, kihasítás, átvétel, beiktatás, a kir. kamara, a nyitrai káptalan és Nyitra vármegye hivatalból kiküldött közegei közreműködésével, a mi Bercsényit egy egész hónapon át jól igénybe vette; és így csak mindezek véghezmenetele után, 1638. július 1-én ír újra gr. Pálffy István tbknak Galgóczról Újvárra, a nógrádi főkapitányság dolga iránt:

Pálffy Pál Urammal újabban is szólottam a Ngod praetensiója iránt. — »Az én instellatióm felől nekem a volna szándékom, hogy *ez jövő hétfőn* (júl. 5-kén) *vagy vasárnap bemennék Újvárban, hogy másnap onnan megindúlhatnék*, úgy, hogyha Ngodnak is akarátja és tetszése lészen; kérem Ngodat, méltóztassák tudósítani akarátjáról, és ahhoz alkalmaztatom magamat.«²⁾

Mit válaszolt légyen e levélre Pálffy? — nem maradt fenn nyoma; azonban a pozsonyi káptalannak egy átírási datumából azt látjuk, hogy Bercsényi Imre július 5-én (»*feria secunda proxima post festum Visitationis B. M. V. Anno 1638.*«) Pozsonyban személyesen jelent meg a káptalan előtt.³⁾ (»*Generosus Dominus Emericus Berchényi, Camerae S. C. Regiaeque Mattis Hung. Consiliarius, nostram personaliter veniens in praesentiam.*«) Nem lehetett tehát — legalább az akkori közlekedési viszonyok között igen bajosan lehetett — ugyanazon napon Érsek-Újvárott is.

Mindazáltal Nógrád várába bemenetele és az ottani főkapitányságba való ünnepélyes beiktatása elvégre július 10—15-ike táján csakugyan végbe ment: miután augusztus 2-ikáról már mint parancsnokságát átvett s abban immár javában működő főtiszt, tudósítja Nógrád várából az érsek-

¹⁾ *Eredeti levél*, u. o. nro 1.

²⁾ *Eredeti levél*, u. o. nro 42.

³⁾ *Pozsonyi káptalani levéltár*, proth. 1635—39. fol. 125. (Ferdinánd király 1637. dec. 10-iki assecuratoria-levelének átírata.)

újvári kapitányt a fennforgó események felől. »Kassa tájáról — jelenti ezen levelében Bercsényi Pálffynak, — semmi gonosz híreink nincsenek; az erdélyi készület is a török ellen való oltalmazkodás okáért mondatik csak lenni. A szakmári com-mendáns híreit megküldöttem Ngodnak. — Minap *Nándor* nevű faluban ¹⁾ nógrádi, gyarmathi, palánki 18 hajdú együtt lévén, a parasztemberek felverték őket, meg is öltek benne, marhájokat (javaikat) kótyavetyére hánták.« Nem jó lesz ezt eltérni; azért Ngod engedelmével én rajtok küldök s behozatok benne.

Ezután vagy 5—6 nap múlva megkezdendő 12 napi szabadságot kér tábornokától, hogy azalatt bizonyos dolgainak elintézéséért Galgóczra rándúlhasson. Végül az utóiratban a közelebről Budán járt marosi bíraktól értett némi török híreket közöl. ²⁾

Egy szóval, ezen tudósításból — melynél több levele aztán gr. Pálffy Istvánhoz nem is maradt fenn — nyilván kitűnik, hogy már húzamosb idő óta kellett tartózkodnia Nógrád várában, mivel a parancsnokság vezetésének folyamában már egészen bent volt, portyázókat s kémeket járattott és az azok útján beszerzett híreket felsőbb hatóságával tudatja.

Készarva időztünk ily soká Bercsényi Imre nógrádi főkapitánynya lett kineveztetésénél s igyekeztünk annak idejét és körülményeit lehető részletességgel vázolni; azért, hogy elvégre tisztába hozzuk e dolgot, mely történetíróinknál — az egykorú vagy közelkorú források tévedése avagy rosszúl értése következtében — félremagyarázásoknak vagy eligazodhatlan zavaroknak lón szülőokává. Ugyanis Kemény János fejedelem önéletírásában Bercsényiről szólván, azt mondja, hogy miután ez Erdélyből »kibontakozék és római császár birodalmában telepedék, *elsőben* nógrádi kapitányságban, *azután* pozsonyi főkamarasságban állítaték; noha valami magyar hadakat is *azon tisztai alatt* fogadván, svécusok ellen való hadra is ment vala, és oda is vesze el; fiai élnek.« ³⁾

¹⁾ Ma pusztá, Nógrád vármegyében.

²⁾ Bercsényi Imrénének »Datum in Arce Nógrád, die 2. Aug. 1638.« kelt eredeti levele gr. Pálffy Istvánhoz. *Gr. Pálffy-sen. ltár*, u. o. nro 43.

³⁾ *Kemény J.* autobiographiája, *Rumynál* 134, *Szalaynál* 137. l.

Kemény, mint a mi előtárt okleveles adataink bizonyítják, a sorrendben tévedt: mert Bercsényi öt évvel előbb lett »pozsonyi főkamrás«, s csak azután, 1638-ban nógrádi főkapitány.

Bél Mátyás ellenben, a magy. kir. udv. kamara tanácsosairól beszéltében, ekként ír a dologról:

»1633. Emericus Bercsényi, Sacri Sepulchri Salvatoris Eques Auratus. Fit Capitaneus Praesidii Neograd. 1638 in bello contra Suecos traiectus globo.«¹⁾

Végre *Lehoczky* (Collectio Heraldica, Ms. p. 106.) még hozzá teszi, hogy Bercsényi 1639-ben báróságot kapott.

Ez aztán zavarba hozta a magyar nemesi családok jelenkori derék genealogusát *Nagy Ivánt*, ki elfogadva Bélnek a Kemény állításával is egyező azt az adatát, hogy Bercsényi a svédek elleni harczokban esett el 1638-ban: lehetetlennek mondja s elveti *Lehoczky* állítását a bárói diplomának 1639-ki keltét illetőleg, s egy helyütt azt véleményezi, hogy Bercsényi 1633-ban,²⁾ más helyütt, hogy 1638-ban lett báróvá.³⁾

Pedig *Lehoczky*nek tökéletesen igaza van, Szándékosan közöltük 1633. óta mindenütt Bercsényinek az idézett hiteles okmányokon olvasható »*Generosus*« s a királyi oklevelekben előforduló »*Egregius*« czímeit, a mint ezek minden okmányban még 1638-ban, sőt 1639 első felében is — mint még közlendjük — következetesen iratnak; holott 1639 végén és azon túl, az elesett Bercsényi Imre özvegye és árvái már mindig »*Nagyságos*«-oknak, azaz báróknak neveztetnek. Tehát Bercsényi Imre a báróságot csakis 1639. nyarán, a svédek ellen indúlta idejében kaphatta s kapta. Miről alább bővebben lesz szó. És így tökéletesen helyes *Lehoczky* állítása.

De hát miként, ha Bercsényit Bél szerint már 1638-ban leteríté a halálos svéd golyó? Nem 1638-ban teríté le; a mint-hogy ezt Bél munkájából is *egy pontnak* helytelen rakása kö-

¹⁾ *Mathias Bel* Not. Hung. Nov. Tom. I. p. 457.

²⁾ *Nagy Iván* Magyarorsz. Családai, II. köt. 10. l. az 5-ik jegyzetben; avagy ez talán csak sajtóhiba?

³⁾ U. o. a szövegben. *Nagy Iván* u. o. a Bél »*Eques Auratus*«-ából »*aranyarkantyús vitéz*«-t csinál, — hibásan, mert Bél hozzáteszi »*S. Sepulchri Salvatoris*«, a mire a Bercsényi czímere is nyilván utal.

vetkeztében lehet csak így érteni. Bélnek idézett helye ugyanis szerintünk helyesen ekként olvasandó: »*Fit Capitaneus Praesidii Neográd 1638. In bello contra Suecos traiectus globo.*« Így aztán Bél állításai is teljesen megfelelnek a valóságnak, Lehoczky is igazat írt, — csak Nagy Iván téved következtetéseiben, a mi egyébiránt a meglehetősen homályban való tapogatózás miatt könnyen megeshetett.

Még egyet kell megemlítenünk. Bercsényi Imre nógrádi főkapitánynya való kineveztetésével nem szűnt meg mindjárt a magy. kir. udv. kamara tanácsosa lenni. E fontos hivatal már természeténél fogva sem engedi meg a folytatott ügyleteknek rögtönös félbeszakítását, sőt csak bizonyos határidőkben eszközölhető, hosszas míveletű leszámolásokkal jár, — különben a végleges absolutorium az illetőnek ki nem adható. Igen valószínű tehát, hogy Bercsényi egyszersmind főkamarási tisztét is folytatta még az 1638-ik év végéig. Legalább az 1638. július 5-iki pozsonyi káptalani kiadvány még nyilván kamarai tanácsosnak czimezi őt, ¹⁾ a már áprilisban kinevezett nógrádi kapitányt; — sőt egy másik, kétségtelen hitelű, mert a legfőbb központi hivataltól: az udv. cancelláriától eredő adat még 1639-iki február 15-kén is mint a magy. udv. kamara tanácsosáról beszél Bercsényiről. ²⁾ Végleges fölmentetésének tehát még ezután kell vala kiadatni.

Bercsényi az 1639-ik év elején további birtokszerzéseket tervezett a galgóczi uradalomból, s ez iránt az ezen nagy uradalmat a királytól impetrálni akaró gr. Forgách Ádámmal és illetőleg a kamara-elnökkel vala alkuban. Hogy e birtokvétellel elegendő pénzzel rendelkezék: a hód-mező-vásárhelyi jobbágyaitól fölrkezendő Szent-György napi censusnak és más-honnan várt jövedelmeinek kézhezvehetéséig egy jó ismerőséttől: *Nagyfalvay Gergely* vácsi püspök s kir. tanácsostól 2000 aranyat vett fel kölcsön, a pozsonyi társas káptalan előtt 1639.

¹⁾ Főntebb már idéztük. — Maga Bercsényi is említi Pálffyhoz szóló egyik (apr. 29-iki) levelében, hogy »*ő Felsége dolgaiban is kell foglalatosnak lennem,*« — tehát még folytatta kamarási tisztét.

²⁾ Ferdinánd királynak Bécsben ezen napon a galgóczi jószág ügyében kelt leirata. (Magy. kir. udv. cancell. ltár, nro 31. Anni 1639. L. alább.

évi január 25-kén, e naptól számítandó három óra, — a hitelesen beiktatott kötelezvény erejével hatalmat adván hitelezőjének, hogy, ha a fentirt összeget a kitűzött határidőre letenni elmulasztaná: tehát Nagyfalvaynak (esetleg legatáriusainak) hatalmában álljon az ő, Bercsényi, bármely vármegyében fekvő javaiból, vagy ha addig meghalna, örökösének jószágaiból, a kölcsön adott összeg erejéig, csakis egy vármegyei alispán vagy szolgabíró közbejöttével, s minden jogorvoslat kizárásával, elégtételt vehetni, vétethetni.¹⁾

Ez történt Pozsonyban, 1639. Pál fordulása napján, vagyis január 25-kén, mely napon »*Generosus Dominus Emericus Berchénij, S. C. Regiaeque Mattis Praesidij Nógrádiensis Supremus Capitaneus*« személyesen jelent meg (»personaliter constitutus«) a nevezett káptalan előtt és »sponte et libere« vallotta be említett kölcsönvételét.²⁾ Azonban e 2000 arany Bercsényi birtokvásárlási tervehez még nem volt elegendő; és a püspök készséggel ajánlkozott neki néhány nap múlva még 2500 magyar forintot letéetni Győrött, — csak küldje alá oda megbizottait. Ezek aztán az újabb kölcsönt a győri székes káptalan kiküldött tagjainak jelenlétében 1639. január 29-kén realizálták; miről a győri káptalannak »Sabbatho proximo post Festum Conversionis Beati Pauli Apostoli (vagyis jan. 29.) Anno Dni 1639.« kelt tanúságtevő levele szól. E levél által ugyanis a győri káptalan emlékezetül adja, hogy Tiszteendő Nagyfalvay Gergely választott váci püspök s kir. tanácsos megkeresésére, Tiszt. Chákány János pápai, Prim Márton győri, és Herber Illyés komáromi esperesteket, a káptalan kanonok-tagjait kiküldvén az alábbirott dolog végett, ezek, mint hites tanúk, visszatértök után előadták, a mint következik: Úgymint, ók ma, e testimonialis-levelünk kelte napján, itt Győr városában, Vitézlő Junel Claudiusnak a győri várorség bizonyosságú német gyalogjai kapitányjának házához

¹⁾ *A pozsonyi káptalannak* »in Festo Conversionis S. Pauli Appli et Doctoris Gentium Ao Dni 1639.« kelt testimonialis-levele. Az udv. cancellárián Újváry Imre regisztrátor által 1703. sept. 24-kén hitelesített másolat a magy. kir. kamarai archivumban, Acta Neo-Registr. fasc. 239. nro 24.)

²⁾ Az imént idézett bizonyosságlevél szavai.

menvén, ott találták a főntczímezett váczai püspök urat, a ki is előttök »ad requisitionem et petitionem *Generosi Domini Emerici Berchénij*, S. C. R.-que Mattis Praesidij Neográdiensis Supremi Capitanei, urgente quadam necessitati adacti, certis ejusdem hominibus ad id destinatis, et per ipsum unacum Literis suis Credentialibus missis«, kölcsön gyanánt, körmőczi veretű érczpénzben 2500 magyar forintot leszámllált, általadott, »ac ipsi Emerico Berchénj afferendos assignaviset«; mely mondott és e pénz átvételére rendelt emberek viszont ezen összeget általvették, hogy nevezett küldőjüknek s uroknak kezeihez szolgáltassák. — Mely hiteles jelentése következtében tanúkképen kiküldött káptalanbéli társainknak, kiadtuk e bizonyoságtévő levelünket a főntczímezett püspök úrnak, mint hitelezőnek, jogos követeléseit jövendő biztosítékául, stb. Kelt mint fönt, t. i. 1639-iki Pál fordulása után legközelebbi szombaton. ¹⁾

Mikor Bercsényi Imre ezeket a pénzeket fölszedte: akkor gr. Forgách Ádámmal, a galgóczi volt Thurzó-féle, ekkor kincstári uradalom impetrátorával, az ezen uradalomból átveendő újabb birtokrészek iránt már formaszzerű szerződése volt, melynek hatályba lépte azonban még a királyi jóváhagyásig függőben tartaték. De időközben, a míg az ügy az udv. kamaránál és udv. cancelláriánál forgott, Bercsényi meggondolta a dolgot; a magy. kir. udv. kamara 1639. február 8-iki fölterjesztése az uralkodóhoz, már Bercsényinek habozását sejteti, — s midőn ennek folytán Ferdinánd király a hú kath. lovag és kedvelt kamarás iránti figyelemből megegyszer megkérdeztette őt: kíván-e a galgóczi zálog-ügyletben gr. Forgách-csal társulva, részt venni és az illető kir. oklevélbe mint egyik impetrátor beiktattatni? Bercsényi megköszönve a királyi kegyet, határozottan azt felelé, hogy »*ob certas considerationes*« előbbi szándékától örömeest visszalép, a további alkudozásokból kihagyatni kéri magát, és csak abbeli kir. biztosításnyújtásért esedezik, hogy az általa már zálogban bírt Pöstyént és

¹⁾ Újváry Imre magy. kir. udv. cancelláriai lajstromozó által Bécsben 1703. oct 24-kén hitelesített másolat a magy. kir. kamara levéltárában Budán. Acta Neo-Reg. fasc. 239. nro 34.

tartozékait ő és utódai mindaddig békén bírassák a kir. kincstártól, míg csak Galgócz az uradalomnak többi részeivel együtt gr. Forgáchtól vagy örököseitől vissza nem váltatik; továbbá ne adassék jog sem Forgáchnak, sem senki másnak arra, hogy Pöstyént stb. őtöle vagy utódaitól magához válthassa. Ferdinánd hívének e méltányos kérésébe készséggel beleegyezett, és febr. 15-iki leiratával ily értelemben utasítja gr. Pálffy Pál kamara-elnököt s vele a magyar kamarát.¹⁾

¹⁾ E sokérdekű kir. leiratnak idevonatkozó első részét szükségesnek látjuk szöveg szerint közölni. »Ferdinandus III. etc. Splis Magece, ac Egr. Fideles Nobis dilecti! Demisse relata sunt Nobis omnia, quam Tu praefate, tractationem inprimis cum utroque, nimirum Mageco et Fidei Nobis dilecto *Adamo Forgách* Comite de Gyemes, et *Egregio Camerae Nrae Hungaricae Consiliario* et Fidei Nobis dilecto *Emerico Berchénj*, ratione Dominij Nri Galgócz, simul utriusque in certa summa paratae pecuniae, jure impignorationis seu redemptibili conferendi iniisti, et qualem postmodum rursus eventualiter excluso Berchenio, cum memorato Comiti Forgách super dicto Dominio eidem solum simili titulo inscribendo conventionem instituisti, et desuper 8-va labentis mensis humillime informasti et insinuasti. — Cum Nos itaque a praefato *Berchenjo*, ejus hac in parte *cathegoricam declarationem benigne peti curaverimus, illeque ob certas considerationes a sua priore intentione lubens recesserit* neque amplius in tractatum insinuatum admitti petierit, sed id duntaxat demisse supplicavit; quatenus clementer annueremus, ut quamdiu Nos memoratum Dominium Galgócz a fato Comite Forgách non redemptivum essemus: *tandiu ille in possessione Peosteni dicta, alias ad Arcem Galgócz pertinente, unacum Thermis ibidem et possessionibus Bánka et Drahócz, unacum duabus desolatis sessionibus in Madonicz et una domo in Oppido Galgócz quiete reliquatur, neque antelatus Comes Forgách vel quisquam alius, ullam horum redimendi habeat potestatem*; ac Nos in hanc Supplicantis demissam instantiam excepto duntaxat educillo penes memoratam domum in Oppido Galgócz habitam *clementer condescenderimus*; — Ideo Vobis imprimis benigniter committimus et mandamus, ipsum Berchénj hujus Nrae clementissimae annuentiae benigniter certiorum reddere, ac desuper necessaria expedire curare, Eidemque juxta injungere velitis, ut praelibato Comiti Forgách *contractum inter ipsos ambos antea ratione Dominij Galgócz exortum*, cum res ad alium statum devenierit, restituat.« Ezután jó a helybenhagyás az iránt, hogy a galgóczi uradalom, a Beresényi által bírt föntemlített részek kivételével, gr. Forgách Ádámnak zálogos birtokul inscribáltassék és assignáltassék, oly föltétel alatt, hogy a gróf itt Bécsben rögtön (statim) jó folyó pénzüll 100,000 frtot s 15 nap múlva ismét 50,000-et a hadipénztárba lefizessen; ha pedig azon javak 150,000 frtnál többet érnének: a többletet is becslé

Mi bírta Bercsényit a már-már kialakodott s kezében levő galgóczi ügylettől való visszalépésre? Talán nagyobb adósságokat — családjárá való tekintetből, — bár vételi czélokra is, nem akart csinálni? vagy időközben mind jobban kiismeri vala a fősvény Forgáchnak kapzsi természetét, s kényes dolognak tartá a hatalmas főúrral újhúzásokra alkalmat szolgáltatható közös vásárlásba bocsátkozni? . . . . Adat híjján nem tudjuk; az azonban bizonyos, hogy a váczi püspöktől e vásárlásra fölvetett két rendbeli összeget vissza nem fizette. A visszafizetési határidő, april 25-ike, ugyanis Bercsényi Imrét nagyfontosságú királyi küldetésben, Pozsonytúl igen távol: Erdélyben találá; s a kikölcsönzött összeg is tán épen ezen országos követjárású utazásra és hadfogadásra költetett el általa, reméllett megtérítés fejében.

Lássuk eme nagyfontosságú ügyet.

1631. óta, mint tudjuk, I. Rákóczi György ült Erdély fejedelmi székén, ez, az országa gyeplőit erős kezekkel kormányozó, Bethlen Gábor politikai iskolájában nevededett, eszélyes, számító, ravasz államfő, a kit sem a török, sem a német, sem a magyar főurak nem szerettek s a nádor gyűlölé, — de mindnyájan tartottak tőle, és ő szembe mert nézni valamennyivel. Rákóczi ezen fölül még szigorúbb református volt Bethlennél; a protestáns-üldöző Ferdinándoknak tehát nagy okuk vala gyanús szemmel kísérni őt. A mint II. vagy III. Ferdinánd jelentékenyebb sérelmet követett el a magyar protestánsokon, — s ez Pázmány, Lippay és Esterházy Miklós korában gyakran ismétlődő eset volt, — odabent Erdély bércei között Rákóczi megcsörgette kardját, a bécsi és nikolsburgi békekötések megszegését emlegette, s kitöréssel fenyegetődzött. Készülődéseiről mindúntalan megújúlnak a hírek.

szerint tartozzék lefizetni. Van még több más föltétel is, pl. hogy a király vagy trónutódai Galgóczot két havi felmondás és a 150,000 frt. letétele után bármikor visszaválthatják; hogy Forgách »*in ijsdem Bonis Catholicam Sacerdotem et Religionem per se et per suos successores semper servari faciet, Praedicantem vero nunquam admittet neque patietur*; Praesidium Nrum tempore necessitatis semper admittet«, a várépületeket jó karban tartja, stb. stb. *Dabuntur Viennae, die 15. Februarj 1639. Ad Mandatum Electi Dni Imperatoris proprium.* (Hiteles másolat a m. kir. udv. cancellária levéltárában, Anni 1639. nro 31.)

III. Ferdinánd igen jól tudá, hogy Rákóczi, ha csakugyan hadakozni akar: a szabadságaikban sértett protestánsok elnyomatása mindig kész alkalmúl kínálkozik neki a hadüzenetre; azért folyvást különös gondja vala a keleti végek parancsnokait utasítani: kiváló vígyázásuk legyen az erdélyi készülődésekre és a protestantizmus felső-magyarországi gyűpontját képező Kassa tájéki mozgalmakra. Kémeiket járassanak, levelezzenek arra felé, és ha mi gyanúsát értenek, — tüstént tudósítsák följobbvalóikat. Már föntebb láttuk, hogy ez irányban *Bercsényi Imre* is mint nógrádi főkapitány éberem örökdedék, s 1638. aug. 2-ikán arról értesíti gr. Pálffy István érsek-újvári tábornokot, hogy »*Kassa tájáról semmi gonosz híreink nincsenek, — az erdélyi készület is a török ellen mondatik csak lenni.*«

Azonban Rákóczi György nagyon zárkózott és ravasz ember vala; voltaképeni szándékait sohsem lehetett tudni. Célzatait fölötte ügyesen leplezé; ha készülődék, s a gyanakvó török ennek okát tudakolá: »*A német ellen!*« — nyugtatá meg a vezérpasákat; ha pedig Bécsből kérdeztek, nagy ártatlanul felelé: »*Csak a török ellen* vagyok óvatos, — nem hihetek neki!« Azután, talált ő még sok egyéb ürügyöt; ott volt a háborgó Bethlen István, Zólyomy, Székely Mózes, ott a lengyel, moldvai és havaselvi ügyek, — mindezekkel igen jól lehetett takaródní. Ezért aztán minden szomszédja tartott tőle, egyik sem tudhatván: mely felé fog vágni a kaszája?

1639. kora tavaszán megint megújulának Pozsonyban és Bécsben a hírek, Rákóczinak rezgelődéseiről, s hogy már ezúttal csakugyan Ferdinánd ellen fog jóni, titkos szövetségben lévén a svédekkel. Ez veszedelmes hír volt, s nagyon nyugtalanítá Ferdinánd császárt. Ugyanis a francia király által is segélyezett svédok hős vezére Banner tábornagy, kikeletkor Saxoniából Csehországba, Sziléziába rontott seregeivel, s a császárnak a francziák elleni harcztereokról elvonhatott összes haderejét keményen sarkalá; félő volt, hogy ha Rákóczinak kedve támad, a császár ellenségeinek folytonos ösztönzéseire hajolva, Bethlen Gábor szerepét játszani: Erdélyből kijövé, a Vágnál vagy Morvánál fog csak megállani, és ott Bannerrel egyesül.

E terv valósúlhatása igen aggasztá Ferdinándot, nemkülönben a nádort. Az erdélyi készülődések híre sohasem jöhetett volna alkalmatlanabb időben, mint ekkor. Erdély felé figyelő hadtestet tartani nem volt honnan s miből: mert akkor a svéd Pozsonyig hatol; egészen nyitva hagyni pedig a zúgolódó protestánsokkal és fizetetlen végbeliekkel teljes országot, egy tölt kincstárú és nagyravágyó fejedelem fegyveres készülődéseivel szemben? — nagyon problematicus dolog.

A nádornak e szorongattatások közepette jó eszméje támadt. Rákóczi ravaszágát ismervén: egy oly eszes, ügyes és mind a fejedelemmel, mind Erdélyben általában ismerős, máskülönben teljesen megbízható hívségű férfiút óhajtott a királlyal holmi ürügy alatt Rákóczihoz követségbe küldetni, a ki úgy a fejedelem hangulatát s célzatait jól kiismerhesse, és a francziákkal, svédekkel stb. netalán kötött vagy kötendő szövetségéről bizonyost érthessen, — valamint a folyvást gyanús élénkséggel híresztelt hadkészületek valóságos mibenlétéről alapos tudósítást hozhasson.

Mind ezen czélok elérésére, keresve sem lehetett volna alkalmasabb embert találni a már egyszer Rákóczihoz követségben sikerrel járt *Bercsényi Imrénél*. A nádorispánnak ő rajta akadt meg a szeme, mint a kinek sokoldalú fényes tehetségeit, ügyességét jól ismeré, s hűségében váltig bízhatik vala. A király helyeslé a választást. Ekkor a nádor szólott Bercsényivel, ki is Esterházy fölhívására késznek nyilatkozott a titkos követséget elvállalni s lemenni Erdélybe; az alkalom, vagy ha úgy tetszik, ürügy, mindjárt készen volt hozzá: *erdélyi zálogos jószágai s ezek ügyében fennforgó pörei után lát, és ott lakó nővéreit, rokonságát, családi, örökösödési ügyek rendezése céljából látogatja meg*. Ezen ürügy lesz utazásának állítólagos főindoka; — követséggel ő Főlsége csak úgy mellékesen s annyiban bízta meg: mivel már úgy is leutazik, tisztelkedjék a fejedelemnél, s adja meg neki ő Főlsége titkos, továbbá ajánlólevelét. Ez utóbbi rövid levél így hangzik:

»Ferdinandus III. etc. Illustrissime Princeps, Nobis honorande! Fidelis Noster *Egregius Emericus Bercsényi*, Praesidij Nri Neográdiensis Capitaneus proficiscitur *privatorum suorum negotiorum causa* in Transsylvaniam. Quem ad conse-

quendas suas legitimas praetensiones Sinceritati Vrae benigne commendamus. Cui in reliquo vitam longenam et prosperos rerum successus comprecamur. — Datum in Civitate Nra Vienna, dje 10. Mensis Aprilis 1639.« — legalól: »Principi Transsylvaniae.«¹⁾

Az e mellé adott s szintén Rákóczihoz intézett, — Bécsben, april 16-kán kelt — titkos levelében Ferdinánd előadja: »Minthogy hívünk Bercsényi Imre *magándolgai miatt* Erdélybe utazik, — nem akartuk elmúlatni az alkalmat, hogy általa Fejedelemségedet ne értesítenők arról, hogy személyesen Csehországba s egyéb császári tartományainkban lévő táborainkba szándékozunk indulni, ellenségeink ellen a harcot erélyesebben fölveendők. A miért is könnyű-lovasságunk szaporítására Magyarországbán hadfogadást rendeltünk vala el; reméljük, hogy ennek toborzását és szolgálatunkba állását Kedvességéd sem akadályozandja.

Távollétünkre a véghelyeket biztosítani akarván, azokba nemcsak elégséges zsold küldését parancsoltuk meg: de a zsoldosok nagyobb számban fölvételét is, és hogy különösen Felső-Magyarország végváraiban a német őrségek a szokott számra egészítettessenek ki, — a kik az ország nyúgodalmára, Kedvességéddel egyetértve, gondot viseljenek.

Végre jóakaró bizodalommal fölemlítjük azt is Kedvességédnek, hogy ellenségeink azzal kérkednek s dicsekednek, mintha Fejedelemséged az ő szövetségökbe állott volna és a mi Magyarországunkra szándékoznék támadni.²⁾ Mi azonban nem kételkedünk, hogy az ő ezen kérkedésök, általuk koholt üres hivalkodásnál nem egyéb; el nem hitethetvén magunkkal, hogy Kedvességéd, — kit hozzánk annyi kötelék fűz, — magát és a magyar nemzetet minden ok nélkül ily veszedelemnek

¹⁾ *Eredeti fogalmazat* a magy. kir. udv. cancellária levéltárában. Nro 103. Anni 1639. V. ö. *Horváth Mihály*nál: »A fejedelem szándokainak kikémlése végett tehát a nádor, — *magának a királynak megbízásából* Bercsényi Imre nógrádi kapitányt oly utasítással küldé Erdélybe, hogy magánügyek örve alatt látogassa meg a fejedelmet is és ügyekezék kikémleni indulatát s terveit.« (Magyarorsz. Tört. V. 415.)

²⁾ »Quasi Sinceritas Vra in societatem ipsorum descendere, ditiosque regni nostri Ungariae adoriri intenderet.«

kitenni akarná. Sőt inkább bízva bízunk Fejedelemségednek hozzánk való őszinte ragaszkodásában, és kérjük: ha miket el-lenségeink titkos fondorkodásairól értene, azokat velünk bi-zalmasan tudatni sziveskedjék.«¹⁾

E levélből jól látszik, mily kiváló jelentőségű s kényes természetű ügy intézését bízta Ferdinánd király hív Ber-csényijére.

Hogy pedig Imre úr nevezetes útjára jó kedvvel indul-jon s a fontos küldetésben annál nagyobb buzgalommal igye-kezzék eljárni: a nádor ugyanekkor tájban egy épen nem meg-vetendő jószágadományyal kedveskedék neki. Palatinális-do-natiót adott a kezébe, melynek erejével néhai, magvaszakadt *Pélij Istvánnak* Bars vármegyében fekvő s most a koronára szállott igen jelentékeny kiterjedésű fekvő birtokai és Szakol-cza szab. kir. városában bírt derék háza, fele részben őneki *Bercsényi Imrének*, fele részben pedig mint társ-donatáriusnak, *b. Esterházy Pál* újvári vice-generálisnak adományoztatnak.²⁾ Jellemző az Esterházy-család és Bercsényi Imre között fennál-lott benső viszonyra, hogy a nádor őt *saját fivéréhez* veszi föl adományos-társúl.³⁾

Bercsényi Imre ekként királyi levelekkel és titkos utasí-tással ellátva, s új birtokkal megadományozva indult el Erdélybe 1639. ápril 20-ika táján, de az árvizek miatt csak má-jus 24-kén jutott el oda, Nagy-Váradon át.

Az épen Gyálu várába érkező Rákóczi nagyon udvaria-san fogadta őt: eleibe küldött főemberekkel üdvözlötét, azon-nali kihallgatást ígért, s ebédre kétszer is meghívá. Minthogy

¹⁾ A levél eredetije *Mike Sándor* úrnál. Az »Erdélyi Országgyűlési Emlékek« X-ik kötetében 226—227. l. közli *Szilágyi Sándor*.

²⁾ L. e nádori adományosok egyezséglevelét a királyi adományo-sokkal, alább.

³⁾ A kir. fiscus tiltakozott is ezen, terjedelemre nézve a nádori ado-mányozás jogkörét túlhaladó donatió ellen, de mint a következmények megmutatják, hiába. (»1639. Protestatio Fisci Regij, quod *Paulus Esterházy* et *Emericus Berchényi*, in semine deficientis Stephani Pély bona, utpote Nagy-Pél, Alsó-Pél, Bessenyő, Biszta, Árma, Marosfalva in Cottu Barsiensi et quandam liberam domum in Citte Szakolczensi, ex dona-tione palatinali impetraverint.« *Kis-Martoni hg. Esterházy-levéltár*, Re-pert. 47. Pag. 57.)

azonban Bercsényinek eszes, ravasz voltát, élénk észlelő tehetőségét s bizalmas összeköttetéseit Erdélyben jól ismeri vala: válasza sürgős voltának ürügye alatt sietett őt visszaküldeni, hogy tüzetesebb observatiók tételére alkalma ne nyíljk. És mégis nyílt; elég volt arra »az ügyesnél ügyesebb« Bercsényinek a kolozsmonostori jezsuitáknál egypárszor megfordúlni, néhány kath. úrral és egy főhadi tiszttel — régi hadnagyával — érintkezni, hogy megbízható tudósításokat hozhasson minderről, a mi Ferdinándot érdeklé. Június közepén a következő relatiót nyújtá be Bécsben a császárnak:

Augustissime Imperator, etc. Fölséged parancsából, de az árvizek miatt megkésve, a múlt május hó 24-dikén érkeztem Erdélybe, Gyalu várába, a hová másnapra a fejedelmet is várták. Mivel a fejdelem a váradi kapitánytól megérté, hogy én Fölséged ügyeiben jövök: főembereit küldé elem, üdvözlésemre. És azonban még az nap, emberem által azt üzentem a fejdelemnek, hogy a magam dolga hozott Erdélybe s csak az alkalmat fölhasználva küld Fölséged általam a fejdelemnek üdvözlötet s levelet.

Másnap, mivel a fejdelem csak estvére későre váratott, hajnalban Kolozsmonostorra mentem *a jezsuitákhoz*, »pro rebus indagandis«; s ott velök, valamint »cum quodam alio probo viro catholico« a kit ott találtam, értekezvén, a fejdelem felől sokat kitudtam. Estvére Gyaluba visszatértem; a fejdelem üdvözlötetett s tudatta, hogy bármikor vehetek tőle audientiát.

Rákövetkező napon (máj. 26.) reggel fogadott Rákóczi, kit Fölséged nevében üdvözlölvén, leveleit átnyújtám. Mellyeket is illő tisztelettel vett és az üdvözlést megköszönte. Azután a török ügyek állása felől beszélgetvén, hangsúlyozá, hogy vígyázásban jó lenni: mert ha az idén csendben marad is a török, a jövő évben a magyarok ellen kimozdúl, noha Velenczére is haragszik. Midőn erre én ellenvetém, hogy ha Velenczére támad a szultán, akkor a magyarok nem félhetnek, mert a török nem szokott két ellenség ellen egy időben harcolni; azt felelé a fejdelem, hogy inkább Magyarországra jó, mint Velen-cze ellen, a szultán.

Ebédre meghítt a fejdelem, s ott poharát Fölséged egészségére írtvén, a nagy asztaltársaság előtt azt mondá, hogy a

Fölséged és ellenei közt létesítendő békének csak egyetlen módja van, t. i. ha e három föltét teljesül: Szabad vallásgyakorlat; a rajna-pfalzi választó-fejdelemség visszaruházása Frigyes fiára, s a kártszenvedettek kártalanítása.

Az elsőre én azt feleltem, hogy nem áll: mert Fölséged legmegrögzöttebb ellensége a francia király maga is katholicus; de meg a kinek Fölséged a szabad vallásgyakorlatot megengedte, azt abban nem is gátolá. Ezt a fejdelem tagadta s rámutatott Magyarországra, hol templomokat vettek el a protestánsoktól, stb. (Itt aztán Bercsényi a földesúri jogokat és visszaéléseket fejtegette hosszasan a fejdelem előtt. A beszélgetésbe beleelegyedtek az asztalnál ülők is, s ebéd végéig folyt a vita.)

Másnap (máj. 27.) újra hivatván engem a fejdelem, fölmenté, hogy Fölséged a hozzá intézett levélben négy dologról ír, ú. m. 1. hogy Fölséged személyesen akar táborba szállni; 2. könnyű hadak toborzását rendelte el Magyarországon, kérvén a fejdelmet, hogy ezt ne akadályozza; 3. hogy a végekbe néhány száz német katonát küld; 4. mi van abban, hogy a fejdelem Fölséged ellenségeivel levelez? a mint ezek magok kérkednek.

Az első nem helyesli a fejdelem, tekintettel arra, hogy kudarcz esetén a császárnak a visszavonulás szűgyenyére váland; s fölhozta Bethlen Gábor példáját, a ki az ő (Rákóczi) tanácsa ellenére saját maga kezdvén Fülel ostromához, azt szűgyenszemre félbeszakítani volt kénytelen. Egyébként sok szerencsét kezdett kívánni Fölséged táborbaszállásához, de hirtelen félbeszakítván magát, így szólt: Ám, mit kívánok én ő Fölségének jó szerencsét, mikor ez csak az én romlásomra szolgálna? — Mit én határozottan tagadván, észrevettem, hogy a fejdelem maga is megbánta e szavait.

A másodikat, a hadfogadást illetőleg, ezt mondá a fejdelem: ő, Fölséged ditiójában nem akarja, de nem is tudná azt megakadályozni; saját maga ditiójában azonban nem engedheti meg, tekintettel Székely Mózesre és másokra; mert szükség idején neki magának nem maradna toborzani való. Egyébként sem javasolja, hogy Fölséged a maga végeiből is kivigye a fegyverfoghatókat, mert ezzel csak a töröknek adna vérszemet.

Hogy, harmadszor, a magyar végekbe német katonát hozzon Fölséged: nem tanácsolja Rákóczi, mert az az ország alkotmánya ellen van. Fölhozta a fejdelem például saját magát: 1636-ban szeretett volna német katonáiból a végházakba bizonyos számot behelyezni a török ellen; de tekintettel az ország törvényeire, mégsem tette.

Hogy végre, negyedszer, Fölséged elleneivel ő tárgyalásokat folytat: nem tagadja, mert naponként érkeznek hozzá új meg új ajánlatok és nagy ígéretek. S elmondá a fényes ígéretek, melyekkel őt a svédek és protestáns német fejedelmek biztatják, ha Ferdinánd ellen támad. Pl. hogy az egész háború tartamára 6000 német zsoldost adnak melléje; könnyű had fogadására az első évben 30,000, s minden következő évre 20,000 tallért ígérnek neki; hogy a töröktől bátran hadakozhatik és hogy fiának trónöröklését a portán elismertetik, arról biztosítják; nélküle a császárral békét nem kötnek; végre, ha erdélyi trónját vagy magyarországi javait bármint is eltalálná veszteni: összes kárait megtérítendik neki és utódainak. — Mindezekre azonban ő valamint eddig nem hajtott, úgy ezután sem hajt, ha Fölségedtől elégtételt nyer. Ámde sokban megsértetik és nem kap satisfactiót.

Mikor kérdeztem: mi sértést mondhatna és mi elégtételt kíván? Azt felelé, hogy ellene a törököt Magyarországból ingerelték, s noha Pázmány írásban megígérte volt, hogy az illetők el nem kerülők büntetésüket, — mégis büntetlen maradtak. Azonkívül sértés reá nézve a szabad vallásgyakorlatnak korlátolása Magyarországon.

Újra kérdeztem, mily elégtételt akar? s nem Bethlen Istvánt érte-e a büntetlen maradtak alatt? — Erre válaszóla: Bethlennek megbocsátott; egyébiránt az elégtétel módjairól Fölséged gondoskodjék. S midőn újra meg újra ismétlém, hogy Fölséged sem Isten, a ki a veséket vizsgálja: azért szükséges tudnia, minő elégtételt akar Rákóczi? — a fejdelem azt felelte: a cancellár úr (t. i. a magyar) fog módokat találni az ő kielégítésére.

Ezek után kezembe adván Fölségedhez szóló levelét, ¹⁾

¹⁾ E levél még az nap, május 26-kán kelt. (L. kiadva Szilágyi Sán-

kért, hogy siessek vissza Fölségedhez. S midőn erre azt felelém, hogy magánügyeim végett jövőn Erdélybe, ezeket előbb el kell intéznem; de ha a dolog sürgős, megbízható futáromtól tüstént elküldhetem a Fölségedhez írt levelet, míg egyébként 10—12 nap múlva magam adandom át; azt válaszolá a fejdelem, hogy magánügyeim végett jőjjenek máskor, most a dolog sürgős, adjam át sietve magam a levelet. — E sürgetés nem másért volt, mint hogy Kornissal¹⁾ s más bizalmasabb ösmerősimmal, a kik épen távol voltak a fejedelmi udvartól, össze ne jöhessenek.

Meg gondolva tehát, hogy ha tovább időzném is Erdélyben, a fejdelem ügyeit még jobban és mélyebben úgy sem tanulhatnám ki: nem sokat törődtem magamban a távozással, csak forma kedvéért sürgettem maradhatásomat; végre azt mondtam, hogy a következő vasárnapot (máj. 29.) még itt Erdélyben töltöm, mert szolgálmat, kiket lovak vásárlásáért küldék ki, ekkorra rendeltém Kolozsmonostorra. Ezt csak azért mondtam és tétettem, hogy Kolozsmonostorra mehessek, ott találkozáván a mise alkalmával (a mi nem föltűnő) a környékbeli előkelő katholicusokkal. Másik oka pedig az volt, hogy lóvásárlás ürügye alatt a fejdelem mezei hadai egyik ezredéséhez küldtem, ki néhány évig szolgálatomban állott, («qui aliquot annis in servitüs meis fuerat») a fejdelem zsoldosai számának kitudakolása végett.

Okaimban Rákóczi megnyugodván, elkezdett Fölséged elleneiről beszélni; mondá a többi között, hogyha ezek a portán ki tudják eszközölni a parancsot, hogy a moldvai s oláh vajdák és ő (Rákóczi) a császárra támadjanak: akkor őneki támadnia kellend.

Ebédem ismét a fejdelemnél voltam, (máj. 27.) Ebéd után a fejdelem Gyaluból távozott, én ott maradtam.

Május 29. Vasárnap. Monostorra mentem s a kiket reméltem, ott találtam, »signanter unum inter reliquos, qui re-

---

dornál, Erd. Országgyűl. Eml. X. 228. (Mít híresztelnek róla a császár nyílt ellenségei? arról ő nem tehet; ő e hírek ellenében tetteire hivatkozhatik, nyugton ülvén im, országa határai között.)

¹⁾ Katholicus főúr.

rum Principis tantam habebat notitiam, quantam forte Dominus Korniss.«

Azon pontokról, melyeknek kipuhatólása végett küldött Fölséged, a következőket tudhattam meg:

Hogy a fejdelem, mint maga sem tagadja, tárgyalásokat folytat Fölséged elleneivel. Még ha tagadná is, hiába, mert:

1. A francia követek martiusban nála jártak; egy katholicus férfiú, erdélyi, saját szemeivel látta a conservator (országlevéltárnok) asztalában a követek leveleit mart. 14-ről, sőt számosról a czímet s az exhibitum számát le is írta.

2. A weimári herczegnek is járt követe a múlt országgyűléskor, álürügy alatt, Rákóczinál.

3. Nem régen hollandi követek szintén jártak itt.

4. A hollandi portai követet, mint maga a fejdelem mondá, Konstantinápolyba való útjában most várja. Az is bizonynyal titkos machinatió miatt vette útját Erdélynek.

5. Maga a fejdelem Bisterfeld tanárt küldte volt Lengyelországon keresztül Fölséged elleneihez.

De már készen is volt a fejdelem a múlt ősszel Fölséged ellen támadni, mint hívei állítják, s folytatott is e tárgyban Kőrössy István által a budai basával tárgyalásokat. A támadásra bizgatják őt Fölséged alatt álló városok és magán-személyek is, úgyszintén a Fölséged ditiójabeli hajdúk, kiket prédikátoraik beszélnek teli a fejdelem iránt való jóindulattal. Egy megbizottam látta Kassa, Eperjes, Lőcse és Wass Mihály kassai lakos fölhívó leveleit a fejdelemhez a múlt télen; a leveleket valami Patay Máté, szathmári ember, hozta-vitte, a ki a Fölséged ditiójabeli emberek közt izgat. Lónyay Zsigmond Fölséged tanácsosa, bizalmas embere a fejdelemnek és sokakat térít a fejdelem hűségére. — A fejdelemnő is levelez magyar mágnásnőkkel a hit elnyomása dolgában; olyantúl tudom, a kire magára ily. levél vitele bizva volt. — A készületekről tanúskodik az, hogy a fejdelem az országgyűlés előtt egy sereg szekeret és sátort rendelt Váradra, s a hajdúkat és székelyeket most lustráltatta. A hajdúk közt azon hírt terjeszteti a fejdelem, hogy Fölséged akar Erdélybe törni, hogy így a maga betörését szépítse.

De a fejedelemnek e szándéka megváltozott, mert meg kellett változnia, mivel az oláh vajda Máté helyett, ki a fejdelemmel nagy barátságban áll, mást tesz a porta; a moldvai vajda pedig, Rákóczi és az oláh vajda ellensége, hitelét a portán fiának kezesül odaküldésével, megerősíté. Továbbá az oláh vajda tudatta, hogy nagyszámú tatár csapatok készen várják a moldvaiakhoz való csatlakozást s indulást Erdély és Oláhország ellen. Végre valami katholikus férfiú, a ki Moldvában is birtokos, mondá, hogy a fejedelem intést kapott volna Moldvából, vigyázni magára.

A fejedelem zsoldos hadainak száma ez idő szerint körülbelül ennyi: 600 német gyalog; (a fejedelem többet akart fogadni, de toborzó kapitányában megcsalatkozott). Magyar gyalog 700, mezei lovas nem több ezernél. Sáros-pataki lovas 100. Udvariak négy sereg, s rajtok kívül még valami 150 előkelőbb udvarnok. Ha táborba szállna: hamarjában még mintegy 2000 zsoldos lovaszt toborztathatna Erdélyben és Magyarországon.

Tudakozódtam szorgosan: vajjon azon esetre, ha Rákóczi Fölséged ellen támad, az erdélyi vármegyéek hadai s a székelyek vele tartanak-e? s azt a választ nyertem, hogy félelemből *igen*, mert a kik 1636-ban ellene voltak: azoknak javait mind elkoztatta; de ha volna, a ki ellene merne Rákóczinak támadni: akkor bizony sokan cserben hagynák őt.

Kérdezősködtem, s megtudám, hogy fia trónöröklése iránt a fejedelem még nem egyezett s alkudott meg a rendekkel.

Végre több tapasztalt férfiúval abban állapodtam meg, hogy, ha a székelyek pünkösdi lustratioja után észre fogják venni, hogy a fejedelem csakugyan Fölséged ellen szándékozik azt velem azonnal tudatandják.

Mindehhez még hozzá teszem, hogy, ha a fejedelem félelme a töröktől elmúlik: akkor nézetem szerint Fölséged ellen támadni el nem múlatandja. A végekben igen sok híve lesz, a hajdúk tömegestül; azért jó volna ott idegen katonát tartani. Mivel pedig ez most lehetetlen: legalább arról kellene gondoskodni, hogy valami 8000 lengyelt lehessen szükség esetére toborzani. Ezekkel és a hú magyarokkal a fejedelmet meg lehetne nyomni,

s ezzel az erdélyieknek alkalmat adni, hogy Rákóczinak elmozdítását sürgessék. A török és a hajdúk szerencsétlenség esetén elállának mellőle, az erdélyiek hazafutnának s a fejedelem Váradra menekülne. Fölséged hadai Erdélybe nyomulván, ott új fejedelmet választanának. A lengyel katonaság azalatt Rákóczit függőben tartaná, hogy előbb ki ne mozdúlhasson. —

Vestrae Majestatis Sacratissimae

humillimus subditus et servus

Emericus Berchéni m. p. «¹⁾

Ferdinánd másait vétette e figyelmét teljes mérvben felköltött nagyérdékű jelentésnek; melyre nézve mielőtt határozna: június 22-kén megküldé azt a nádornak s az esztergomi érseknek, tanácsaikat kérvén.²⁾

Bercsényi e jelentéséről *Horráth Mihály*, — ki annak teljes szövegét Jászay másolatáról már ismeré, — ekként ír:

»Az ügyes Bercsényi már június közepén beadta jelentését mindazokról, miket látott s magától a fejedelemtől és másoktól hitelesen hallott. *Ezek szerint legkisebb kétség sem maradhatott fenn, hogy ő Felsége ellenségei a törököt folyton izgatják: intézne hadjáratot Magyarország ellen; s ha arra a még folyamatban lévő súlyos persa háború miatt hajlandó nem volna: engedné meg legalább az erdélyi fejedelemnek, hogy az al-dunai tartományok vajdával törjön be Magyarországra. Rákóczi maga elég őszinte volt ezt bevallani Bercsényinek, hozzátevén, hogy, ha reá ilyféle parancs érkeznek a portáról, —*

¹⁾ A jelentés eredetije a es. kir. udv. titkos levéltárban: Hungarica, 1639. június, nro 3. Másolata a Jászay-gyűjteményben, Nemzeti Múzeum, melyről az eredeti latin szövegben kiadta Szilágyi Sándor: Erd. Országgyűl. Eml. X. 230—240. 1.

²⁾ »Ferdinandus III. etc. Sphis ac Magee, Fidelis Nobis sincere dilecte! Fidelis Noster *Egregius Emericus Berchéni*, peracto itinere sibi commisso, qualemnam relationem rerum Transsylvanicarum Nobis demisse fecerit, ex inclusis intellecturi estis. Circa quae antequam nos clementer resolvimus, opinionem Fidelitatis Vrae quantocius praestolaturi sumus. Gratia et clementia in reliquo, etc. Datum in Civitate Nra Vienna Austriae, die 22. Mensis Junij Anno Dni 1639.« Legalól: »Comiti Palatino. — In simili Archieppi Strigon.« (Eredeti, hivatalos fogalmazat a magy. kir. udv. cancellária levéltárában, nro 173. Anni 1639.)

ő kénytelen lenne annak engedelmesskedni. Nem hallgatta el a fejedelem azt sem, hogy ő Felsége a császár ellenségei őt magát is nagy ígéretekkel izgatják a támadásra. Ígérik különösen, hogy az egész háború folyama alatt hatezer német zsoldost fognak tartani zászlai alatt, s ezen fölül az első évben 30 ezer, a következő években 20 ezer tallérral pótolják hadi költségeit; hogy a töröknél kieszközlendik fiának örökösödését, s ha netalán magyarországi javaiban kárt vallana, azért bőségesen kártalanítják, s a kötető békébe őt is befoglalandják.«¹⁾

Mint ebből és föntebbi kivonatunkból látható: Bercsényi Imre kitűnőleg oldá meg kényes természetű feladatát, elanynyira, hogy bizalmas értesülésein fölül még magából Rákóczi-ból is nem egy becses titkot kiáskált, a ki, szokása ellenére, ezúttal nem volt oly zárkózott, kivált a külhatalmak ígéretéseinek fölfedéseire nézve nem, — *tán épen számításból?* De Bercsényinek más forrásokból merített értesülései is rendkívül becsesek valának. Ennélfogva nagyfontosságú leleplezései azután a bécsi udvarnál sokszoros tanácskozásoknak képezték tárgyát s több rendbeli diplomatiiai küldetés alapját.

Mindenekelőtt a nádor tartott értekezletet az esztergomi érsekkel. Megállapodásaik eredményeül hosszú véleményadást tettek papírra és terjesztettek föl a királyhoz július első napjaiban; s ámbár ebben, a portának a persa háborúval való elfoglaltságában bizakodva, bizonyos optimismussal azt vitatták, hogy az erdélyi fejedelem csak ravaszkodik s fenyegetődzik: mert nézetök szerint sem maga a török nem fog komolyabb ellenségeskedést kezdeni, sem Rákóczit föl nem hatalmazandja hadviselésre,²⁾ — mindazáltal a dolgok további szemmeltartása végett újabb követ küldését hozták javaslatba Rákóczihoz, s föl is tették az utasítást e követ számára. Ferdinánd ezen utóbbi indítványt elfogadá, s júl. 7-kén kelt válaszában felhívja a nádort: ajánljon ezen újabb követségre alkalmas személyt.³⁾

¹⁾ *Horváth Mihály*: Magyarország. Tört. Új dolg. II-dik bőv. kiad. V. 415. l.

²⁾ *Horváth M.*, u. o. 416. l.

³⁾ »Ferdinandus III. etc. Splis ac Magee, etc. Opinionem Fidelitatis Vrae seu consultationem cum Archieppo Strigon. super punctis relationis Fidelis Nri Egregij Emerici Berchénij Matti Nrae repraesentatae,

Máskülönben azonban a király épen nem vala olyan optimista; hanem mivel összes hadi erejét a Cseh- és Szilézsországra tört svédek vevék igénybe, más részről viszont a Bercsényi jelentése által oly világosan jelzett eshetőségekre Magyarországot sem akará fegyveres erő nélkül hagyni: tehát Bercsényi tanácsát a lengyel hadakra nézve elfogadván, Wesselényi Ferencz füleki főkapitányt küldé aug. elején a szepesi jószágain időző krakkai palatinushoz, hogy általa 5—6000 főnyi zsoldos had toborzását eszközölné ki Lengyelországban; a mitől a lengyel főúr nem is volt idegen. ¹⁾

A nádor az erdélyi újabb küldetésre ismét a magy. kir. kamaránál keresett és talált alkalmas egyént, Bercsényi volt collegájának: *Törös* (vagy *Törös*?) *János* kamarai tanácsosnak, Pázmány érsek egykori titkárának személyében. Ferdinánd elfogadta az ajánlatot, s már 1639. július 15-kén egy 9 pontbúl álló tüzetes utasítást — hihetően az Esterházy és az érsek által javasoltat — írt alá *Törös* számára, továbbá újabb, igen udvarias levelet Rákóczihoz. Az utóbbiban nem győz eléggé hálálkodni a király a fejedelemnek, a Bercsényi Imre által izent őszinte közléseiért. Kéri és inti: ezután is legyen hozzá jóakarattal, s ne engedje magát az ő ellenségeinek ígérgetései által elcsábíttatni, sőt mihamarabb és minél őszintébben tudassa áskálódásaitak jövőre is. Bízik, hogy a török sem fogja a békét megszegni; feldicsökszik Piccolomininak a francziák ellen vívott győzelmével; a többiről *Törös* fog bővebben szólani. ²⁾

benigne accepimus. Et quidem de mittendo aliquo ad Principem Transylvaniae certo Cursore, cum Instructione deducta, idipsum Nosquoque clementer approbantes, Fidelitatem Vram benigne hortamur, quatenus Nobis personam pro obeunda tali Provincia idoneam et sufficientem proponere et denominare quantocius velitis. Datum *Viennae, die 7. Julij 1639.* « Legalól: » Comiti Palatino. « (Eredeti hiv. fogalmazat a m. kir. udv. cancellária levéltárában, tévesen az 1649. évi acták közé iktatva, sub nro 233.)

¹⁾ *Horváth Mihály*, u. o. 416. l.

²⁾ »Illustrissime Princeps, Nobis honorande! Quanto studio et conatu diffisi proprj's viribus inimici Nri apud Portam Otthomanicam elaborent, ut hostes Nros multiplicare, diversionesque novas concitare valeant, quin etiam Synceritatis Vrae animum et constantiam pluribus

A Törös részére adott utasításnak is mindjárt első pontjában hangsúlyozva van, jelentse ki Rákóczi előtt: kedvesen vette ő Felsége azokat, a miket a fejedelem *Bercsényi Imre* által tudatott, különösen azt, hogy oly őszintén és nyíltan leleplező ő Felsége ellenségeinek nemcsak azon igyekezetét, hogy a törököt támadásra izgatják, hanem övele is hasonlóképen alkudoznak s föltételeket és ígéreteket tesznek. ¹⁾ Mindazáltal ez csak mézes-madzag és szép szó volt Ferdinánd részéről; mert már a 6-ik pontban azzal a méltánytalan követeléssel áll elő hogy Rákóczi a királyi alattvalók közül Magyarországból területére menekvőket, a kik őt kérésekkel és panaszokkal ostromolják, (*t. i. az üldözött protestánsok*) necsak visszaüzze, de rólok őt a császárt is értesítse. ²⁾

propositis promissis et pollicitationibus experiri voluerint, tum alias, tum ex intimatione Sync. Vrae medio *Fidelis Nri Emerici Berchényi facta*, benigne intelleximus. Quae quidem conueniens fuerat a Sync. Vra, Nrarum rerum amante et studiosa protinus detegi et aperiri, cujus nihilominus candorem etiamnum libenter ac beneuole accepimus. Confidentes eam non immemorem suarum erga Mattem Nram obligationum, et in quo hactenus quietis et pacis, gratique animi studia perspeximus, nequaquam eo accessuram, ut in sententiam, partesque ipsorum traducatur. Quin omnem eiusmodi tractatum nunciatorum communicatione, prout constantem Nobisque adhaerentem et fidelem decet Principem, auersaturum, ac si quid ulterius machinationes ipsorum animaduernerit, Nobis quantocius sincere detecturum esse, etc. Datum in Civitate Nra *Vienna, die 15. Julij, 1639.*« (Ferdinánd király levele I. Rákóczi Györgyhöz, Törös által. Eredeti fogalmazat a magy. kir. udv. cancelláriai levéltárban, nro 198. Anni 1639. V. ö. *Lippay* érsek 1639. július 18-iki levelét Rákóczi fejedelemhez: »Vévén ő Felsége kegyelmesen az Ngod levelét és izenetét *Bercsényi* Uram által: im megint Törös Uramat küldötte Ngodhoz, az ki szegény Cardinál Uramnak igen meghitt belső embere és sok eszten-tendeig secretáriusa vala«, etc. (L. *Történelmi-Tár*, 1882-iki évf. 304. l.)

¹⁾ »Benigne accepisse Suam Mattem ea, quae medio *Egregij Emerici Berchényi* nuper Suae Matti significasset, et potissimum illud, quod Princeps candide et aperte detexisset ab inimicis Suae Mattis nonmodo Turcam ad faciendam ex hac parte diversionem sollicitare: verum etiam cum ipso Principe tractare et condiciones offerre, promissionesque facere.« (»Instructio pro Fideli Nro Egregio Joanne Törös, Camerae Nrae Hung. Consiliario, ad Principem Transylvaniae internuntio data.« Eredeti hiv. fogalmazat a magy. kir. udv. cancelláriai levéltárban, nro 198. Anni 1639.)

²⁾ »*Sexto*. Intelligere Suam Mattem reperiri etiam nonnullos pas-

Még nyíltabban színt vall azonban a 9-ik pont, mely Törös küldetésének főfeladatát s utasításának magvát képezi: »Tudja ki — így szól e pont — némely megbízhatóbb és ő Fölsége ügyei iránt őszintébben érdeklődő egyénektől: *min forgatja elméjét a fejedelem? vajjon szándékozik-e betörni Magyarországra? tesz-e rendkívüli hadikészületeket? gyűjtet-e hadat? Járt-e a moldvai vajdának követe a fejedelemnél? miről tractált, mily válaszszal tért vissza? És más egyebeket, melyek ő Fölsége ügyeire és a dolgok mostani állására befolyással bírhatnak, szorgalmasan és óvatosan tudakozzék ki. Siessen vizsgáljóni, hogy ő Fölségének mihamarabb kimerítő jelentést tehessen.*« ¹⁾

Ferdinánd tehát, miut látjuk, épen nem bízott Rákóczi őszinteségében; s a dolog tudvalevőleg elvégre is oda fejtett ki, hogy Rákóczi kijött Magyarországra, bevette Kassát, s a császár hadait a Morván túl üzve, — egyesült a svédekkel.

De Bercsényi Imre ezt már nem érthette meg. Erdélyből hozott híreit ugyan az aug. közepén visszaérkezett Törös relatiója is megerősíté, s azért Wesselényi Ferencznek a krakkai palatinussal való megállapodásaival és Törösnek újabb híreivel egyetemben, a király a mindezeknek alapúl szolgált Bercsényi-féle követjelentést aug. 16-kán újból előterjeszté magyar tanácsosainak, megvitatás és a teendők iránti határozathozatal végett. ²⁾ Bercsényi felől azonban tanácskozhattak: ő ekkor

sionatos ex Ditionibus Suae Mattis, qui subinde nonnullas requisitiones apud Principem facerent, suasque quaerelas deferrent. Ut tales nonmodo rejiciat, verum etiam Suae Matti significet, et syncerum suum affectum hoc quoque argumento declaret.« (!) (U. o.)

¹⁾ »*Nono.* Ab aliquibus confidentioribus et Suae Mattis rebus ad dictis resciet: cuius animi sit Princeps? an eruptionem in Regnum Hungariae intendat? praeparationes bellicas, praesertim extraordinarias, faciat? militem conscribat? — An legatus Vaývodae Moldaviae ad Principem advenerit? quid tractaverit? et quali responso redierit? — Et plura alia, quae ad rem Suae Mattis et moderni status rumorumque passim gliscentium conditionem facient, diligenter et caute sciscitabitur. Reditum suum admaturabit, et relationi Suae Matti faciet sufficientem.« (U. o.)

²⁾ *Horváth Mihály*, V. 416. — Bercsényi és Törös követségének fontosabb actáit l. *Szilágyi S.* Erd. orsz. gyűl. Eml. X. 226—253.

már kardját köszörülte, tarsolyát övezte, s készülőt fuvatott, indulót veretett. A diplomatából megint katona lón.

A mint Erdélyből visszaérkezék, s Bécsben hírül vevé, hogy Banner svéd csapatai már Prágát szorongatják, — föl-támadt benne *a jeruzsálemi lovag, a keresztes vitéz*. Nem bírt nyugodni; tán attól is tart vala, hogy ha Rákóczi háborúja kítör: ő hazája Erdély s vérrokonai ellen leend kénytelen, nógrádi főkapitányi minőségében, küzdeni. Ezt megelőzendő, kalandvágyát kielégítendő, s híu katholicus érzelmeihez képest a római egyház és királya esküdt ellenségei a svédek s szövetségeseik ellen harczolandó, — felajánlá kardját a császáruak. Ajánlkozott, hogy az uralkodó intentiója szerint, tekintélyesb számú magyar könnyű-lovas osztályt fog a végek megcsorbitása nélkül rövid időn összetoborzani Banner ellen, és ha e huszárság vezérletével megbízatik: kész azokkal életét, vérét a csatatéren fölszentelni Ferdinánd és az »egyház« ügyéért. *A Szent-Sír lovagjához így állik vala ez!*

Ilyen ajánlat kellett csak a túlbuzgó katholicus III. Ferdinándnak; képzelhető, mily kapva kapott rajta, mint megdicsérére buzgalmaért Bercsényit, s mi minden szép ígéreteivel, császári és királyi kegyeivel biztatta! A toborzó-pátens Bercsényi mint huszárezredes számára kiadatott, némi pénzzel együtt, és ő lemenvén az országba, — Nógrád, Hont, Bars, Esztergom, Komárom, Nyitra, Pozsony megyékbe szétküldözött tisztei által egész erélylyel hozzálátott a hadfogadáshoz. A törökkel való béke miatt a végekbeli katonaság csekélyszámra lévén reducálva: szolgálat nélküli katona elég volt, a ki jó zsoldért és a reméllett gazdag zsákmányért szívesen fölcsapott, magyar főkapitány alatt német ellen, svéd ellen harczolni, cseh földet pusztítani, német házáat dúlni. A katona a confessiót, dogmát nem keresi, nem kérdi; az ő hivatása a harczolás, — elég, hogy nem hazája, nem vérei ellen, többel ő nem igen törődik.

Ily viszonyok, ily hangulat közepett Bercsényi Imre és toborzó tisztei buzgalmának nem nagy megerőtetésbe kerülhetett július hó folytán tetemes számú magyar huszárcsapatot (»cum exercitu militiae Hungaricae numeroso . . .«) gyűjteni. E hadosztály összevonatván, oly tekintélyes volt, hogy mind

létszámáért, mind pedig a könnyű-lovassági fegyvernem és a magyar katonai hírnév méltó repraesentációjáért érdemes, sőt harczászati tekintetekből szükséges vala azt, mint külön csapatnemet, hadosztályparancsnoki önállósággal bíró saját *magyar tábornok* vezénylete alá rendelni. S e tábornok ki lehetett volna más, mint a hadosztály fő megteremtője: *Bercsényi Imre*, a ki mint nógrádi főkapitány már különben is ezredesi minőségben szolgált; a király tehát követjárásai, hadgyűjtési stb. sikeres fáradozásai- és buzgalmaért, hűségeért, — kitüntető jutalmúl 1639. július 20-ika körül *bárái rangra* emelvén őt s utódait, — egyszersmind aug. elején, midőn huszárságával a harczterre megindult, *tábornokká* nevezte ki. ¹⁾

Azonban, még el sem indult vala, már is nevezetes katonai szolgálatot tőn Ferdinándnak. Ugyanis a svédekkel és fölkelőkkel való titkos egyetértés gyanúja miatt elfogott *gr. Kratz* tábornok, (vagy a Nördlingennél hadifogságba került *Krass?*) június végén bécsi börtönéből megszökött, s hír szerint Banner táborai felé menekült. Ezen esemény szeget ütött az udvar fejébe: mert Kratz — a hadügyi állapotokat tüzetesen ismervén, — veszedelmes fölfedezéseket fog vala tehetni az ellenfél-

¹⁾ A bárói diplomáról kissé alább szólandunk. A tábornokságról maga Bercsényi Imre unokája, *gr. II. Bercsényi Miklós* határozottan írja: »Emericus Bercsényi, Supplicantis Avus . . . sub umbra Augustissimi Imperatoris Ferdinandi alarum . . . sanguine contestatus est suam quam coluit fidelitatem. Nam cum alte iam titulato Imperatore, post alia militaria et politica servitia, contra Rebelles eotum Bohemos, qua Generalis cum Exercitu militiae Hungaricae numero expeditus fuisset, lethali accepto vulnere . . . extinctus est.« (Az »*Extractus meritorum*«, etc. című 1699—1700-dik évi emlékirat, a b. Sennyey-levéltárban.) Továbbá *Hevenessy* említi: »Emericus Bercsényi . . . deinde a Ferdinando Imperatore contra Bohemos missus qua Generalis Militae Hungaricae, lethali vulnere est extinctus.« (L. *gr. Kemény Józsefnél*, Új Magy. Múz. 1860. II. 174.) — A Ferdinánd részéről Rákóczinál diplomatai küldetésben járt nádori titkár *Réz András* jelentése szerint pedig már az 1639. év tavaszán, midőn a magyar könnyű-lovasság fogadása először szóba került, el volt határozva az udvarnál, hogy a svédek ellen gyűjtendő e magyar hadnak tábornokai *gr. Pálffy István* érsek-újvári generális és *Bercsényi Imre* nógrádi főkapitány legyenek. *Réz A.* írja ugyanis 1639. april 5-képűl Rákóczinak: »Tízezer magyar hadat gyűjtet az mi Kegyelmes Urunk is most, kinek generálja leszen *Pálffy István*, vicéje *Bercsényi uram*.« (Szilágyi Sándor: Erd. orsz. gyűl. Eml. X. köt. 35. 1.)

nek. Ez aggodalmak közepette *Bercsényi Imre* július első napjaiban csak megjelent Bécsben, és bemutatja az örvendő császárnak a megszökött, de már ismét visszahozott — *Kratz grófot*; ki is a Szakolcza táján táborozó Bercsényinek éber figyelmét ki nem kerülhetvén: ez, egészen saját kezdeményezéséből, mindenféle utánaküldé huszárait, és már a sziléziai határokhöz közel, szerencsésen elfogatta a szökő hadvezért. Bercsényi e jó fogással nagyon kedves dolgot cselekedett a bécsi udvarnak; a mint is az uralkodó, a hű magyar főtiszt ez által szerzett kiváló érdemét, a számára csakhamar ezután kiadott *bároi diploma* szövegébe is dicsérőleg beiktattatá. ¹⁾

Bercsényinek, míg a toborzás folyt, magánügyei is akadtak, melyeket a családjáról való gondoskodás kényszeríté őt rendbe hozni. Ilyen volt pl. a Bars-megyei és szakolczai Pélý-féle kincstári javak kérdése. Láttuk, hogy ezen jószágokra Bercsényi, Esterházy Pál altbnokkal együttes adománylevelét nem sokkal Erdélybe indulása előtt kapta volt a nádortól. A míg azonban ő odajárt követségben Rákóczi fejedelemnél: egy-pár volt collegája ott a pozsonyi kamaránál reáérkezett, jó ajánlatokkal ellátva Bécsbe menni, és a *nádori adományozásról* mit sem tudó királytól, ugyanazon Pélý-jószágokra a *királyi adományt* kinyerni. E ravasz collegák *Ordódy Gáspár*, és az erdélyi második követséggel megbízott *Törös János* valának.

Így a baj megvolt; a kincstárivá vált Pélý-javakba mind a két — illetőleg mind a négy — donatárius felet beiktatni nem lehetett; egyik félnek vissza kelle hát lépni, — de mindenik ragaszkodott a maga jogához. A királyi adománylevelé hatályosabb a nádorinál: úgyde viszont a nádori *korábbi keletű* vala, ennyiben volt előnye. Végre is tehát az *utóbb kelt* ado-

¹⁾ » . . . proprijsque virtutum tuarum stimulis laudabiliter fidelitatem tuam Nobis declarasti, quod ipsum in rebelli profugo Generali Exercitus de Familia Comitum Kratz, ex carcere Viennensi ad conjungendos animi suae machinationes cum rebellium et aemulorum Nostorum perniciosis factionibus et conatibus, in partes Silesiae in fugam faciente, clare et contestatus, quem jam in finibus fere Silesiae, virtute duce, comprehensum reduxisti et hic Viennae praesentasti.« (*»Creatio in Magnatem Egregij Emerici Berchénij.*» Bécsi Liber Regius, IX. köt. 236—239. 1.)

mánylevél tulajdonosai meggondolták, hogy oly hatalmas ország-nagygyal, a minő a nádor, egy oly befolyásos főúrral, mint ennek öcsce Esterházy Pál báró, továbbá a királynak oly méltó kedveltjével, mint a fokról fokra oly gyorsan emelkedő Bercsényi, — nem lesz tanácsos újjat húzni. Elhatározták azért »némely jóakaró barátaik közvetítésére«, hogy »a jó békesség kedvéért« kiegyeznek, de nem ám *ingyen!* Igényeikről való lemondásukért és a kir. adománylevélnek kiszolgáltatásáért Bercsényiektől 3000 magy. frtot kértek. Megkapták. Erre aztán Ordódy és Törös 1639-ik évi július hó 6-kán (feria quarta proxima post festum Visitationis B. M. V.) a pozsonyi káptalan előtt személyesen megjelenvén, kötelező bevallást tőnek, s »Ngos Esterházy Pál és *Nemzetes Berchéni Imre* urak« mint nádori adományosok részére cessionális-levelet állítottak ki. E levél értelmében, miután az utóbb nevezettekől a közöttük létrejött egyezés szerint nekik járó 3000 magy. frtot immár fölvtették, ünnepélyesen kijelentik, hogy a néhai Pélly István-féle Bars vármegyei javakra és szakolczai házra nézve a kegyelmes kir. adománylevélben gyökerező minden jogaikról lemondanak, és készséggel beléegyeznek, hogy eme javaknak s háznak birtoka a nádori adományos Esterházy Pál és Bercsényi Imre urakra s örökösikre szálljon át, a minthogy a kir. adománylevelet is nekik eredetiben átszolgáltatni magokat ezennel kötelezik. Kelt mint fönt, stb. ¹⁾

Az ügy tehát ezzel el vala intézve. Az adományozott javakon Esterházyval megosztóván, Bercsényi Barsmegyében *Alsó-Pél* falut, *Árma* pusztát, a *marosfalvi, nagy-péli, besse-nyei, bajkai, endrédi* és *bisztai* kisebb-nagyobb részbirtokokat, nemkülönbén a szakolczai házat tartozandóságaival, tartá meg magának. ²⁾ Ezekhez még a Nagyfalvay püspöktől kikölcsönzött összegek maradékán s Erdélyből legújabb elzálogosításiért kapott pénzein, — mindössze 4000 frton, — egy igen szép zálogos uradalmat szerzett családjának, mielőtt a hazából a harcztérre kiindult volna.

¹⁾ *Pozsonyi káptalani levéltár*, proth. 1635—1639. fol. 177.

²⁾ L. az 1646. nov. 6-kán kelt kir. levelet az udv. cancelláriai levéltárban, és a szakolczai házra nézve özv. Bercsényi Imréné s legifjabb fia b. Bercsényi Miklós 1650-iki óvását, a pozsonyi káptalanban.

Ezen uradalom a gr. Pálffyoknak Esztergom vármegyei *nagy-bényi* birtoka vala; melynek elzálogosítására nézve a pozsonyi káptalan 1639. évi július 29-kén (feria sexta proxima post festum B. Jacobi Appli) kelt testimoniális levelében tudatja, hogy Mlgos Erdődi gr. Pálffy István, Pozsony vármegye főispánja, aransarkantyús lovag, a Dunán-inneni országrészek és a bányavárosi véghelyek tábornoka s Érsek-Újvár főkapitánya, előttök személyesen megjelenvén, vallotta, hogy ő bizonyos eltávoztathatlan szükségétől kényszerítettve, »a *Generoso Domino Emerico Berchényj, Praesidy Neogradiensis Supremo Capitaneo*« 4000 frtot vett légyen fel kölcsön, jó folyó-pénzűl, melynek is okvetetlenül bekövetkezendő megtérítéseig, nevezett Bercsényi Imrének és mindkét nemű örököseinek átengedi bírni és birtokolni Esztergom vármegyebeli *Nagy-Bén, Leánd, Kis-Gyarmat* és *Csuda* nevű egész jószágait, szántóföldjeivel, rétjeivel, erdeivel, szőleivel, vizeivel, stb. és összes haszonvételeivel, zálogjogon, — a *minthogy immár kezéhez is adta és assignálta légyen neki* ezen javakat, és a kiváltatásig leendő békés birtokolhatásért ezennel szavatosságot vállal. Mely bevallásról kiadtuk ezen bizonyáglevelünket. Kelt mint fent, stb. ¹⁾

Íme, ezen új birtokszerzéssel is igyekezék Bercsényi családját minél jobb módban hátrahagyni. Úgy látszik azonban, hogy a — mint mondók — Nagyalvaytól fölvelt kölcsönnek maradványából, az Erdélyben legutóbbi otléte alkalmával elzálogosított maradvány-javaiért nyert összegből, továbbá a Hód-Mező-Vásárhelyről kapott félévi földesúri taxából, póstyéni uradalmának újabb bevételeiből, végre tisztí fizetéséből megtakarított pénzkészletei, az Ordódyéknak lefizetett 1500 frt és a bényi 4000 frtos kiadás által még nem valának kimerítve. Ide mutat legalább a Bercsényi körülményeit közelebbről ismerő kedves komájának, a szomolyáni várúr *gr. Erdődy Gábornak* ép ezen napokban hozzáintézett nyájas, bizalmas levele, melyben tőle ezer frtnyi kölcsönt kér.

E levél — mely a Bercsényi Imréhez intézett *utolsó* fennmaradott irat, de egyéb tekintetben is becses, — teljes szövegében így következik:

¹⁾ *Pozsonyi káptalani levéltár, proth. 1635—1639. fol. 180.*

»Ajánlom szolgálatomat Kgldek édes komám!

Bizony, édes komám, szinte elravaszodott, (?) nem tudom, ha az erdéli aőr tehette-é ennyi változást Kglddb, hogy régi jóakaró komjának nehogy magárúl írna avagy izenne, de levelemre sem ad választot.

Nekem szükséges beszédem volna Kglddel, *minekelötte kimenne hazájából*, kiről kérem is KglDET, tudósítson. — Györi püspök uram (Nagyfalvay?) levelit megküldöttem vala Kgldek harmadnapja, melyet ír az pénz vígett. Édes komám, in confidentia requirálom KglDET, ha olyas alkalmatlansága nélkül lehetne Kgldek, mivel az szegény bán uram (gr. Erdödy Zsigmond, a levélíró nagybátyja, † 1639.) halála miatt distractus és feles költséggel vagyok: kírem szeretettel s becsülettel KglDET, maga erszíniből adna kölcsön ezer frtot; assecurálom KglDET obligatoriám által, hogy vagy Kgldek, *avagy mivel KglD eltávozik valamennyire hazájátúl*, Asszonyomnak ő Kglmének két hólnap alatt megtérítem az ezer frtot; s ha casu quo vagy in toto, vagy in parte nem contentálnám KglDET, — ottan (= azonnal) annyi érő jószágot bocsátok keziben Kgldek.

Úgy vagyon, édes komám, hogy halandók vagyunk; de én oly hiszemben vagyok KglD felől, hogy, ha nekem holtom törtínnék: minden jóakarattal volna maradékimhoz KglD, — légyen hasonló elmilkedésben felőlem is KglD. *Isten ne adja, hogy Kgldek ne lenne többszer visszajövele hozzánk; de ha e világnak bizontalan voltára nízve úgy törtínnék is az dolog:* nemhogy megkárosítanám maradikát Kgldek az ezer frt vígett, — hanem inkább tíz annyit kívánnék és igyekezném is szolgálnom.

Ez iránt várom bizonyos választ adó levelit Kgldek. Isten KglDET éltesse egízsígsiben!

Kgldek

Szomolyántt, 28. Julij 1639.

szeretettel szolgáló komja
Gróff Erdödy Gábor m. k. < 1)

1) Eredeti, s. k. frott-levél a gr. Pálffy-seniorátus archivumában Pozsonyban. Arm. I. Lad. 5. fasc. 2. nro 3.

Megadá-e a kívánt kölcsönt, nyájaskodó és árváihoz annyi szeretetet ígérő kedves komájának Bercsényi? továbbá miként jutott gr. Erdődynek ezen levele a Pálffy-levéltárba, gr. Pálffy István correspondentiái közé? — Nem tudjuk; de nem is ez a fődolog itt, hanem kiváltképen a *levél külczíme*, mely különös figyelmet érdemel. E külczím így szól:

»*Magnifico Domino Emerico Berchénij, S. C. Regiaequo Mattis Praesidij Neográdiensis Capitaneo, etc. Dno Compatri observandissimo.*«

Tehát »*Magnifico*«, azaz, hogy Bercsényi e levél keltékor, 1639. július 28-kán már »*Nagyságos*« volt, *báró volt*. S ezzel ott állunk a bárói diploma keltének meghatározásánál.

Hogy e tekintetben az 1639-ik évre nézve Lehoczkynek van igaza, és Nagy Iván — akár az 1633-ik, akár az 1638-ik évet vitatta légyen is, — *tévedett*: azt már föntebb bebizonyítottuk. Most kísértsünk meg önálló bizonyítást mi, a magunk részéről.

Az udv. cancelláriai levéltárban őrzött Liber Regiusok hogy épen nem tökéletesek, — a mennyiben igen sok nemesi, bárói, grófi diplomának beiktatása hiányzik belőlük, — a történetbúvárok előtt ismeretes. A Bercsényi-család baronatusáról szóló diploma is e hiányzók közé tartozik. Az 1701. július 27-kén Unghvárott készült, gr. Brankovich János-féle szepesi kamarai leltár is, midőn gróf Bercsényi Miklósné szobájában, egy ötfiókos vörös almáriomban talált 58 fasciculus családi íromány között, az összeíró bizottságnak ezen oklevél kezeibe akadt, csupán ennyit tartott fenn róla: »*Donationales pro Baronatu, Emerico Bercsényi collatae.*«¹⁾

Ha az érdemes kamarai conscriptor urak nem röstellették volna a diploma *dátumát is* megtekinteni és a lajstromba fölvenni, — most nekünk nem kellene fáradságos nyomozásokkal kombinálnunk, s végre mégsem tökéletes eredménnyel megelégednünk. Ámde ez nem a mi hibánk. Kísértsünk meg tehát annyit, a mennyi eddig ismert adataink határai között lehető.

1633-tól kezdve mindenütt kiírtuk Bercsényi Imrének »*Generosus*« (Nemzetes), illetőleg a királyi kiadványokban

¹⁾ L. *Thaly Kálmán* »Rákóczi Tár.« (Pest, 1868.) II. köt. XV. l.

»Egregius« (Vitézlő) czímeit, melyek következetesen így fordulnak elő az 1639-ik év első felében is. Sőt a Törös János kamarai tanácsos részére Bécsben 1639. *Július 15-kén* kiadott királyi utasításban is — a mint idéztük — Bercsényi Imre még mindig csak »Egregius« czímmel említették; tehát ekkor még nem volt báró: mert az *udv. cancelláriának*, hol a Törös-féle utasítás fogalmaztatott, csak kellett volna erről hivatalos tudomással bírnia, épen ez a főhatóság lévén a királynak a czímek és rangok osztogatásában is végrehajtó legfelsőbb közege.

Ellenben, mint a gr. Erdődy Gábor 1639. *július 28-kán* kelt iménti levelének kulczíméből látjuk, Bercsényi ekkor már báró volt. És ezért teszszük mi a Bercsényi baronatusi diploma keltét 1639. július 15-ike s 28-ika közé, vagyis *júl. 20-ika tájára*. Közelebbi meghatározás ez idő szerint még lehetetlen; ennyivel be kell érünk. ¹⁾

Megjegyezzük itt még, hogy a Liber Regiusoknak a magy. kir. országos levéltár volt *udv. cancelláriai osztályában* őrzött példánya megtekintésével — melyben a Bercsényiek bárói diplomája merőben hiányzik — meg nem elégedvén, a Bécsben a Felső személye körüli magy. kir. ministerium elnöki irattárában őrzött másik példányt is megvizsgáltuk. És itt, nevezetesen az 1637-től 1647-ig kiadott kir. diplomák kötetében, a 236—239. lapokon feltaláltuk ugyan a keresett bárói diplomának egykorú mássát (»*Creatio in Magnatem Egrejij Emerici Berchénij,*«) azonban a kelet meghatározáshoz ezzel vajmi kevés jutottunk közelebb: mivelhogy *a datum e másolatban nincs kitöltve.* (»*Datum per manus fidelis nri, Nobis dilecti Rndi Georgj Lippay de Zombor Eppi Agrien., perpetui Comitis de Hewes, Consiliary Nri et Aulae Nrae per Hungariam Cancellary, in Civitate Nra Vienna, Austriae, die . . . (üres hely) Mense . . . (üres hely) Anno Dni 1639.*«)

¹⁾ Azon körülmény, hogy a pozsonyi káptalan a gr. Pálffy István-féle bevallásról kiadott 1639. *július 29-iki* bizonyosságlevelében is még »*Generosus*«-s nem »*Magnificus*«-nak czímezi Bercsényit, onnan magyarázható, hogy az új keletű bárói diploma Pozsony vármegye gyűlésén ekkor még nem vala kihirdetve, és így a káptalan arról *hivatalos tudomást* még nem vehetett; ellenben a magánlevelet író gr. Erdődy Gábornak nem volt szüksége a hivatalos kihirdetés bevárására.

Mégis, legalább maga az 1639-iki évszám helyessége ezzel hivatalosan meg van állapítva. Az ezen oklevél *előtt* legközelebb álló kir. kiadvány 1639. február 20-kán, a legközelebb *utána* következő pedig 1639. szeptember 14-kén kelt. Tehát e körülmény is egyező a gr. Erdődy Gábor levelére alapított föntebbi combinatiókkal.

Miután azonban ezen tüzetesebb datumot nélkülöző, de különben hivatalos, tehát teljes hitelű egykorú másolatból magának a baronatusi diplomának *teljes szövegét* megismerjük: ennek jellemzésére a következőket említjük föl. E diploma, III. Ferdinándnak Bercsényi Imre és utódai iránt mindenhá kimutatott kiváló kegyessége, vonzalma s hálás érzületei jeléül, a szokott stylus curialistól nagyon eltérőleg van szerkesztve: a mennyiben benne Bercsényi Imre sokféle érdemei, — vitézsége, példás hűsége és buzgalma, hitbéli lángoló kegyessége, kiténő és hasznos közszolgálati, — szóval erényei, a szokottnál melegebb hangon és ismételve emlegettetnek s nagy dicsérrel emeltetnek ki. Még volt fejedelmei: az erdélyi uralkodók iránti állandóságát is kiemeli e diploma, a mellett, hogy többszörösen s igen melegen hangsúlyozza az elhúnyt II. Ferdinánd király, úgy az adományozó, nemkülönben az austriai ház iránt sokszor fényesen megbizonyított törhetetlen hűségét és a király s haza ügyeinek tett nagyhasznú, jeles szolgálatait. Ezekhez járul még — úgymond — minden erények fejedelme: a *kegyesség* (pietas), a mely Bercsényi Imre lelkét nagy mérvben hevíti és őt az elmúlt években a *Szent-Sírhoz való zarándoklásra* készíteté, melyért méltán megérdemli a kapott *lovagi* czímet, («... ob cujus venerationem titulum praemissum Equitis digne meruisti.») A diploma Bercsényit »*fideli athleta*« (hív bajnok) czímmel is megtiszteli; dicsérve említi követségjárásait s udv. kamarássági és nógrádi kapitányságabeli kiténő tevékenységét, a szökevény gr. Kratz tbknak általa lett elfogatását s a csehországi ellenség ellen, mint lelkes és vitéz ezredesnek táborba szállását, életének koczkára vetését, stb. stb. A czímerbővítésre nézve pedig megjegyzendő, hogy e diploma Bercsényinek ősi czímerét olymódon bővíti ki, *mint azt Imre már 1635. s 1638-iki pecsétein* (l. fölebb) *használta*, t. i. a Szent-Sír lovagjait megillető *jeruzsálemi kereszttel*; csupán azt a

változtatást teszi, hogy a kereszteknek különben alakját meg-
hagyván, az ezüstmezőben levő aranykeresztek helyett *kék*
mezőben álló vörös keresztet határoz. A sisak fölötti, jobbfelé
fordult egyszarvú *fehér*; a foszladék jobbról arany s kék, bal-
ról ezüst s vörös.¹⁾

Gr. Erdődy Gábornak, mint júl. 28-iki leveléből láttuk,
szomorú sejtelmei valának a svédek elleni hadjáratra Cseh-
országba induló kedves barátjának báró Bercesényi Imrének
ezen útjáról: midőn e »világ bizonytalan voltát,« Bercesényinek
talán *soha többé vissza nem térését s gyermekei árvául mara-
dását* emlegette. Úgy lőn; a gyászsejtelem csakhamar betelje-
sedett. Azonban, mielőtt a hitelvei s királya mellett végzetes
küzdelemre bátran készülő hőst utolsó útjára elkísérnök: szük-
séges némit elmondanunk a cseh harczterekről és magyarországi
toborzásokról.

Banner svéd főtábornok, miután Chemnitznél a császár-
párti szász választó-fejedelem hadait 1639. ápril 4-kén meg-
verte és szétszórta, Freyberg, majd Pirna városát vevé ostrom
alá, s a táborában levő menekült cseh urak és nemesek bizta-
tására elhatározá Pirna bevétele után a császár örökös-tartó-
mányaiiba, úgymint Csehországba és Sziléziába törni. Ezt meg-
előzőleg, Freyberg alól ápril 14-kén manifestumot intézett
Csehország lakosaihoz, kiknek vallási és világi szabadságai hely-
reállítását ígervén kivívni: fegyverre, csatlakozásra hívta föl a
rendekeket, honn, békénmaradásra a népet.²⁾ Pirnát 8 napi ostrom
után, ápril 23-kán vette be. Már az ostrom alatt fölkészített
egy hadi expeditiót Liljehoecks tábornokkal Sziléziába, Stal-
hanske és Wrangel tábornokokat pedig 9 lovas-ezreddel s 500
muskatélyossal egyenesen Csehországba indítá. Ezek gyorsan
egymás után elfoglalták itt ápril végső s május első napjai-
ban Aussig, Teschen, Melnik és Leitmeritz városokat s vára-
kat. Május 6-kán maga is követte őket Banner, a sereg főerejé-
vel Leitmeritzbe. Majd a Brandeisnál állomásozó Hofkirch
cs. tábornokra rontott; s míg öt áltámadásokkal foglalkoztatná,

¹⁾ L. a baronatusi diploma teljes szövegét a *kötet végén.*

²⁾ L. e manifestumot: *Theatrum Europaeum*, Frankfurt am M.
1692. az 1639-ik évnél, 101. l.

— ügyesen esalt vote, és egy ójjel Melniknél hirtelenül átkel-
vén az Elbán, ott Montecuccolit s magát a segélyére siető
Hofkirchet is keményen megveré, s mindkét tábornokot el-
fogta. ¹⁾ A császáriak most Brandeist is kiűrtették, s a svéd
lovasság által üzetve, hanyatthomlok takarodtak ronsolt ha-
daikkal Prágába.

A zavar és félelem leírhatatlan volt, fölriasztá egész
Csehországot, Sziléziát, Morvát, Austriát, Bécs kapuiig. A cs.
udv. hadi tanács lázasan kapdosott most mindenfelé. A veszély-
ben forgó Prága megmentésére még a helyőrségekből is minden
lehető hadat kivonván, gr. Hatzfeld tbkkal útnak indíták; Pic-
colomini parancsot vőn a Rajnától Csehországnak fordúlni;
s ekkor láttak hozzá Magyarországon is a nagyobb mérvű had-
fogadáshoz, toborzáshoz, mint már Bercsényinek Rákóczi feje-
delemhez való küldetésénél, követjelentésében említve volt.

Horvát ezredek már korábban is részt vőnek a svédek
elleni háborúban, mint állandó zsoldosok; számukat ezen év-
ben a Theatrum Europaeum 6000-re teszi. ²⁾ A magyar vég-
beliek s egyéb fegyverviselők — kivált könnyű-lovas had —
toborzása azonban csak Hofkirch-Montecuccoliék veszedelme
hírére, május közepén kezdetett meg. Ferdinánd hadgyűjtő pá-
tense, mely valamennyi magyar vármegyének s a végházak
parancsnokainak megküldetett, 1639. május 17-kén kelt. A
császár a nélkülözhető végbeli hadak gyors fölszedését s a lá-
zas sietséggel toborzott csapatok szervezését *gr. Pálffy István*
érsek-újvári s bányavidéki főtábornokra és alatta *b. Bercsényi*
Imre nógrádi főkapitányra bizá, a kik s közegeik nagy gyor-
sasággal feleltek meg földadatuknak. A magyar segédc csapatok
zöme, mintegy 6000 — többnyire volt végbeli — huszár, két
hét alatt teljes harcckészséggel fölszerelve, együtt vala Pozsony-
nál, ezredi tagozatokba osztatott, s a hadi szemle megtartása
után átlépven a Morvát, 4000 főnyi osztrák haddal erősbulve,
június 14-kén már a Tábor-hegyére, Prágához érkezett. ³⁾

¹⁾ *Br. Laroche*: »Der dreissigjährige Krieg.« Schaffhausen, 1852.
III. köt. 179—180. l.

²⁾ »6000 Krabaten.« (110. l.)

³⁾ U. o.

Itt valóban nagy szükség volt reájok és a mindenfelől ideirányzott erősítésekre. Banner ugyanis, kinek hatalmas svéd lovasai a Brandeisből menekülő császári sereget egész Prága kapuiig kergették, derék-hadaival maga is ezek után nyomult. Május 30-kán a cseh főváros alatt táborozott a svéd főerő; s miután azt három napon át bombázta és a falakon olyan a milyen rés volt törve: Banner június 2-kán rohamot vezényelt. E roham ugyan a városban parancsnokló gr. Schlick és gr. Gallas cs. tábornokok által szerencsésen visszaveretett, s a svéd fővezér az erősítések tüzetes szemle alá vételénél meggyőződött, hogy Prága bevétele hosszabb munka, rendszeres ostromlás nélkül lehetetlen, — s ezért, gr. Hatzfeld táborának közelségéről is értesülvén, Brandeisba vonult főhadiszállásra; mindazáltal Nimburgot, Bunzlaut, Königgrätzet és Pardubitzot megrakván hadakkal: mind e helyekből Prágát folytonos csapdosásokkal háborgatta, mintegy zárva tartá és környékét kegyetlenül pusztítá, hogy a szorongatott fővárosban szükség, éhség álljon be. ¹⁾

Egy ily becsapás alkalmával, június elején, Bannernek csak ezer lovasa a horvátokat Prágától félmérföldnyire vi-
gyázatlanul meglepé éji szállásukon, tökéletesen zavarba hozta őket, és közlők sokat levágván, a három horvát ezredtől húsz század-zászlót, 200 lovat s tömérdek podgyászt elnyere. ²⁾
A horvátok rémülten és rémítve futottak a városba.

Azonban Hatzfeld és a 6000 magyar megérkezéssel, június közepén 30,000-re szaporodott Prágában a császári haderő, míg Banner táborá csak 26,000 főből állt. Ennek daczára a császáriak támadni nem mertek; s így július hava s augusztus eleje csak kölcsönös portyázásokban töltött el Prága körül. Ezekben, természetesen, a magyar könnyű-lovasságnak kiváló szerep jutott.

Ezalatt odahaza a hadszervezés egyre folyt; s mivel aug. elejére már ismét mintegy 2000 jó huszár volt együtt Szokolczánál: *Bercsényi* ezekkel személyesen volt megindulandó. Valószínűen magával vivé két idősb fiát is, *Lászlót* és *Imrét*, ek-

¹⁾ *Laroche*, id. m. 182. l.

²⁾ *Theatrum Europaeum*, 110. l.

kor már fiatal tiszteket. A magyar hadnak még föl nem készült hátra lévő része, gr. Pálffy István tábornokkal két-három hét múlva fogja vala követni Csehországba Bercsényi dandárát.

A magyarok jövetelét Prágából azért siettették, mivel az ottani táborból aug. 10-ike táján két horvát ezredet Frankóniába s más ezredeket Sziléziába kellett vezényelni, a mi által Hatzfeld ereje jelentékenyen megkevesbedék. ¹⁾ Maga Hatzfeld tbk. e közben, a szász választó-fejedelem nógatásaira, hadai jó részét titokban ennek segélyére Pirna alá indítá. De Banner kémeitől e mozgalomról értesülvén: Brandeisből 15 lovas-ezreddel és három gyalog-dandárral rögtön fölkerekedék s egyenesen Prágának tört, hogy a meggyöngült császári táborát meglepje. 600 lovasból álló előcsapata a Moldva hídjánál magyar huszárookra bukkan, összecsap és foglyokat ejt belőlök, kiktől a kivonult császári hadoszlop irányát és célját bővebben megtudá. ²⁾ Mielőtt ezen oszlop ellen fordúlna, — eredeti tervéhez híven, — a prágai táborát hirtelenül meg akará ütni.

Meg kell itt említnünk, hogy b. Bercsényihez Morvában némi gyalog csapatok is csatlakozának, az ő fedezete alatt nyomulandók Prágához. A tábornok tehát e gyalogság miatt csak lassúbb menetekben haladhatott; mindazáltal 6—800 huszárt előcsapat gyanánt előre-küld vala. Ezek aug. 25-ike táján érkezének a cseh főváros alá, s Hatzfeld által mindjárt a tábor szélére állíttattak, ennek biztonságát fedezni.

A most hirtelenül ott termett Banner, híd hiányában hadai zömével a Moldván át nem hatolhatott: azonban lovasságának része gázlóban mégis általvergődvén, aug. 29-kén Hatzfeld táborát, málhás-szekereit, nagy hévvel megrohanta, s az újon érkezett magyarokból (»von den neuen angekommenen Hungarn«), tehát a Bercsényi előhadát képezett huszárokból nyolczvanat levágott, s néhány száz lovat és egyéb tetemes zsákmányt vitt el. ³⁾

Szerencsétlen kezdet, melynek híre Bercsényit méltán szomoríthatá. A vitéz magyar tábornok e csapás után negyed-

¹⁾ *Theatrum Europaeum*, 111. l.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

napra: szeptember 1-jén érkezett meg a prágai táborba, 18 századdal, melyekben 1200 huszárt számlált; míg a magyar sereg had végső dandára, 1500 fő, Pálffyval csak szeptember 21-kén csatlakozók ugyanott hozzájuk.

Gr. Pálffy István és b. Bercsényi Imre tábornokok, miután Bannernek a svéd erő nagyobb részével Szászországba, a Hatzfeld által lövetett Pirna fölmentésére sietését megtudták, a minapi kudarcot megtorlandók: mindjárt a Pálffy megérkezése utáni napokban, — tehát sept. 24—25-kén, — a prágai táborban fekvő magyar huszárság színe-javát lóra ültetvén, kicsaptak Leitmeritz felé, a hol ekkor *Torstenson* svéd tábornok állomásozék. Meglepésről azonban, a svédek kifejlett kémrendszere s folytonos ébersége mellett, szó sem lehetett. Bármennyire gyorsan járt is azért a magyar huszárság, — a túlyomó számú svéd lovaszredek már szemben, hadi rendbe sorakozva találá.

Ekkor *Bercsényi* vakmerőül, az előhadat képező 500 huszár élére állá és rohamot fuvatott, — mire a magyarok nagy tüzzel neki vágattak s keményen összecsaptak a svéd nehézelovasság zárt soraival. *Bercsényi*, mint veszélyt, halált megvető hős, saját példájával akarván ösztönözni katonáit: a rohamoszlop élén legelő, személyesen vágott be, s halált osztó kardjával vitézül megbontá a svéd hadsorokat. De sarkantyúba kapott túltüzes arabs paripáját e pillanatban annyira elragadá heve, hogy a nemes mén mindent gázolva, igenis mélyen behant lovagjával a svédek tömegébe, — egyedül. *Bercsényi* övétől el volt vágva, a svédek körül fogták, s minden oldalról elkezdték támadni; ő bámulatos hősiességgel védé magát a nagy tömeg ellen, melyből sok ellenséget levágott vagy megsebzett. Ámde ő reá is sűrűen hullottak a csapások annyi kardtól; vész sebek borították el s gyilkoló ón járta át testét.¹⁾ Huszárai, a mint szeretett vezérok veszedelmét sejtették: ellenállhatlan tüzzel rohantak be utána a svédek sorai közé. Rettentő, dühös tusa támadt; az ütközet hevében maga gr. Pálffy István érsek-

¹⁾ *Bél Mátyás*: »Emericus Bercsényi Sacri Sepulchri Salvatoris Eques Auratus . . . in bello contra Suecos traiectus globo.« (Not. Hung. Nov. Tom. I. p. 457.)

újvári főkapitány is sebet vőn, és a huszárokból mintegy száz elhullott, míg a svédek kezeiből ki bírták ragadni — ám mégis kiragadták — szomorú diadaljelüket: *hét halálos sebbel borított véres testét Bercsényi Imre tábornoknak.*¹⁾

Volt-e még élet ekkor az elesett hős testében, s hű vitézeinek karjai közt lehellé ki törhetlen, bátor lelkét? avvagy már akkor holtan hanyatlott volt lova nyakára? — a forrásokból biztosan tudni nem lehet; csak annyi bizonyos, hogy ezen csatában elesett.²⁾

A Theatrum Europaeumra nézve, — melynek idevonatkozó elbeszélése legrészletesebb és illető helyét alant szó szerint idézzük, — meg kell jegyeznünk, hogy annak majna-frankfurti német írója a Pálffy megsebesülését és Bercsényi elesését — tehát két különböző tényt — összezavarja. Mert a mit ő leír, hogy t. i. a vezérok mentésére rohanó huszárok annak már csak *testét*, («seinen Leib,») hét halálos seb földte testét ragadhatták ki az ellenség közül, — *ez tisztán Bercsényire illik*, nem Pálffyra, a ki könnyű sebéből csakhamar kigyógyult, úgy, hogy még azon 1639-iki octóber 28-kán a cs. hadseregben lévő magyar lovasság főtábornokává lőn, érsek-újvári tábornokságát 1644. január 14-kéig viselé, és csak hét év múlva, 1646. május 29-kén halt meg.³⁾ Világos tehát, hogy nem ő, hanem tábornok-társa b. Bercsényi Imre volt az, kit a svédek Prága alatt holtra vagdaltak.

1) »Der Ungarische Feld-Marschall Graf Stephan Pálffy wagete darauf mit 500 Ungarn den Bannerischen auch ein Einfall zu thun, und verliesse sich auff sein all zu muthiges Türkisches Pferd, welches mit ihm unter seinen Feind geloffen, und ob er sich wohl ritterlich darauff gewehret und viel seiner Feinde beschädiget und erlegt, — so wurde er doch endlich mit 7 tödtlichen Wunden auch darnieder gelegt; über welchem bey 100 seiner Hungarn, bis dass sie seinen Leib errettet und hinweggebracht, auff den Platz blieben seyn.« (*Theatrum Europaeum*, az 1639-ik évnél, 111. l.)

2) Unokája, Bercsényi Miklós följegyzése szerint: »Emericus Bercsényi, Supplicantis Avus . . . sanguine contestatus est suam fidelitatem. Nam . . . contra Rebelles eotum Bohemos, qua Generalis . . . expeditus fuisset, *lethali accepto vulnere, ibidem misero, crutibilibique extinctus est exitu.*« («*Extractus meritorum*», etc.) *Hevenessy*, mint láttuk, majdnem szórúl szóra: » . . . *lethali vulnere est extinctus.*«

3) L. Nagy Iván, Magyarország. Családai IX. köt. 46. l.

Bercsényi holttestét huszárai a csata után visszavivén Prágába: e város valamelyik templomának sírboltjába tették le, rangját megillető hadi szertartással. A vitéz férfiú hősi halálának híre mélyen megszorította nemcsak családját és barátait: de honfitársait, sőt magát *III. Ferdinánd királyt* is, — a ki árváinak kegyes pártfogójukká lön, és kedves hív bajnokának »vére kiontásával megpecsételt példás hűségét« még hosszú évek multán is meleg hálával emeli ki diplomáiban.¹⁾

Néhai kamarás-társa s követségi utóda *Törös János*, Pozsonyból 1639. október 6-kán Rákóczi György erdélyi fejedelemhez írt levelében így emlékezik Bercsényi elesteről: »Értette Ngod az szegény Berchényi halálát. *Vitézül, de vakmerőn vesze nyavalyás!*« . . . »Értettük.« (Rákóczi kézjegyzése a levél szélén.²⁾ Ugyancsak Rákóczinak írja zborai kapitánya *Máriássy Ferencz*, 1639. október 9-kén Zboróról: »Mostan semmi oly félelmes híreim nincsenek, az egy prágai veszedelemnél, az mellyet jól tudom, hogy constál Ngodnál. Az a kevés magyarság *Bercsényivel nagyobb része ott veszett*; sőt, az mint mondják, *Pálfi István Uram maga is sebben esett.*«³⁾

E két utóbbi — kétségtelen hitelű — adat különös figyelemre méltó. Ugyanis ha valakinek, úgy bizonyára *Törösnek*, az udv. kamarás és királyi diplomatának módjában volt, hogy néhai collegájának, követségi elődjének, régi barátjának vitézi halála körülményeiről leghitelesebb értesülést nyerhessen. A minthogy nyert is, és erre hivatkozva sóhajthatott fel: »*vitézül, de vakmerőn* (a svédek tömegébe való berohanás) *vesze nyavalyás!*« (= szegény.) Pálffy könnyű sebe ellenben oly jelentéktelennek tűnt föl előtte, hogy arra ugyanezen levelében nem is reflectál. A másik tudósító pedig, — ki ott a lengyel és sziléziai határok közelében Zborón szüntén gyors és tüzetes értesítéseket szerezhett a cseh harczterekről, a minthogy ezzel urától meg is vala bízva, — tehát a másik tudósító, *Mári-*

¹⁾ L. a Bercsényi-családra vonatkozó kir. diplomák s egyéb levelek fogalmazatait a magy. kir. udv. cancellária levéltárban.

²⁾ *Eredeti levél* a gyula-fejérvári Batthyány-könyvtárban. (*Szilágyi Sándor* t. barátom szívességéből.)

³⁾ *Eredeti levél* az orsz. levéltárban. (Régi lýmbus.) Másolata Szilágyi Sándornál sajtó alá készítve.

ássy, viszont mind Bercsényi elhulltát, mind Pálffy sebesültét említi: de e két eseményt *világosan megkülönböztetve*, és míg amazt teljes bizonyossággal írja, utóbbit csak hírképen.

Ha most már ezeket a Theatrum Europaeumnak a két különböző, de egyszerre történt eseményt összezavaró előadásával egybevetjük: az idézett mindkét rendbeli elsőrendű hazai forrás teljesen a mi főntebbi okoskodásunk helyessége mellett bizonyít, a kettős eseményt szétválasztja, és Bercsényi halála körülményeit, a három rendbeli adat összevetésével, tiszta világításba helyezi.

Később netalán még napfényre kerülendő közvetlen és tüzetes följegyzések ezen állításunkat kétségkívül igazolni fogják. ¹⁾

* * *

Így fejezé be, még nem egészen 50 éves korában, sokat hányatott, sokféle viszontagságok között forgott, de aránylag mindig jó szerencsével folytatott életét *báró Bercsényi Imre*. Távol keleten, a Székelyföldön születve, kétszer is még távolabb keletre: Sýriába, az ázsiai Szent-Földre bolyongva, Olaszországot is bejárva, s családjának Magyarország nyugoti határszélein rakva fészket, — végre Csehországban érte el a halál.

Élete változásokkal teljes: de jelleme változhatatlan volt. Rendkívüli tehetségei őt, bármely pályára lép vala, mindenütt kitűnő polczra emelék, kedvelté tevék; azonban rendíthetlen hit- és politikai elvei úgy a diplomatai, pénzügyi, mint a katonai pályán, úgy a köz-, mint a magánéletben, mindig ugyanazok maradtak. Bercsényi Imre a *Pázmány* és *Esterházy Miklós*-fajta férfiak sorába tartozik: *dijnasticus érzelmű, buzgó katho-*

¹⁾ *Tarnóczy István* »Nagy mesterség a jó élet« című, 1680-ban megjelent s b. Bercsényi Miklósnak ajánlott munkája szerint *Bercsényi Imre már azelőtt is több ízben hadakozott volt az örökös tartományokban és a német birodalomban*: »A Ngod édes atya . . . mely sok veszedelmekben forgott és győzedelmesen vitézkedett a győzhetetlen két Ferdinánd római császár alatt: megbizonyítja azt nemcsak nemzetünk országa s Felső- és Alsó-Németország, Cseh, Morva és Silesia tartományi, sőt az egész római birodalom.« (Az ajánló-levéiben). Nagy kár, hogy az elesett hősnek e korábbi harczairól ezen följegyzésnél egyéb adat nincs.

licus, de kemény magyar. E fővonások jellemzik egész életét, ezek vezérelték őt tetteiben; ezeknek köszönhette Erdélyben súlyos bajait, Magyarországon gyors emelkedését, — és ezek vitték őt a halálba is. A dñnasticus hűségű, a vakbuzgó katholicus Bercsényi, a Szent-Sír lovagja, a nógrádi vitéz főkapitány, királyának örökös-tartományait s ezekkel a catholicismust eretnek hadak által megtámadva látván: régi kalandvágya föltámad lelkében, vágyat kap megküzdeni ez »eretnekek«-kel; elszánt magyar huszárosztályt gyűjt tehát önként, királya oltalmára, és mint ennek ezredese s tábornoka, — elhagyja szeretett övéit, el édes hazáját, szép birtokait, rohan a dicsőség után, és meglesi a — *vértanú-halált*. Csatatéren, kardesattogás között, hitéért és uráért hősileg küzdve, eretnekek aczélaí, golyói által leterítve, vitézül esett el a *Szent-Sír lovagja*; kívánhatott-e ennél szebb halált?!

És habár mi, oly hévvel vallott hit- és politikai elveiért nem lelkesülünk is: tisztelettel hajlunk meg *vasjellemeinek következetessége* előtt; és benne, — családja második státorában, — e jellem-következetesség, valamint az átható jeles ész, a nyughatatlan tettvágy s nagy munkabírás tekintetéből is, fényes nevű unokájának II. Miklósnak *előképét* látjuk. Bár merőben különböző viszonyok közt működtek, — sok bennök a rokon-vonás.

Mindakettő éles elme, sokoldalúlag művelt, képzett fő; buzgó catholicus és buzgó magyar; mindakettő kalandos vállalatokra kész, sokat merő, veszélytől vissza nem rettenő, szenvedélyes véralkat; mindakettő egyaránt jeles hadvezér, diplomata és nemzetgazda, sőt financier egyszersmind, helyét mindenütt jól betöltő; és mindakettő hűséggel, kitartással, rajongással ragaszkodott fejedelméhez: amaz Ferdinándhoz, emez Rákóczi Ferenczhez, — noha egyik merőben dñnasticus jellegű alakja történelmünknek, míg a másik minden ízében nyakas szabadsághős.

Bercsényi Imre fényes tehetségei és a közpályán való serény tevékenysége, érdemei emelék családját, a már régóta előkelő nemest, a mágnás-nemzetségek sorába; s ezért, és a Bercsényi névnek országosan ismertté tételéért, e minden téren

kiváló — szép elméjű és vitéz — férfit a Bercsényi-család történetében díszes hely illeti meg.

Még neje és gyermekei iránti gyöngéd szeretetét s jólétek érdekében való atyai gondoskodását kell kiemelni, melyről különösen 1631-ben kelt végrendelete tanúskodik. Ennél újabb végintézkedése — legalább a pozsonyi káptalanban, mely efféle irományainak legdúsabb tára, — nem maradt fenn; valószínű tehát, hogy a svédek elleni utolsó harczaiba indulásakor is ezt hagyá érvényben.

VI. FEJEZET.

B. Bercsényi Imre özvegye és gyermekei III. László, III. Imre, Erzsébet s I. Miklós, 1650. végéig.

Bercsényi Imrének, az oly gondos családfőnek, a csataterén elesésével özvegyére *Lugassy Borbála* bárónéra nem kis gond nehezült. A terjedelmes birtokok kezelése, az adósságok lehető törlesztése, két szilaj, tüzesvérű ifjú-legény fiának valami rangjokhoz illő álláshoz juttatása, s midőn ezt elérték: minden ahhoz kívántatókkal való felszerelése, önálló háztartásba helyezése; végre legfőbb anyai örömeinek: a szárnyai alatt növekedő eszes és eleven gyermek *Miklósnak* (ekkoriban 6—7 éves) nevelése, taníttatása. Szelídlelkű leánya *Erzsébet*, nem óhajtá elhagyni nevelő-helyét, a pozsonyi *Clarissák* zárdáját, s talán ekkor már le is tevő a szent fogadalmat. Valószínű, hogy a szeretett atyjának véres halála fölött érzett bánat érlelé tette a különben is visszavonult természetű, kegyes és hitbuzgó kedélyű leányban a rég táplált s nevelőnői által melegen istápoltt szándékot: örökre Istennek szentelni életét, belépni a szent szüzek közé. Mint apáczsa, *Zsuzsána* nevet vett föl.¹⁾

Midőn a férj és atya Csehországban elhúnyván, árvaságra hagyá szeretett családját, *Lugassy Borbála* csakhamar felküldötte Bécsbe a császárhoz legidősb fiát *b. Bercsényi* (III.) *Lászlót*: jelentkezzék kihallgatásra, s hivatkozván atyja hűségére, érdemeire és kiontott vérére, kérje ki az uralkodó párt-

---

¹⁾ L. az alább időrend szerint közlendő okiratokat. Ezek között egy 1646-iki királyi oklevél már mint fölesküdtött *Clarissa*-apáczát említi őt. Fölvatása 1639—40 tájára tehető.

fogását az eseteknek árvái iránt; nevezetesen esedezzék, hogy az atyja halála által megüresedett *nógrádi főkapitányság*, öneki Lászlónak, mint legöregebb fiúnak és e hivatal betöltésére immár alkalmasnak, adományoztassék. ¹⁾ Igérjen az atyjáéhoz hasonló hívséget, buzgalmat, serénységet, királyának érdekei iránt.

Az ifjú föl is ment Bécsbe, s anyja utasítása szerint cselekedék. Ferdinánd kegyteljesen fogadá oly példás hűségű és általa is őszintén fájlalt derék vitéz főhívének árváját, s fejedelmi ígéretet tőn annak s öcscsének megfelelő tisztségre juttatása végett. Az átvett kérvényt azután hadügyi tanácsosaival közölvén, ezek úgy találták, hogy a nógrádi főkapitányság — e várnak a török hódoltság felé való előretolt fekvésénél fogva — oly kiváló fontosságú állomás, melyet csak tapasztalt, régi katonára tanácsos bízni; a fiatal Bercsényi László tehát inkább valami más tisztségre volna kinevezendő. E véleményhez képest a benyújtott folyamodvány azon végzéssel érkezett vissza, hogy ha az érsek-újvári végekben valamely más kapitányi hely megürülend: a Bercsényi-fivérek egyike fog előnnyel bírni a kineveztetésre, minden egyéb folyamodók között.

Csakhamar ezután Pogrányi Benedek drégely-palánki kapitány meghalván: most, 1639. december elején, az ifjabb Bercsényi-fíú »*Imbre*« — mint magát írja — rándúlt föl Bécsbe, s a bátyja kérvényére kapott fejedelmi válaszra hivatkozván, részéről a palánki kapitányság elnyeréséért folyamodott. Kérvénye a főhadi tanács által gr. Pálffy Istvánhoz, mint bányavidéki tábornok- érsek-újvári főkapitányhoz küldetett le, illetékes nyilatkozat végett. Ezt az ifjú báró megtudván: azonnal, még onnan Bécsből, dec. 7-kén levelet intézett a nevezett tábornokhoz, mint néhai atyja régi jó barátjához, s apjának Pálffyhoz »teljes életében való jóakarátát« és az uralkodó iránt »vére kiontásával is megbizonyított« törhetlen hűségét kiemelve, — meleg hangon kéri vala pártfogását a tbknak, mint a kinek irányadó javaslatától az úgy kedvező eldöntése

¹⁾ Testvérének Bercsényi III. Imrének 1639. dec. 7-iki levele gr. Pálffy Istvánhoz. (*L. atább.*)

függ, és mint a kinek jóakarátában van a szegény Bercsényi-árváknak Isten után legtöbb bizodalnok. ¹⁾)

Nem is csalódtak a Bercsényi-fiúk sem a királyban, sem gr. Pálffy Istvánban. III. Ferdinánd — miként több tette és kiadványa mutatja, — hálás kegyelettel viseltetett az érte életét áldozott Bercsényi Imre emléke iránt, s Pálffy is tiszteletben tartván feledhetlen barátja emlékezetét, — atyai bölcs gondoskodással támogatta annak fiait. Ennek a kettős tényezőnek köszönhetik vala azután, hogy már a következő 1640-ik év elején mindaketten ki valának nevezve derék főtisztségekre, ²⁾) daczára fiatal koruknak. *László*, az idősebb, a kire, mint valamivel higgadtabb természetűre, már önálló parancsnokságot

¹⁾ *Bercsényi III. Imre* »Datum Viennae, Austriae, die 7. X-bris Anno 1639.« költ levele gr. Pálffy Istvánhoz: »Megértvén, Nagyságom Uram, az szegény, Istenben elnyugodott palánki kapitánnak ú. m. Pogrányi Benedeknek halálát, adtam egy supplicatiót ő Fölségének; mivel úgy resolválta volt ő Fölsége magát, *mikor Bátyám-Uram (László) az nógrádi kapitánságot sollicitálta*, hogy, ha valamely kapitánság vacálna: *miközülünk egyik lenne első az több sollicitatorok között*. Az mely supplicatiót az ő Fölsége hadi-tanácsi Ngodhoz küldötték informatióra, akarván ebben a Ngod tetszését is érteni, mi légyen? Alázatosan könyörgök azért Ngodnak, mint énnékem jóakaró s bizodalmas patronus uramnak: *tekéntse meg az én szegény, Istenben elnyugodott Atyám-Uramnak teljes életében Ngodhoz való jóakarátját, szolgálátját* és mindenekben az miben kívántatott, engedelmességét, és ő Fölségéhez való hűségét is, *az mellyet véri kiontásával is megbizonyított*; annakfölötte tekéntse Ngod az mi, idegen országban lévő (tehát még mindig *Erdélyt* tekinté hazájának) gyámoltalan és megnyomorodott állapotunkat, s mivel csak szintén az Ngod akaratján és recommendatióján fordul meg az dolog: méltóztassék úgy recommendálni, hogy nekünk szegény és gyámoltalan árváknak legyen előmenetelünkre, — mivel Isten után csak szintén Ngodban és az Ngod jóakarátjában vagyon minden remenségünk, — hogy az Ngod jóakarátját és gratiáját vévén, teljes életünkben szolgálhassunk Ngodnak, stb. Ngodnak alázatos szolgálója: *Berchénj Imbre m. k.*» (Eredeti, s. k. írt levél a gr. Pálffy-senioratus pozsonyi levéltárában, Arm. I. Lad. V. fasc. 2. nro 54.) A levél *fekete spanyolviaszba* nyomott pecsétje a levélíró atyjának 1635-iki *gyűrűpecsétével* lévén lezárva: ebből következtethető, hogy az elhullott Bercsényi II. Imre teste a csatatéren nem maradt; sőt mivel az újján viselt gyűrű haza, hasonnevű fiához került, föltehetni, hogy a holttestet is végképen itthon temették el.

²⁾ L. Lugassy Borbála 1640. mart. 13-iki levelét, s v. ö. Bercsényi László és Imre 1641-iki leveleivel gr. Pálffy Istvánhoz. (*Alább.*)

lehet vala bízni: a hontmegyei *Damásd* várának lőn kapitányává. De »*Imbre*« úrfi, — kinek ekkori írása is még igen gyermekies jellegű, — nagyon ifjú, heves, szilaj, nyughatatlan legényke lévén, ilyes parancsnokságra még épen nem volt alkalmas; a palánki kapitányságra tehát Pálffy tbk nem ajánlhatta őt; hanem, igenis, azt akarván, hogy saját vagy helyetese b. Esterházy Pál kezei alatt növekedjék és tapasztaljon a hadi dolgokban: kinevezteté őt kapitányi ranggal lovas-tisztségre a *központban*, Érsek-Újvárott.¹⁾ S ez volt neki a legjobb.

A fiúk ekként szárnyaikra kelvén, a jó édes anyának elég gondjába s költségébe került, hogy előkelő ifjú lovagokhoz, báró úrfiakhoz illő aranyos-ezüstös drága fegyverzetel s katonaszerszámokkal, szép paripákkal, mindenféle tábori szerekkel rakott társzekerekkel, jó ruhás szolgálkkal, s az önálló háztartást értő hű cselédekkel bocsássa el őket, az egyiket *Damádra*, a másikat *Újvárba*. S hogy rangjokhoz megfelelő módon élhessenek ott is, és tisztársaik, pajtásaik számára, fizetéseikből ki nem telő szabad asztalt tarthassanak: rendelkezésekre adá a mindkét helyhez közel fekvő esztergommegyei *nagybényi* jószágot, továbbá a volt Pély-féle, *barsmegyei* javakat, — ezeket Imrének, amazt Lászlónak, — és pedig úgy kezelés, mint jövedelem tekintetében.²⁾ Maga és kisebb fia Miklós eltartására a *pöstyéni* birtokot tartá fenn, melynek jövedelméből — még férje, vagy ő — derék lakóházat is szerzett *Nagy-Szombat* városában.³⁾ E ház azután *Miklósé* lőn, mint legifjabb fiúé. Végre *Hód-Mező-Vásárhely* jövedelmét arra gondolá fordíthatni az özvegy, hogy férje adósságait — a vácsi püspök-nél — abból fogja törleszteni.

Mert *Nagyfalvay Gergely* püspök ezen adósságokért

¹⁾ Bercsényi László és Imre alább idézendő levelei.

²⁾ Bercsényi Imre 1641. júl. 26 és 30-iki levelei, hol e jószágokat magáéi gyanánt, s az azok valamelyikét kezelő gazdatisztet, mint az ő ispánját említi.

³⁾ *Lugassy Borbála* 1640-ben már e nagy-szombati házánál lakott. Hihető, férje halála után költözött ki *Pozsony*ból a múzsák csendes városába, *Szombatba*, a hol kedves *Miklós* fiát a *Pázmány érsek* alapította híres főiskolában taníttatá.

egyre zaklatja vala őt. 1640. évi februárban levelét, s martius elején újabb levelével már épen emberét küldé Nagy-Szombatba Bercsényinéhez, a — mint írta — hallomása szerint a visszafizetésre készen tartott pénz fölvételére; holott Lugassy Borbálának ép ezen idő tájtt valának a legnagyobb kiadásai két felnőtt fia felszerelésére, — nemhogy oly tetemes összegű készpénze lett volna. Lehet különben, hogy a püspök azért követelte pénzét, mert a Bercsényi-örökösöknek *osztályáról* hallott volt valami kósza hírt. Azonban megnyugtatta őt — legalább egyelőre — az általa személyesen is jól ismert és tisztelt özvegy bárónénak e következő, meggyőző nyíltsággal és bensőséggel írott újabb válasza:

»Az én árva állapotom szerint való szolgálatomat ajánlom Kgldeknek. — Isten Kglidet boldog, szerencsés és hosszú élettel áldja meg. Elvettem az Kglde levelét böcsülettel, melyben mit írjon Kglde, bőségesen megértettem. De édes jóakaró Uram, valamely jámbor Kgldek az Kglde embere által azt találta izenni, hogy én azt mondtam volna, hogy az Kglde pénzi kész, — szintin olyan nem igazat talált mondani, mint az, a ki azt költötte, *hogy az én fiaim meg akarnak osztozkodni*. Mert bizony, ha pénzem volna, *olly embernek ösmírjen Kglde, hogy nem hallogatnám*; mert jól tudom azt, hogy akár most, s akár ezután, — ugyan meg költetik az Kglde pénzinek lenni.

Most küldöttem volt Kgldehez egy bizonyos szolgámat egy levelemmel, melyben kértem Kgldet, hogy mégis várakoznék egy kevés ideig. Most is kérem azért Kgldet, mint nékem jóakaró és bizodalmas Uramot: tekintse meg mind az Istent, s mind penig az én fogyatkozott mostani nyomorúlt (özvegyi) állapotomat, és méltóztassék még egy kis várakozással abban az pénz dolgában lenni; *mivel most is sok külömb-külobmféle költségim vannak, csak az fiaimot is nem kevés költséggel érem meg, míg állapotjokban béhelhezethessem*; mennyi költséggel érjem meg? Kglde ífletti rajta; *tudom penig, Kglde azoknak is nem kívánja károkat*. Azért még is kérem Kgldet mint jóakaró és bizodalmas Uramot: ne nehezteljen, hogy ennyi ideig költetik várakoztatnom Kgldet. Isten egízsígemet adván és alkalmatosságom livén, én magam mennélhamarébb Kgldehez megyek és mennélhamarébb végezek, mennél jobban és alkalmatossabban

lehet Kglddel; mert az Kglđ pénzinek akár most s akár azután, ugyan meg kölletik lenni. Isten tartsa Kglđet sokáig, kedves jó egízségben! — Datum *Tjrmaviae, dje 13. Martij Anno 1640.* Kglđnek jóakarója: Az néhai Nemzetes és Nagyságos Bercsényi Imrének meghagyott Eözvegye *Lugassy Borbála m. k.*«

Külezim: Admodum Rndo Dno *Gregorio Nagyfalvay*, Eppo Vácziensi, etc. Dno mihi semper obssmo. L. S. 1)

Érdekesnek tartottuk a kiváló derék nőnek — a hív hitvestársnak, gondos édes anyának és fáradhatlan tevékenységű régi magyar úrasszonyok e példányképének — jelen levelét kegyeletből egész szövegében közölni. Bár fiaihoz intézett tanácsadó leveleiből maradt volna fenn egynehány! Azok még hívebb képét adnák jellemének.

A két idősb Bercsényi-fiúnak igazi főúri módon folytatott bő költekezése, fényes udvartartása, s a Hód-Mező-Vásárhelyről az ottani súlyos török adók és természetben való fölvetések miatt igen szűken befolyó földesúri jövedelmek csekélysége s rendetlen érkezése, hosszabb ideig lehetetlenné tette az özvegynek a Nagyfalvay-féle tartozásokat lefizetni. 1642. május végén vagy június első napjaiban ismét levelet írt a püspök Bercsényinének, újlag sürgetve pénzei megadását. *Lugassy Borbála Püstyénről 1642. június 7-kén* kelt válaszában maga is »méltán való praetensiónak« nevezi ezen követelést, »tudniaillik, hogy *gondolkodnám* az adósság felől.« »Higyje Kglđ édes Püspök Uram, — jegyzi meg erre némi komoly tréfával, — *ekkoráig sem feledkeztem volt el róla*, de az sok alkalmatlanságim és foglalatosságim nem engedték, hogy végezzek Kglđdel. Hanem felette kérem Kglđet, légyen egy kevés várakozással: *az innepek után Pozsomban és talám onnét még tovább kölletik mennem; ott elvégezvén* dolgaimot: *mingyárt alá megyek Györre is*, és végezek Kglđdel. — Azonban, felette kérem Kglđet, hogy, ha esziben veheti, hogy *az vásárhelyiek feljünnének és Györött találtnának: tartóztassa le és fogassa meg Kglđ*

1) A felmutatott eredetiről készült s Bécsben 1703. sept. 24-kén Újváry Imre magy. kir. udv. cancelláriai lajstromozó által hitelesített másolat, a kir. kamarai levéltárban, A. N. R. fasc. 239. nro 26.

őket, és méltóztassék énnekem hiremmé adni: mert ők fogadták volt, hogy pünkösdre felhozzák a pínzt, és abból mindgyárt contentáltam volna Kgl-det.¹⁾ Evvel Istennek ajánlom Kgl-det,« stb.²⁾

Mikor az özvegynek ez a válasza kelt: Nagyfalvay püspök a néhai Bercsényi Imrének kölcsön adott tőkepenzeit, már majdnem egy évvel előbb, ú. m. Győrött 1641. augusztus 17-kén kiállított alapítvány-levelével, a pannonhegyi benzés kolostornak adományozá, a török hódítóktól szétduált szent épületek helyreállítási költségeire.³⁾ 1644-ben aztán a püspök elhalván, miután a templom és zárda a nélkül is fölépült: Nagyfalvay hagyományát nem sürgeti vala többé senki; ott hagyták azt továbbra is, mint kamatozó tőkét, a buzgó kath. Bercsényi-családnál; úgy, hogy csak II. Miklós grófnak Lengyelországba menekülése után mutatta be a kir. kamaránál Karner Egyed akkori pannonhalmi főapát a Bercsényi Imre 1639-iki kötelezvényeit és Lugassy Borbála 1640—1642-iki leveleit ezen adósságról, a hazájából kibujdosott gróf jószágaiból leendő kielégítetés céljából.⁴⁾ Ekként lőn az eredetileg *három havi* rövid terminusból *hetvenkét esztendő*; s e szerint a nagy-anya régi adósságát csak az unokák idehagyott vagyonából kapták meg az önként várakozó kegyes hitelezők.

De térjünk vissza Bercsényi II. Imre fiaihoz. *Lászlónak*, a damásdi kapitánynak, két levele maradt fenn 1641-ből gr. Pálffy István érsek-újvári tábornokhoz. E derék főúr, — a Bercsényi-főúrnak atyai barátja, — úgy látszik, valami szíveséget tőn 1641. april elején Lászlóval, ki ekkor valamely hivatalos vagy magánügyben nála volt Újvárott. Innét aztán a dolgok végeztével, Pálffy kíséretet adott Bercsényi mellé, a

¹⁾ A hód-mező-vásárhelyiek örökös-jobbágyai lévén Lugassy Borbálának: földesúri joga volt őket letartóztatni, a hol kaphatta, ha censusukkal tartozásban valának.

²⁾ Bécsben 1703. sept. 24-kén hitelesített szintolyan másolat; u. o. sub nro 25. Aláírása a levélnek: »*Barbara Lugasij*, Relicta Vidua quondam Domini Emerici Berchény m. p.«

³⁾ Nagyfalvaynak e mondott évben és napon kelt alapítványlevele, Újváry Imre által 1703. oct. 24. hitelesített másolatban. — Kamarai levéltár, u. o. nro 35.

⁴⁾ L. Karner főapát eredeti levelét, u. o. nro 36.

melynek fődözete alatt az úrfi april 8-ika estéjén érkezett be tiszti őrhelyére, Damásd várába. Másnap a kíséretet visszabocsátván, jelenté általa tábornokának:

»Mi, Istennek hála, békivel beérkeztünk tegnap Damásdban, mintegy hat óra tájban; az minemő egynehány katona kísértett be Damásdba, ma megint visszaküdtem őket. Ngod hozzám megmutatott kegyelmes gratiáját meg igyekezem szolgálni. — Mostanában, hála Istennek, semmi ollyas híreink nincsenek; hanem ez elmúlt éjjel egy ladik török ment volt be Szobra, (a Dunaparton, Damásd szomszédságában), nem tudhatják: hová (melyik végvárba) valók voltak? Budaiaknak reménlik az ebeket lenni, és ugyan Szobról két öreg kenyeret kértek, és mikor megindultak volna, Esztergom felé mutatták az utat; de, hogy setét volt, még aláérkezettek Marosra, és ott is kenyeret szedtek; tanácskozáu egymás között: értették némelyek, hogy *megint föl akarnának jüni ez jövendő éjjel, leskődni erre felénk*. Ha valahogy végire mehetek, hol lesz az leszek? azon leszek, hogy Isten segítségiből *megsalaboljam* (sic) őket. Ezzel, — stb. Ngodnak alázatos szolgálja *Berczenj László m. k.*«¹⁾

Ilyes aprólékos kalandozások, portyázások, leskődések — sőt olykor-olykor nagyobbak is — a békeidők daczára, napirinden voltak a végeken; csak az ágyúharcz, várak bombázása, nyílt csatázás és zászlós csoportokban való barangolása a hadaknak volt tilalmas.

Néhány nap múlva, 1641. april 13-kán megint ír Damásdról »*Berczenj*« László (föntebb »*Berczenj*«-nek jegyzé alá magát) gr. Pálffynek; s a levélnek ezúttal nyomatékos melléklete volt: »Íme Ngodnak mint kegyelmes uramnak küldöttem *egy tetemes tokot*, a mellyet a *táti* (Esztergom m.) *haláshozottúl* vettem.« Úgy látszik, hogy a levél külzetére írott sok »*cito, citius, citissime*« csakis a tán nem is *fontos*, hanem inkább *mázsás* mellékletre vonatkozik vala: mert magában a levélben nincs semmi lényeges. »Mostan semmi ollyas híreim

¹⁾ Eredeti s. k. írott levél. Kelte: »Datum in Damasd, 9. Aprilis 1641.« Gr. Pálffy Istvánnak teljes külczimével. (Gr. Pálffy-seniorátusi levéltár, az idézett helyen, nro 128.)

nincsenek; alázatosan kérem Ngodat: méltóztassék ennehány hajdút ide aláküldeni, mert itt igen kevesen vagynak egy-egy bástyára, a helynek megtartására is elégtelenek. Méltóztassék Ngod ónat is küldeni.«¹⁾ Tehát némi gyalog-őrség-szaporítást s lőszerpótlékot igényelt László úrfi, — egyéb baja nem volt.

De bezegg volt öcscsének, a nyughatatlan, tüzeskedő *Imrének!* Ebben a fiúban atyjának ifjúkori egész hevessége lobo-gott, pezsgett: de a néhai II. Imre fényes elméjét és jellemkövetkezteségét, e III-ikban hebehurgya szelesség pótolá. Némi mentségéül szolgál ugyan, hogy még igen ifjú, ki nem forrott ember volt. Senki sem tudott békességben megférni vele, csak atyjának régi barátja és »Imbré«-nek veszekedő, házsártos természeté daczára is kegyes pártfogója, — a jó öreg gr. Pálffy István tábornok, a kit viszont a féktelen, indulatos fiú egyedül respectált.

Imre úrfi szerencsétlenségére azonban, Pálffy 1641. július elején hosszabb szabadsággal távozott Érsek-Újvárból, és a vezényletet helyettesére b. Esterházy Pál altbkra bizá. E főúrnak régi haragja volt már Bercsényi Imrére, hihetően a szilaj úrfinak valami goromba csínyjéért, vagy illetlen magaviseletéért. Csak alkalom kellett, hogy a telt pohár kicsorduljon; a szeles, tüzes Imre pedig ily alkalmakra nem szokott soká várakoztatni senkit.

Csakhamar boszúra gerjede egyik ispánjára az alsó-péli vagy bényi jószágból, a kit berendele Újvárba, s nem jött be. A boszús Imre úrfi kapitányi buzogányával akarván megtanítani engedelmességre a késlekedő gazdatisztet, — néhány katonájával kilovagolt Újvárból, a nélkül, hogy a kimenetelre Esterházytól engedélyt kért és nyert volna. Út közben holmi csavargó törököknek hallván hírét, a kalandszomjas ifjú vitéz valami útszéli berekbe rejtőzött és reájok lesett. Ki is rohant aztán reájok, s úgy látszik, jól lesarabolt közülök, — mert az esztergomi bég nagy zajt ütött e csetepaté miatt: békebontást emlegetett s elégtételt követelve írt Esterházyznak, a megtá-

¹⁾ Eredeti, s. k. írott levél ugyanott, nro 129.

madottakat nem lappangó martalóczoknak, hanem útonjáró jámbor muzulmánoknak állítván.

Bercsényi Imre a törökverés után ment tovább útjára, — ispánját döngetni. Hanem, mikor aztán e funkciójának is szerencsés befejezésével megint visszaérkezék Újvárbá: ott már a *hadbíró* várta és fogadta őt, s a parancsnok Esterházy Pál rendeletéből hadi törvényszékre idéző levelet nyomott a markába.

Esterházy egyszersmind, másnapra kelve, magához hivatta őt, s a végházból engedelem nélkül lett kimeneteléért és törökre való tiltott csatázásáért felelősségre voná. Szemére hányta, hogy egyenesen a török martalóczokra való kalandozás vágya vezette őt ki a végvárból parancsnokának tudta és engedelmé nélkül, a mi főbenjáró katonai vétség. S midőn az ifjú ezt kereken tagadná, mentetetődzvéen, hogy ő engedetlen gazdatisztje megbüntetése végett, tehát egészen magánügyben hagyá el Újvárat, s a török-csetepaté útközben, csak merő véletlenül esett, — Esterházy a tán kissé túlhevesen előadott mentségre oly dühbe jött, hogy a meggondolatlan fiatal tisztet szidalmazni kezdette, s »bottal, veréssel, tömlöczbe való vetéssel fenyegetvén, ki->*czoki!*«-gatván, nagy erős árestomba«, utóbb mégis házi-fogságba küldé. A hadiszéki eljárás ellene augusztus 2-ikára tüzetett ki.

Esterházy Pál természetesen az egész esetről jelentést tőn a távol levő Pálffy István főtábornoknak; de ugyanehhez, mint kegyes jó urához, fordúlt könyörgő leveleivel a fogságban lévő Bercsényi Imre is, a kit Esterházynak — felfogása szerint — egészen méltatlan és magánbosszúból eredett kemény eljárása annyira elkeserít vala, hogy búsultában tisztí állomásáról is beadá lemondását.

A szelídelelkű jó öreg Pálffy gróf, a mint a kellemetlen ügyben mind a két fél őhöz appellált, megemlékezvén néhai barátja és bajtársa, idősb báró Bercsényi Imre érdemeiről, s vizsont a tüzeskedő hebehurgya »Imbré«-nek ifjúi bolondságát tekintvén, — atyai jóságú levélben tudatta vele, hogy a házi-fogságból való rögtöni fölmentése iránt parancsolt Esterházynak; azonban tisztí rangjáról való búcsúzását helyesnek látja elfogadni, a hadiszéket illetőleg pedig azt a tanácsot adja: az

aug. 2-iki terminuson kérje ügyének halasztását az ő, Pálffy, mint főparancsnok hazajöveteléig.

És Imre úrfi elég higgadt volt e bölcs tanácsra hallgatni. ¹⁾ Mire Pálffy augustus elején, — úgy látszik, csakha-

¹⁾ *Bercsényi Imrénének* »Datum in Nova Arce, die 26. Julij 1641.« gr. Pálffy Istvánhoz intézett leveléből ezen ügyre nézve a következőket idézzük: »Minden oka, Kegyelmes Uram, mellyért reám Esterhás uram megharagudt, ki miatt meg is arestáltatott, ez két dologért lehetett volna, hogy *kimentem ennehányad magammal és lesben állottam*; más az, hogy *ezt ő Nga híre nélkül cselekedtem*. Én, Kegyelmes Uram, nem az törökre való lesésre mentem igyenessen ki: hanem az odaalá való jószágomban némínemű engedetlen ispányom büntetésére, kit hivatván, föl nem akart jönni hozzám. Ez occasióval hallván, hogy kinn volna az lopó (értsd: *lopva járó, lesben járó*) török ennehányad magával, állottam lesben, *mellyet késő volt hírré tennem Esterhás urannak*; sőt reménlettem, hogy ő Nga ugyan jó néven is veszi, ha szándékát az töröknek ebben meggátolhatom. Volt volna módom, hogy ennehányat, a kik más dolgokra kimentek az törökökben, megfogtam volna, mivel csak nem messzi mentek el mellettünk, — *de én csak az csavargók eleiben állottam volt ki*, soha ezt nem hívén, hogy ezért ilyen haragja görjedjen reám Esterhás urannak: holott azelőtt való nap ugyan küldtön-küldött ki ő Nga bennünket ilyen dolog végett. Ebben ha vétettem, Ngod kegyelmes ítéletire hagyom magamot. *Hogy az házi-arestomból Ngod fölszabadított és az úcsúzó-levelemet* (tisztí elbocsátvány) *kiszerezte Ngod*, mig élek, Ngodnak megszolgálni igyekezem. Isten éltesse Ngodat«, stb. — *Ugyanannak* »Datum in Újvár, 30. Julij 1641.« kelettel Pálffyhoz szóló leveléből: »Megérthette Ngod előbbeni két leveleimből, (a legelső nem maradt fenn) mi módon jártam alámenetelem miatt Esterhás urammal; *ki reám fogván, hogy szántsándékkal mentem volna ki a török fölingerlésére*, mely miatt — az mint értem — exaggerálja: *mely nagy veszedelem törtinhetett volna*, — holott szándékomban sem volt, az mit ő Nga *felőlem költött*, hanem ispányom szófogatatlanságáért és annak büntetéséért kénszerítettvén kimenni, történet szerint lén (lón) az ottkinn való vígyázásom. Mindezekért, mi-helt hazaérkezém, *seregbíró által engemet ad quindenam törvényhez citáltata ő Nga*; melylyel meg nem elégedvén, másnap, *régi, ellenem felgördött haragját ki akarván tölteni*, hozzá hivatván, *sok szidalmazási után bottal, veréssel, tömlöczbe való vetéssel fenyegetvén, ki czoki-gatván, nagy erős arestomban megtartóztata*. Mivel azért, Kegyelmes Uram, ez jövő pénteken leszen az quindena és derekas készülettel nem vagyok az procátor szüksége miatt, *senki nem akarván ő Nga ellen procátorságot itt körülünk mellettem fölvállalni*: kérem Ngodat mint kegyelmes Patronus Uramat, — értessen Ngod tanácsával: mit köllessék cselekednem? holott két úton is kereskedik rajtam, meg is büntetvén, arestálván, törvényre is citálván azon egy dologért, kibem semmi bűnöm nincsen. Jóllehet

mar a 2-iki quindena után — hazaérkezvén, úgy intézé Bercsényi dolgát, hogy az szabadon és minden további törvényes zaklattatás nélkül hagyható el Újvárt. Anyjához ment Pöstyénbe, Nagy-Szombatba. Itt, vagy Pozsonyban tudta meg, hogy újvári engedetlen tettéért nagyon el van áztatva, — alkalmasint a gr. Pálffy István szelid eljárásával elégedetlen Esterházy Pál által — ennek bátyjánál, a nádornál. Bercsényi Imre, hogy a hatalmas országnagy neheztelését, a melytől jövőre is méltán tarthat vala, eloszlathassa: tán édes anyja tanácsára, Dévényvára kapitányához, az öreg Ipoly-Kéri báró Kéry Zsigmondhoz, mint jó atyjokfiához mene közvetítésért, a ki szeretettel fogadá fiatal rokonát. ¹⁾

Kéry Zsigmond testvére volt a később koronaörré s gróffá lett Kéry Jánosnak, és Kabold várát Soprony megyében ezzel együtt birtoklá; mint itteni birtokos urak, a Kéryek szomszédjai, de különben is régi bizalmas barátai valának gr. Esterházy Miklós nádornak, — ezért folyamodik vala tehát Bercsényi Imre az öreg Kéry Zsigmond közvetítéséhez a nádornál. Nem múlasztá el azonban egyúttal jó pártfogóját, gr. Pálffy Istvánt is Dévényből levelével fölkérni: járna közben ő is érte a nádorispánnál, hogy a valódi tényállást, a miként volt, őtöle, mint legilletékesebbtől megtudva, enyhüljön a nagyhatalmú főúrnak fenyegető haragja. ²⁾

egyébaránt, kész vagyok igazságom mellett előállani: de ha Ngod parancsolja és javallja, hogy differálják továbbra, mely idő alatt én is jobban előállhassak, — míg élek, meg igyekezem Ngodnak szolgálni ez hozzámvaló kegyelmességét.« »P. S. Mivel, a mint vélem, 2. Augusti elő nem állhatok: én az Ngod levele ereje mellett prorogálok az törvént az Ngod hazajöveteléig, az mint maga is parancsolja Ngod.« (Mindkét levél eredeti, s. k. már többé nem gyermekes írás. A névaláírás az előbbi levélen »Emericus Bercezénij«, az utóbbin »Emericus Berchényji.« Gr. Pálffy-seniorátusi levéltár, mint fölebb, nro 133. és 134.)

¹⁾ A gr. Kéryek Hont vármegyei eredetű család; valószínűleg még I. Lászlóról voltak tehát rokonaik a Bercsényieknek. Nemzedékrendjük kevésse ismert.

²⁾ *Emericus Bercsényi m. p.* Datum in Dewin, 18. Augusti, 1642. Gr. Pálffy Istvánhoz: »Tudom, eddig Ngodnál nyilván vagyon, hogy én ide, az én bizodalmas jóakaró uramnak és szerelmes nemzetim között legkedvesb s öregb atyámfának méltóságos személye mellé adtam magamat, í. m. Kérius Zsigmond uram ő Nga becsületes udvarában lakom; érdemem

Úgy látszik, a két oldalról kikért pártfogás meg is termé gyümölcsét; a nádor könnyen megbocsátott egykori kedvelt bizalmas barátja, komája fiának: a különben is nem valami erkölcsi hibába esett, hanem csak könnyelmű és túlheves ifjúnak. Legalább nyoma nincs, hogy Esterházy Miklós őt valaha üldözte volna, — sőt tán soha nem is haragudott reá annyira, mint a hogy azt maga Bercsényi Imre féltében hívé.

Az 1643-ik évről a Bercsényi-családról semmi adattal nem birunk, — 1644-ről is csupán egygyel. Ez az egy az özvegyről és a legifjabb fiúról Miklósról emlékezik, s nem egyéb, mint Lugassy Borbálának egy saját levele Nagy-Szombat szab. kir. város tanácsához. Az özvegynek ugyanis feles borai lévén nagy-szombati és galgóczi pinczéiben, hogy ezeket pénzzé fordíthassa, 1644. martius elején a sziléziai kereskedelem egyik közvetítő helyére: Trencsénybe utazott. Élte főörömét, a kedves Miklós gyermeket is magával vivé ezen útjára is, mert nem örömet hagyá őt el magától soha. Azonban, mialatt ő ott a boroszlai kereskedőkkel alkudoznék: tán a zord téli utazás következtében maga is, fiacskája is megbetegedék, — azután meg a fölfakadó vizektől, saraktól feneketlené vált utak miatt nem bírt mozdulni. Pedig az Erdélyből épen Magyarországba tört Rákóczi fejedelem csapatai már a Vágig nyomulván, általok póstyéni jóságga és rendes lakóhelye Nagy-Szombat városa is már-már fenyegetve volt. A királyiak a zavarban mindenfelé kapkodtak; a nádor nemesi fölkelést hirdetett, s a kir. városok hadi adókkal rovattak meg.

---

felett minden jóakarattal vagyon hozzám s nagy szeretettel lát. De, hogy Palatinus Uramnak ő Ngának nagy haragját értvén rajtam s attúl némely nem-jóakaróim igen megrettenvén, ide az ő Nga becsületes udvarában jöttem: oka nem egyéb, hanem, hogy *több jóakaró uraim s kedves atyámfiai között ő Ngát itiltem egyiket igen hasznos és kedves reconciliatoronak Palatinus Uramnál ő Ngánál,* — noha bizony, közel sem volt annyira vétkem, az mint talám Palatinus Uramnak ő Ngának referálták az dolgot. Mindazáltal alázatosan kérem Ngodat is, az mennyiben Ngodnak is módja vagyon: méltóztassék két-három szavával, avagy egy kis írása által ilyen szegény alázatos szolgálának igyét promoveálni s abbeli haragját ő Ngának engesztelni. Mely Ngod hozzám megmutatandó jóakarátját teljes életemben meg igyekezem alázatosan hálálni,« etc. (*Eredeti*, s. k. levél; gr. Pálffy-senioratusi levéltár, az idézett helyen, nro 145.)

Ilyen adó esik vala Bercsényi báróné szombati házára is, és ezen ügyben fordúlt az özvegy a városi tanácshoz:

»Az én árva és gyámoltalan állapotomban való szolgálatomat ajánlom Kglteknek, mint jóakaró Fő-Magistrátus Uraiméknak, etc. — Kglteket az én árvai és gyámoltalan állapotomban kelletik ez levelemmel megtalálnom, mivelhogy nem a végre kelletett énnékem az szombati házamtól eljőnöm. Mint-hogy volt valami kevés borom, azt akarnám eladni, vagyon is árosom reája, — azonban az Úr-Isten ő szent Felsége *mind magamra és az fiacskámra betegséget eresztett*, s az nagy gonosz utak és az árvizek miatt kell itt nyomorkodnom; mind-azonáltal az Úr-Isten egészségemet adván, azon volnék, hogy én is *hazamegyek*. Kglteket kérem, mint Fő-Magistrátus Uraimékat: *minthogy én az egy jószágom mellül¹⁾ s Kgltektől nem akarok elszakadni*, — valamit Kgltek fog felvetni²⁾ az én házomra, mivelhogy emberem is vagyon házomnál, megadatom; és hogyha Kgltek pénzt felvetnek: Kglteket azon kérem alázatossan, Kgltek adja meg, mihelyen az Úr-Isten emgemet *hazaviszen* (t. i. Nagy-Szombatba), mindgyárást Kglteknek én megadom. Azon kívül valami kívántatik, vagyon házomnál, — meghagytam, hogy megadják minden fogyatkozás nélkül. — Ezeknek utánna Istennek szíves oltalma alá ajánlom Kglteket.

Datum in Civitate Trencsén, 22. Die Martÿ Anno 1644.

Az néhai Nemzetes Nagyságos és Vitézljő
Bercsény Imre Uram meghagyott özvegye:
Árva Lugassj Borbála m. k.«

Kívül: Adassék ez levél az Tekéntetes Nemes, Nemzetes, Becsületes, Császáz Urunk ő Felsége Nemes és Szabad Nagy-Szombati Magistrátusnak, nekem mindenkoron jóakaró becsületes Patronus és szomszéd Uraimnak. P. H. (Fekete gyűrűpecsét.³⁾

A levél mindvégig saját kezeirása az úrnőnek, a mi, az akkori állapotokat tekintve, a levélíró szép műveltségéről

¹⁾ Pöstyént érti, melyet maga kezelt.

²⁾ T. i. naturálékát a csapatok számára és hadi adót.

³⁾ A levél eredetije *Nagy-Szombat* szab. kir. város archivumában, a XVI—XVII-ik századi rendezetlen missilisek között.

tesz bizonyosságot; vajmi kevés úri asszony élt ugyanis még a XVII-ik század közepén olyan, a ki egy törvényhatósághoz maga fogalmazta s maga írta levéllel mert vagy tudott fordulni. Már pedig, hogy ez a levél nem úgy volt tollba mondva, határozottan nőies irálya s a szokottól eltérő külczím nyilván mutatja.

Ezután nemsokára az özvegyet új szomorúság éré, *Imre* fia miatt. Ez a háborgó, veszekedő és erőszakos természetű ifjú, — noha ekkor már nem is volt épen oly fiatal, — csak nem tudott meghiggadni s indulatos vérmérsékletén uralkodni. Ebbeli gyöngesége aztán mindúntalan súlyos kellemetlenségeket okozott neki, s bánatot anyjának.

Láttuk, hogy 1641-iki fogságából s a törvényes eljárás alól csak a hozzá áldott jóságú gr. Pálffy István atyai pártfogása szabadítá őt meg, majd a nádornak ellene fölgerjedt haragját is e szelidlelkű főúr és szerető rokonai a gr. Kéryek közvetítése csillapította le. A kemény leczke azonban Bercsényi Imrét nem javította meg; az 1645-ik év elején ismét újabb, s oly scandalosus botrányokat követett vala el, hogy miattok megint börtönbe és főbenjáró per alá került.

Ekkor már nem a jóságos gr. Pálffy István volt érsek-újvári főkapitány; a ki immár igen eltörődött, vén ember lévén, hátra levő kevés idejét nyugalomban akará tölteni. Azért kérésére a király fölmenté őt az 1644-ik év elején, fiatalabb erőt igénylő tisztétől, s helyére a kassai főkapitányt, gr. Forgách Adámot — ugyanazt, ki Galgóczot bírá — lépteté elő bányavidéki tábornokká és újvári főkapitánynyá. Ez szigorú ember volt, s már csak azért sem néz vala jó szemmel a Bercsényi-fiúkra, mivel Pöstyént és tartozékait mindenáron szerette volna visszakaparintani Galgóczhoz: a törvényes jogukban lévő Bercsényi-örökösök pedig erről hallani sem akartak. Szóval, Forgáchban nem találá föl Imre az egykori atyai szelidségű Pálffyt, — sőt inkább az Esterházy Pál haragos passiója látszott ellene az újvári új főtabornok keblében forrongni.

Bercsényi Imre ismét hamar okot adott a kitörésre. A kezelése alatt volt Bars-megyei családi birtokok, nevezetesen Marosfalva s Alsó-Pél, közel fekszenek az érsek-újvári véghegyek közé tartozó zsitva-verebélyi palánkhoz. Tehátlan

Imre úrfi az 1645-iki farsangon gyakorta bejár vala múltatni Verebélyre. Egy ily alkalomkor, — hihető: mindkettő sokat iván — vetélkedni kezdett Nadányi Miklós verebélyi kapitánnyal. A vetélkedésből veszekedés, majd kölcsönös verekedés támadt, melyben úgy látszik, Nadányi húzá a rövidebbet: mert Forgách Ádám kényszerítve érzé magát, elpáholt, meggyalázott tisztjének segítségére beavatkozni; ugyanis a verekedő Bercsényi Imrét nemcsak hogy elfogatta s Újvárba vitette: de hadi törvényt is készűl vala láttatni fejére, tárgyalási napot tűzvéni ki.¹⁾

Ez volt az egyik ügy, a mely miatt a garázda fiatal lovag másodízben meglakta az érsek-újvári tömlöczöt és a katonai törvény szigora által fenyegetteték; de ugyanekkor tájban egy másik súlyos vád is emeltetett ellene, ez megint a polgári törvénykezés útján. Nevezetesen, a tüzesvérű, szilaj ifjú erőszakos paráznság elkövetésével vala vádolva, »in quod facinore idem *propter violentam oppressionem cujusdam puellae incidisse dicitur.*«²⁾ A Bercsényi Imre erőszakoskodása által szüzességétől megfosztott eme hajadon bizonyára *nemes születésű* leány volt, — különben azon korban senki sem törődött volna úrfi-tette bajával, nemhogy még a királyi szék bíboráig vitték volna sérelmes ügyét; ellenben, hogy egy »*nemes leányon*« elkövetett erőszak büntényére mily súlyos büntetést szab Verbóczy Hármaskönyve, mindenki tudja. Bercsényin tehát az a szerencsétlenség esett meg, hogy ezúttal valami szép nemes hajadonnak erényére gyúladt fel szilaj vére. Az erőszakos

¹⁾ »Fidelis Noster Egr. *Emericus Bercsényi* demisse Matti Nrae exponendum curavit, qualiter ipsum Fidelis Noster Comes Adamus Forgách de Ghimes, ob certas contentiones ac jurgia, inter ipsum Bercsény et Fidelem Nostrum Egr. Nicolaum Nandány, Praesidy Nostri Verebéliensis Capitaneum exorta ac exinde subsecuta in vicem verbera, in Praesidio Nostro Újváriensi nonsolum detineri ac arestarti fecisset, verum etiam jam militari contra ipsum procedere et animadverti praefixo ad id etiam termino quindenae curare vellet. « (*III. Ferdinánd* király 1645. april 3-án kelt rendelete gr. Esterházy Miklós nádorhoz. Eredeti fogalmazat a magy. kir. udv. cancellária levéltárában, sub nro 113. Anni 1645.)

²⁾ Ferdinánd királynak Bécsben 1645. april 3-kán Bercsényi Imre részére kiadott grationálisa. Eredeti fogalmazat a magy. kir. udv. cancellária levéltárában, sub nro 112. Anni 1645.)

tettért azután bepörölték, s ügye oly rosszul állott, hogy csupán a király jóvoltától remélhetett kegyelmet.

Esedező felségfolyamodványokat írt tehát érsek-újvári börtönéből; s ezeket a fia illetén viselete által képzelhetni, mily mélyen sértődött *anyai szív* véghetetlen jósága nemcsak a trón zsámolyához juttatá: de nagy befolyású szószótlókat is nyert meg a király tanácsosai közül, a kik a kettős bűnbe esett garázda ifjúért az uralkodónál közbenjártak.

És III. Ferdinánd, — dicséretére legyen mondva, — elég hálás volt id. b. Bercsényi Imrének hű és hasznos szolgálatait s a csatatéren őerte történt hősi halálát soha el nem felejteni; a míg csak élt: mindig érezteté kegyelmét az elesett hős özvegyével, maradékaival. Most is, ifjabb Bercsényi Imre imént vázolt két, eléggé botránys ügyében, ugyanegy napon, 1645. april 3-kán két királyi *kegyelmi iratot* készíttetett és adatott ki az udv. cancelláriával. Az egyik, kir. rendelet alakjában állíttatott ki, és a *nádorhoz* szól. Tudtúl adja neki, hogy miután Bercsényi Imre a Nadányival való veszekedése és verekedésekor *hadi kötelezettségben nem állott, vagyis tiszti rangot nem viselt*; nehogy tehát előleges idézés nélkül történt elfogatásából s Forgách szándéka szerint a hadiszék elé állíttatásából *nemesi szabadságának sérelme következék*: közvetlen rendelettel parancsolt gr. Forgách tbknak, hogy Bercsényi Imrét börtönéből *azonnal bocsáttassa szabadon, és ellene semminemű ítéletet vagy törvényes vizsgálatot tétetni ne merjen*. Hanem azt akarja, hogy ő, a nádor járjon el az ügyben, úgy, a mint az ország törvényei magokkal hozandják. ¹⁾

A király másik kiadványa egyenes kegyelmi pátens, Bercsényi Imre nevére kiállítva, (»*Gratia perennalis super commissio stupro, Egr. Emerico Bercsényi facto,*«) melyben III. Ferdinánd

¹⁾ »Quia vera praefatus Bercsény ad praesens nullo militari obligamine Nobis adstrictus existeret: ne quid in laesionem praerogativae nobilitaris hac in parte committatur, mandavimus ipsi (t. i. Forgáchnak) de facto, ut dictum Emericum Bercsény ex aresto liberum dimittat, neque ullum iudicium aut juris revisionem contra ipsum administrari faciat. Benigne nihilominus cupientes, ut causam hanc Nos jure Regni, cui ipse quoque sese vult submitti, revideri facere velitis.« *Ferdinánd*, Bécsből, 1645. april 3-kán, »*Comiti Palatino.*« (Eredeti fogalmazat. u. o. nro 113.)

»némely híveinek alázatos esedezéseit meghallgatván, és saját királyi különös (singularis) kegyességétől s kegyelmességétől viseltetvén«, Bercsényi Imrét ama leányon elkövetett erőszak-tételében álló bűnétől feloldja, és neki úgy fejére, mint minden-nemű javaira nézve, királyi hatalmánál fogva örök kegyelmet ad, képesíti és visszahelyezi őt az ország összes jogainak s szokásainak jótéteményei élvezetébe. Mindazáltal oly föltétel alatt, *hogy ilyes vétéktől jövőre ment lenni igyekezzék.*¹⁾ Megparancsol-tatik tehát a király minden híveinek, hogy föntnevezett Ber-csényi Imrét az említett bűnért sem személyében, sem javaiban háborgatni ne merészeljék, — egyébképen nem cselekedvén. E kegyelmi pátenst pedig neki visszaadják. Kelt, stb.

E két kegyelmi levél erejével tehát Bercsényi Imre is-mét megszabadult a fogságból és főbenjáró pertől, — s nincsen nyoma többé, hogy valaha még hasonló bolondságokat köve-tett volna el.

Még le sem folytak azonban az ő bajai: mikor meg báty-
jára *Bercsényi Lászlóra* nehezül vala súlyos csapás. László úrfi egyébként nem volt az öcscséhez hasonló indulatos és há-zsártos természet, — ő inkább egy kissé gondatlan úr vala, a ki csakhamar megúná a damásdi szarkafészekben való üldögélést, egyhangú öröködést, gyakran reá bizá tehát a várat helyettesé-
nek: az alkapitánynak gondjaira, ő maga pedig vadászattal, mivel keresett szórakozást, Esztergom- avagy Barsvármegyei birtokain. Az alkapitány és tisztek azután, urok példáját látva, s hátrálékos zsoldjaik örökös késése miatt különben is elked-vetlenedve: magok sem nagyon serénykedének a jó vigyázásban; hanem, a békességben bízván, csak iddögáltak a vártermekben, vagy nyújtóztak medvebőreiken.

Az ilyen állapotokat pedig a mindig éber török, név sze-rint a híres budai vezér Muza pasa igen hamar megtudta, és nem késik vala saját hasznára fordítani. Már föntebb láttuk,

¹⁾ »Egr. Emericum Bercsény de et super labe illa . . . absolventes, eidem . . . perpetuam gratiam et misericordiam duximus dandam et faciendam, reddendo eum capacem omnium beneficium ac omnibus juribus et consuetudinibus Regni restituentes. Ita tamen, ut ab hujusmodi labe imposterum sese immunem studeat praeservare,« stb. *Ferdinánd*, ugyanott s ugyanakkor kelt grationalisában. (Az id. h. nro 112.)

hogy a Dunán éjjelenként csónakokon általlopódzván, — ott jártak és élelmi szereket szedtek a török martalócok a Damásd körüli falvakban: Maroson, Szobon. Néha-néha nagyobb tömegekben mutatkoznak, így pl. a palánk-erődítésű Balassa-Gyarmatot, Ónodot és Egerszeget meglepték s fölégették; ¹⁾ újabban is mindúntalan szállingóznak, kapdosnak vala a végekben, Ónod alatt ezer számú sűrű csapatban jelenének meg, s a bányavárosok felé gyakran intéztek betöréseket.²⁾

Ily körülmények között nagyon helyén lett volna Damásdon az éjjeli-nappali serény vigyázás, de elmúlatták. Egy éjjel azután, 1641. július 20-kán, Bercsényi László távollétében, mikor az alkapitány a gondjaira bízott várban a többivel együtt két fülére horkolt, — a budai vezér által kiszemelt nagyobb csapat elszánt török termett a vár alatt, s hágesókon vagy miként, (talán ozmán rabok által bebocsáttatva) meglepé a végházat; bent volt, mielőtt jóformán észrevették volna. A meglepett alparancsnok s az őrség hanyatt-homlok menekült. A török a várat sept. elejéig bírta, — ekkor fölégette, s ott hagyta pusztán.³⁾ Mi módon történt ez? részletesen nem tudjuk. Hontmegye monographiája még nincs megírva, s az ismert kútfők csak röviden említik. Annyi azonban bizonyos, hogy e váratlan esemény hire a hazafiak között nagy felháborodást keltett. Nem akarák a dolgot beható vizsgálat és szigorú megbüntetés nélkül hagyni, már csak a veszedelmes példa okáért sem. Az 1647-iki országgyűlés tehát a következő végzést hozá:

»LXIV. t. cz. Nagy lelki fájdalommal érzik a Karok és Rendek, hogy *az elmúlt években* (superioribus Annis) *Damásd* végvára, Nagyságos *Bercsényi Lászlónak* mint azon véghely kapitányának s más tiszteknek nem tudni miféle gondatlansága következtében elveszett, s a törökök vadsága és kegyetlensége által elpusztított s majdnem végkép elrontatott legyen. Annakokáért végeztetett, hogy

¹⁾ *Horváth Mihály*: Magyarország. Tört. Új dolg. V. köt. 414. l.

²⁾ U. o. 439. és 462. l.

³⁾ Esterházy Miklós nádor levelezései s ügyiratai szerint. (L. *Majláth Béla*: »Az 1642-iki szőnyi békekötés története.« Budapest, 1885. M. tud. Akadémia kiad. 27., 52. és 58. l.)

1. §. Ellene és ellenök az 1601-ik évi XXXV-ik t. cz. értelmében a Nádorispán Úr ítélőszéke előtt *föbenjáró per* indíttassék.

2. §. Hogy a megnevezett várnak helyreállításáról ő cs. és kir. Fölsége kegyelmesen gondoskodják.«¹⁾

És a rendeknek e határozata — mint annyi sok más — nem maradt papíron, sőt egész szigorral végrehajtatott, legalább a mi az 1. §-t illeti; a második szakaszt a koronának kellett volna foganatosítani. Az új nádor, gr. Drasskovich János a reábizottakban kérlelhetlen keménységgel járt el. Bercsényi Lászlót és alkaptányát elfogatta s törvény elé állítá. Miután pedig a vizsgálatból kitűnt, hogy nemannyira a fő-, mint az alkaptány a hibás, ez utóbbinak lévén tisztében, midőn főnöke távol van, a várnak jól gondját viselni: ennek következtében Bercsényi László az indokolatlan távollétért főkapitányi állásának elvesztésére, ellenben helyettese *fövesztésre* ítéltetett, s ez ítélet rajta végre is hajtatott.²⁾

Bercsényi László ezt az ítéletet annyira szívére vevé, hogy egy ideig teljesen visszavonúlt minden közszolgálattól, — azután pedig elmene Erdélybe, holott is II. Rákóczi György fejedelem mellett szolgált és katonáskodott.³⁾ Melyik évben költözött Erdélybe? biztosan nem tudjuk; de, hogy 1650. tavaszán már ott tartózkodott, arról hiteles helyi adat tanúskodik.⁴⁾

Mint *László* és *Imre* dolgaiból látjuk, Lugassy Borbálynak e két felnőtt fiában nem sok öröme telhetett; az ő anyai szíve minden gyönyörűségét, testileg és lelkileg oly szépen fejlődő legifjabb fiában, a szülői háztól Nagy-Szombatban isko-

¹⁾ *Decretum II. Anni 1647. LXIV.* »Contra Magnificum Ladislaum Berchény, ob amissum praesidium Damasdiense, coram Dno Palatino juris ordine peremptorie procedatur, Praesidium autem restauretur.« (A t. cz. czíme.)

²⁾ *Gr. Bercsényi Miklós* említi II. Rákóczi Ferencz fejedelemhez 1708. szept. 15-én írott levelében: »Damásd váráért bátyámat *az ország fogatta, s vicéinek* (az alkaptány) *fejít vették*, penig articulariter.« *Thaly*: Archiv. Rákócz. VI. köt. 80. l.)

³⁾ *Ugyanaz*, u. o. V. köt. 394. l.

⁴⁾ L. a pozsonyi káptalan 1651—54-iki jegyzőkönyvét, folio 167, hol Bercsényi Lászlóról úgy van szó, mint a ki 1650. május elején Erdélyben volt.

lázó, 14—15 éves *Miklós* gyermekben lel. Mintha előérzete volt volna az ekkor családfőt képezett özvegynek, hogy családjukat ez a kedvencz gyermek fogja fentartani, s közpályán becsülettel szerzendő érdemeivel a Bercsényi név fényét még magasbra emelni. Ezen, folyvást anyja körében élt fiún kívül Nagy-Szombatban volt ekkor *Erzsébet*, a Szent-Klára-szűz is, a ki édes anyja iránti gyöngéd szeretetből, mióta ez állandólag Szombatban lakott, — szintén az itteni Clarissa-kolostorba tette át magát Pozsonybúl.¹⁾

Most lássunk némi anyagi változásokat, a melyeket a család vagyoni viszonyaira nézve az 1646-ik esztendő hozott, vagy előkészített.

Gr. Pálffy István, mielőtt ősz fejét örök nyugalomra hajtáná, — a mi 1646. május 29-kén következik vala be, — rendezni ohajtá vagyoni ügyeit. Ezért az 1646-iki új évre, az id. Bercsényi Imrének zálogba adott Esztergom-megyei bátorkezii uradalmához tartozó *nagy-bényi* stb. jószágát is visszaváltá emennek örökösaitól. Az ekként Pálffytól visszakapott 4000 forint tőkét Lugassy Borbála nem heverteté, hanem ennek a két idősb fiára tett tetemes kiadásai után fönmaradott nélkülözhető részét, harmadfélezer frtot, tüstént gyümölcsözőleg helyezé el oly más zálogos részjószágokba, a melyeket Pöstyénhez való közelfekvésükénél fogva, többi javaival együtt adminisztrálhatott.

Ugyanis a pozsonyi káptalan 1646. január 22-kén (»feria secunda immediate post dominicam tertiam epiphaneam Anno Dni 1646«) bizonyáglevelet állít ki arról, hogy e napon előttök Nzetes Falussy Miklós, a Migos *gr. Nádasdy Ferencz* Vas vármegyei főispán Beczkó és Csejta váraihoz tartozó uradalmának praefectusa, ura személyében s meghatalmazványával megjelenvén, ennek nevében kötelezőleg vallotta s kijelenté: Miután őt a nevezett gróf úr, bizonyos elkerülhetetlen szükségire fordítandó pénznek keresésével és fölvételével megbízta

---

¹⁾ III. Ferdinándnak a Bercsényi örökösök részére osztályt engedő kir. levelében Erzsébet-Zsuzsánna, mint »Claustri Sancti Monialium ordinis Sanctae Clarae in Civitate Nra *Tjrnaviensis*« említették. (Udv. cancell. levéltár, nro 431. Anni 1646.)

légyen : ő grófja részére, okvetlenül megtérítendő kölcsönképen »a Generosa ac Magnifica Domina Barbara Lughassy, quondam Grosi ac Magci Dni Emerici Bercsényj, Praesidj Nógrádiensis Capitanei Relicta Vidua« fölvett 2667 frtot, tallérpénzül, tallérját 1 frt 50 dénárban számlálván, két esztendőre. Mely két évnek elteltéig, mikoron a kölcsön visszafizettetik, átadott a nevezett özvegy úrnőnek békésen bírni és birtokolni Révfaluban 5, Haluziczban 11 és Csötörtökben 8, összesen tehát 24 név szerint is felsorolt jobbágyot telkestől, nemkülönb a Beczkó városa körfalain kívül levő Vág-vízi uradalmi malomnak, majorháznak és kertnek felét s egyéb tartozandóságokat, ú. m. szántóföldeket stb., a szerint, a mint ezek az urbariumban bővebben beírvák. Úgy, hogy mindezeknek minden néven nevezendő hasznait és jövedelmeit az özvegy úrnő s örökösei a bekövetkezendő kiváltásig háborítatlanul élvezhessék.¹⁾

A másik 1646-ban történt, vagyis még csak előkészített családi ügyet az ezen évi november hó 6-kán Pozsony várában kelt királyi levél ismerteti meg velünk. E levelet III. Ferdinánd idősb Bercsényi Imre özvegyének személyes kihallgatáson előadott kérelmére adá ki, újabb jelét tanusítván ez által kir. kegyelmének az elesett hős családja iránt. Nevezetesen Lugassy Borbála, mint mindegyik gyermekéhez egyaránt jó anya, tekintvén, hogy László és Imre fiai már 29—30 éves férfiak, tehát kétszer oly idősek, mint a még serdülő Miklós: nem tartá méltányosnak, hogy őket a reájok esendő családi örökség kiadására egész Miklósnak nagykorúságáig várakoztassa; hanem megígéré nekik, hogy e gyermeknek és az apáczaleánynak gyámságát, mint anya, magára vállalja, s az apai- és közszerzeményű birtokokban s ingóságokban önkéntesen osztályt ad nekik, ha erre a királyi engedélyt (consensus regius) kinyerheti. Hód-Mező-Vásárhelyt, mint tisztán saját ősi birtokát fentartá továbbra is magának.

A király az özvegy anya e jólelkű szándékának fogantatását, — a bárónét kegyes fogadtatásban részesítvén, készséggel engedményezé, s Aszalay István országbírói ítélmesterre a következő osztoztató parancsot adta ki:

¹⁾ Pozsonyi káptalani levéltár, proth. 1644—47. fol. 146.

»Előadatott a mi Felségünknek Nemzetes és Nagyságos *Lughasy Borbála* úrnő, *néhai Nagyságos Székesi Bercsényi Imre*, Nógrád várunk főkapitánya és tábori ezredesünk meghagyott özvegye nevében és személye szerint, a ki egyszersmind az ő néhai urától és férjétől *Berchény Imrétől* született fiának *Miklós gyermeknek* is (pueri Nicolai) természetes és törvényes gyámja. Hogy a megnevezett előterjesztő úrnőnek, először is és mindenekelőtt az alább előszámlált javakból és birtokjogokból bizonyos részt, leánya, *Bercsényi Zsuzsána* (Erzsébet,) Nagyszombat városunkbeli Szent-Klára-rendű apácza-kolostorban élő zárdaszűz számára kihalítani és elkülöníteni, és azután Nagyságos *Bercsényi Lászlónak és Imrének*, öneki szintén az említett néhai *Berchény Imrétől* mint urától és férjétől született fiainak, az egész és összes *Pöstény, Bánka és Drahóc* birtokokban, nemkülönb a *Galgócz* városában bírt házban vagyis nemesi curiában, a galgóczi határban ültetett bizonyos szőleikben s ugyanott lévő szántóföldekben, — mind Nyitra vármegyében fekvőkben; továbbá Bars vármegye területén bírt egész és összes *Alsó-Pél* és *Árma* birtokokban, s a *marosfalvi, nagy-péli, bessenyei, bajkai, endrédi* és *bisztai* részjóságokban, s e fölött a fentebbi javakhoz kapcsolt minden földek, rétek, erdőkben s bármilyen néven nevezendő tartozmányokban, — azonkívül részint a kérelmező úrnőnek s részint föntnevezett fiainak *Lászlónak és Imrének* kézei közt lévő arany- és ezüstművekben, a föntírt előterjesztő nőnek, mint ezen javak közszerzőjének és — miként előrebocsáttatott — mondott fia *Miklós* gyámjának, előbb említett fiait: *Lászlót, Imrét* és a kiskorú *Miklóst* egyenlő joron illető, de eddig köztük meg nem osztott mindezen javakban, valóságos, tényleges osztályt tenni és adni, s nekik részeit kiadni és általengedni, ellenben saját osztályrészeit, valamint fiáéit, a mondott *Miklós* gyermekéit is kezénél továbbra is megtartani az ország jogai értelmében tehetség és hatalom adassék.«¹⁾

Következik a szokott stylus curiálisban írt osztóztatási

¹⁾ E hosszadalmas, bonyolult mondatszerkezet az udv. cancelláriai régi stylus curiálisnak büszkesége volt. Mi az eredeti latin szerkezetet lehetőleg híven akartuk a fordításban visszaadni, nagyobb hűség s ódon zamat kedvéért. Ennyit a nehézkesség magyarázatául.

parancs; hogy t. i. a megbizott ítélőmester a nevezett osztályos feleknek az illető birtokok színhelyén bizonyos osztozási terminust tűzzön ki, s ott velök megjelenvén, őket annak rendi s módja szerint megosztottassa, kinek-kinek a maga osztályrészét elkülönítve általadja, s a Miklós gyermekét anyja, mint természet szerinti gyámja kezéhez bocsássa, és a megtörtént osztályról országbírói pecsét alatt relatoria-levelet állítson ki a föntírt előterjesztő úrnő részére, jogai s igazainak jövődjé megóvása okáért, — így kívánván ezt a közigazság. Egyébképen ne cselekedjék. A jelen levél visszaadandó a fölmutatónak. Kelt pozsonyi királyi várunkban, az Úr 1646-ik évének mindszent hava 6-ik napján.¹⁾

Az ezen kegyelmes királyi rendeletben engedményezett osztály azonban, mint látni fogjuk, csak néhány évvel később fogantatosítottatott. Alkalmassint Bercsényi Lászlónak az 1647-iki országgyűlés végzése erejéből következett pörbe fogatása és fogása miatt haladt el.

Az özvegynek különben sok baja volt a hatalmas érsek-újvári főkapitány: *gr. Forgách Ádám*mal, a ki mindúntalan megújítá kísérleteit, — hol közvetlenül, hol a kir. kamara útján, hogy a szemeiben nagy szálkát képező póstyéni birtokot Galgóczhoz visszaválthassa. Ezért a kétségtelen jogaik tudatában szívósan ellenálló Bercsényi-örökösöket annyira zaklatá, — hogy Lugassy Borbála, az őt és gyermekeit igaz jogaik élvezetéből erővel kitérni akaró főúr ellen, 1648 tavaszán elvégre, keserűen panaszkodó folyamodvánnyal régi kegyes főpártfogójához, a királyhoz volt kénytelen fordulni. És Ferdinánd halás érzülete Bercsényi Imre szorongatott özvegye és árvái iránt ezúttal sem tagadá meg magát. 1648 május 12-kén a prágai várból a következő tartalmú királyi leirat ment Forgáchhoz:

Mindenekelőtt előre bocsátja az uralkodó, hogy néhány Nagyságos *Bercsenij Imre* özvegyének Nemzetes és Nagyságos *Lugassy Borbála* úrnőnek és gyermekeinek panaszos (*quaerulosae*) előterjesztéséből s kérelméből érti, hogy a címzett (t. i. *Forgách Ádám gr.*) azon összeget, a melyért az egész Póstyén

¹⁾ Eredeti fogalmazat a magy. kir. udv. cancellária levéltárában, sub nro 431. Anni 1646.

városa, némely más jószágokkal együtt, az inscriptionális-levéiben foglalt bizonyos föltételek mellett, említett néhai Berchíni-nek zálogos birtokúl adatott volt, már azelőtt is le akarta és most is le akarja tenni a magy. udv. kamaránál, s azt letévén, a jószágot a Bercsény-örökösöktől elragadni, (auferre). »Mint-hogy pedig a nevezett javakhoz az özvegynek és a Berchény-örökösöknek, állításuk szerint igaz joguk vagyon: azon könyörögtek mi Fölségünk előtt, hogy fogjuk pártjukat és tenéked komolyan parancsoljuk meg, (sibi hac in parte gratiosum provideri, tibi que serio mandari), hogy az említett özvegy és örökösök ellen önhatalmúl (propria autoritate) semmit elkövetni ne merészkedjél. Kiknek alázatos esedezéseit meghallgatván: mivel ama javak visszaváltásának ideje még le nem járt (si quidem tempus redemptionis illorum bonorum necdum effluisset,) Hűségedet ezennel kegyelmesen megintjük, parancsolván, hogy a nevezetteket azon birtokokban ne háborgasd; hanem, ha valamit akarnál, azt a régi jogszokás szerint, a kamara útján tedd s tartozol tenni. Másként, mivel ama javak békés birtoklására nézve a mi kincstári jogügyészségünk szavatosságot vállalt irányukban, — *mi az ő jogaik védelmétől nem tartózkodhatunk,*« (defensionis iurium ipsorum Nos deesse non posse). Kelt, stb.¹⁾

Ferdinánd e kir. levele által valójában igen nemesen és erélyesen oltalmazza vala a gyámoltalan özvegyet és részben még kiskorú árvákat, a hatalmas nagyúr erőszakos foglalási, fosztogatási vágya ellen. Ugyanekkor a magy. udv. kamarához is leiratot intézett, a melyben tudatja, hogy özvegy Bercsényi Imréné és gyermekei folyamodványa tárgyában adott véleményes fölterjesztésöket kegyelemmel vette. »Jól emlékezünk azonban — folytatja, — hogy Mi a szóban forgó Pöstyén városát ama javakkal együtt, néhai Bercsény Imrénének bizonyos összeg pénzért még 1639. február 26-kán *tíz évig visszaválthatatlanúl inscribáltuk volt,*²⁾ és Tek. Ngos gr. Forgách Adám hí-

¹⁾ Eredeti fogalmazat *ugyanott*. Nro 183. Anni 1648.

²⁾ »Recordamur quidem clementer Nos dictum Oppidum Pöstyén unacum illis bonis adhuc Anno 1639. die vero 26. Mensis Februarij prae-fato olim Emerico Bercsény in certa summa pecuniae ad decem annos irredemptibiliter inscripsisse,« etc.

vünknek ugyanazon év augusztus 12-kén Galgócz váráról adott donatióinkban azt a várost és azon birtokokat világosan kivettük«, (per expressum excepta). Miután tehát e kiváltási határidő, melyre nézve a Bercsényi-örökösöknek kincstári ügyészségünk szavatosságot vállalt, még le nem telt: fiscusunk őket annak lejártáig védeni tartozik; letelvén pedig a tizedik év, szabad léssen gr. Forgáchnak Pöstyént és tartozékait mind kiváltani, mind pedig a galgóczi uradalomba visszakebelezni. A minthogy ezt neki meg is írtuk, és azt akarjuk, hogy ti is ezen parancsolatunkhoz alkalmazkodjatok. Datum in Arce Nra Regia Pragensi, die 12. Maÿ 1648.¹⁾

Ferdinánd királyt tehát a Bercsényi-család iránti hálájában és őszintén érzett szíves jóakarátában sem a hatalmas — bár különben általa igen kedvelt — gr. Forgách Ádám befolyása, sem pedig az udv. kamarának, mint e fejedelmi válaszból következtethető, a Bercsényi-örökösökre nézve kedvezőtlen véleményes fölterjesztése nem ingathatta meg. Maradt a jog és méltányosság útján.

A következő 1649-ik évben az a változás történt a Bercsényi-család életében, hogy a nagyreményű *Miklós*, a szellemileg s testileg egyaránt kitűnően fejlődő 16 éves ifjú, a nagyszombati főiskolát immár befejezván, a világi tudományokban való magasabb képzés és világlátás céljából, az 1649—50-iki tanévre a *bécsi egyetem* látogatójává lőn.²⁾ 1649. ősszel tehát,

¹⁾ *Eredeti fogalmazat* ugyanott, nro 184. Anni 1648. Előfordúlnak még a *b. Bercsényi-örökösök*, mint a birtokháborgató *gr. Forgách Ádám* ellen pörlekedők, avagy vele egyes sérelmek orvoslására nézve szerződők, a *nyitrai káptalannak* ezen évekbeli prothocollumaiban is; ú. m. proth. nro 72. fol. 12; proth. 73. fol. 235. és (1653-ban) proth. 77. fol. 411.

²⁾ Rezenÿ György lekéri apát, Baróthy Ferencz titeli prépost, mindketten pozsonyi kanonokok, továbbá Branik György, a magy. kir. kamara regisztrátora, 1652. feria tertia proxima post Dominicam vigesimam Smae et Indiv. Trinitatis, Bercsényi Imre expositiójára hitők szerint vallják a pozsonyi káptalan előtt: »Qualiter his superioribus temporibus, utpote feria 2-da proxima post Dominicam Jubilate Anni 1650. praeteriti (tehát *május 9-kén*) praefatus Magcus Dnus *Emericus Berczénÿ* suo ac fratrum suorum uterinorum et carnalium, utpote *Ladislai et Nicolai* simile *Berczénÿ*, quorum unus in Transylvania, alter vero *Viennae in studijs eorum tempore dicebat fuisse*, nominibus . . .« etc. (*Pozsonyi káptalani orsz. levéltár*, 1651—54-iki proth. folio 167.)

a szeretett fiú távoztával, a nagy-szombati kis családi kör felbomlott; Erzsébet visszahelyezteté magát a pozsonyi főkolostorba, s az özvegy anya, — kit szárnyra kelt fiai már mind elhagynak, — maga is e kolostorban fogadott szállást, hogy legalább angyalszelidségű leányával lakhassék egy földél alatt.¹⁾

Ide, a Margitszigeti Klára-szűzek pozsonyi zárdájába látogatott be olykor-olykor édesanyjához a nyughatatlan vérű *Imre*, a ki az érsek-újvári szoros rendtartó katonáskodást és a Barsmegyei szétszórt birtokokon való fáradságos gazdálkodást megúnván, életének gyökeres változását kívánta; nevezetesen ő is Erdélybe, II. Rákóczi György fejedelem zajos vígságokkal telt udvarába vágyott, László bátyja után. E végből folyvást ostromolta az özvegy bárónét: bocsásson rendelkezésére valami tetemesebb pénzüsszeget — atyai örökségébe betudandót, — hogy azzal ő partiumbeli és erdélyi ősi jószágait, vagy legalább azok egy részét a zálogbirtokosoktól visszaválthassa, s mint erdélyi földesúr, ott magának családi fészket alapíthasson, új életet kezdjen. Melyik anya nem teljesített volna ily kérést? kivált oly fiúnak, kitől csak így remélhetett — talán — csöndesb természetű életpályára térést, meghiggadást! Lugassy Borbála tehát irt e czélből távol levő fiainak: Lászlónak és Miklósnek, közlé velök a felosztandó apai ingó-értékek jegyzékét s az Imrének a közös örökségből előlegezendő nagyobb összeg biztosítására szolgáló családi szerződés tervét, — és miután a fiúk 1650. tavaszán mindezekbe testvéries beleegyezéseket nyilvánították: az özvegy és Imre fia, 1650. május 9-kén, az előbbinek lakására, úgymiut a pozsonyi Clarissa-zárdaszűzek kolostorának egyik bérben tartott lakosztályába, meghívták a pozsonyi káptalan két hites tagját, mint hivatalos személyeket, a kiknek jelenlétében aztán a következő osztály ment végbe:²⁾

1) 1650. május 9-kén, az ingóságok osztályakor, már e kolostor mondatik az özvegy »rendes szállásának«, hol a felosztott családi ingó értékek is őriztettek. (*L. alább.*)

2) »Nos infrascripti, damus pro memoria. Quod nos ad regquisitionem Grosae ac Magcae Dnae *Barbarae Lugassy*, Magci quondam Dni *Emerici Berchénj* Relictae Viduae, et alterius Dni *Emerici Berchénj*, Filij ejusdem, in et ad claustrum Virginum Monialium Posoniensium, *Hospitium videlicet ejusdem Dominae solitum* devenerimus, ubi ultro et citro ad

Mindenekelőtt a néhai b. Bercsényi Imre után maradt némely ingóságok (ú. m. ezüstös-aranyos paripaszerszámok, fegyverek, asztali ezüstkészletek, kupák, korsók, medenczék, diszruhák és ezekre való ékszerek) különítették el három, illetőleg négy részre. Első volt a kardok és lószerszámok csoportja, mely kizárólag a fiúkat illette. Ebből az osztálylevél szavai szerint:

1. »Berchény *László* Uramnak jutott sliffeles fék-agy. Item, egy szakadozott kereszt-kantár, öt boglár vagyon benne. Item, egy általtördelt török faragással szügyelő.«

2. »Berchény *Imrénék* jutott egy ezüstes-aranyos szügyelő fékestül, és két ezüst, aranyos kard.

3. »Berchény *Miklós*nak jutott egy általtördelt — orozatjával együtt és szügyelével — fékagy.« Más semmi.

Látszik, hogy az elesett hősnek fegyverei, csótárai, katona szerszámjai legnagyobb részt ott vesztenek vala magával Csehországban, s fiai osztaléka helyett svéd katonák zsákmányává lőnek; vagy pedig az özvegy már előbb kiosztott belőlök a fiúk közt.

Az *anya* ezen első csoportból önként semmi részt sem vőn magának; hanem a 16—16 márka súly szerint négy egyenlő részre osztott asztali ezüstkészletekből visszatartott egy részt saját használatára; vagyis, az osztálylevél szavai szerint, ezekből 1. »Berchény *Asszon*nak jutott egy ezüstpalaczk, török ezüstkalán 8. Item, virágos kupa fedelestül. Item, egy ezüstös hivelő török bicsak. Item, két ezüst-sótartó és 11 ezüst apró gomb és három gyümölcsös ezüst-tál.«

2. »Berchény *László*nak jutott két, fedeles, kívül-belül aranyos, virágos kupa, egy ezüst-gyertyatartó és három gyümölcsös ezüst-tál.«

3. »Berchény *Imrénék* jutott egy aranyos mosdó-medencze, korsóstül. Item, egy aranyos oroslán, és három gyümölcsös ezüst-tál.«

4. »Berchény *Miklós*nak jutott mosdó-medencze korsóstül,

invicem cum Partibus consultando, tandem hae subsequentes res productae fuerant in divisionem paternarum supellectilium pronunc specificatarum.« (A pozsonyi káptalan kiküldött tagjai által kiállított osztálylevél bevezetése, 1650. május 9-kén. *Pozsonyi kápt. orsz. Utára.* 1650—51. évi proth. folio 131.)

és pohár, harang és egy csengetű, egy ezüst-gyartyatartó. Item, három gyümölcsös tál, ezüstenes.«

Egészenben, mind a négy osztozó félnek külön-külön 16 márka súlynyi ezüstmív, egyaránt.

Végre a díszruhákból az özvegyé lőn egy skárlát-mente, egy viseltes fekete terczenell-ruha. »Item, egy mente, veres-skarlát, viselt, nyusztlábbal béllett. Item, egy ó köpenyeg, gránát, szederjes kamukával béllett.«

2. »Berchény *Lászlónak* jutott egy nyári veres skarlát-mente, skóffiom-gombokkal. Item, hiúzmálylyal béllett mente, veres selyemposztóbúl.«

3. »Berchény *Imrének* jutott egy veres galléros skarlát-suba, hiúzzal béllett. Item egy veres bárson dolmán.«

4. »Berchény *Miklósna*k jutott egy szederjes mente, hiúzzal béllett. Item, egy nyári mente, vállba vágott, szederjes, skóffiom-gombokkal.«¹⁾

Történt ezen ingósági osztály 1650. május 9-kén. Még ugyanez nap kivett magának a közös apai örökségből, anyjától és testvéreitől Bercsényi Imre készpénzben 7000 s gabonában 1000 magyar forintot; melyhez tudva a már azelőtt (»antehac«) ugyan általa fölvelt 2500 és a még jövő 1651. évi Szent-Márton napkor anyjától fölveendő 2000 forintot: mindössze 12,500 magyar frtnyi tekintélyes összeget szedett föl atyai örökéből. E sommáról azután azonnal a következő tartalmú családi szerződészerű kötlevel iktattatott be a pozsonyi káptalan jegyzőkönyvébe:

»Az egymás között való istenes atyafiúi szeretetnek állandó s csendes nyugalomára nézve az Tek. Ngos Lugasi Borbála, az néhai Tek Ngos Székesi Berczénj Imre Uram meghagyott özvegye, nekünk Asszonyunk-Anyánk, s Ngos Székesi Berczénj László, Imre és Miklós közt levő némi-némő atyafiúságos contractusok, az Nemes Pozsonyi Cáptolomban adandó végezésnek continentiája szerént, az mely következik atyafiúi szabadakarattól így:

Hogy mivel én Székesi Berczényi Imre, némi-némő atyafiúságos tekintetekre nézve, és az feljúl megnevezett atyafiaknak,

¹⁾ Pozsonyi káptalani orsz. levéltár, proth. 1650—51. fol 131.

az minthogy Tek. Ngos Lugasi Borbála Asszonnak, nekünk Asszonyunknak-Anyánknak és successorinak javára, némi-némő, *östül maradt erdélyi és partiumbéli külemb-külömb helyeken lévő zálogos atyai és anyai ősjóságoknak kiváltására* az 1650. esztendőben május havának 9. napján bizonyos capitalis summát, de et pro jure atyai és aquisitumbeli és ősi osztályképen is engemet illető résznek summáját vettem fel az Tek. és Ngos Lugasi Borbála Asszontúl, Asszonyunktúl-Anyánktúl, Ngos Berczéni Lászlótúl, Bátyánktúl, Ngos Berczéni Miklós Öcsénktúl, atyafiságosan végezvén ő Ngával s ő Kglmekkel, — egymás közt alkudtunk ily conditiók alatt,« hogy én Bercsényi Imre, mindaddig, valameddig azon felvett capitalis summát, mely térszen 12,500 frtot, Asszonyom-Anyámnak, Bátyámnak és Öcsémnek le nem tenném, le nem tehetném, vagy letenni nem akaróm: tehát az atyai jóságokból osztályrészt magamnak se törvény útján, se azon kívül ne követelhessek, sőt ha időjártával ezen mostani bevallásom ellen zúgolódván, azt fölbontani akaróm: e feljülírt summának büntetésében marasztaltassam el. De ha viszont Anyámat és nevezett Fitestvéreimet a feljülírt összeg fölvételéről valamikor meginténém: ők is tartozzanak azt tőlem minden vonakodás, perpatvar nélkül fölvenni és engemet az osztályban részesnek recognoscálni, mindennemő obligatoriámnak cassálásával; ellenkező esetben ő Nga s ő Kglmek is hasonló vinculumban marasztaltatván el. Továbbá, ha mit időközben valamelyik testvér szerez, gyarapodik: azon keresményét, mint tulajdonát, szabadon bírhasssa és hagyhasssa, s »az realis divisiókor se tartozzék közrebocsátani.« A mit Anyánk *eddig* szerzett: az, »az fiakat egyaránt illesse; ha mit peniglen *ezután* aquirálna avagy keresne: az olyan keresményihez én Székesi Bercsényi Imre jussomat ne mondhassem, az mint az több atyafiak is az én keresményemben semmi jusokat ne tarthassák.« Saját keresmény alatt pedig nem szabad azt érteni, hogy valaki atyai, ősi jóságot »elidegenítvén, vesztegetvén, csereberélvén,« a helyett más jóságot szerez, vagy inkább csak változtat; az ilyen cserét, forgatást, vagy annak summáját senki maga keresményének ne mondhasssa mindaddig, »valameddig az atyafiak követeléseit el nem igazítja.« Eligazítván pedig, azon feljül kiki a maga keresményével szabad legyen. —

»Az mi peniglen az mostani ösjószágokat illeti, az melyeknek kiváltására részbeli jussomat az Asszonytól ő Ngától s az feljül megnevezett Atyafaktól felvettem, mivelhogy azokat idegen kézből, nem kis költséggel kellett kiváltanom :« tehát »avval, hogy ösjószág,« azokat se ő Nga, se ő Kglmek tőlem különbben ne követelhessék, hanemha a reájok fordított költségeimet, documentumim s nyilvánvaló jegyzéseim szerint nekem megtérítik, és úgy kiki jussát praetendálhassa. — Ezen végezések ellen pedig se az Asszony ő Nga, se mi testvérek, se egyikünk, se másunkunk ne contradicálhasson, »se itt pozsonyi vagy esztergomi, szepesi, nyitrai, vagy erdéli káptalanokban, soha, sohult,« — a fentebbi vinculum alatt. — Következik a Bercsényi Imre által fölvet (illetőleg fölveendő) 7000, + 1000, + 2500, + 2000, =12.500 magyar frt specificatiója, mely utóbbi 2000 frtnak 1651. évi Szent-Márton napra okvetetlenül való letételét édesanyja, 200 körmőczi arany bírság alatt kötelezi neki. De viszont ő, Imre is 200 aranyban marasztaltassék el, ha e 2000 forintnak a most említett határnap előtti letételéért zaklatná anyját. Végre 200 arany bírság terhe alatt arra is kötelezi magát Bercsényi Imre, »hogy ante depositionem praescriptae capitalis summae, az vásárhelyi jobbágyokat és Pöstýnhez és másutt való jobbágyokat is semmiben nem fogja molestálni.« Mind-ezeket a szokásos káptalani hitelesítő záradék rekeszti be. — Datum feria 2-da immediate post Dominica Jubilate, (május 9.) Anno Dni 1650.¹⁾

Ez noha atyafiságos intentiójú, de minden jogi formáknak is teljesen megfelelő, minden részről erősen kötött szerződés vala; azonban a családtagoknak a nyughatatlan természetű, változékony kedélyű, szilaj vérű *Imrével* volt dolguk, — így kelle tehát tenniök; és mégis — mint alább látni fogjuk, — a testvérek ezáltal sem vehették elejét minden kellemetlenségnek.

Ugyanez nap beiktattatott a káptalan jegyzőkönyvébe b. Bercsényi Imre külön nyugtatványa is, melyben hitelesen vallja és megismeri, hogy »*mansioni suae commodiori in superioribus Transsylvaniae, Regni Hungariae Partibus fendae,*

¹⁾ Pozsonyi káptalani levéltár, proth. 1650—51, folio 132—135.

matura animi deliberatione prospicere satagens,« édes anyjától Tek. és Ngos Lugassi Borbálától ezúttal készpénzül 7000, gabonául 1000, s azelőtt 2500 magy. frtot fölvelt legyen, 2000 frtot pedig 1651. Sz. Márton napkor fog kapni; mely 12,500 frtról megnevezett anyját és annak mindkét ágon lévő örököszeit, legatáriussait ezennel a káptalan előtt nyugtatja. Datum feria 2-da, — úgy, mint fölebb.¹⁾

A hevesvérű ifjú tehát — ki apjától, mint mondók, csak a kalandvágyat és hirtelen föllobbanó természetet öröklé, annak kitűnő tulajdonai nélkül, — mint ezen okmányok eléggé mutatják, készült a családi körből végkép kiválni, és mivel Ferdinánd ország részében már oly sokakkal kellemetlen összeütközésbe jött: ennek uralmát az erdélyi fejedelemével cserélni föl. Úgy látszik, mindenekelőtt a *Tholdy-örökségféle* ősi javak, nevezetesen a bihari *Nagyfalu* visszaváltására s családi fészékének ott megalapítására törekedék. Legalább ezen igyekezetére vall azon körülmény, hogy az aviticum visszaváltása mellett, még más Tholdy-örökösöktől is váltott magához zálogjogon nagyfalvi jószágrészeket. Így pl. már az osztály előtt két nappal, 1650. május 7-kén, személyesen megjelenvén Bercsényi Imre Panasz b. Pázmány Miklóssal, az elhúnyt nagynevű bíbornok-érsek unokaöccsével — egyébként veszprémi főkapitánnyal — a pozsonyi káptalan előtt, ott Pázmány hitetesen bevallá és jegyzőkönyvbe iktattatja vala, hogy ő, bizonyos szükségétől kényszerítettve, Bihar-megyei *Nagyfaluban* birt tíz, most pusztá jobbágytelkét minden járandóságaival és hasznaival egyetemben, száz magy. frtért zálogba adta legyen Ngos Bercsényi Imrének és örökösének, a zálogösszeg időhátárhoz nem kötött megtérítéseig. A békés birtokjog iránt szavatol.²⁾

Hogy azonban Nagyfalunak és a többi *bihari* ősi jószágrészeknek birtokba vétele mellett az özvegy és fia Imre egyszersmind az *aradi* és *zarándi* elzálogosított faluk és javak visszaváltásával is komolyan foglalkozott: két körülmény ta-

¹⁾ Ugyanott, folio 67.

²⁾ »Fassio Magci Dni Nicolai Pázmány de Panasz, Magco Dno Emerico Berchény facta. Datum Sabbatho proximo ante Dnicam Jubilate, A. Dni 1650. *Pozsonyi káptalani orsz. levéltár.* Proth. 1650—51. folio 65.

núsítja. Egyik az, hogy néhai id. b. Bercsényi Imrének a kolozsvári Bornemiszáékkal ez utóbbi birtokok elzálogosítására nézve még 1630-ban kötött s általunk az említett év történeténél ismertetett szerződő levelét a pozsonyi káptalan előtt 1650. május 3-kán eredetiben felmutatván, azt átíratni s jogaik és iga-
zaik további igazolásául maguknak hiteles alakban kiadatni kérték. A mi meg is történt. ¹⁾

Másik bizonyság pedig az, hogy e zálogkiváltási ügy végett Bornemisza Ferenczet már föl is hívták volt Pozsonyba.

Ugyanis szintén a pozsonyi káptalan hitelesen bizonyítja, hogy 1650. május 11-kén, — tehát az osztály megtörténte és a 8000 frtnak átvétele után már harmadnapon, b. Bercsényi Imre Bornemisza Ferenczczel személyesen megjelent a káptalan előtt s ott ez utóbbinak hivatalosan kijelenté, hogy a néhai édes atya által neki és nővérenek elzálogosított ősi jószágokat ki akarja váltani; nyilatkozzék tehát Bornemisza: hajlandó-e azokat kézhez bocsátani? és ha mi jogos követelése volnának: adja elő documentaliter, — ő, Bercsényi, kész ezeknek kielégítésére. Mire Bornemisza Ferencz úgy a saját, mint nővére Bornemisza Kata asszony, özv. Bálintffy Kristófné nevében is, szintén kötelezőleg biztosította a Bercsényi-árvákat, név szerint Lászlót, Imrét, Miklóst és az özvegyet Lugassy Borbálát, hogy »depositis deponendis« ők azon zálogban bírt jószágokat, igenis, készek kezökből kibocsátani minden perpatvar nélkül. — Melynek bizonyosságára a káptalan Bercsényi Imrének kiadta jelen hiteles assecuratoria-levelét. ²⁾

Ekként ez az ügy rendben lévén, s a Sólymos vidéki és zarándi jószágok 8000 frtnyi zálogösszegét az özvegy anya által Imrének május 9-kén készpénzül, egy nyolczad részben gabonául átadott ugyanennyi somma épen földözvén, — a kiváltás kétségtelenül végbe is ment, minden további huzavoná s baj nélkül. Így tehát a szabad szárnyára kelt ifjú Bercsényi Imre,

¹⁾ L. *ugyanott*, folio 134. (Datum ipso die festo Inventionis S. Crucis A. Dni 1650.)

²⁾ »Testimoniales super redemptione certorum bonorum in Partibus Transylvaniae,« etc. (Datum feria 4-ta post Dominicam Jubilate, A. Dni 1650.) *Pozsonyi kápt. orsz. Udár.* Proth. 1650—51. folio 133.

a ki a kezei alatt volt barsi birtokokból instructiót s azok jövedelmeiből megfelelő készpénzt is vihet vala magával, — 1650. nyarán mint tekintélyes ősi jószágok ura jelenhetett meg Erdélyben s mutathatta be magát a gyula-fejérvári udvarnál. Kétségkívül így is történt: mert Magyarországon vele többé nem, — sőt az anyja halála utáni időkig még neve emlékezetével sem találkozunk.

Családi levéltár hiányában, Miklós felnövekedtéig és történelmi szereplése megkezdéséig, a Bercsényi-fiókról jóformán csak jószágos és jogügyeket tárgyazó káptalani és udv. cancelláriai iratokból nyerhetünk némi értesülést. — Az 1650-ik év őszén a szakolczai cúria miatt ezen szab. kir. várossal gyűlt meg a bajuk néhai Bercsényi Imre örököseinek. Lugassy Barbála ekkor már csak legifjabb fiával Miklóskával jelenhetett meg személyesen november 11-kén a pozsonyi káptalan előtt, a hol — távol lévő két idősb fia nevében is — a következő óvást emelé: Immár rég múlt időkben elhunyt Pélý Istvánnak összes javai magvszakadás folytán a kir. koronára szállván, azok úgy nádori, mint utóbb királyi adományozás erejével is néhai b. Berchényi Imrének és örököseinek adományoztattak. Mely általuk impetrált javakhoz tartozik a Szakolcza sz. kir. városában lévő ház is. Midőn ennek birtokába beiktattattak: Szakolcza város polgárai ellentmondást jelentének be, — mire általuk, állítólagos jogaik igazolására, a kir. fiscus elé megidézettek. E helyett azonban az érintett polgárok jónak látták más módhoz folyamodni, s az evocatoriával és óvástételükkel mitsem törődve: azon házat néhai Kálnay Albert leányától Annától, ¹⁾ ennek meghatalmazottja Apponyi Gáspár ²⁾ közvetítésével legközelebb 440 frtért megvették, előadók jogainak nagy sérelmével. Mely jogtalan házvétel ellen tehát ők, t. i. a Bercsényi-örökösök, a káptalan előtt ezennel ünnepélyesen tiltakoznak. ³⁾

Özv. Bercsényiné és fia Miklós, ezen óvástétel mellett, — magokat a kérdéses ház birtokába visszahelyezendők, —

¹⁾ Pélý-rokonság.

²⁾ Kálnay-rokonság.

³⁾ »Protestatio Dnae Barbarae Lugassi et Filij ipsius Nicolai Berchény.« (Datum in die festo S. Martini Eppi et Confessoris A. Dni 1650.) *Pozsonyi kápt. orsz. ltár. Proth. 1650—51. folio 198.*

egszersmind a kir. táblánál bepörölték s a királynál is bepanaszolták Szakolcza városát. És III. Ferdinánd, azon buzgó pártfogásától viseltetvén, a melylyel az ügyéért vérét kiontott hős Bercsényi Imre maradékait gyámolítani meg nem szűnik vala, csakhamar, már 1650. november 26-kán ily tartalmú kir. rendeletet bocsátott Szakolcza városára: Nemzetes és Nagyságos Lugassy Borbála úrnő, néhai Nagyságos Berchény Imre, egykori nógrádi főkapitányunk és ezredesünk özvegye által és nevében a Mi Főlségünk elé terjesztetett, hogy ámbátor Mi nem oly régen, úgymint a folyó év aug. 17-kén kelt bizonyos parancslevelünkkel tinektek szorosán meghagytuk, hogy ama várostok területén lévő ház és összes tartozandóságai ügyébe, — mely házat Mi néhai Nemes Pély István magvszakadása folytán, említett néhai Berchény Imrének és maradékainak örök joggal és visszavonhatatlanul adományoztunk légyen, — Nemes Apponyi Gáspár instantiájára magatokat mindaddig avatni semmiképen ne merészeljétek, míg csak a beiktatáskor kijelentett tiltakozástok kir. ítélőtáblánk előtt el nem dől, és ezen ítélettől várni tartoztatok; mindazonáltal ti, nem tudatik mily oktúl viseltetvén? ezen parancsolatunkra, kötelességtek műlasztásával nemcsak hogy nem is válaszoltatok, hanem nevezett Apponyi Gáspárral azon Pély-féle házra nézve egész községtek nevében bizonyos szerződésre léptetek, súlyos kárával a panaszt-tevőnek és nyilvánvaló kisebbségére a Mi idézett parancsolatunknak. Azért ezennel szigorúan meghagyjuk és megparancsoljuk, hogy ilyenén, ország törvényébe ütköző eljárásoknak és szerződéskötéseknek teljességgel békét hagyjatok és ezen ügy eldöntését említett kir. táblánk ítéletétől tartoztatok mindenekben bevárni. Secus non facturi, etc. Datum in Civitate Nra Vienna, Austriae, die 26. 9-bris A. 1650. ¹⁾)

Ezen erélyes kir. leirat, úgy látszik, hatott: mert az ügy többé nem fordul elő, s Szakolcza városa alkalmasint a Bercsényi-örökösöktől volt kénytelen ama házat és tartozékait megszerezni. Ők szívesen eladták, mert nem volt kezökre.

¹⁾ Magy. kir. udv. cancelláriai ltár. Nro 315. Anni 1650. *Eredeti fogalmazat.*

VII. FEJEZET.

*B. Bercsényi László, Imre, Erzsébet és Miklós testvérek,
1650—1660.*

Az 1651-ik évről teljességgel semmi adat nem maradt fenn a Bercsényi-család tagjairól. A következő 1652-ik év első felében a hű nő és tiszteletreméltó gondos anyja: *Lugassy Borbála* — bizonyára pozsonyi lakásán, — övéinek nagy fájdalomára, jobblétre szenderült.¹⁾ A családi értéket dúsgazdag hozománynyal (hód-mező-vásárhelyi és sólymosi uradalmak) emelő, férje változatos sorsát híven megosztó s gyermekei jólétéért, jövőre boldogulásukért mindent áldozni kész, derék, jeles és korában nagy műveltséggel bíró ezen úrnő egyike volt a Bercsényi-család legkitűnőbb hölgy-tagjainak, kinek a család történetében mindenkor díszes hely jutand.

---

¹⁾ Özv. Bercsényi Imréné elhalálozási idejét közelebb meghatározni adatok hiányában nem tudjuk. A pozsonyi káptalannak 1652. oct. 8. és 23-kán kelt kiadványaiban már *néhainak* (*»olim«* és *»condam«*) mondatik. Sőt László és Miklós 1652. július 23-iki tiltakozó-leveléből bizonyos, hogy anyjuk már ekkor sem volt életben: mert Imre az *»apai és anyai örökségü«* közös jószágokról az özvegy életében semmiképp sem disponálhatott volna. — 1883-ban a pústyéni fürdő-szigettel szemközt, a Vág-balparti hegyoldalban, a Bánka falu felé vivő út szélesbítésekor régi épület alapfalaira bukkantak, melyeknek egyik sarkkövét egy 75 cm. magas, 45 cm. széles és 20 cm. vastag, finom szemcsés, világos homokkőből faragott tábla képezé, rajta a Bercsényiek pústyéni birtoklására emlékeztető ezen felirat: *»Salvator mundi miserere nostri, Sancta Maria Patrona Hungariae ora pro nobis Ladislao, Emerico et Nicolao Berczeni. Anno 1652.«* Tehát csak a három fiú; anyjokról már ezen 1652-iki táblán sincs emlékezet. (A kő jelenleg a pústyéni szolgabírói hivatalban letéve, a Nemzeti Múzeum részére följajánltatott.)

A hű anya legifjabb s méltán legkedveltebb gyermeke *Miklós*, — ki a bécsi egyetemen tanulmányait épen befejezé, — a hazai törvények értelmében ekkor már szintén teljeskorú, 18—19 éves volt. Az édes anyjok temetésére Pozsonyba összegyűlt fiúk végleges osztályának tehát, úgy apai, mint anyai vagyonban, mi sem állt útjában. Azonban mielőtt ez közöttük végbemehetett volna: a házsártos természetű *Imrével*, a ki apai örökéből, mint tudjuk, tizenharmadfél ezer forint értéket már két évvel azelőtt kikapott, egy kissé meggyűlt a bajuk. Imre ugyanis — alig helyezték örök nyugalomra 1652. május vagy június havában — anyjok meghidegült tetemeit, — már azon volt, hogy Magyarországon fekvő összes, még osztatlan jószágokat s birtokjogait, legalább az őt illető harmadrészben eladogassa, zálogba vesse, egy szóval: elidegenítse, mitsem törődvén testvéreinek az 1650. május 9-iki családi szerződésben biztosított jogaival és igényeivel. Imre úrfi, úgy látszik, nagy fénynyel élt az erdélyi fejedelmi udvarban, hát pénz kellett neki, — s ő csak a partiumbéli birtokokkal törődött.

Az egymással példás szeretetben s jó egyetértésben élő idősb és ifjabb fivér: *László* és *Miklós*, Imréhez intézett testvéries kéréseik, intéseik mitsem használván, családi javaik sértetlen megóvása céljából elvégre is kénytelenek valának *Imre* jogtalan eljárása ellen a pozsonyi káptalan előtt ünnepélyes óvást emelni; — és ez az *egyetlen* nyilvános actus, melylyel valaha a Bercsényi-család tagjai egymás ellen fölléptek. E hiteles helyi tiltakozás 1652. július 23-kán ment végbe. Mely napon is — mint a pozsonyi káptalan bizonyágleveléből olvassuk, — Tek. és Ngos Székesi Berczény László és Miklós urak a nevezett káptalan előtt személyesen megjelenvén, ünnepélyes tiltakozásukat vétették jegyzőkönyvbe, ekképen: Minekutána az óvást tévő urak mostanában («non ita pridem») bizonyosan értették, hogy Tek. és Ngos Berczény Imre úr, az ő vér szerinti testvér-atyjokfia, *Pozsony*, *Nyitra*, *Bars*, *Csanád* és más vármegyékben fekvő, atyai és anyai ősi jogon bírt bizonyos javaikat és birtok-jogait («certa quaedam Bona et jura possessionaria sua, paterno et materno avitica, in Posonien., Nitrien., Barsien., Chanádien. alijsque Cottibus existentia, sita,») az ezen káptalan előtt 1650. május 9-kén közöttük kötött és hi-

telesen kiadott szerződés ellenére, eladni, elzálogosítani vagy elidegeníteni törekszik, (»vendere, impignorare aut abalienari«) a föntnevezett tiltakozóknak nagy és nyilvánvaló megkárosításával, sérelmével; — ezennel ünnepélyes óvást emelnek tehát és nyilván tiltakoznak említett javaiknak és birtokjogaiknak nevezett testvérök által leendő mindennemű eladása, elzálogosítása, szóval bárminő elidegenítése ellen, valamint a metalán venni szándékozóknak pénzletételei, e pénzek fölvétele és a vevőknek ama jószágokba való beiktatása ellen, királyi és nádori adománylevelekben gyökerező jogaik értelmében. Mely solemnis contradictióról adtuk ki ezen bizonyáglevelünket. ¹⁾

E tiltakozás ellenében Bercsényi Imre is igyekezett a maga eljárásának legalább némi törvényes alapját feltüntetni. Nevezetesen azt akará constataálni, hogy a néhai édes anyjától (»Grosa ac Magca olim Dna Barbara Lugassi, Matre«) kapott 12,500 frt nem ennek saját értéke vagy szerzeménye: hanem apai ősi vagyon volt, és így öneki, Bercsényi Imrének, oly örökségét képezi, melyet tisztába hozni fivéreivel nem tartozik, sőt azon fölül való örökségéhez bátran nyúlhat. (A mi azonban az 1650. május 9-iki szerződés szövegével ellenkezik.) E célzatának elérésére Branik György kir. kamarai registratort mint tanút a pozsonyi káptalan elé idéztetvén, Branik ott 1652. octóber 8-kán Bercsényi Imre requisitiójára hiteles bevallást tón. Úgymint vallotta, hogy midőn ő egy ízben (mikor? nem határozza meg), beteg feleségével a póstyéni hévizeknél időznék, jól emlékszik, hogy Bercsényi László és Imre fivér urak őáltala egynéhányszor izentek vala »Dnae *condam* Matri suae Barbarae Lugassy«, hogy a Czimmerdorff-féle pénzt, valamint a (gr. Pálffy István által 1646. új évkor visszaváltott) bényi javakért kapott (4000 frt) összeget, mint apjokról őket illetőt, tenné le nekik. E kétféle pénzösszeg mennyiségét a két Bercsényi úrfi 12,000 frtra tevé s ősi értéknek mondá; de, vajjon *csakugyan ősi volt-e? tanú nem tudja*, minthogy a

¹⁾ Datum feria 3-tia proxima post festum S. Mariae-Magdalenaе, Ao. Dni 1652. (= július 23-kán.) *Pozsonyi kápt. orsz. levéltár.* Proth. 1651—54. folio 140. (»Protestatio seu Inhibitio Spec. ac Magn. Dnorum Ladislai et Nicolai Berchény, contra fratrem suum Emericum Berchény.«)

jóemlékezetű úrnő viszont határozottan állítá, hogy ezen pénz az ő, házassága idejében eladott javaiból is gyűlt össze. — Ez Branik tanúvallomásának lényege, melyről a káptalan bizony-ságlevelet adott. ¹⁾

Ezzel Bercsényi Imre nem sokra mehetvén: az iránt ke-reste meg a nevezett káptalant, hogy hallgassa ki kiküldendő két hites tagja által nővérét Bercsényi Erzsébet, vagy kolos-tori nevén Zsuzsána zárdaszűzet is. A pozsonyi káptalan tehát 1652. oct. 23-kán (»feria quarta proxima post Dominicam 22-dam S. et Individ. Trinitatis«) kiadott recognitionalis-leve-lében jelenti, hogy Ngos Székesi Bercsényi Imre fölkérésére, két hites társtagját, Pécsy András és Szusics Gergely kano-nokokot kiküldötte; ezek a most írt napon, az itt Pozsonyban lakó ó-budai Szent-Klára-szűzek kolostorával szomszéd házba menének, és ugyanott, a zárda társalgó-termének odanyíló ros-télyablakánál, »Religiosa Virgo *Susanna Berchényj*, filia Magci Dni olim alterius Emerici Berchényj ex Grosa ac Magca Dna Barbara Lugassi, Consorte sua creata, Soror vero dicti Dni Instantis« megjelenvén, őt bátyja ügyében kihallgatták. De Bercsényi Erzsébet-Zsuzsána vallomása csupán ennyiből áll: Tudja, hogy miután Imre bátyja az osztály iránt már régen, név szerint az 1647-iki országgyűlés idejében instált volt: né-hai édes anyjok és fivérei az 1650. máj. 9-iki szerződésre léptek volt vele a pozsonyi káptalan előtt, s azt végre is hajtották. Mely vallomásáról a zárdaszűznek kiadatott a káptalan testi-moniálisa. ²⁾

Bercsényi Imre e két rendbeli, nagyon gyöngé bizonyí-tékkal fivérei jogos igényeit meg nem dönthetvén, és kihirde-tett ünnepélyes óvástételük miatt a jószágok elharácsolásá-val semmire sem mehetvén, — békés útra tért. Bátyja és öcscse készségesen kiegyeztek vele; pörnek, torzsalkodásnak köztük többé nincs semmi nyoma. Az osztálylevelet kápta-lanba sem iktattatták, tehát nem is ismerjük; a következmé-nyek azonban megmutatják, hogy míg *László* és *Miklós* a hód-

¹⁾ *Pozsonyi kápt. orsz. levéltár.* Proth. 1651 — 54. folio 167. (Datum feria tertia proxima post Dnicam 20-mam S. et Indiv. Trinit. A. Dni 1652.)

²⁾ *Ugyanott,* folio 218.

mező-vásárhelyi uradalmat, a pöstyéni jószágot s a pozsonyi és nagy-szombati házakat kapták: addig *Imrénének* a Bars, Bihar, Arad és Zaránd-megyei birtokok jutottak, — a zálogban lévő erdélyi javak kiváltásának joga, úgy látszik, továbbra is közöstit maradván. Imre úrfi mindjárt eladá örök áron a Bars-megyei — volt Pély-féle — jószágot,¹⁾ a hozzátartozó szakolczai curiával együtt, és pénzével lement ismét Erdélybe.

A következő 1653-ik évben Bercsényi Lászlónak és Miklósnak a pöstyén-bánka-drahóc-madoniczi jószág miatt nagyon meggyűlt a bajuk gr. Forgách Ádámmal. Ezen hatalmas és az udvarnál is nagy befolyású főúr — a ki főpohárnokmester, érsek-újvári és bányavidéki főtabornok s nógrádi és borsodi főispán vala ekkor, — a nagyterjedelmű galgóczi uradalomnak immár öröktulajdonosa lévén, mindig igen görbe szemekkel nézé s nem bírta megemészteni, hogy az ezen uradalomnak gyöngyeit képező, annak közepén fekvő ama szép birtokok idegen kézen legyenek, s mint tudjuk, már 1648. tavaszán erőnek erejével magához akarta azokat váltani özv. Bercsényi Imrénétől, a ki csakis Ferdinánd király hathatós pártfogása által menekült meg Forgách erőszakos kapzsisága elül. Most az özvegy elhúnyta után Forgách úgy vélekedvén, hogy a király az árvákat nem fogja hasonló védelemben részesíteni: 1653. májusban a nyitrai káptalan útján hivatalosan felszólíttatá a b. Bercsényi-fiúkat, hogy a Pöstyénért s tartozékaiért járó zálogösszeget vegyék fel tőle, mert ő azokat magához kívánja váltani.²⁾

A Bercsényiek, inscriptionális-levelőkre hivatkozva, azt felelték, hogy őkötőlük ezen birtokokat senki más, hanem egyedül ő Fölsége udv. kamarája válthatja vissza; ők tehát a For-

¹⁾ Érdekes, hogy e most a gr. Hunyadyak által bírt Bars-megyei jószágokon, nevezetesen *Alsó-Pélen*, gr. Hunyady László közlése szerint szerint még ma is él az egykori *Bercsényi-birtoklás emlékezete*, noha ez csak rövid ideig, 13—14 évig tartott.

²⁾ *Nyitrai kápt. orsz. levéltár*. De Anno 1653. Proth. 77. folio 405—408. Itt az áll, hogy Pöstyént, Bánkát, Drahócot 26,233 frtban bírták Bercsényi Imre örökösei, — holott az 1638, 1639, 1646. és 1648-iki oklevelek 5000 aranyról (= 20,000 frt) szólnak. Tehát nyilván a tíz év leteltével, 1649-ben fizettek még rá, további birtokolhatásért, a kir. kamarának 6233 frtot.

gách által kínált váltságösszeget fölvenni nem hajlandók. De Forgách hánytorgatta, hogy az ő újabb, t. i. örök-adománylevelében a király Galgóczot mindazon jogokkal adományozá neki, a melyekkel azt maga bírá: következőleg a Bercsényiek adománylevelének ama pontja többé nem bír jogerővel. Vegyék föl tehát kezeiből a váltságpénzt jószántukból és a jószágot bocsássák át neki mint jogos örök-tulajdonosnak, — különben ő a zálogösszeget a kir. kamaránál vagy a káptalannál fogja hivatalból letenni, és a birtokot karhatalommal is elfoglaltatja tőlük.

A nagyhatalmú főúr és tábornok e veszedelmes fenyegetésének meghiúsítására b. Bercsényi László, mint idős testvér személyesen sietett a király elé sérelmét előadni és az uralkodó oltalmát kikérni. Csakhogy III. Ferdinánd ekkor, fiának IV. Ferdinándnak római királylyá való koronázatja végett, a német birodalmi rendek gyűlésén Regensburgban volt jelen; Bercsényi Lászlónak tehát ezt a nagy útat is meg kelle tennie. Június közepén érkezett oda, s a császártól kihallgatást nyervén, előterjeszté panaszos ügyét, magát és testvéreit ő Főlsége kegyeibe ajánlá, s oltalmáért könyörgött. Ámde Forgách keze Regensburgba is elért. A király ugyanis hosszabb tartózkodásra távozván, a magyar ügyek intézhetése végett magával vivé oda is Szelepchényi György nyitrai püspököt és magy. kir. udv. cancellárt, a ki az érsek-újvári főtábornoknak lekötelezett jó barátja volt. Forgách azért, a mint Bercsényi László regensburgi útját megsejté, tüstént írt Szelepchényinek, fölkérvén ezt: vegye pártolásába ügyét az udvarnál s eszközöljön ki a királytól az ő részére kedvező választ, a Bercsényiek ellen. A cancellár ennek következtében latba vetette befolyását Forgách érdekében, és fondorkodásainak csakugyan sikerült kivinnie, hogy Bercsényi az első audientián benyújtott kérvényére valami kedvezőtlen kir. resolutiót kapott. Erről Ratisbonae, die 20. Junij 1653. keltű levelében értesíti Forgáchot Szelepchényi:

»Vettem az Kglđ 10. praesentis nekem írt levelét, melyben az *Berchényekkel* való controversiárúl informál.« *Kglđnek nyitrai gondviselőmhöz mutatott jóakarattját én meg akarván hálálni*: »most is ebben az *Berchények* ellen való dologban *effectualiter*, kívánsága szerint *szolgáltam Kglđnek*. Eléggé tö-

rődik nyavalyás, hogy *mint éljen már?*¹⁾ s csaknem kétségben esik, supplicálván tovább is ő Főlségének; de azután is megmutatom azt, hogy meg nem fogyatkozik Kglđ szolgálatomban.«²⁾

Mint Szelepchényi e tudósításából látszik, Ferdinánd válasza Bercsényi első kérvényére elutasítólag hangzott, vagyis hogy Pöstyén mezővárost és tartozékait Forgách kezére kell átbocsátaniok. E sikert Forgách részére csakis a hatalmas udv. cancellár vívhatta ki, a mint ezzel maga eldicsekszik. De a Bercsényiek szívós jellemű emberek valának, nem rettentek vissza mindjárt az első balszerencsétől, s igaz jogaikból egy könnyen kiforgattatni nem hagyták magokat — még oly hatalmas ellenfelek által sem. Így László sem esett kétségbe a leverő kir. válasz után; sőt inkább a legbefolyásosabb ministereket, államtanácsosokat, nagy urakat sorra járván, lelkökre kötötte sérelmes ügyét, s családjának igaz jogait nyilván hirdetendő: két rendbeli kir. adománylevelét (1638. és 1639.) eredetiben fölmutatva, kikérte pártfogásukat. S az inscriptionálisokkal nagyon megnyerte őket, úgy nemkülönben magát a császárt is; a kinél újabb kihallgatáson lévén, meghatóan emlékezteté néhai édes atyjok érdemeire, tántoríthatlan hűségére, hősi halálára a Főlséget, és az ő ügyében kiontott véréért esedezék: ne hagyja árváit eltapodni s ismételt kir. adományai által igaz joggal bírt javaikból kizavartatni! . . .

Ez hatott; Ferdinánd kegyelete az elesett hős emlékezetének fölédzésére fölédlt annak fiai iránt, — *megígéré legfelsőbb pártfogását*, és nyilvánítá, hogy »erős *parancsolatot*« irat Forgáchnak: »*semmi közit ne tartsa a jószághoz*«, — hanem ha mi követelése van: keresse jogát rendes törvénykezési úton.³⁾ Ekként Bercsényi László minden valószínűség szerint *teljes diadalt arat*, ha a pártos udvari cancellár most ismét

¹⁾ Hód-Mező-Vásárhely t. i., roppant kiterjedése mellett is, ez időkbén a *török hódoltság* miatt csak csekély jövedelmet adhatott földesurainak, kiknek legjövédelmezőbb jószáguk most *Pöstyén* volt.

²⁾ A püspök-cancellár sajátkezével irt *eredeti levél* a gr. Forgách-család archivumában, codex CC. 1647—1663. (Jelenleg a Nemzeti Múzeumban letéve.)

³⁾ L. *Szelepchényi* 1653. nov. 24-iki levelét, alább.

közbe nem vegyül, Forgách érdekében. Miként és mennyiben sikerült Szelepcshényinek a dúsgazdag zászlósúr és főtábornok kapzsiságát az árvák ellen jogfacsarással is legyezni, — elmondja maga :

»Berchény László Uram csak nem nyughaték, — írja Regensburgból 1653. július 2-kán az udv. cancellár, Forgách Ádámnak, -- hanem azután ismét requirálta ő Fölségét, producálván két rendbeli inscriptionálisát; *az bizonyos, hogy szintén megtántorította volt az embereket s maga is ő Fölsége igen megütközött volt*: mivel az utolsó inscriptionálisában az volt inserálva per expressum, *hogy se Kglđ, se maradéki, nullo unquam tempore ki ne válthassák azt az jószágot, hanem egyedül ő Fölsége pro usibus proprijs*. Mindazáltal azon is általmentem, allegálván ellenben én is az Kglđ perpetuitásának jussát (a galgóczi uradalomban), az ki ex natura sua et stýlo consveto azt hozza magával, hogy quicquid juris habet Rex: id totum transferat in donatarium. Az olyan expeditióknak ez ugyan az stýlussa: »Totum et omne jus regium, quod in dictis bonis habemus, dicto N. concedimus«, etc. Ergo, noha ő Fölsége magának reserválta volt annak kiváltását azelőtt: mindazáltal, mivel azután minden jussát cedálta Kglđnek, — azt is consequenter cedálta, vigore subsequentis perpetuitatis; s noha azok az particulák inseráltattak: »*nullo unquam tempore*«, — azokat mindazáltal úgy köll érteni: »*nullo unquam tempore durante inscriptione*.« (?!!) Ezekre az argumentumokra nézve helyén hadta ugyan ő Fölsége, hogy igazsága van Kglđnek: mindazáltal azt resolválta, hogy már csak addig szenvedje Kglđ az jószágban, az míg pénzekért (t. i. a pöstyéni zálogösszegért) más jószágot adhat az Berchényeknek, — az mint Kglđ meg fogja érteni az ő Fölsége leveléből. Meghadta ő Fölsége az Aulicumnak (az udv. kamarát érti), hogy *mennél-hamarébb lehet, ez iránt tegyen rendelést*, az minthogy érette is van, nem vélem, hogy késeltesse Kglđt csak három hónapig is; az mint értettem, már is tett assignatiót. Mivel azért evincáltatott már a Kglđ jussa vel hoc ipso, hogy ő Fölsége kéreti Kglđt, hogy *ut ad interim intuitu suae interpositionis hagyja ő Kglmét* (Bercesényit) az jószágban, — nyilván megvallván, hogy *aequa praetensiója* (tehát még sem nagyobb!)

vagyon Kgdnek: azon légyen Kgd, hogy *egy kis ideig hagyja őket benne*, — már nem féltheti az maga jussát. Magam is bízattam ő Fölségét, hogy *Kgd méltó respectusban fogja venni az ő Fölsége interpositióját*. Berchéninek is *ajánlottam magamat, csak hogy csillapítsam*, hogy fogok írnia Kgdnek, kit most praeambulatoriae akartam megjelenteni Kgdnek és tudtára adni az egész dolgot, hogy az iránt tudhasa magát mihez tartani, — akarván ezután is az miben tudok, szolgálnom Kgdnek.«¹⁾

E nagyérdékü levél meglepő őszinteséggel tárja fel az egész curiosus ügy folyamát. Látjuk belőle, hogy Forgách mindent csak lekötelezett barátja, a furfangos püspök-cancellár részrehajló jogfacsarintásainak köszönhetett, a ki a különben a Bercsényi-árvák iránt jóindulatú király gyöngé értelmi tehetségével visszaélve, igazi jezuítisticus okoskodással két szó — az incriptionálisban benne nem lévő két szó: »*durante inscriptione*« — odacsempészésével félremagyarázza és kiforgatja a napnál világosabb, tiszta, teljes, határozott szöveg értelmét. De ámbár az uralkodót Forgách állítólagos jogára nézve ezáltal sikerült is elámítania: csak félig ért czélt; mert Ferdinánd szíve hajlamát s az érette elvérzett hű Bercsényi Imre emléke iránti őszinte hálaérzetét követve, — mégsem engedé ennek árváit a pöstyéni birtokból egyszerűen kidobni: hanem Forgáchot szelíden, közvetítőleg, kérőleg, várakozásra inteté, addig, míg a Bercsényi-örökösöknek más, egyenértékü jószág átengedéséről gondoskodhatik.

Jellemző az is: mint »ajánlja magát« színleg a két-kulacsoskodó, ravasz cancellár Bercsényi Lászlónak, csak hogy őt »*csillapíthassa*.« Mutatja e kifejezése, hogy az ifjú Bercsényi a es. udvarnál ügyesen, lelkesen és hatásosan működött, úgy, hogy még Szelephényinek is volt oka tőle tartani és szükségé őt *csillapítani*. De, mint a levél vége tanúsítja, a csak félig megnyert csata hatása miatt, a Forgách kapzsi és vehemens természetét ismerő cancellár jónak látta egyszersmind hatalmas védenczét is *csillapítani*, és pedig nemcsak jogai biztosítására nézve hizelgő fitogtatásokkal: hanem sokkal ha-

¹⁾ Szelephényi *eredeti levele* a gr. Forgách-levéltárban, u. o.

tályosabb argumentációval is, azzal t. i., hogy ő *Fölsége maga járván közben Bercsényiek mellett*: Forgách kötelezve van királyának »interpositióját *mélto respectusban venni.*« Várjon hát türelemmel!

Ugyanezen szellemben van tartva a gr. Forgách Ádámhoz intézett — udv. cancelláriai fogalmazatú — hivatalos királyi leirat is, mely Ferdinánd nevében szól s a király sajátkezű aláírása és pecsége alatt expediáltatott: »Comiti Adamo Forgách, *penes Berchénianos.*« Tehát a Bercsényi-árvák *mellett*, — mint a cím is mutatja. Valóban, ez iratban az elesett Bercsényi érdemei melegen kiemelvek s a király hálaérzete élénken hangsúlyozva vagon. Ezt Ferdinánd bizonyára maga kívánta így, mert a Forgáchhoz hajló cancellártól épen nem föltételezhetni.

»Mi Ferdinánd, stb. Tek. és Ngos Hívünk! — így szól gr. Forgách Ádámhoz e kir. leirat, — Ngos Berchény László, Imre és Miklós élénk terjeszték, hogy az általunk bizonyos föltételek alatt atyjoknak néhai Berchény Imrének adományozott Póstyén mezővárosát és tartozékait Te magadhoz akarod váltani, s alázatosan esedeznek vala Elöttünk, hogy azon javaknak birtokában, úgy az adományleveleikbe iktatott föltételeket, mint atyjok érdemeit kegyesen megtekintvén, hagynók és tartanók meg őket továbbra is, annyivalinkább, miután azoknál egyéb (békésen bírható) jószágaik (birodalmunk alatt) nincsenek. Hogy tehát úgy az ő, mint a Te jogaidnak elég tétesség: mind a póstyéni javakról nekik, mind pedig Galgócz váráról, melyhez ama javak tartozandók, neked különböző időkben kiadott adományleveleinket szorgosabban meghányni-vetni és átvizsgálni rendeltük. Melyekből is kitűnék, nevezetesen a tiédből, hogy neked jóformán egyenlő jogigényed van ugyan velök: (»te satis aequam praetensionem habere«), de viszont méltányos tekintetbe kívánjuk vétetni teáltalad is, hogy a *kérelmezők atyja a kath. valláshoz s Hozzánk és a mi Fölséges Házunkhoz viseltető rendkívüli hűségétől és buzgalmától ösztönöztetvén, szülőföldét Erdélyt és ott bírt terjedelmes jószágait odahagyta, s a Mi szolgálatunkra Magyarországra bujdosott, ott magát kitűnőleg érdemesítette, sőt hűségét életének földaldozásával is, császári birodalmunk részeiben, megbizonyította. A mi-*

ért Mi is atyailag kötelezve vagyunk, hogy gyermekei iránt is — másoknak példájára — méltó tekintettel legyünk s róluk, atyjuknak Előttiünk kedves és hív szolgálataiért, az ő halála után is, további jószágok adományozásával kegyelmesen gondot viseljünk. ¹⁾ Mielőtt azonban ezt, kegyes hajlandóságunkhoz képest végbenvinni alkalom nyílnék: Hűségedet kegyelmesen megkeresni kívántuk (»elementer requirendam duximus«), hogy már csak ezen Mi kegyes közbenjárásunkért is (»vel benignae hujus interpositiones Nrae intuitu«) a nevezett javakat hagyd addig birtokukban, a míg számukra Mi más javakról gondoskodhatunk, — mit rövid időn reménylünk; (»quod brevi futurum speramus.«) Egyébképen sem mulasztandván el cs. és kir. kegyelmességünket irántad, adandó alkalmakkor tanúsítani, ect. Datum in Nra et Sacri Romani Impery Civitate Ratisbona, dje 27. Juny Anno 1653. ²⁾

B. Bercsényi László a király megnyugtató választat ügyök pártolása s legmagasabb közbenjárásának mondott értelemben való felajánlása iránt hálás szívvel vévén, — elégedetten indúlt a hosszú útra, hazájába. Azonban alighogy hazaérkezett: gyönyörű meglepetés várt reá. A büszke, gőgös s egyszersmind mennél több birtokra, gazdagságra éhező gr. Forgách Ádám, minden várakozás ellenére, hallatlanúl, valódi *Balassa Menyhért-módra* viselte magát. A király június 27-iki engesztelékeny szellemű leirata és Szelephényi július 2-iki levelének némi türelmet, várakozást ajánló baráti szelid intései még csak inkább felbőszíték az erőszakos természetű főúri

¹⁾ »Ita etiam probe tibi quoque perspectandam esse velimus parentem Exponentium, peculiari Religionis Catholicae, Nobisque et Domui Nrae Augmae praestandae fidelitatis zelo inductum, nativo solo Transylvaniae ac amplis latifundijs relictis, ad servitia Nra in Regnum hoc Nrum Hungariae emigrasse, ibidemque praeclara sua merita, quemadmodum et in Impery partibus vitae etiam depositione contestatum fuisse, ob idque Nos etiam paterne invitari, ut prolium quoque suarum, in exemplum aliorum, condignum respectum habendum, grataque et fidelia ejus servitia etiam post fata sua benignitate Nra et ulteriori provisione bonorum merito prosequenda esse judicemus.« (Nagyobb hűség okáért e passust im szó szerint is adjuk.)

²⁾ *Eredeti fogalmazat* a magy. kir. udv. cancellária levéltárában, sub nro 153. Anni 1653.

tábornokot, — a ki is uralkodójának felajánlott közvetítését, sőt kérő megkeresését példátlan vakmerőséggel visszautasítván, miután a pöstyéni jószág kiváltási összegét a Bercsényi-fiúk tőle fölvenni állandóul vonakodtak: Forgách ez ellen tiltakozva, karhatalomhoz nyúlt; nevezetesen *július 20—25-ike körül, épen aratás idején, a parancsnoksága alatt álló érsek-újvári helyőrségből hadat vezetett a pöstyéni birtokra, és annak s összes tartozékainak területéről a Bercsényiek gazdatiszteit kiűzte, s a jószágot természetül együtt erőszakkal elfoglalta magának.*¹⁾

Ezen a legdrasticusabb olýgarchai önkény korára emlékeztető zabolátlan hatalmaskodási tény által tehát a Bercsényi-árvák, a számukra felajánlott királyi oltalom gúnyjára és nagy megkárosíttatásukkal — egyszerűen ki voltak dobva atyai örökségükből. Bercsényi László, a mennyire megütközött Forgách Ádám kihívó erőszaktételén: Ferdinándnak néhai atyjok emléke iránt érzett meleg háláját immár személyes, legújabb tapasztalatból is ismervén, — ép annyira bizott a királyban, hogy az ő tekintélye ellen is elkövetett ezen ecclatáns sérelem után meg fogja magát emberelni Forgách ellen. Idehaza orvoslását jogaiknak, a hatalmas újvári tábornok és dőlyfős olýgarcha ellenében nem remélhetve semmiféle forumon: elkeseredésében azonnal eltökélé, hogy tüstént visszautazik Regensburgba és személyesen adandja elő a császár-királynak a történeteket. Azt hihette — és pedig méltán, — hogy Ferdinánd Forgách-csal, mint parancsaival daczoló lázadóval, fölségsértővel fog most már elbánni. Hogy az uralkodóra és környezetére még nagyobb hatással legyen panaszló könyörgése: elhatározá, hogy atyjoknak legifjabb árváját, a család reményét, büszkeségét, *Miklós öcscsét* is magával viszi a hosszú útra s együtt fognak audientiákra járni. És ez jó gondolat volt; mert a kiváló műveltségű, megnyerő, eszes, kedves, virágzó szépségű, 19 éves, daliás ifjú megjelenése a legkellemesebb hatást gyakorolta mind magára a királyra, mind az udvariakra.

Bercsényi László és Miklós, aug. 8—10-ike táján érkezének Regensburgba, s tüstént eljárván az udvari ministereket, főtanácsosokat, a császárnál is kihallgatást nyertek. Ferdinánd

¹⁾ L. Szelepchényinek és Ferdinándnak alábbi leveleit.

meglepetve és megütközve hallá panaszos előterjesztésüket, sajnálkozott, hogy már másodízben kelle ily költséges, hosszú utazást tenniök; a Forgách által elkövetett hallatlan erőszakoskodáson s a felajánlott királyi közbenjárás megvetésével az ő tekintélye ellen merészelt durva sértésen pedig ép annyira fölháborodott, mint szégyenkezett. Hivatta a magyar udv. cancellárt, — és Szelephényinek volt mit hallania! Ingerülten fejezé ki a király előtte komoly neheztelését, s a példátlan botrányért az egész felelősséget Szelephényire hárította, keserűen hányván szemére: miért tanácsolá a Forgách iránt követett módot, különösen a legfelsőbb közvetítés felajánlását? s hogyan merte őt biztosítani arról, hogy Forgách e közbenjárást méltó respectusba veendi? Íme, most királyi tekintélyének saját alattvalója által ejtett ezen csúfos csorbáját egyenesen cancellárjának köszönheti! . . .

Szelephényinek ily alapos vádakkal s uralkodója haragjával szemben nem lehetett egyébbel mentegetődni, mint alázatos bocsánatkéréssel és legfőlebb azzal, hogy Forgáchban ő is csalódott, — mert nem tette, nem tehette föl a különben annyira loyalis főúrról s katonáról azt, a mire vak szenvedélyében mégis vetemedett. Tanácsot adni a további teendőkre nézve a megszeppent cancellár most már nem is mer vala a királynak; hanem — mert természetét ismeré, — ravasz módon várt, hogy föлиндúlása csillapodjék, és csak néhány nap múlva, egyéb előterjesztések ürügye alatt, mert újra az uralkodó szeméi elé kerülni. Barátját Forgáchot azonban sietett addig is titokban tudósítani a történetekről aug. 11-kén, ekképen:

»Az Berchéniek idegyüttek, panaszolkodván nagy lamentatiókkal, hogy Kglđ szintén utólsó koldússágra hozta őket, *aratásnak idején haldal menvén reájok*, és sem az kamara, sem az ő Fölsége írásával nem gondolván. *Az bizonyos, hogy ő Fölsége igen apprehendálta azt, hogy interpositiójával nem gondolt Kglđ, s reám is neheztelt*, hogy minap assecurálván ő Fölségét, arra az resolutióra bírtam, — s mégis arra nézve sem akart semmit cselekedni Kglđ. Egyébiránt, elhiggye, bizonyossan nem lépett volna arra: *de bíztattam*, hogy csak securus lehessen Kglđ az maga jussának declaratiója felől, — *mindent cselekeszik ő Fölsége tekintetiért és egy ideig elszenvedi őket abban az jószág-*

ban. — Azt kívánja ő Főlsége, hogy újonnan irasson Kglldnek; ez jövő csötörtökön lesznek propositióim, — *meqlátom, mit ád Isten?* de nekem az már későnek látszik. Ezt antecedenter tudtára akarám adnom Kglldnek.«¹⁾

Hiába várta Szelephényi, hogy »mit ád Isten?« s hiába tetszett előtte *későnek* az újabb iratás, — miután t. i. Forgách már bent ült az elfoglalt jószágban, — azért a király mégis csak újabban iratott, a régi értelemben Forgáchnak. A helyzet Ferdinándra nézve nehézzé és kényessé vált; a Bercsényi-eket pártfogolnia kétségtelenül kellett, s most már annál inkább, a minthogy ezt akarta és el is tökélt; más részről azonban Forgách Ádámmal sem lehetett érdeme szerint elbánnia: miután reá, mint Felső-Magyarország leggazdagabb, legtekin-
télyesebb olýgarchájára s a török ellen vitéz főtábornokra, minden körülmények közt számítania kell vala; kemény szigorral büntetni őt, — a kinek kezeiben a hatalmas érsek-
újvári erősség, egy csomó apróbb vár és az egész bányavidéki hadkerület magyar katonasága van, — talán nem is volt volna épenséggel tanácsos. Illyésházy, Bocskay és mások példái még élénk emlékezetben valának. Nem maradt tehát egyéb mód hátra, mint a Bercsényi-árvákat változatlan pártfogásáról biztosítani s *előbbi kir. elhatározását továbbra is teljesen fenntartván,* (ez által vélte tán az uralkodói tekintély megóvását elérni), *Forgáchnak egy újabb kir. leiratban komoly neheztelését fejezni ki eljárása felett, és őt a Bercsényi-örökösöknek Püstyén háborítatlan birtokában leendő meghagyására parancsolólag inteni.*

A Bercsényiek nyilván erélyesebb föllépést, szigorúbb meg-
torlást remélték a királytól, — ámbár ez a mód is megtette volna tán a kívánt hatást, ha a kir. leirat szerkesztésénél keményebben megnyomták volna a tollat; hanem hát ezt az újabb kir. decretumot is, természetesen, megint csak az udv. cancellárián fogalmazták, és Szelephényinek volt rá gondja, hogy a leirat hangja a körülményekhez képest lehetőleg enyhe legyen, s a királynak oly kedélyállapotában terjesztessék elő, mikor azt aláírni hajlandó.

¹⁾ Szelephényi eredeti, s. k. írt levele gr. Forgách Ádámmal, a gr. Forgách-család levéltárában. *Nemzeti Múzeum.*

A kir. mandatum aug. 14-kén kelt s így hangzik:

»*Ferdinandus III.*, etc. Tek. és Ngos Hívünk! *Nem győziünk eleget csodálkozni*, hogy Ngos Berchény László, Imre és Miklós Híveink érdekében, néhai Atyjoknak a Mi Fölségünk iránt fényesen tanúsított érdemeiért és vérének is kiontásáért, közelebről Hűségeddel szemben *felajánlott kegyelmes közvetítésünket (interpositio) épenséggel semmibe sem vetted*, (»adeo prorsus nullam respectum habuisse«), elannyira, hogy ők kénytelenek valának segítségért és oltalomért, nem kevés költségükkel, ismét ide hozzánk fáradni. A kiknek is keserves panaszaitól kegyelmesen megindítatva, úgy a már említett tekintetért, valamint azért, hogy mások is az ő Atyjokhoz hasonló hű szolgálatok tételére buzdíttassanak: velünk született kegyelmességünknel fogva pártjukat akarjuk fogni, és atyailag gondoskodni számukra oly módokrúl, melyekkel élvén, a Mi kegyes védszárnyaink alatt kényelmesebben megmarad hassanak és annakutána továbbvaló kegyelmességünk nyújtására is érdemeket szerezhessenek. Annakokáért Hűségedet ismételve jóságosan intjük és kegyelmesen megparancsoljuk, (»benigne requirimus, clementer mandantes«), hogy érettebben fontolóra vévén a Mi méltóságunkat: ez iránt jövőre nagyobb tisztelettel (»majore respectu«) viseltessél s ezen Mi atyai közbenjárásunknak és közvetítésünknek (»interventioni, interpositionique«) teljes készséggel vesd alá és alá vetni tartozol is magadat. Melylyel előttünk kiváltképen kedves dolgot és a Mi legfelsőbb akaratunkat fogod teljesíteni. A kihez egyb-iránt királyi kegyelmességünkkel hajlandók maradunk. Datum in Nra ac Sacri Romani Imperij Civitate Ratisbona, die 14. Mensis Augusti Anno 1653.

Ferdinandus m. p.

P. H. Georgius Szelepchény
Eppus Nitriensis m. p. ¹⁾

E kir. leiratban is kétségkívül igen meleg s biztató részvét nyilatkozik a Bercsényi Imre árvái iránt, ellenben megle-

¹⁾ A király s. k. aláírása és nagypecséte alatt kiadott *eredeti* a gr. Forgách-levéltárban, Codex A. II. (Nemzeti Múzeum.) A *fogalmazat* a magy. kir. udv. cancelláriai levéltárban, nro 208. Anni 1653.

hetős korholó, kárhóztató hang és nyíltan kifejezett legfelsőbb nemtetszés Forgáchnak múltkori minősíthetlen eljárása fölött; — mindazáltal egy Hunyady Mátyás-féle erélyes uralkodó bezzeg másként beszélt és cselekedett volna most már, a tiszteletlen és engedetlen olýgarchával! Ám jámbor Ferdinándtól még ez is sok volt, kivált mikor a directorium: a püspök-cancellár mást akart.

Hogy Ferdinándnak a Bercsényi-árvákról az atyjok érde-
mei s főúri rangjok szerinti gondoskodás csakugyan a szívé-
n fekvék: bizonyítja az ugyancsak aug. 14-kén a magyar udv.
kamarához intézet leirata. Ebben a király az elesett Bercsényi
Imre érdemeit s vérével megpecsételt hűségét szintén kiemel-
vén, hangsúlyozza, hogy maradékainak kényelmes subsistentiá-
járól kegyelmesen gondot viselni kíván. »A miért is Hűségte-
ket ezennel megbízuk, hogy illetén módokrúl gondolkozzék
és Nekünk javaslatot tegyen: mely jószágok inscriptiója vagy
elzálogosítása által lehetne az említett Bercsényieknek megfe-
lelő támogatást és segítséget nyújtani?«¹⁾

Bercsényi László és Miklós tehát annyiban megnyú-
godva távozhattak Regensburgból haza, hogy e kettős királyi
pártfogás egyik vagy másik módja mégis csak sikerre fog ve-
zetni. Az uralkodó jóakarataról legalább határozottan meg
lehettek ezek után győződve, — habár Pöstyén visszaadása
íránt, Forgách daczos, büszke jellemét ismervén, talán kétséget
táplálhattak. Ha tápláltak, — igazuk volt. Mert a kapzsi
zászlósúr, bármilyen zokon esett is neki Ferdinánd újabb (ezen
aug. 14-iki) meghagyása: mindazáltal a jószágot nem adta
ki kezéből, hanem a király neheztelését az által törekedett ma-
gáról elhárítani, *hogy a pöstyéni jószág zálogösszegét a pozsonyi
káptalan, mint hiteleshelyi hatóság őrizete alá letette,*²⁾ s aztán

¹⁾ *Eredeti fogalmazata* a m. kir. udv. cancellária levéltárában, nro 209. A. 1653.

²⁾ »Intelleximus autem in Capitulo hujus Eccliae Vrae, tanquam in loco authentico, per Fidelem Nrum Splem ac Mag. Comitem Adamum Forgách, pro certis bonis medio tempore ipsis Berchénianis in hypothecam datis certam pecuniam pro redemptione eorundem bonorum depositam esse.«
Ferdinánd király, a pozsonyi káptalanhoz Regensburgból, 1653. sept. 18-kán intézett leiratában. (*M. kir. udv. cancelláriai levéltár*, nro 340. A. 1653. Eredeti fogalmazat.)

ez alapon iparkodék megtegetődni Ferdinándnál, alázatos és hív szolgálatait mindenekben följajuló válaszfelirataiban.

Minthogy pedig már a javaknak tettelegesen birtokában vala: egyszersmind a nyitrai káptalan kiküldöttei által be akará magát azokba törvényesen iktattatni, mint a galgóczi uradalom teljes egészének öröktulajdonosa.

A statutio azonban nyilvános jogügyi actus lévén: a kitűzött határnapon megjelenének ott a Bercsényiek is, és kir. adományleveleiket, zálogszerződéseiket, s ő Felségének érdekében kiadott legújabb kir. decretumait felmutatva, Pöstyént és tartozékait illetőleg a beiktatásnak ellenemondottak s ünnepélyesen tiltakoztak; holott Forgách abban a reményben ringatta magát, hogy miután a váltságpénzt ő Pozsonyban letévé: Bercsényiek ő ellene, a hatalmas olýgarcha ellen, talán nem mernek nyílt óvást emelni. Hanem hát — *mertek*, és így a megkísérlett beiktatás jogilag érvénytelenné vált. Sőt még többet is mertenek: panaszos ügyök ezen legújabb fordulatát, okmányokkal felszerelt folyamodványukkal, a még mindig Regensburgban időző császár-király elé terjeszték.

Ferdinánd, kit úgy látszik, Forgách hízelkedő fölterjesztései és Szelepchényi részrehajló fondorkodásai kissé elámitottak, — meg lévén lepetve a Bercsényiek ezen újabb kérvénye által, minden oldalról meggyőződést óhajtott szerezni a dolog mibenlétéről; informatiót kívánt tehát Forgáchtól is, kit azonban a pöstyéni jószágnak a Bercsényi-örökösök kezére való visszabocsátása iránt újabban is meginteni el nem múlasztá. Ezt november elején kelt kir. leiratával tévé, mely így szól:

»*Ferdinandus*, etc. Tek. és Ngos Hívünk! Ngos Berchény László, Imre és Miklós híveinknek Fölségünknel már gyakrabban ismételve tett panaszos kérvényeiből úgy értesítünk, — a mit pedig föl nem tettünk volna, — hogy Te, a Mi közvetítésünkkel és intéseinkkel nem törődvén, még most sem akarod magadat a pöstyéni jószág visszabocsátása iránt nem oly régen hozzád intézett kegyelmes parancsolatainkhoz alkalmaztatni, a mint ugyanezt veszszük észre a Te saját válasziratodból is. Minthogy pedig a nevezett kérvényezők előadják, hogy jogaik biztosítása végett a Te beiktattatásodnak ellenemondottak és e miatt általad (jogaik igazolása céljából) tör-

vényszék elé idéztettek, — azért, ha ezek csakugyan így vannak-e? arról vagy informálj Bennünket, vagy pedig valahára már viseltessél méltó tisztelettel («condignum respectum») az említett javak visszaadása végett fölvállalt közbenjárásunk iránt, — ezennel komolyan intünk, («serio monendum duximus.») Ezeknek eleget tégy; egyébiránt maradván, stb. Datum Ratisbonae, dje 7. 9-bris Anno 1653. ¹⁾

Forgách Ádám ezen újabb kir. leiratból meggyőződött, hogy a Bercsényiek, a helyett, hogy a pozsonyi káptalannál letett váltáságpénzt fölvennék, avagy a galgóczyi uradalomba való beiktatása ellen emelt óvástételük törvénytörvényes indokolásához és ebből folyólag — birtokon kívül — hosszas perhez fognának: tovább is egyenesen a királynál keresik sérelmes ügyök orvoslását, mint a ki maga ajánlkozott volt közbenjárójukül; meggyőződött továbbá, hogy Ferdinánd közbenjárói tiszteinek teljesítésében, az ő hízegő fölterjesztései és Szelephényi tanácsadásai daczára sem hagy alább, s miután királyi méltóságának megsértését veti már ismételve s neheztelőleg a latba, — mégis nehéz lesz őneki a hinárból kigázolnia. Póstyén visszabocsátását pedig, a zsugori főúr csak mindenkép szerette volna magától elhárítani, de meg most már szegyenlette is. Ő kívánta volna tehát bizonyára legjobban, ha a pozsonyi udv. kamara, a király aug. 14-iki megbízása értelmében, a Bercsényi-árváknak zálogos adományban adandó valamely kincstári jószág iránt ajánlatot terjeszt vala a Főlség elé, és így ő szabadúlhat. Azonban a kamarának a póstyéni birtokhoz hasonló értékű elzálogosítható javak ez idő szerint nem álltak rendelkezésére.

Forgách az ügy ezen állásában legcélszerűbbnek vélte legalább ideig-óráig is húzni-halasztani a dolgot. A nov. 7-iki kir. leiratra tehát nem adott semmi választ; hanem mind az augustusi kir. meghagyásnak a Bercsényiekre nézve oly meleg hangjából, mind pedig e legújabb leiratból azt következtetvén, hogy talán *Szelephényi* nem pártolja az ő érdekeit a királynál elég hathatósan: a nov. 7-iki kir. leirat vétele után, mindjárt

¹⁾ *Eredeti fogalmazat* az udv. cancelláriai levéltárban, nro 290. A. 1653.

első felindulásában, valami szemrehányó, otromba levelet írt a cancellárnak. Most aztán a püspököt is elfogta a keserűség és méreg; báni kezdte, hogy Forgáchot annyira támogatta s miatta magát a Fölség még most sem szűnő neheztelésének tette ki, — íme, ez a hála! Ő is tollat ragadott tehát, s Regensburgból, 1653. november 24-kén ezen apprehensív választ írta az újvári főtábornoknak:

»Vettem az Kglđ levelét, melyben írja, hogy *nyilván érzem magamat valamiben*, mivel olyan választ adtam volt Kglđnek az Berchényiek dolgában. Igaz s való, édes Gróff Uram, igenis, érzem magamat abban, hogy az midőn ő Fölsége látván mind az két félnek praetensióját, akarta volna az controversiát az törvényre bocsátni és Kglđnek erőssen megparancsolni, hogy *addig semmi közit ne ártsa az jószághoz*: én meg akarván menteni Kglđt az sok processustúl, svadeáltam ő Fölségének, hogy ne vegye kérdésben az Kglđ jussát, hanem inkább benigne requirálja Kglđt, fogadván (részemről), hogy pro interim, az míg ő Fölsége provideálni fog az Berchényieknek: *Kglđ minden kétség nélkül, az ő Fölsége tekintetiért meg fogja tartani az jószágban őket*. Ez az, a miben érzem magamat, s igen érzem, hogy egy felől ő Fölsége neheztelni láttatik reám azért, hogy *assicuratiómban semmi sem tölt*, — másfelől pedig, hogy Kglđ így köszöni meg mellette való igaz szolgálatomat! Bezzeg, én mondhatom azt: *Nec laurus sine strepitu ardet, nec vir bonus sine clamore injuriari se permittit*. Azért én bizony nem disputálok többé Kglđel, — *disputáljon Kglđ ő Fölségével, s panaszzoljon reám: mert énnekem jobb szolgálatot sem tehet ennél*. Abbúl azután megisméri, mely méltatlanul bánt velem! Ezután másképpen csináljon szolgát magának Kglđ és másformán fizessen azoknak, az kik szolgálni igyekeznek Kglđnek.«¹⁾

Míg az udv. cancellár és főpohárnokmester így váltak benső jó barátokból bosszús torzsalkodókká a Bercsényi-ügy miatt: addig Ferdinánd, a Bercsényiek újabb folyamodványa által emlékeztetve, szintén megsokallá már a várakozást For-

¹⁾ Szelepechényi György saját kezével írtt és gr. Forgách Ádámmalhoz címzett *eredeti levele* a Nemzeti Múzeumban. (Gr. Forgách-levéltár.)

gách válasz-fölterjesztésére a nov. 7-iki kir. leiratra, — s azért ugyancsak nov. 24-kén, Szelephényi tanácsa ellenére is, Berchényi Imre érdemeinek még melegebb hangú fölelevenítésével iratott választ sürgető legfelsőbb meghagyást Forgách Ádámra:

»*Ferdinandus*, etc. Tek. és Ngos Hívünk! Valamint Mi kegyelmesen emlékezetünkben tartjuk: úgy Te-előtted sem lehet ismeretlen, hogy néhai Ngos Berchényi Imre Hívünk, előbb magyar kamaránk consiliáriusa, azután pedig Nógrád várunk főkapitánya, mely okból, t. i. egyedül a Mi Fölséges Házunk iránti hűségétől és a kath. vallás iránti buzgalmától vezéreltetve, jött volt légyen a Mi alattvalói kötelékünkbe, odahagyván hazáját Erdélyt és mindazon méltóságokat és jószágokat (»*dignitatibus, facultatibusque*«) melyeknek ott örvendett; továbbá, hogy mindazon egész idő alatt, a míg csak birodalmunkban élnie adatott, mily buzgón igyekezik vala hűségének s állhatatosságának minden alkalommal a legderekből bizonyosságtételekkel (»*luculentissimis argumentis*«) való kitüntetésére. A miért is Mi, iránta táplált kegyelmességünk növekedtével neki adományoztuk a pöstyéni javakat. Midőn pedig örökösei nem oly régen panaszt emelének előttünk, hogy Te azon javakat tőlük erőszakosan elfoglaltad, (»*violenter occupata*«), s alázattal esedezének pártfogásunkért, a minthogy felmutatott *adománylevelükben világosan föl vagyon téve, hogy ha ámbátor Te ki akarnád is ama jószágokat váltani: azt Mi semmiképen meg nem engedendjük, ez iránt a szavatosságot magunkra vállalván.*¹⁾ Mindazonáltal Mi, méltó tekintettel viseltetve úgy az ő atyjuk emlékezte iránt, valamint más részről Te-irántad is, mind a két félnek kedvezni akaránk, és hogy a lelkek tartós elkeseredéséből hosszas perek ne támadhassanak köztetek: nem akartuk a Te követelésedet érvénytelennek nyilatkoztatni, (»*praetensionis Tuae derogare nolimus*«), hanem inkább kegyelmesen megkerestük és intettük Hűségedet, hogy addig, míg a Berchéniekről alkalmas lakóhely és javak tekintetében

¹⁾ »*Quandoquidem in Donationalibus quoque ipsorum per expressum haberetur, ut etiamsi Tu eadem Bona redimere volueris, id Nos haudquaquam passuros aut permissuros esse, evictionis insuper cautela in Nosmet ipsos assumpta.*«

gondoskodhatnánk: hagyd meg őket ama jószág békés birodalmában, mert Mi nem akarjuk, hogy onnan kizavartassanak, sőt atyai gondviselésünk alá vesszük őket, hogy az atyjok példájára kegyelmünk védszárnyai alá folyamodók ez által is nagyobb biztatást nyerjenek. Minthogy azonban úgy értjük, miszerint kegyes parancsolatainkban és megkereséseinkben Hűséged még most sem nyugodott meg, s az említett kérelmezőket, — kik Galgócz várába és tartozékaiba való beiktatásod ellen tiltakozást emeltek, — jogaiknak bővebb kifejtése végett törvény elé idéztetted: annakokáért ezennel ismétlen felhívunk és komolyan intünk Tégedet, hogy értesíts Bennünket, vajjon ezek így légyenek-e, a mint előadatott? Avagy pedig ama megnevezett jószágokat, a Mi közbenjárásunk méltó tekintetért, add vissza végre már nekik. Datum in Ratisbona, dje 24. Mensis 9-bris Anno 1653. ¹⁾

E kir. újabb leiratból Forgách elvégre belátta, hogy Pöstyén iránt a Bercsényiekkel bármiként? de mégis csak ki kell egyeznie: mert a király — miután már ennyire belebocsátkozott ügyökbe, — koronás személye méltóságának eclatáns sérelme nélkül nem enged, nem engedhet. E szorúlt helyzetében, midőn Bercsényi Lászlóval és Miklóssal, káraik megtérítését is ajánlván, barátságos kiegyenlítés útjára kíván való lépni, — hogy legalább bosszúját valakin kitölthesse: december 10-én Érsek-Újvárból még az előbbinél is bántóbb s gorbább levelet írt — *Szelephényinek*, reá mint cancellárra hátrítván az ügy egész odiumát. De már erre a különben is, tudvalevőleg, indúlatos természetű püspök-cancellár meg újabban és még jobban felbőszült, s most már egyenesen a Bercsényiek pártjára állva, haragjában ekként mennydörgött vissza Regensburgból, 1653. dec. 28-kán Forgáchnak:

»Vettem az Kglđ 10. praesentis Újvárból nékem írt levelét, kin — hogy megvalljam, *nem kevésse meg is háborodtam*. Minapiban, az mikor Berchények ellen szolgáltam Kglđnek, jobban akármelly jóakarójánál, — csak meg sem köszönte

¹⁾ »Comiti Adamo Forgách, penes Berchénianos« cím alatt, eredeti fogalmazat a magy. kir. udv. cancellária levéltárában, nro 299. Anni 1653.

Kgld; most pedig, hogy ő *Főlsége opinióm és voxom ellen Kgldnek íratott újonnan*:¹⁾ pirongat és hazugnak tart, — az kit nem vártam volna Kgldtül. Én nem szorúltam, hála Istennek, *sem az hízelkedő, sem az hazug kenyérre*, írom az igazat: az én opinióm és tanácsom ellen íratott most másodszer ő *Főlsége Kgldnek*, mert tudtam, hogy heábavaló lesz; sőt az Berchények sem voltak azzal contentusok, kívánván inkább, hogy ő *Főlsége atyjok szolgálatjára* nézve más jószágból provideált volna nekik. — Érzy azt is Kgld, hogy miért köllött annyira exaggerálni az *Berchény meritumit*; megbocsássa Kgld, ebben is rövidséget téssen nekem: mert tudja azt Kgld, *hogy nem vagyok én secretárius*, — de az sem írhat mást, *hanem az mit ő Főlsége parancsol neki*. Azt is tudja Kgld, hogy ez az *Főlséges Ház* nem szokott könnyen elfeledkezni híveinek szolgálatjáról; *az minthogy nem is tagadhatjuk, hogy szegény Berchény életének letételével meg nem bizonyította volna ő Főlségekhez való hívségét*. — Ezután, édes Generális Uram, bár szelídebben bánjék az olyan szolgájával, az ki conventió nélkül annyit szolgál Kldnek, mint én ez egy esztendőben; *de mivel azt nem hiszi Kgld: adjon Isten jobbat Kgldnek, — én többé nem mentem magamat!*«²⁾

Ez határozott szakítás volt Forgách-csal Szelepcshényi részéről. S ezzel az oly rég forgó pöstyéni vitás ügynek is vége szakad: többé sem az udv. cancellária, sem a pozsonyi vagy nyitrai káptalan, sem a gr. Forgách-család levéltárában nem fordul elő ügyirat e tárgyban. Forgách Ádám békés úton, barátságosan kiegyezett a Bercsényiekkal, kiknek, névszerint a rokonszenvét nagy mértékben megnyert ifjú Miklósnak, ezentúl meleg pártfogójává, mondhatni: második atyjává lón. Pöstyénben és tartozékaiban való zálogjogukat az inscriptionálisok és legújabb kir. leiratok értelmében elismerte, az elfoglalt 1653-iki termés árát nekik megtérítette, — a Bercsényiek viszont, kik különben is erdélyi jószágaikra akarának költözni, — hogy a hatalmas főúr hiúságának a világ előtt elég tétesség: meg-

¹⁾ A nov. 24-iki kir. leiratot érti.

²⁾ *Eredeti levél*, Szelepcshényi saját kezével írva, a gr. Forgách-család levéltárában.

felelő haszonbér kikötése mellett benthagyták őt a tetteges birtokban tovább is, úgymint addig, míg ugyanezen környéken valamely, Pöstyénhez hasonló alkalmas jószágot fognak kapni ennek zálogösszegén, s akkor Pöstyén véglegesen átmehet a Forgách tulajdonába.

E megoldást különösen az idősb Bercsényi-testvérnek *Lászlónak* állott érdekében sürgetni és készséggel elfogadni; ugyanis ő, már évek óta erdélyi lakos, a damásdi szerencsétlen eset után inkább keresheti vala szerencsését II. Rákóczi György fejedelem oldalánál, mint a magyarországi végbeli hadak közt. Sietett tehát vissza Erdélybe, sőt az életpálya küszöbén levő fiatal öcscsét is rábeszélé: kövesse őt Erdélybe, — legyenek ott együtt mindhárman. S az árván maradott fiú, kit szeretett édes anyja elhúnytával, a gyermekkori emlékeken kívül többé mi sem csatolt Pozsony és Nyitra vármegyékhez: bátyja szíves hívásainak s az ifjúkor kalandvágynak engedve, — szintén atyjok és testvérei szülőföldének, a bérczes Erdélynek lakójává lön egyelőre, s Rákóczi hadjárataiban vetette meg ama kitűnő katonai jártasság alapját, mely őt később a bányavidéki tábornokság fényes polczára emelé.

A Bercsényi-fiúk erdélyi életéről nagyon keveset tudunk. Az kétségtelen, hogy a hősiess, de nagyravágyó, fényt és víg lakmározásokat kedvelő ifjabb Rákóczi György udvarában, mint előkelő fiatal daliák és *mágnások*, (ilyen akkor még Erdélyben csak nagyon kevés volt), örömmel láttattak. Rákóczi hiúságának az is hízelegetett, hogy a nagy Bethlen Gábor alattvalói kötelékét önként odahagyott apa fiai, íme az ő véd-szárnyai alá visszatérnek. Annyi gr. Bercsényi II. Miklós már idéztük följegyzéséből bizonyos, hogy nagybátyjai és atyja (I. Miklós) II. Rákóczi György fejedelem »*mellett*«, azaz oldalánál, udvarában, »*becsülettel laktak*«; továbbá, hogy ott laktuk idejében erdélyi és partiumbeli jószágaikat bírták, élvezték, illetőleg a zálogosok iránt pörököt folytattak és szerződésekre léptek.¹⁾

Volt egy olyan ügyök is, melyre nézve ismét III. Ferdinánd király jóindulatát kelle igénybe venniök, 1656-ban. Tudni-

¹⁾ L. Archivum Rákóczianum, I. oszt. V. köt. 394. l.

illik még I. Rákóczi György, midőn a linezi békekötést megelőzőleg a császár ellen hadakozást folytatott, tehát 1644—45-ben, Ferdinánd híveinek magyarországi jószágaira is tett helylyelközzel adományozásokat. Így egyebek közt *Hegyessy János* nevű szolgájának (servitori suo) és örököseinek Csongrád vármegyében fekvő bizonyos oly részjószágot adományozott vala, mely a Bercsényi-árvák, illetőleg *Lugassy Borbála Hód-Mező-Vásárhely* örökös városa és uradalma területéhez tartozó volt. Az ily Rákóczi-adományozások azonban a békeszerződés értelmében csak akkor bírtak érvénnyel, ha az illető birtok a fejedelemnek élte hosszáig átengedett vagy egyéb partiumbeli vármegyékben feküdt. Csongrád vármegye pedig sohasem tartozott Erdélyhez, I. Rákóczi György életében sem, hanem török hódoltság volt, a magyar király birodalmából. Mint Ferdinándnak 1656. október 20-kán Bécsből, *b. Bercsényi Imre* és *Miklós* folyamodása következtében II. Rákóczi György fejedelemhez intézett átiratából látszik, az adományos *Hegyessy János* nem is bírta volt ama részjószágot tényleg sohasem: hanem ő időközben elhalván, özvegye, — hogy a Bercsényiektől valami pénzt kicsikarhasson, — elkezdett ezek ellen pörpatvarkodni, s ama részjószág birtokba-vételére törekedett. Mivel pedig II. Rákóczi György, atyja adománylevelét fiúi kegyeletről nem akarhatta semmisnek nyilvánítani: törvényre utalá a feleket.

Ekkor folyamodnak vala aztán a Bercsényi-fiúk a magyar királyhoz, mint a kinek államterületén a kérdéses birtok fekvék. És Ferdinánd ezúttal sem tagadá meg néhai kedves hívének utódai iránt oly sok ízben tanúsított atyai pártfogását, s annyivalinkább, minthogy az ügy közjogi érdekekkel is bírt, és öneki, mint magyar királynak, óvnia kellett a korona jogait, a vele egyébként békés viszonyban élő erdélyi fejedelem alattvalóival szemben is. Azonnal írt tehát a Bercsényiek érdekében Rákóczinak, és figyelmeztetvén őt az ügynek említett s a magyar koronára nézve esetleg sérelmessé válható államjogi oldalára: a fejedelmet »szeretettel fölkéré« (Synceritatem Vram peramanter requisitam esse volumus), hogy nevezett *Hegyessy János* özvegyét afféle sérelmes birtokjog hánytorga-

tásától tiltsa el s a Bercsényieket igaz jogaikban háborgatni ne engedje. ¹⁾

Figyelmet érdemel, hogy mint e királyi irat bevezetésében mondatik: a Ferdinánd közvetítését ez ügyben kikérő folyamodványt csak Bercsényi *Imre* és *Miklós* terjesztették be, — bátyjukról *Lászlóról* többé emlékezet sincs. Bercsényi László tehát ekkor már, úgy látszik, nem élt; különben öneki is okvetetlenül alá kell vala írnia a kérvényt, vagy legalább öcscseinek egyszersmind az ő nevében is folyamodniok. Mint nőtelen, fiatal levente, alkalmasint Rákóczi fejedelem moldvai Lupuj vajda elleni, avvagy havaselvi győzelmes hadjárataiban vesztette életét.

Van ugyan még *egy* homályos vonatkozás, három év múlva, Bercsényi Miklós *fivéreiről*: azonban ez csak olyan okmánybevezetésben írott káptalani szokásos formula, melynek mint stylus curialisbeli elfogadott szólamnak, döntő jelentőséget alig tulajdoníthatni. Az eset ez: A fiatal Bercsényi Miklós-nak volt egy gyémántokkal, drágakövekkel kirakott nagyértékű menteláncza, melyet néhai anyjától kapott; »*clenodium*«-nak = családi ereklyének nevezi, — talán nagyatyjáié: Lugassy János lippai főkapitányé volt valaha. E pompás mentekötőt avvagy nyaklánczot az ifjú Miklós, hogy biztos helyre tegye le: midőn Erdélybe indult volna László bátyjával, néniénél Erzsébet-Zsuzsánánál hagyta a pozsonyi Clarissák zárdájában, mely zárda pénzből egyszersmind 900 frtot vett föl reá, hogy annál tetemesebb pénzüsszeget vihessen magával erdélyi jószágai kiváltására. Miklós, kire mint legifjabb fiúra, a 3000 forintnál fölebb becsült *nagy-szombati családi ház* is jutott volt a pöstyéni birtoknak felerészével, — Magyarországtól nem akarván végképen elszakadni: 1659. tavaszán feljőve Erdélyből Pozsonyba, nővére és Forgáchék látogatására, továbbá hogy az ezen évre hirdetett országgyűlésen, mint magyar magnás részt vegyen; talán egyéb, jószágos ügyei is lehettek. Mint-hogy pedig a délczeg ifjú főúr az új király I. Lipót előtt és a

¹⁾ »Principi Transylvaniae recommendatur negotium Berchenianum, ratione certi territorij eorundem«, czím alatti *eredeti fogalmazat*, a magy. kir. udv. cancellária levéltárában, nro 337. Anni 1656.

megnyilandó országgyűlésen méltó díszben óhajtott megjeleni: az országgyűlés tartamára ki akará venni ekkor már a kolostor fejedelemasszonyává lett nénjétől azt a gyémántos mentelánczot. Ez azonban csak a zárda említett 900 forintjának biztosítása mellett történhetett meg. Bercsényi Miklós tehát a pozsonyi káptalan előtt 1659. martius 29-kén személyesen megjelenvén, s »oneribus et quibuslibet gravaminibus universorum haeredum ac posteriorum, *fratrum item suorum*, proximorum consanguineorum et aliorum quorumlibet, quos viderelicet infrascriptum tangeret et concerneret« magára vévén, a következő obligatoriát iktattatta a káptalan jegyzőkönyvébe:

»Én, *Berchény Miklós*, vallom és recognoscálok. Hogy az minémő clenodiumot avagy nyakbanvetőt adtam volt az Nemes Mater Abbatissa Berchény Susanna-Elisabeth Néném-Asszonnak s következendőképpen az egész pozsonyi apáczaak Conventinek zálogban 900 frtéért, — lévén most bizonyos és eltávozhatatlan szükségem azon nyakbanvetőre, visszakérvén, kötöttem a helett és zálogban adtam feljülemített Mater Abbatissa Néném-Asszonnak, successorinak és az egész Conventnek *Nagy-Szombat szabad királyi városában*, Pozsony vármegyében levő házomat 2900 foréntban, fél egész esztendőre, ezen obligatoriám datumjától fogva számlálván. Mellyet, eltelvén a fél-esztendő, ha meg nem adnék, vagy meg nem adhatnék én, vagy az én successorim és legatáriusim: adok teljes hatalmat említett Mater Abbatissa Néném-Asszonnak és az ő Kglme successorinak, hogy megírtt nagy-szombati házomat, a kinek akarják, eladhassák és a feljebb előszámlált 2900 foréntig magokat contentálhassák ő Kglmek, kirekesztvén ez iránt minden törvényes és törvény kívül való orvosságokat és akadályokat. — Actum Posony, die 29. Martij Anno Dni 1659.«¹⁾ (Következik a szokásos káptalani záradék, ugyanaznapi datummal.)

Mint az eredetiben idézett bevezetésnek általában *többszámban* tartott mondatszerkezete eléggé mutatja: a »*fratrum suorum*« szavak csak a többivel egy kaptára húzva állanak itt,

¹⁾ »Obligatoriae Spblis ac Magci Dni Nicolai Berchény, Monialis Posoniensibus datae et celebratae.« Hiteles bejegyzés a *pozsonyi káptalan* orsz. levéltára 1658—1660-iki prothocollumában, folio 447.

a mint már a káptalani jegyző keze rájárt; úgy, hogy ez, az 1656-iki kir. okiratból Bercsényi Lászlóra nézve vont következtetést teljességgel nem döntheti meg. — A mi már a jelen okmány tartalmát egyebekben illeti: mint később látni fogjuk, a nagy-szombati családi ház tovább is Bercsényi Miklós tulajdona maradt, soha el nem adták azt sem a pozsonyi Szent-Klára-Szűzek, sem más; jele, hogy a főtebbi formai zálogbiztosítási kötvény végrehajtására szükség egyáltalában nem volt. Sőt igen valószínű, hogy Miklós úrfi a kikötött félesztendő leteltét s a pozsonyi országgyűlés befejeztét meg nem várva, már előbb visszaadá nénjének s a conventnek a drága lánczot, és sietett le a Tiszántúlra, Rákóczi mellé. E fejedelem ugyanis az 1659-iki nyár folyamában fizetett hadaihoz a hajdúságot fölszedvén, tekintélyes erővel sietett be Erdélybe, hogy a török-párti trónbitorló Barcsayt kiűzze. Egyszersmind Maros-Vásárhelyre országgyűlést hirdetett és tartott is, hol a hozzá és fejedelmi házához mindig híven ragaszkodó székelyek nagy számmal gyülekeznek vala melléje, és táborát felszaporiták. Erre aztán, mint tudjuk, szakadatlan hadjáratok következének a törökökkel, egész 1660. június 6-káig és augusztus 28-káig, úgy-mint Rákóczi hősi haláláig s Várad elbukásáig.

B. Bercsényi Imre és Miklós, II. Rákóczi György oldalánál — László bátyjokkal együtt, a míg élt, — a moldva-oláh harczokat végig küzdötték; küntjártak a fejedelemmel 1657-ben Lengyelországon, a szerencsétlen hadjáratban; részt vőnek vele 1658. a budai vezérpasa hadai felett kivívott lippai fényes diadalban, mindenütt a harczias fejedelem személye körül vitézkedvén. ¹⁾ Hozzácsatlakozának tehát kíséretéhez az 1659. nyarán megkezdett táborozáskor is, s híven osztották sorsát,

¹⁾ L. *Tarnóczy István*: »Nagy mesterség a jó élet.« Nagy-Szombat, 1680. *Id. b. Bercsényi Miklósnak ajánlott könyv*, életrajzi adatokkal az ajánló-levélben. (»Ngod csaknem minden részeit életének hadakban és fegyver között töltötte s most is a Mars zászlója alatt Generális személyek között egyik, országunkban sok jó vitéz hírrel-névvel tündöklök. Megmutatta ezt Ngod ifúságának csaknem első zsenyéjében mind Lengyel-s mind Erdély-országokban és Partiumokban, a nagyemlékezetű vitéz Fejedelem ifjabbik Rákóczi György alatt, nem egyszeri harczon a keresztyén-ségnek vért szomjúhozó pogány török ellen tusakodván.«) — L. továbbá ifj. gr. Bercsényi Miklós életrajzi vonatkozásait atyjára.

melyet az 1660. május 22-kén Szejdi-Ahmet budai vezér négyzerte számosabb hadai ellen vívott gyalui véres ütközet döntött el. Az oroszláknént küzdő Rákóczi, fején négy halálos sebbe esvén, ezek miatt két hét múlva kiadá hősii lelkét, — Bercsényi Imre pedig halva maradt a gyalúi harcztéren.

A három testvér közül egyedül *Miklós*, a legifjabb élé túl Rákóczi György veszedelmét, — s ő is földönfutó lett. Erdélyi jószágait a nagy zűrzavarban: *cape-rape!* mint Rákóczi híveinek, elfoglalták a törökpártiak; Sólymos már Lippa bukásával oda volt, most pedig, Jenő és Várad török kézre jutásával, elpusztítottak és hódoltsággá lőnek zarándi és bihari jószágaik is, különösen a jövedelmes Nagyfalu és a többi Tholdy-örökség.

A véstes catastropha lezajlása után a 26—27 éves ifjú báró Bercsényi Miklós, családjának immár *egyetlen férfitagja*, mint harcedzett vitéz, hadi tapasztalatokban ugyan gazdagon: de különben mindenét elveszítve, egypár fegyveres szolgálával, néhány paripával, koldúsúl hagyá oda Erdélyt; de azért ment a török ellen tovább hadakozni, a hol erre módja nyílt: Lipót országrészébe, — *Érsek-Újvár felé*. Felsőszázad múlva egyetlen fia is, mint szintén egy Rákóczi fejedelem híve, hasonlóképen mindenét elveszítve hagyá el hazáját. Sajátságos ismétlődő játéka a végzetnek!

Mielőtt Bercsényi Miklós élete további folyamának vázlatára átmennénk, még szükség megemlékeznünk angyalszelíd-ségű nővéréről: Erzsébetről. Ő, mint tudjuk, még igen gyermekleány korában Krisztus szüzi arájává lőn, szívének kegyes hajlamait követve. A Margit-szigeti, vagy ó-budai Szent-Klára-szűzek rendje, a melybe belépvén, Zsuzsána zárdai nevet vőn fel, hazánkban a legelőkelőbb és leggazdagabban dotált női szerzet volt, mely egykor IV. Béla király leányát, a szent életű Margitot is tagjai közt számlálá. Már akkor is, és azóta folytonosan a legaristocraticusabb magyar családok leányait találjuk e rendben, mely közvetlenül a mohácsi vész után, a törökök elül Budáról Pozsonyba menekült s itt alapítá meg főkolostorát. Nagy dicsőség Bercsényi Zsuzsána-Erzsébet nő-

vérré, és kitűnő kegyes életét, anyagi jóságos jellemét legjobban bizonyítja az a tény, hogy társnői, kiknek osztatlan tiszteletét és szeretetét bírta: őt, az élete 30-ik évét még alig meghaladott fiatal máter-t tartották magok közül legméltóbbnak a pozsonyi főconvent élére állítani. Annyi aristocrata család leányai közül b. Bercsényi Imre és Lugassy Borbála kegyeséletű leánya választatott a zárda fejedelemasszonyává vagyis apátnőjévé. Már 1657-ben az volt.

Ugyanis Pozsonyban, 1657. octóber 27-kén kelt s Veszprém vármegye közönségéhez intézett szép magyar levelét találjuk e törvényhatóság levéltárában, melynek aláírása: »Devota Ancilla *Susanna Elizabetha Berchénij Mater Abbatisa*, et Conventus Psoniensis Sanctimonialium.« Somló-Vásárhely a régi királyok adományából a pozsonyi Sz.-Klára-szűzek conventjének birtoka volt; ezen »szegény vásárheli és több ahhoz való falunkbéli jobbágyíknak« némi kíméletben részeltetése iránt keresi meg Veszprém vármegyét a jóságos zárdafejedelmű, hogy »ne kollessék megkeseredett emberinknek nagyobb okát pusztulásinak a Nemes Vármegyét, *mint az szüntelen rajtok kolompozó pogánt* mondani.«¹⁾

Hogy Bercsényi Zsuzsána-Erzsébet 1662-ben is kormányzó rendjének ügyeit, a következő esetből tudjuk. Gr. Wesselényi Ferencz nádor Pest-Pilis vármegyei Pomáz és Szent-Endre községeket, mint a nyúlak szigetebeli (Margitsziget) egykori zárda jószágát, 1662-ben a most Pozsonyban székelő Szent-Klára-rendnek visszaadományozá; a beiktatás alkalmával azonban Vathay Pálné, szül. Buday másként Bornemisza Anna asszony, családja későbbi birtokjogára hivatkozva, ellentmondott a statutióknak. Az ügy aztán közte és *Berchénij Erzsébet-Zsuzsána* zárda-fejedelemasszony között békés úton kiegyenlítettett: Pomáz megmaradt a Vathayaknak, Szent-Endre, a nagyobb birtok, lett a Clarissáké.²⁾

¹⁾ A Bercsényi Erzsébet saját kezével aláírt s a pozsonyi Clarissák pecsétével bíró levél eredetije *Veszprém vármegye levéltárában*, fasc. I. nro 72.

²⁾ Az idevonatkozó iratokat l. *kir. kamarai levéltár* A. M. P. fasc. 57. nro 50—51. és fasc. 66. nro 25.

Sőt, hogy Bercsényi Imre kegyes leánya még sokkal utóbb, 1671-ben is élt és a pozsonyi Szent-Klára-koľostor élén áll vala: bizonyítja »Posomban, 27. Aprilis 1671.« költ eredeti levele, melyet »Elizabet-Susanna Berchényi m. p.« aláírással, a zárda pecséte alatt gr. Koháry István füleki kapitányhoz intézett, s melyben »szegény megnyomorodott Czegléd városunkra« (rendjének birtokára) s ottani jobbágyaik oltalmazására kéri föl a buzgó vallásos érzületéről ismert kapitány pártoló figyelmét. ¹⁾

Bercsényi Erzsébet hamvai Pozsonyban, az egykori Clarissa-zárda — jelenleg kir. kath. főgymnasium — régi góth temploma sírboltjában, annyi magyar főúri család leányai örök nyugvóhelyén porladoznak.

---

¹⁾ A levél eredetije a hg. Koháry-archivumban Szent-Antalon.

VIII. FEJEZET.

Idősb b. Bercsényi Miklós tábornok, 1660—1680.

Az Erdélyből az érsek-újvári erősségbe érkezett s hadi szolgálatait — mint egykor atyja — a magyar királynak felajánló ifjú, de már sok harczt próbált: lengyellel, törökkel, tatárral, kozákkal, oláh-moldovánnal megküzdött Bercsényi Miklóst gr. Forgách Ádám újvári főkapitány és cs. kir. tábornagy örömmel fogadá. A mindinkább elhatalmazó esztergomi törökök kicsapásai visszaverésére épen ily tapasztalt és merész, vitéz és vállalkozó, serény lovas főtisztre volt az újvári huszár-csapatoknak szükségök. Forgách az általa különben is őszintén kedvelt fiatal főurat tüstént törzstisztül alkalmazá a végházbeli lovasc csapatban, s rangját csakhamar kiszerezé a cs. k. főhadi tanácstól. Azonkívül pedig mindkét részről barátságos készséggel egyezsége lépett volt vele a pöstyéni zálogjog iránt; mely egyezség értelmében Bercsényi a zálogösszeget Forgáchtól visszakapván, a pöstyén-drahóc-madoniczi birtokról és galgóczy házról örökre lemondott s e részeknek a galgóczy uradalomba való reincorporatiójába beleegyezett. Hogy pedig a magyar király országrészeiben magának családi ott-hont alapítson: a Forgáchtól kapott zálogösszegeből a Pöstyéntől nem messze, éjszakra, a Vág völgyében, kies helyen fekvő, termékeny határu *brunóczy birtokot* szerzé meg örök áron, a rajta lévő ódon kastélylyal. E hely alkalmas központ vala arra, hogy körülfötte idők jártával még más birtokokat is acquirálhasson, s tartózkodásra igen kellemes hely.

Az »*otthon*« tehát már meglett volna; csak csevegő madár, gyöngéd pár, kellett még a fészekbe. Ilyent is nyújtott Forgách

környezete a családot alapítani kívánó ifjú daliának, ki ez idő szerint nemzetségének utolsó férfitagja volt. Ghymesi gr. Forgách Péter koronaőrnek egyik fia György, ki Ádám úr mellett az újvári altábornoki tisztet viselé, itt megismerkedett Ádám gróf nejének gr. Rechberg-Rothenlöwen Mária-Katalinnak fiataalka, bájos hűgával, Rechberg Mária-Erzsébet grófkisasszonynyal; kit is nőül vevén, tőle 1661-ben Forgách Farkas nevű fiacskája született. Apja a fiú születését nem soká élte túl. Az ifjú menyecske pedig, gyermeke nevelésének élve, tovább is ott maradt nénjének és hatalmas sógorának védszárnyai alatt Újvárott, s egészen elmagyarosodék. A daliás Bercsényi Miklós szerelemre lobbant a kedves, szép, szerény és szelíd özvegy grófnő iránt, s őt szemelé ki élete párjává »már alkalmas időtől fogva«, — mint 1664. ősszel maga írja, — miután érzelmei a választott által viszonzottak. Csak a közbejött végzetes hadi események halasztatták egybekelésöket.

Az érsek-újvári lovas-őrség létszáma azon idő tájban az ezer főt rendszeresen meghaladta; ¹⁾ kiknek is b. Bercsényi Miklós alezredesükké, majd gr. Forgách György halála után főkapitányukká, ezredesükké lévén:²⁾ törökre csatázó szerencsés vitézi kalandjaival s forgolódo serény vezéri ügyességével csakhamar annyira kitűnt, hogy *a magyar huszárság az ő és b. Koháry István nevével kapott nagyobb katonai hírre, s azt mint sajátlagos csapatnemet épen Bercsényi és Koháry 1663—1664-iki jeles hadműveletei emelék európai jelentőségüvé, Montecuccoli fővezérsége alatt.*³⁾

¹⁾ Az újvári végbeli huszárság a hg. Esterházy-levéltár adatai szerint 1683-ban Bercsényi alatt 11 században 1162 főt, (l. *Thaly*: »Az 1683-iki táborozás történetéhez«, 35. l.), 1686-ban pedig 1071 főt számolt. (Cs. kir. közös hadügyministerium levéltára, Türken-Kriege, Proth. 1683. 13/4. 4. 146. Ugyane szerint az esztergomi lovasság [Bottyán János] 486 főnyi volt.)

²⁾ Bercsényi 1663-ban már az újvári összes lovasság főtisztje (»Supremus Equiductor«) vala; mint ilyen tesz tanúságot az újvári tisztnek élén 1663. dec. 26-kán a győri káptalan előtt, gr. Forgách Ádám mellett. (A nevezett káptalan *eredeti kiadványa* a gr. Forgách-család levéltárában, Nemzeti Múzeum.)

³⁾ »In den Türken-Kriegen von 1663 und 1664, werden die Hussaren von *Berchénij* und *Koháry* erwehnt.« Gr. Andreas *Thürheimb*: »Die

Id. Koháry István 1664. július 19-kén Lévánál elesett; míg *Bercsényi* oly szerencsés volt, még egy negyedszázadig működhetni a magyar hadak, különösen a *huszárság* élén; majd azután fia, unokája, dédunokái követték őt e pályán, — úgy, hogy a *Bercsényi-név* és a *huszárság* fogalma négy-öt nemzedéken keresztül elválaszthatlanúl összeforrt, előbb Magyar-, majd Franciaországban, s utóbb ismét itthon. Hisz már I. Miklós atyja b. Bercsényi Imre is mint huszártábornok vitézkedett és esett el a svédek ellen; őt követték mint kitűnő huszárezérek: fia *I. Miklós*, *II. Miklós*, *IV. László*, *Miklós-Ferencz*, *Ferencz-Antal* s *V. László*, a kivel a család sírba szállt. Valódi huszár-generációk!

Bercsényi Miklós nevét 1660—63-iki harci kalandjai, érsek-újvári bátor huszárcsapata élén, az esztergomi, budai végkebeli török hadak előtt vitézi hírűvé, rettegetté tevék. Eddig mindenha szerencse ékesíté s győzelem koszorúzta azt; azonban 1663. július havában, a tettvágó ifjú nagyvezír Köprili Ahmed hatalmas sereggel Budára érkezvén, — Érsek-Újvár vívását vette célba, s a koczka balra fordúlt.

Újvár hadi néppel, éléssel, lőszerrel, mindennel jól el látva, méltán bízhatott a sikeres ellentállásban, gr. Forgách Ádám és Marchese Pio főparancsnokok alatt. Montecuccoli erős tábora is segélyt adhatott. Köprili hadaival július 30-kán indult Budáról Érsek-Újvár felé. Esztergomnál hidat veretvén, 8000 főnyi előhada aug. 5-kén átköltözött Párkányra. Másnap Forgách kémei azon, tévedésen alapuló hírt vivék Újvárba, hogy a hidat az éjszakai vihar elszakasztotta, — mire Forgách amaz ideát szorúlt 8000 török felett könnyű s biztos győzelmet remélvén, gyorsan összevont minden körül táborozó haderőt, kivitte az egész lovasságot Újvárból, sőt tetemes gyalogságot s némi tüzéséget is, — és ekként az erősséget népből jól kiürítve, aug. 6-kán éjjel megindula Párkányhoz.

Forgách hada állott 600 Walther-féle, 600 Ladronvasasból, ugyan 600 német muskatérosból, továbbá majdnem 6000 magyar, részint végbeli, részint nemesi fölkelő csapatok-

Reiter-Regimenter; II. Band: Die Hussaren. Historische Skizzen«, etc. Wien, 1862.

ból; úgymint az újvári 1100 huszár Bercsényivel s a pozsonyi és trencsényi megyei hadak színe-java 1200 fő, gr. Pálffy Miklós és Illésházy György alatt. — Irtóztató csalódás várta őket. Aug. 7-kén hajnalban Párkány elé érkezvén, el nem romlott hidat s ama 8000-en kívül még 20,000, épségben átköltözött s hadi rendben fölállított törököt találtak; kiktől több oldalról megtámadtatván, délután 2 óráig tartott vitézi, kétségbeesett harcz után teljességgel tönkrementek. Forgách, Pálffy, Illésházy György, Bercsényi Miklós alig birtak magoknak a lovasság romjaival utat vágni s Újvárba menekülni; míg a gyalogság legnagyobb része körülkerítettvén, gr. Illésházy Ferenczcel, gr. Esterházy Györggyel, két b. Újfalussyval, b. Lippay Jánossal, Szörényi Ferenczcel a csatamezőn maradt. Magában az ütközetben 1272 esett el, közöttük 200 német lovas s a 600 muskatéros csaknem mind, 4 századossal, 5 főhadnaggyal; a pozsonyi nemességből 70. Elfogatott több 1000 embernél, kiből a nagyvezír 700-at kegyetlenül lemészároltatván, 342-öt — a gazdagabbakat — busás váltságdíj reményében, Budavarába küldött. ¹⁾

A párkányi váratlan veszedelem leverő hatása még abban is nyilatkozott, hogy az első zavarban s rémületben a vármegyei hadak mind s a végbeliek maradványainak is tetemes része szétoszlék, övéit a száguldozó ellenség elül menteni. Érsek-Újvár jóformán őrség nélkül maradt; úgy, hogy ha Köprili Párkánytól nyomban üldözi vala Forgáchékat: a hatalmas erősséget tüstént elfoglalhatja vér nélkül, meglepéssel. Szerencsére azonban ő előnyét fölhasználni elmúlasztván, csak aug. 15-kén szállotta meg Újvárt, melybe a közbeesett egy heti idő alatt Montecuccoli friss népet vethetett. A megszálló török tábornok Bercsényi a várból merészen kirohant és vitézül csatázó 500 kemény huszárjával fogadta, s a 3000 gyalog-őrsegből támogatására kiküldött puskás csapatokkal és a bástyák 80—90 ágyújának sűrű tüzelésével nehezíté, akadályozá az ellenséget a vár körüli elhelyezkedésében. ²⁾

¹⁾ Forrásaink ez ütközetre nézve: F. Wagner: Historia Leopoldi I. 126—127. l.; »Historia de la vida y hechos del Emperador Leopoldo primero«, Amberes, 1716. 69. l.; Ortelius, Kazy, Hammer, Katona, Szalay.

²⁾ Bercsényinek Érsek-Újvár védelmében kitűntetett vitézségét

Augustus 15, 16, 17, 18, 20-kán ugyancsak erős lövések váltattak mindkét részről; a várbeli lovasság minduntalan kicsapdozott a törökök visánczaira, s kivált aug. 21-kén sok török veszett el. Azonban az ostromot a nagyvezír ernyedetlen hévvel, nagy munkával folytatta; a töretés, bombázás egyre tartott, a visánczok a bástyák árkait kezdték megközelíteni, a hősiesség ellentállás daczára. Köprili óriási földhányást emeltetvén a síkságon, ennek tetejéről beláthatott a várba s az őrségnek minden mozdulatát tudhatta. Végre, miután a nem elég mélyre ásott s hibás contre-scarpe-okkal épült várárkok vizét az ostromlóknak sikerült lecsapolniok: september 13—19-kén szakadatlan lövésekkel a Fridrik-bástyát halomra törették, s a romokkal és rőzsekötegekkel betöltött árkon át sept. 20, 21, és 22-kén nagy erővel háromszoros rohamot intézének e bástya ellen. És noha már fel is tüztek egy zászlót, — mind háromszor véres fővel visszaverettek. De a védők bizalma már csökkenni, kitartásuk ingadozni kezdett, mivel löporuk fogytán, falaik omlófélben s a Komárom felől ígért segély csak késett. Midőn a negyedik, általános roham előkészületeinek hírét vevék: a német őrség lázongani kezd; — a katonai becsület és vitézség követelményeinek fényesen eleget tettünk már, — segély nincs, — itt van a feladás ideje! Forgách hasztalanul kísérle meg a zendülőket lecsillapítani: ők Magyarországért a vár romjai alá temetkezni nem akartak, s nyílt lázadásban törvén ki parancsnokaik ellen, az ostrom 40-ik napján, sept. 24-kén kitűzték a fejjér zászlót. Mire ezen és a következő napon megindultak az alkudozások. Sept. 25-kén Forgách a nagyvezírhez a feladási szerződés végleges megállapítására meghatalmazottképen b. *Bercsényi Miklóst* küldé ki a várból; ¹⁾ ki is a szerződést megkötvén, ez nap estve bocsátottak

Leopold császár alább idézendő diplomáján kívül *Tarnóczy István* is említi 1680-iki munkájában, írván: »Az érsek-újvári bástyák és az ellenföltámasztott pogányságnak erős véghelyei bizonyoságot tehetnek Ngod sok vitéz próbáiról és végbéli bátorságiról.«

¹⁾ *Rozsnyay Dávid* erdélyi török-deák naplója: »September 24. Délben feladák az várat, fehér zászlót tévén ki. Ez nap tracta lön. Sept. 25. Ez nap is tracta lön. Maga az úrfi Bercsényi Miklós kétszer jöve az vezérhez. Ez nap estve menének fel az janicsárok az bástyára.« (Monum. Hung. Hist. II. oszt. VIII. köt. 272. l.)

föl bizonyosszámú jancsárságot a Frigyes-bástyára. September 26-kán készülődött, málházott a várórség, s 27-kén a capitulatio értelmében, teljes hadi díszszel, zene- és dobszóval, lobogó zászlók alatt, fegyverrel s podgyászait a nagyvezír által rendelkezésükre bocsátott 400 szekérre rakva vonúlt ki az erősből; Komáromig kísérték. Köprili Ahmed bizonyítványt adott a parancsnokoknak, hogy kötelességüknek emberül megfeleltek. Mindazáltal — mivel a keresztyénség e hatalmas védbástyájának bukása általános megdöbbenést keltett, — Leopold császár Pio Marcheset és gr. Forgách Ádámot hadi törvényszéki vizsgálat alá vetteté, — ez utóbbit párkányi szerencsétlen kalandjáért is, egy évig tartatván őt Győrött tisztességes fogságban, a míg magát teljesen igazolhatá.

Érsek-Újvár eleste Nyitra, Léva, Szögyén, Drégely-Palánk, Nógrád, Szécsény, Buják, Komjáthi, Galgóc várak s erődített kastélyok bukását voná maga után, a körülöttük fekvő vidékekkel. S e nagy veszedelem közt az Újvár elleni bányavidéki végeket egészen újra kellett szervezni. E nehéz és sürgős teendővel leginkább *Bercsényi* buzgólkodék, a ki Újvár védelmében is mindvégig rendkívül kitűntette volt magát törhetlen erélyével s hősiek példaadásával. Elannyira, hogy ebbeli érdemei elismeréséül a király 1664. mint ezredest az Érsek-Újvár elleni és bányavidéki végek altábornokául (vicegenerális) helyettesíté, majd 1667. november 12-kén véglegesen, decretaliter kinevezé őt, ¹⁾ s azon fölülr kir. tanácsosi és kamarási ranggal diszíté. ²⁾

A sorssújtott Forgách Ádám a győri püspöki palotában, letartóztatása helyén, soknemű okmányokkal fölszerelt, nagy-

¹⁾ »Leopoldus, etc. Cum Nos Fidelis Nri Magei *Nicolai Berchényj* tum praeclarae fidei et constantiae opinione, tum vero rerum bellicorum experientia, animique fortitudine, qua idem his praeteritis disturbiorum temporibus luculenter demonstravit, moti: Eundem in Supremum Trans-Danubianorum et Antemontanorum Regni Nri Hungariae Confiniorum Vice-Capitaneum elegerimus et constituerimus. Ita, ut — etc. Datum Viennae, 12. Novembris Anno 1667.« (Pozsony, Nyitra, Trencsény, Turóc, Árva, Liptó, Zólyom, Gömör, Hont, Bars, Nógrád, Esztergom és Komárom vármegyékre szóló kir. rendelet ered. fogalmazata a magy. kir. udv. cancellária levéltárában, nro 290. Anni 1667.)

²⁾ *Tarnóczy István*, idézett és 1685-iki munkája ajánló-leveleiben.

terjedelmű védíratot dolgozott ki a párkányi csatáról s Érsek-Újvár védelméről, a cs. kir. hadi tanács vizsgáló bizottsága számára, eljárását, tetteit mindenekben tüzetesen igazolandó. ¹⁾ E végből Bercsényit és az újvári magyar hadi tiszteket, az ugyanottani esküdt-bírákat s nemeseket 1663. karácsony ünnepeire magához kéréte Gyórré. A kik is szeretett és ártatlannak tudott fővezérok segítségére, élőkön Bercsényivel, készséggel — és nagy számban — megjelenvén: a fogoly főúr felolvasá előttök s a győri káptalannak szintén odakéretett hites tagjai előtt emlékiratát; melyet a jelen volt tisztek mindenben igaznak és valónak ismervén el, erről sajátkezűleg aláírott, megpecsételt s a káptalan által mindjárt hiteles másolatokban is kiadott bizonyosságlevelet állítanak ki. E levél aláírói, úgymint Tek. és Ngos Berchény Imre, a lovasság fővezére, Nagy János hadbíró, Pap Gergely őrnagy, Botlik Imre lovas- és Török Ferencz gyalog-kapitány, Kocsy György érseki tisztartó, Fodor Illyés, Nagy Ferencz kapitány hadnagya és több érsek-újvári őrségbeli tisztek s altisztek hitelesen bizonyítják, 1. hogy Forgách Ádám tábornoknak az újvári dolgokról és állapotokról írott jelentéstétele a valóságnak mindenben megfelel; 2. hogy az ottani végbeli tisztek tanácsa és egyetértése nélkül mi sem történt s mi sem végeztetett; 3. hogy a várfeladási szerződés, mielőtt a magyar tiszteknek előterjesztetett volna: már a német tisztek tanácsán keresztülment volt; 4. hogy ők, a magyar katonaság előljárói, Forgách-csal együtt mindnyájan készeknek nyilatkoztak inkább meghalni, mintsem capitulálni; 5. végre, hogy a vár feladásának a német tisztek közül senki sem mondott ellent, — ellenben Forgách kétszer is, nyilvános beszédben, mind halálig való hűségre, helyt állásra intette a katonaságot. — Mely vallomásait az érsek-újvári hadi tiszteknek, esküdtbíráknak s nemeseknek a káptalan, a mint azt Győrrött, 1663. Szent-István vértanú ünnepén, Széchényi György püspök uram házánál, az ő kiküldött hites tagjai előtt letették, jelen kiadványával hitelesen bizonyítja. ²⁾

¹⁾ E nagyérdékű véd- és emlékirat sajátkezű fogalmazata ma is megvan a gr. Forgách-család levéltárában.

²⁾ Eredeti káptalani kiadvány, a gr. Forgách-család levéltárában. Okvetlenül meglesz Forgách emlékirata mellett Bécsben is.

Szép vonás volt Bercsényitől és tisztársaitól, hogy az igazság és saját ártatlansága kiderítésének érdekében, fogoly főparancsnokukat ily nyomós bizonyágtétellel segítették. Forgách ezen igazoló levelet emlékiratával együtt benyújtá hadi bíráinak.

Bercsényinek, mint a ki Forgách Ádám fogsága alatt a bányavidéki generalatus területén a párkányi vereség és Újvár bukása által megzilált végbeli hadak újra szervezését, a változott helyzethez viszonyított új beosztását és az újvári, nyitrai stb. törökök kicsapdozásai visszaverésére az ellentállást vice-generálisi minőségében intézte, illetőleg vezénylé, — e súlyos állapotok közepette, a rendelkezésére állott csekély haderőkkel roppant erőfeszítést kellett teljesítenie. De ő ifjú lelke egész erélyével látott a dologhoz, s ép oly kitűnő szervezőnek, mint bátor és szerencsés lovas-vezérnek bizonyult. Ernyedetlen buzgólkodása s éber őrködése által sikerült a gondjaira bízott országrészt minden nagyobb csapástól megóvnia. Sőt 1664. tavaszán ismét jól felszaporított végbeli hadainak derekával gr. Souches cs. tábornok, komáromi főparancsnok seregéhez csatlakozva, — áprilban Nyitra, Galgócz, júniusban Léva várát ragadták vissza a törökök kezéből; júl. 19-kén pedig Léván fölül, Szent-Benedeknél, Ali érsek-újvári pasa hadai fölött (előbb még Kucsuk Mehmed pasát is Szent-Keresztnél megvervén), fényes diadalt vívtanak ki. Itt ugyan id. b. Koháry Istvánfüleki kapitány vitézül elesett. — Majd Párkányt is visszafoglalták és a múlt évről oly gyászos emlékü esztergomi hidat fölégették.

A szeptemberben megkötött vasvári béke vetett véget e hadjáratoknak. S ekkor kezd vala építtetni, Újvár ellensúlyozására, Galgóczczal szemben *Lipótvára*. Bercsényi pedig ugyanez idő tájban szerzé meg a gr. Csákyaktól — mint Thurzó-örökösöktől — zálogjogon, a nyílt fekvésű Brunócz mellé az ennek közelében magas hegyen épült *Temetvény* sziklavárát, a hozzá tartozó nagy uradalom részével. S innentől hol ezen sasfészekben, hol Brunóczon, Semptén, hol nagy-szombati házában lakott, a mint a hadi vezénylet és gazdasági viszonyai kívánták.

Az 1664-ik év őszen, miután a békekötés meglőn, el-

végre Forgách Ádám is felszabadúla hosszas fogságából. Mind neki, mind Marchese Pionak kiderülvén ártatlansága, az agg főúr nemcsak hogy minden vád alól fölmentetett, hanem méltóságai — ezek közt Érsek-Újvár elleni bányavidéki fő-tábornokságába is — visszahelyeztetett. Ezen utóbbi hivatal teendőinek terheit ugyan ezentúl inkább helyettese Bercsényi altábornok viselé, a törődött, koros Forgách helyett, ki most már jobbadán polgári foglalkozásainak szentelé idejét.

Különben a közte és az ifjú Bercsényi között mindenha fennállott jó viszonyt most még szorosabbra fűzé a legújabb vérségi kapcsolat. Bercsényi Miklós ugyanis, értvén a béke megkötését és egyszersmind Forgách szabad lábra helyezettetését: sietett ettől és nejtől, Bécsben, 1664. oct. 8-kán kelt levelével régi imádottjának, özv. gr. Forgách Györgyné, Rechberg Mária-Erzsébet grófnőnek kezét megkérni. ¹⁾ A válasz, természetesen kedvező volt, — és Miklós úrfi még azon őszszel hazavivé bájos menyasszonyát brúnóczi, temetvényi fészkebe. Ezen utóbbi lovagvárban született aztán 1665. sept. vagy oct. havában egyetlen fiok, *ifjabb gr. Bercsényi Miklós*, a későbbi nagyhírű szabadsághős és kurucz fővezér. ²⁾

¹⁾ Érdekesnek találjuk a gr. Forgách-levéltárban ma is meglévő e kérő-levelet ideiktetni: »Ajánlom Ngtoknak köteles és alázatos szolgálomat. Isten Ngtokat sokáig éltesse szerencsésen, kívánom. — Minemő affectiót viseltem légyen már alkalmas időtül fogva az Ngtok szerelmes Atyjafiához Tekéntetes és Nghos Gróf Mária-Erzsébet Rechbergh Aszszonyhoz ő Ngához, hogy mindekkoráig is az zúrzaros és alkalmatlan időknek miatta Ngtok eleiben nem terjesztettem, volt az Ngod ártatlan, ekkoráig való szenvedése is legnagyobb oka. — Mivel pedig Istennek ő sz. Felségének jóvoltából már az Ngod dolgainak is vége szakadt s az békesség taliter-qualiter meglett, — ha Ngtok az iránt való szolgálatjára Ngtoknak érdemesnek ismer: kegyelmesen magát resolválni ne nehezteljen; hagyván mindeneket az Ngtok bölcs dispositiójára és kegyelmes gratiájára. Kívánom, Isten éltesse Ngtokat sok esztendeig, kedves jó egészségben! — Datae Viennae, die 8. 8-bris 1664. Ngtoknak alázatos szolgálja míg él: *Berchénj Miklós m. k.*« (Eredeti levél, in folio egész ívre sajátkezűleg írva. Külső felén Forgách grófné kezével: »Des Herrn Berzinschý sein Brief, wie er mein Schwester von uns begert hat.« Forgách Itár, codex CC. 1663—1669.)

²⁾ A Rodostóban 1725. nov. 6-kán elhunyt gr. Bercsényi Miklós síremlékén ez áll: »Mortuus est ... aetatis suae LXI.« Tehát legkésőbb 1665. octóberben kellett születnie.

Temetvényen a várépület, mikor Bercsényi általvette, mint a Thurzók kihalta óta elhagyott residentia, elhanyagolt állapotban volt; a miért is sokat kelle építtetnie, javíttatnia rajta. Vallásos buzgalmától vezéreltetve, családi kápolnát is emeltetett a várban.¹⁾ Különben e hely, Lipótvár és Sempte által Újvár felé fődött, a bányavidéki végek Sellyétől egész Fülelig, tehát a Vágtól a Mátráig elnyúló vonalának szemmel-tartására alkalmas posztio vala a vezénylő-tábornok számára. Mert ámbár a béke húsz évre meg volt kötve: ez csak rendszeres ostromokra, nagyobb hadjáratokra szólt; — a két részről egymással szemben álló végházak csapatainak — főként a lovasságnak — kölcsönös kalandozásai, kóborlásai, kisebb csatározásai és cselvetései azért soha meg nem szűntenek. A mi a parancsnokok folytonos éber vigyázatát tevő szükségessé. És Bercsényi az ily apróbb csatározásokban is kitűnő hadvezérnek bizonyult; portyázó-csapatai ritkán tértenek vissza a török várak alól nyereség, különösen rabok nélkül, kiknek váltásdíja a vitézlő rendnek jelentékeny jövedelmi forrást képezett. Bercsényinek magának is rendszeren szép számmal voltak Temetvény várában előkelőbb fajta török rabjai, kiket aztán az urak egymás között eladogattak, váltásdíjaikon nyereszkevedve, avagy rajtok török fogságba esett övéiket kiváltva.

Bercsényinek, mint bányavidéki tábornoknak, a törökkel való békesség (1664—1683) idejében viselt katonai dolgait tüzetesen vázolni igen messze vezetne, nincs is reájok minden évből elég adatunk; mindazáltal — a végek adminisztrációjának egyöntetű keretben forgó folyamatát mellőzván, — egynémely ügyeit, kivált a családjára vonatkozókat, megemlítjük.

1665. april 1-jén Bercsényi Bécsben, — hová tábornoksága ügyeiben gyakran kell vala főlrándúlnia, — a m. kir. udv. cancelláriánál ügyvédi megbízó-levelet állíttatott ki hód-mezővásárhelyi javainak jogigazgatója s inspectora *Szél Miklós* számára, hogy őt földesúri jogai megóvásában törvényszékek s törvényhatóságok előtt képviselhesse.²⁾ Csongrád-megyei, tá-

¹⁾ *Tarnóczy István*, 1680-ban kinyomott munkájában.

²⁾ *Eredeti fogalmazat* a magy. kir. udv. cancellária levéltárában, A. 1665. nro 105. Igen rongyollott.

volfekvő terjedelmes jószágai administratióját, regálé-, taksás- és bérletjövödelmei beszédését ugyanis, úgyszólván teljes hatalmi körrel, e megbízható főember-hívére ruházá. Szél Miklós képviselte őt állandóul Borsod és Csongrád egyesült vármegyék székén is, hosszú éveken át. S a hódoltsági zavaros viszonyok, félig hadi-állapotok folytonossága sűrűn nyújtott ürügyet és alkalmat mindenféle kétes alapú igényekre, erőszakos foglalásokra, határ- és egyéb fajta villongásokra, — melyek ellen országos főhadi tisztében fáradozó ura érdekeit a derék jog- és jószágigazgató volt hivatva megvédeni. Meg is védelmezé serényen, mint erről Borsod vármegye törvénykezési protocollumai máig tanúskodnak.

Különösen az 1667, 1668. és 1669-ik évekről találunk a borsodi levéltárban b. Bercsényi Miklós csongrádi uradalmát illető peres iratokat. Így Borsod és Csongrád törvényesen egyesített megyéknek 1667. szeptember 7-kén Szendrő végvárában tartott gyűlésén emel Bercsényi és Hód-Mező-Vásárhely város lakói nevében tiltakozást Szél Miklós, Hamvay György mint néhai Básthy János árvái gyámja ellen, a ki is a nevezett árvák részére igényt formált Técs, Egyháztelek, Orosháza, Fecskés és Csomorkány nevű csongrádi pusztákra.¹⁾ Viszont 1667. december 13-án Hód-Mező-Vásárhelyen hallgatnak ki tanúkat Szűcs Gerhárd csongrádi szolgabíró és Vass János esküdt, Szepessy Pál Borsod vármegye alispánja — a későbbi híres kurucz vezér — meghagyásából, »az Tekintetes és Nagyságos Székesi Bercsényi Miklós Uram ő Nga instantiájára«, özv. Básthy Jánosné, szül. Tercsy Zsuzsána, előbb Széky Péterné emberei által Bercsényi vásárhelyi jobbágyain 1667. Szent-Mihály-nap táján elkövetett erőszakoskodás ügyében. Ugyanis a kihallgatott tizenegy, nem érdekelt tanú — többnyire b. Keglevich Miklós mindszerenti és győi jobbágyai — vallomásai szerint, Básthyiné levelének fölmutatása mellett bizonyos katonák Bercsényi némely vásárhelyi jobbágyai nagy sertésfalkáját »nem az koppáncsi, hanem tulajdon az mező-vásárhelyi földről hajtották el az Vaj-ér mellől, — mert az

¹⁾ Actorum Judicialium protocollatorum specie X. fasc. III. nro 343. Borsod vármegye levéltárában.

Köves-ér az határa mind az koppáucsi és vásárhelyi földeknek. « Tehát a nyáj-elhajtás, pásztor-megkötözés és fogva elvívés nyílt határsértés ténye volt egyszersmind, s Szél Miklósnak az uradalom határai épségét kelle megvédenie az erőszakos szomszédok ellen. ¹⁾ E tanúvallomások következtében aztán Borsod vármegye széke 1668. martius 24-kén Szendrő városában, Szepessy Pál elnöklete alatt döntött, Bercsényi javára, özv. Básthyné alperes ellen, teljes kártérítés mellett 100 magy. frt. pénzbírságban marasztalván el őt, az elkövetett violentiáért. ²⁾

A rárósi pusztán legeltető vásárhelyi jobbágyokon pedig Pap János diós-győri kapitány követtetett el katonái által hatalmaskodást, melyért őt Bercsényi mint földesúr képviselőjében Szél Miklós, Borsod megyének 1668. martius 7-kén Aszalón, april 11-kén Ónodon s december 12-kén Szendrőn tartott törvényszékein pörli. ³⁾

Végre az 1669. év sept. 3-kán Ónod végvárában, Szepessy Pál előülése mellett végbement törvényszéki ülése Borsod és Csongrád t. e. vármegyéknek, előzőleg fölvelt vizsgálati iratok alapján, ismét »Tek. és Ngos Székesi Bercsényi Miklós Uram ő Nga« mint fölperes javára ítélt Cserépy György ónodi kapitány ellen, mint a ki kóborló katonáival Hód-Mező-Vásárhely város területéről Bercsényi jobbágyainak 36 db. ökrét s néhány tehenét 1668. Szent-Örzsébet nap tájban erővel elhajtatta. Az ítélet itt is teljes kártérítésre és 100 magy. frt. pénzbírságra szól. ⁴⁾ Részletesebben ismertetni e pöröket Hód-Mező-Vásárhely helyi monographusának lesz feladata.

Mi, hősiünk ezen birtok- s jogügyeit csupán érintve, — térjünk vissza magához Bercsényi Miklóshoz. A téli évszakokat ő, ezen években, ifjú nejjének szórakozást szerzendő, — legtöbbször Forgáchékkal Pozsonyban, vagy Nagy-Szombatban töltötte; mely utóbbi városban, áldozatkész buzgalmának jelekül, a sz. Ferenczrendűek templomát új oltárokkal, és saját háza homlokzatát a Boldogságos Szűz szobrával ékesítetté.

¹⁾ Actor. Judic. non protocoll. specie XVII. fasc. 2. nro 109. U. o.

²⁾ Actor. Jud. non prot. sp. XVIII. nro 40. U. o.

³⁾ Actor. Jud. non prot. sp. XVIII. fasc. 1. nro 128. U. o.

⁴⁾ Actor. Jud. non prot. sp. XVIII. fasc. 3. nro 60. U. o. (Szél Farkas t. barátom szívességéből.)

Búcsúkra is eljárt Mária-Ozellbe, mint egykor atyja Jéruzsálembe. ¹⁾

Bercsényinek levelei jó számmal maradtak fenn a következő évekből. Így pl. Lévánál elesett néhai bajtársa id. b. Koháry István hasonnevű fiához (a költőhöz), mint füleki kapitányhoz intézett 57 db. levele, 1669-től kezdve. Ezek többnyire a végbeli csapatok ügyeiről s török hírekről szólnak. Péld. 1669. május 27-kén brunóczi kastélyából, oct. 1-jén ugyanonnét, 1670. dec. 24-kén pedig Sempte várából datál Bercsényi. ²⁾ Ugyan az 1670. évből mart. 28-kán Csejthe várából kelt levelét bírjuk Farkas Jónásnak Báthory Zsófia fejedelemasszonyhoz intézve, melyben Zrínyi Péter pártütésére vonatkozó hírek mellett, ³⁾ Bercsényiről is emlékezik a levélíró: »Bercsényi uram maga gabonáját Csejthe várában fölvitette és *kedves komját Ocskay Kristóff uramot* várbéli szállásárul kitudta, — melly dolog nagy keservessen esett Ocskay uramnak.« ⁴⁾

E magában jelentéktelen dolgot az Ocskayval (ki tán a Miklós gyermeknek volt keresztaapja) való barátság emlékezetéért idézzük.

1671. és 72-ben igen sokat tartózkodott Bercsényi, az újvári törökökre vigyázván, a generalatus ez idő szerinti főhelyén, Sempte várában. Ugyanis 1671. april 10., júl. 11., nov. 23. és dec. 15-kén, s 1672. jan. 20. Semptéről, jún. 9. Brunóczi-ról, de júl. 27., sept. 8. és 23. s oct. 2-kán ismét Semptéről, 1672. oct. 9-kén pedig Szent-Mártonból, oct. 13-kán Rózsahegyről ír Kohárynak. ⁵⁾ Szintén a füleki kapitányhoz 1673. febr. 8-kán Rákáról intéz meleg, hazafias szellemben tartott levelet, melyben a németeknek már-már tűrhetetlenné váló önkénykedései ellen keserűen kel ki, s a bujdosók, név szerint b. Petrőczy

¹⁾ *Tarnóczy István*, 1680-ban kinyomott munkájában.

²⁾ *Eredeti*, s. k. írt levelei a hg. Koháry-ltárban, Szent-Antalon.

³⁾ »Itt úgy hallani, Csáktornyára Zrínyi Péter uram háromszáz törököt és annyi jancsárt bébocsátott volna és ő Fölségétül elállott volna.« (*Eredeti levél*, a kir. kamárai archivumban.)

⁴⁾ Ugyanaz, ugyanott.

⁵⁾ *Eredetiek* Szent-Antalon; az 1671. július 11-iki pedig, mely gr. Rottál Jánoshoz szólt, a gr. Nádasdy-levéltárban Nádasd-Ladányon; igen szakadozott.

István iránt részvétet tanusít.¹⁾ Jellemző irat a kir. tábornoknak hű magyarságára, ama nehéz időkben! — 1673. és 74-ben Bercsényi igen sűrűen levelez Koháryval, kinek 1673. mart. 15., apr. 6. és 10. Nagy-Szombathból, jún. 16. Semptéről, jún. 28. Semptéről és Nagy-Szombathból, aug. 25. és sept. 5. Semptéről, nov. 13. és 24. s úgy dec. 14. Nagy-Szombathból, 1674. jan. 26. Nagy-Szombathból, jan. 30., febr. 25. Semptéről, april 3., 22., 23., május 20., 24. Nagy-Szombathból, jún. 4. pedig Forgáchéktól Rajkáról, jún. 15., 23. és 26. Semptéről, júl. 13. Nagy-Tapolcsányról, júl. 26. ismét Semptéről, sept. 8. Nagy-Szombathból, sept. 20. Semptéről ír. (A végek administratióját illető s kisebb jelentőségű török híreket közlő tudósítások.)

1674. febr. 17-kén Lipót császár Vály János semptei hadbíróhoz intéz Móra András kékkői kapitány kérésére perújító parancsot, bizonyos Mahmud török rab ezer frtos sarca ügyében, mely *Bercsényi Miklós hitvesét*, gr. Rechberg Erzsébetet s részben id. Faragó Istvánt illette, de Móra is közét tartotta hozzá.²⁾ Az ügyet bővebben nem ismerjük.

1676-ban Bercsényi Brunócz közelében fekvő jelentékeny jószágot, nevezetesen a temetvényi uradalommal kapcsolatos *morvánkai kastélyt*, a hozzá tartozó falvakkal s birtokokkal vásárolá meg a Homonnay-Csáky-örökösöktől. Melynek vételárát azonban egészen fedezni sajátjából nem bírván, a még hiányzó 2000 magy. forintot Szelephényi György esztergomi érsektől vevé föl kölcsön, — miről neki a pozsonyi káptalan előtt 1676. június 20-kán bevallást tón.³⁾

Ekként Brunócz körül már igen szép főúri birtokok urává

¹⁾ *Eredeti levél* Szent-Antalon. (A Koháry Istvánhoz szóló alábbi levelek is mind ugyanott.)

²⁾ *Eredeti fogalmazat* a magy. kir. udv. cancellária levéltárában, A. 1674. nro. 81.

³⁾ »Nos Capitulum Ecclesie Poson. Memoriae commendamus, etc. Quod Splis ac Magcus Dnus *Nicolaus Berchénij de Székes*, Confiniorum Antemontanorum Vice-Generalis, coram nobis personaliter constitutus, — fassus est. Qualiter . . . nonnulla Bona, Castellum videlicet Morvánka cum pertinentijs pagisque et alijs eorundem utilitatibus, veluti Brunócziensis suae Residentiae vicini ra et commodiora comparare et coëmere volens, in exolutionem eorundem« vett légyen föl kölcsön, hatos kamatra Szelephényi György esztergomi érsektől 2000 magy. frtot,

lón, melyek mellett a török hódoltságban fekvő ősi nagy uradalmából Hód-Mező-Vásárhelyből is csak szert tón olykor-olykor némi földesúri taksára.

Hód-Mező-Vásárhelyt illetőleg ez évben, úgymint 1676. őszén, sajtáságos eset merült föl, mely a hódoltsági részek bonyolult közjogi viszonyait élénken jellemzi. Vásárhelynek, mint tudjuk, messze terjedő határához számos pusztta (praedium) tartozott, melyektől a lakosok magyar részről ugyan Bercsényinek mint öröklött földesúrnak fizették az adót: azonban a török részen való usurpator-földesurak (iszpáhiák) vitát támasztának egymás közt a roppant terület némely darabjaira nézve, s e tekintetben a vármegyei határvonalak kérdését feszegették. Nevezetesen az egri várőrségbeli iszpáhiák, mivelhogy Csongrádmegye Egerhez volt török részről beosztva adózóúl: az egész vásárhelyi uradalmat, összes pusztáival, magoknak követelték; ellenben a csanádi vár iszpáhiái, azt állítván, hogy *Panad, Szent-Őrzsébet és Rárós* nevű vásárhelyi puszták Csanád vármegyében fekszenek: ezeket, egri collegáiktól maguk számára iparkodtak kaparintani. A kérdés török bíró elé került, a ki kimondá, hogy az ügy eldöntése Vásárhely és a nevezett puszták Csongrádhoz vagy Csanádhoz tartozandóságától függ; ezt pedig, a megyei régi határok pontosan ismerve nem lévén, az ősi, magyar földesúr, *Bercsényi Miklós lányavidéki generális tudhatja legjobban*. A budai kadia tehát szomszédtságosan megkeresése Bercsényit: adjon hiteles véleményt, (*»decisionem«*), *mely föl fog terjesztetni a fényes portára*, hogy ott ennek alapján döntessék el a vitás kérdés.

Bercsényi — a kinek jóformán mindegy lehetett, akár egri, akár csanádi iszpáhiák bitangolják jószágát, — a határkérdést a történelmi igazság szempontjából tekintvén, s kétségtelen hitellő bizonyítvánnyal kívánván szolgálni a török uraknak: egyenesen Lipót császártól vett ki ezen ügyben hivatalos, cancelláriai iratot. Ebben minden kételyt kizárólag igazol-

kamatjait évenként előre fizetni magát lekötelezvé, etc. Miről kiadtuk jelen bizonyosságlevelünket. Datum sabbato primo post Dnicam 3-iam S. Trinitatis Ao. Dni 1676. Kálmánczay János és Szenczy István kiküldött kanonokok előtt. (Pozsonyi káptalani levéltár. Proth. 1673—79. folio 238.)

tatik, hogy Panad, Sz.-Örzsébet és Rárós puszták »régi idők-től fogvást mindig Vásárhely városához tartoztak, és minden kérdés kívül *Csongrád* vármegyében fekszenek, («*citra omnem quaestionem in Comitatu Chongrádiensi existere et haberi*»); mely vármegyének romlása és az ottomán császárság hatalmába jutása után, e törvényhatóságnak csekély maradványai és lakott helyei idővel, úgymint az 1647-ik évi 108-ik törvény-cikkely erejével Borsodhoz, mint aránylag legközelebbi megmaradott megyéhez kapcsolattak s annak jurisdictiója alá adattak.« — Kelt Bécsben, 1676. évi október hó 24-kén.¹⁾ E királyi bizonylat alapján döntött aztán a fényes porta, az egri iszpáhiák javára; a mi által Bercsényi legalább annyit ért el, hogy szép jószág a török uralom alatt is el nem daraboltatott.

Főntebb említett temetvény-morváinkai, újon szerzett birtokrészeinek ára végső részletét Bercsényi a következő 1677-ik esztendő tavaszán fizette te, mint ezt Brunóczról ez évi april 26-kán Koháry Istvánhoz írott — egyébként leginkább török rabok dolgairól szóló — levelében említi:

»Az mi az Kglmed felgyüvetelét illeti — írja a parancsnoksága alatt álló füleki kapitánynak, -- Édes Öcsém Uram, jó rendet hagyván az végházban, hozza Isten Kglmedet. Azon alkalmatossággal panaszkodjunk egymásnak. Az én rabom felől is mit írjon Kglmed, értem. *Committo omnia fraternae affectioni Dnaonis Magnificae; bizony szintén jókor találna most vagy kétezer aranyyal*, (előkelő rab lehetett tehát!) *mert épen evacuáltam magamat, e héten tevén le az utólját, az minémű keves jószágot vásárlottam vala.*²⁾ Az hírek állapotját adná Isten,

¹⁾ *Eredeti fogalmazvány* a magy. kir. udv. cancellária levéltárában. A. 1676. nro 389. »Nos Leopoldus, etc. Hívünk Ngos Bercsényi Miklós »Regni nri Hung. Partium Trans-Danubianarum, Antemontanarum et Confiniorum Újváriini oppositorum Vice-Generalis« előterjesztéséből »benigne acceperimus certas differentias et controversias inter Confinarios Turcarum Imperatoris Praesidiorum Agriensis ab una, et Chanádiensis ab altera partibus, occasione certorum praediorum, nominanter vero Panad, Sz.-Eörsébet et Rárós sic nuncupatorum, alias ad oppidum ipsius Nicolai Berchéni Vásárhely, in Comitatu Chongrádiensi semper existens pertinentium exortas esse«, — stb. mint fölebb.

²⁾ Ha a neje révén gr. Csáky-sógorságú gr. Löwenburg 1703-iki állításának hitelt adhatunk, id. Bercsényi Miklós a temetvényi ura-

bár maradhatnánk békével. Most mind az török s mind az tatár követ Bécsben vannak. Az franczia igen progrediál Níderlandban; az ő Felsege és az imperiális hadak is már mind ki kezdenek ellene szállani. Adna Isten békességet az keresztény fejedelmek között, — úgy talám reménlhetnénk jobbat.»

Bercsényi az 1677-iki tavaszt, úgy látszik, brunóczi kastélyában tölté családjával, mert május 24-én ismét innét ír Kohárynak; nyarára azonban felköltözék az erdőségek közepette, magas, szellős bérczetén épült Temetvény várába, a honnét július 14., 23. és augustus 8-kán datál. Egyebet ezen évről róla nem tudunk. Annál többet 1678-ról, a mely évben mind politikai tekintetben nevezetes mozzanat történt, mind pedig Bercsényi fővezérleti viszonya változott. Az utóbbi anynyiban, a mennyiben az immár igen eltörődött, előregedett s hadi szolgálatra végkép alkalmatlanná vált gr. Forgách Ádám, a lefejezett gr. Nádasdy Ferencz üres helyére országbírájává neveztetvén: a bányavidéki főtábornoki tiszt gr. Esterházy Pálra — a későbbi nádorra és herczegre — ruháztattott; a politikai nevezetes esemény pedig az vala, hogy az elégedetlen, bujdosó magyarok táborai élére az eddigi lanyha vezérek helyett, a nagytehetségű s tettvágó ifjú gr. Thököly Imre állott.

Bercsényi az 1678-iki telet, sőt az év legnagyobb részét Nagy-Szombatban töltötte, szépen fejlődő, fényes tehetségű, nagy reményekre jogosító egyetlen fia Miklós nevelése kedvéért, a ki már ekkor a gymnasium középosztályait hallgatta, mostoha-testvérevel Forgách Farkassal.

Az 1678-iki farsang különben egymást érő víg mulatságok közt folyt le Nagy-Szombatban, a hol ekkor számos főúri család (gr. Forgáchék, gr. Zichyék, gr. Erdődyék, b. Bercsényiek, b. Révayék stb.) tartózkodik vala, leginkább a gymnasiumot és egyetemet járó fiaik végett. Igen kedélyesen tudósítja Bercsényi e farsangi mulatozásokról Koháryt, Týrnaviae, 21. Februarý 1678. kelt válaszában:

»Itt mi az farsangot mint töltjük, Becskereký Uram

---

dalomból bírt részekért összesen 9100 frt zálogösszeget fizetett volt a Csákyaknak.

(Koháry küldötte) meg tudja mondani. Tegnap nálam, ma Zichy Uramnál, holnap Fő-Generális (Forgách) Uramnál, cum summa mortificatione Domini Pauli de Réva, holnap talám útet ijesztő szerdán, mindnyájan reáütünk. Hallhatta s látta volna Kglmed az sok recreatiót; ha az farsang ilyenformán tovább tartana: nem hiszem, hogy egy Pasarellit nem kellenék fundálnunk, mért ki igen gyanús, ki igen szerelmes, s ki igen vitéz, ki igen okos, ki igen tanácsos, s ki igen gazdag. Penig habemus omnia genera stultorum. Jó, hogy nem ragadó nyavalya! Egyébaránt szerencse, Zichy István kedves Öcsém-Urammal el nem szöknénk innét.«

E jó humorú sorokat megelőzőleg azonban Bercsényi komoly tárgyról is ír: a tömeg, nevezetesen az alantosabb katonarend háládatlanságát emlegeti. A fülekieknek ugyanis valami szerencsés csatározásuk lévén, nevezetes török foglyokat ejtének, kiket ekkor tájban készültek elárverezni, (»kótyavetyélni«). Bercsényi tehát megkéri Koháryt, hogy a kótyavetyén vegyen az ő számára is valami derék török rabot, — azonnal megküldi az árát. »Tudom, — írja, — talám az Kglmed jóakaratajéért drágábban nem adják mint másnak; — egyébaránt *az közrendnek velek született ingratiudója s háládatlan volta nem sok discretióval szokott bírnia.*« Szomorú élettapasztalat, de való igazság.

Bercsényit, a ki kir. tábornok létére, igaz magyar érzületéről volt ismeretes és II. Rákóczi György fejedelmet haláláig híven szolgálta, ez idő tájban Thököly, gr. Teleki Mihály tanácsára megkísérlé a bujdosók ügyének megnyerni, s-e végből 1678. martiusban titkos követet küldé hozzá. Ugyanis Thököly Imre, Mező-Thúron 22. Martj 1678. költ és Telekihez intézett levelében ezt írja: »Akartam Kglmednek ezt is értésére adni, *hogy én az Kglmed nevével nemcsak Bercsényihez, de Bezeg Györgyhez is el fogok embert küldeni.*« ¹⁾

Bezegh Györgynek — ki Thököly bizalmas főemberévé lön s utóbb az eperjesi vérpadon veszté életét, — neve eléggé bizonyítja, hogy itt titkos forradalmi czélzat forog fönn. Nem is lett volna utólsó fogás Bercsényi tábornokot s vele a vezény-

¹⁾ Eredeti a gr. Teleki-levéltárban, Maros-Vásárhelytt.

lete alatt álló bányavidéki végek hadait megnyerni. Azonban Bercsényi, ámbár az alkotmányos jogok lábbal tiprása felett gyakran panaszkodik, Leopold királynak letett katonai esküjét megszegni nem vala hajlandó; igaz, hogy bujdosó honfitársai ellen sem vont fegyvert soha, s az ő hűsége nem volt olyan szolgálai vak hűség, mint a Koháryé. Ő a fölkelőkkel — mint több bizalmas leveléből látszik — titokban rokonszenvezett s ügyöknek szerencsáját óhajtá, tehát nem is gátolá. Az ő ellen-sége csak a török volt, mint már Rákóczi György alatt.

A katonai és politikai helyzetet egyébként élénken illusztrálják Bercsényinek gr. Pálffy Miklós koronaörhöz és új főnökéhez gr. Esterházy Pálhoz az 1678. év nyarán intézett levelei, melyeknek egynemelyike a levélíró családi és magánéletére is tartalmaz vonatkozásokat. Ismertetjük röviden, időrend szerint.

Nagy-Szombathból 5. Juny 1678. írja Esterháznak, hogy a vitézlő rend csoportosodik. »Az újvári török már kétszer is próbálta az Vágot, — szerencse, ha csak lopásképen is (leplezett átcsapás) valamit nem szándékozik cselekedni.« Vigyázzunk. Mit írjon a korponai kapitány, megküldöttem Ngodnak. ¹⁾

Pálffynak szintén Nagy-Szombathból, június 9-én ír, válaszulva: »Ngod levelét ezen órában vészem. Mi, hála Istennek, az Ngod szolgálatjára, tűrhető egészségben vagyunk. Az mi az győri vásárt illeti: énnekem is úgy van értésemre, hogy az alföldi embereket megtiltották és az közel való török pártról valókat is. Énnekem is érkezett parancsolatom, hogy szorgalmatos vigyázásban legyünk az mi végházaink körül is; az mint-hogy tegnap expediáltam leveleimet, hogy semmi török párt-ról való kereskedőket az végházakban s még csak közel az falukban se bocsássanak. És így Szeredben is micsoda vásár lehet, Ngod bölcsen elítélheti. Noha bizony csaknem lehetetlennek tartom, hogy másképen is az *pestist elkerülhessük*: mert az szegénységnek, vagy akarja, vagy nem, be kell az török végházakban menni s azok közül közénkben is, mert leg-alább az hírt el kell hozni. Azonban az katona s hajdú is kijár

¹⁾ *Eredeti*, s. k. írott levél a hg. Esterházy-család levéltárában Kis-Martonban.

az falukra, — és így csak az egy Isten oltalmazhat meg bennünket. Most egyébaránt más semmi oly ártalmunkra való híreink nincsenek, de mindazáltal az rosz hírtől minden órában félhetünk: mert kimondhatatlan kicsin lévén az Vág, az mikor akarja, akkor cselekedhetik csínt az török csak lopva is. — Énnekem az alföldi (hódmező-vásárhelyi) embereim is voltak némely nap itten, azok mind beszélük s mind írják nagy kimondhatatlan táborát az töröknek, úgy, hogy az alsó végekből is mind kivitték az törököt és az muszka ellen meg is indúlt. *Csak az egy városomnak is, úgymint Vásárhelynek, ötezer constantinápoli kila árpát kellett az táborra szolgáltatni, s készpénzt többet háromezer frtoknál.*¹⁾ Bezzeg, ha az alföldet ez az iga alól felszabadítanók, — talám könnyebb volna az accisát fizetni országostúl! Kinek relaxatiójáról ha Ngod alázatos szolgálját mi örvendetes hírrel vígasztalhatja, alázatossan veszem, magamat pedig *együtt az gyermekkel* ajánlom az Ngod gratiájában. Mélt. Grófné Asszonyomnak ő Ngának az Atyámfia (feleségét érti) velem együtt ajánlja alázatos szolgálatját.«²⁾

Mint e levél hangjából látszik: Bercsényiék és Pálffyék közt bizalmasabb viszony állott fenn, s talán az ifjú Bercsényi Miklósnak a koronaőr volt keresztatyja, kiről — s nemcsak atyjáról, — kaphatta keresztnevét.

Bercsényi levelei 1678. június és július havából gr. Esterházy Pálhoz jó számmal maradtak fenn s a végbelieknek két részről is fenyegetett, nyugtalan helyzetéről tanúskodnak. Mind a törökök, mind pedig a folyton előbbnyomuló bujdosók csapdozásaitól kelle tartaniok úntalan, nevezetesen az utóbbiaktól leginkább a fülekiek-, kékkőieknek, lévaiak- s korpónaiaknak; s azonfölül még váraikon belől saját szövetségesük: a döllyfös német soldatesca is mind kihívóbban sértegette s háborgatta a szegény, még hozzá hátralékos zsoldú magyar végbeli hadat: mintha már ezek is lázadók volnának! »Itt más-ként tűrhetőképen volnánk, — jelenti Bercsényi Nagy-Szombatból, 1678. jún. 26-kán Esterházynak, — *de az német kegyet-*

¹⁾ Ily súlyos török adók után látni való, mily kevés jövedelem jutott az örökös földesúrnak a hódoltsági helyekből.

²⁾ *Eredeti*, s. k. írt levél a gr. Pálffy-senioratus levéltárában Pószonyban, arm. I. lad. 6. fasc. 4. nro 105.

lenül kezdett vala az magyarokban garázdálkodni, — meg is vagdaltak benne. Igaz, hogy satisfactiót ígért az Oberster-Voctmaster: de az kin megesett, csak megesett. Tegnap hozának olyan hírt is, hogy Kassának az hostátját elégette volna Thökölly uram; ötezer előjáróval vette környúl. Az mint Semsey Pál uram írja, Torna alatt is nyargalódtak közülök, — az hegyeket is igen elállotta az talpasság, (= kurucz gyalogság). Mit kívánjanak tovább próbálni? rövidnap láttatja lészen.« Tekintettel a bizonytalan jövőre, családi drágaságait tartalmazó vagy három ládának helyet kér Fraknó várában; »mégis, tudom, ha ugyan valami derekas állapot leszen is, ott inkább megmarad. Azonban, ha az porkolábság változni fog, *minthogy én lovon nem igen vagdalkozhatnám,* — az kapukra való vígyázásban reám is bízhat Ngod valami keveset.« Végül, ha lehet, vígasztaló választ kér Esterházytól; »*aut si non sperare, saltem ju-beas desperare.*«¹⁾

E nem igen rózsás hangulatú levélből, kivált végrészből kilátszik, hogy Bercsényi, fegyverben álló honfitársai elül inkább csak Fraknó várába kívánt — az időktől várva — zárkózni, mint ellenök mezőben, active hadakozni. Az a »*minthogy én lovon nem igen vagdalkozhatnám*« csak olyan mentesség-forma utalás ekkor már kissé elnehezült testi állapotára, — mely azonban a valóságban nem akadályozta őt, hogy a *török ellen* még tíz év múlva is egész fűrgén táborokba vonúljon huszáraival.

¹⁾ *Eredeti*, s. k. levél a hg. Esterházy-levéltárban, Kis-Martonban. B. Bercsényi-czímeres, finom metszetű kis gyűrűpecsét látható rajta, a paizs körül e betűkkel: N. B. D. S. S. C. R. M. C. A. V. G. (Nicolaus Berchény De Székes, Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Confiniorum Antemontanorum Vice-Generalis.) Koháryhoz írott levelei is vagy e pecsétével voltak lezárva, vagy egy másik, ovális, jó nagy ostyapecséttel, melyen szintén családi czímere körül e betűk állanak: N. B. D. S. L. B. S. C. R. M. P. R. H. A. Et C. C. D. V. G. (Níc. Berchény De Székes, Liber Baro, Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Partium Regni Hungariae Antemontanarum Et Confiniorum Cis-Danubianorum Vice-Generalis.) Végre van még egy harmadik, finom kis gyűrűpecsétje is; monorú czímer-paizsát alúl pálmagajak környezik, — foszladék nincs. Fent három lihomú s két gombú nyitott korona s e betűk: N. B. S. D. S. (Níc. Berchény Senior De Székes.)

1678. júl. 5-kén Temetvény várából, Koháry most érkezett tudósítását mellékleteivel együtt siet megküldeni Esterháznak, de »igen egyenetlen hírek«-nek jellemzi azokat. »Itt olyan hír is van már — teszi hozzá részéről, — hogy az török Újvárhoz hivatja az rebelliseket, (bujdosókat). Én egyébaránt, az mint lehet, már hozzá kezdtem az készülülethez.« S két nap múlva, júl. 7-kén, ugyancsak Temetvényből: »Ezen szempillantásban veszem Koháry uram levelét. — Itt valóban rossz hírek kezdenek lenni. *Úgy látom, előbb az bányavárosokra ér az ellenség, mint mi* (a nehézkes német hadakra czéloz), *felkészülhetünk, — még sem kell az magyar soha az végekre! . . .* Ha gyün: Korpona s Léva s az tótság jó ha megállják; az egy szeredi praesidium és Nyitra városa az alsó hogy erős; ezekbül nem tudom, mit vihetünk ki? *Én is valóban nagy consternatióban vagyok feleségem, gyermekem felől.* Ha Ngod vagy három rabomnak szállást adna, ¹⁾ gratiájúl venném, — az provisióra léssen elég gondom.«

Másnap, júl. 8-kán, szintén Temetvényből: »Az hírek naponként szaporodnak; im szintén most 12 óra tájban veszem újban Koháry uram levelét. *Én is most küldtem el az Atyámfiaért* (hitveséért), *hogy itt az puszta helyben valamennyire rendben hagyhassam.* — Az emberek itt igen kezdenek félni; bizony majd nem is tudunk hová kapni, mind az töröktül, mind az rebellistül tartanunk kell, s az Ngtok hosszú consultatiójának még sincs vége, — az Isten szánjon meg bennünket!« ²⁾ Végül ismét szállást kér vagy öt török rabja számára, Esterházy valamelyik dunántúli várában: »hadd vágná az követ, — Ngodnak alázatossan megszolgálom.« ³⁾

¹⁾ Ezek nyilván a Koháry által számára vett drága török rabok, kikről még alább is többször léssen szó.

²⁾ Leopold főhíveinek e tanácskozmányát Pozsonyba, a bujdosók ügyének megbeszélése végett hívta egybe. A magyar urak az alkotmány helyreállítását s a nádori méltóság betöltését sürgették, sokáig és — hiába. Midőn végre Hoher cs. cancellár az egész nemzetet lázadónak nevezte: a magyarok e vádat visszautasítva, elkeseredetten tiltakoztak, s Batthyányi Kristóf indítványára a hosszú tanácskozmány széteszlott — *eredménytelenül.*

³⁾ Mind három levél eredetije Kis-Martonban, a hol az Esterházy Pálhoz írottak egyáltalában őriztetnek.

Van továbbá Bercsényinek egy »Brunócz, die 24. Julij 1678.« datumú hivatalos válaszevele Esterházyhoz, latinúl írva, azért, hogy a főtábornok azt az udvarnál is bemutathassa. »Vettem Ngod rendeletét, — válaszolja ebben, — hogy a végbeli hadakkal a zendülök ellen táborba induljak. Én, a ki már ifjúságom éveitől fogva ő Fölsége szolgálatában, különféle alkalmakkor mindig egyforma hűséggel fáradoztam vala: azon ő Fölsége szolgálatától soha vissza nem riadtam vagy fogok riadni. Azonban alázattal arra kell kérnem Exciádat, hogy a szükséges eszközökről és költségekről is gondoskodni ne nehezteljen. Nem kétlem ugyanis, legjobban tudja Exciád, *hogy én már egynéhány esztendőktül fogvást nem megvetendő summa adósságot csinálván, idegen pénzen tartom fenn magamat és enyéimet ő Fölsége szolgálatában, folyvást azon reménnyel biztattatva, hogy hűségesen megszolgált tisztí díjaim hátralékaiból valahára oly tetemesebb összeget fogok megkaphatni, a melyből hitelezőimet kielégíthetem. De sokszori hiábavaló sürgetéseim daczára immár odajutottam, hogy még csak a további sürgetésekre sincs elegendő költségem. Annakokáért ismételve esedezem Exciádnak: méltóztassék a szükséges és ezen elrendelt hadi expeditióra kívántató eszközökrül gondoskodni. Da vires, caetera jube!*«¹⁾)

Az 1678-ik évből Esterházyhoz ennél több levele Bercsényinek nincs. Úgy látszik, a bécsi udvar elhallgatott, mihelyt erőlyesen pénzt, — jogosan kiérdemlett, régi hátralékos pénzt — kértek tőle. És Bercsényi alkalmasint ezen a módon menekült meg a saját honfitársai ellen való táborba szállástól. Bezárkózott beteges nejével és serdülő fiával Temetvény várába, hol az 1678-iki karácsony ünnepeit is tölté. Innét gratulál boldog új évet és tudat Thökölyről békebontó híreket dec. 28-kán sógorával az agg gr. Forgách Ádám országbíróval, a nyugalmazott tábornagygyal, Pozsonyba. »P. S. Mlgos Asszonyomnak ő Ngának az *Atyámfia* is velem együtt szerencsés új esztendőket kíván; Istennek hála, *naponként erősödik*, levél

¹⁾ *Eredeti*, s. k. írt levél Kis-Martonban.

által is maholnap udvarol, csak az Babelli kisasszony ¹⁾ levelei készüljenek, hogy együtt járhasanak.« ²⁾

A következő 1679-ik évet — melyből szintén számos levele maradt fenn gr. Esterházy Pálhoz, — Bercsényi gyöngéledő nejével Temetvénytt és Brunóczon tölté, csak néha rándulván be Nagy-Szombatba, ott iskolázó s mind fényesebb szellemi gyarapodást nyerő egyetlen fia látogatására. Így január 24-kén Nagy-Szombatból datálva köszöni meg Esterházynak a török rabjainak eddig adott szállást; gondoskodni fog elhozatalukról. Hanem »a kit Csáky Pál uram recommendál lévai főhadnagyságra«, — azt ő nem ajánlhatja, mert éjet-napot iszik.« Nem jó lenne, »mert bizony veszedelem éri azon helyt.« Febr. 8-kán Temetvényről ír; török rabjait Esterházy még akará venni 3000 frtért, mire Bercsényi feleli, hogy azon öt rab öneki magának is többen van 3000 frtjánál, »úgy, hogy nem sok hía lenne az 4000 frtnak, bár ugyan specifice adnám is Ngodnak meglátni. Mindazáltal Ngod további gratiájáért az 4000 frtért odaadom Ngodnak, — tudom, hamar időn csak négye is meghozza Ngodnak azon pénzt.« Csáky Pál (lévai kapitány), mit írjon, megküldöttem. »Úgy látom, nemhogy több hadakat adnának alánk: de még ezeket az régi fraj-compániákat is kiveszik kezünkűl. *Isten könyörüljön rajtunk!*«

Az igaz magyar elkeseredése csak ki-kitör belőle, még Esterházy előtt is, kinek pedig túlon-túl aulicus voltát épen ő nagyon jól ismeré.

1679. mart. 15. Temetvény várából a lévai hajdúk nyereségéről tudósítja Esterházyt s a fönti rabok sarczáról ír, emennek Kis-Martontól febr. 21. költ levelére válaszolva. Martius folytán nejének betegsége hirtelenül rosszabbra fordult; mart. 20-kán Temetvényből erről tudósítja, s a megürült kir. személynöki méltóságnak részére leendő kieszközlésére kéri Esterházyt, nemes szerénységgel. A hadi pályától a jelen szomorú viszonyok között nyilván a miatt kívánt menekülni, hogy a bujdosók ellen hadakozni ne kényszerüljön. »Ngod levelét

¹⁾ Forgách Ádám egyik leánya Borbála, (1684-től fogva gr. Guadagniné) ki, mint látszik, beteg nagynénje szórakoztatásáért Temetvényben időzött.

²⁾ *Eredeti*, s. k. írt levél a gr. Forgách-Itárban, codex CC.

szintén akkor veszem — írja Bercsényi, — mikor Szombatban jövén, az szekeremről leszállok; az hol egy óráig sem késvén, hozák hírül, *hogy az szegény Atyámfát alig érem életben*, — úgy tértem vissza Temetvénybe, s egész éjjel mind jöttem. Szombatból egyenesen Ngod udvarlására mentem volna; de azért, hogy nem mehettem is: Ngod parancsolatját Ányós György (végbeli kapitány) uram által végrehajtottam. — Hogy az personálisság után való sollicitálással csaknem az egész világ vagyion: hihető, hogy van valami jó is benne, ha nem egyéb, *csak az nyugodalom is*. Kire hogy én is, talán legérdemetlenebbül, az candidatusok között vagyok, ha ítélné Ngod, hogy nem ártalmas volna, ego non fugio fortunam; talán még az hajdú is megtanúlhatja az harangöntést, *főképpen ha azelőtt is tudott valamit hozzá*; ¹⁾ kiben tudom, Ngod gratiája legtöbbet tehet. Én akár hajdú s akár harangöntő legyek, — maradok míg élek, Ngodnak alázatos szolgálja.«

Mindazáltal a hadj pályától, — hol hű szolgálatainak s hosszas tapasztalatainak sokkal több hasznát vehették, — nem engedték őt visszavonulni, sőt később még épen a rendes hadsereg tábornokai közé iktatá őt uralkodójának bizalma.

1679. június 8-kán Brunóczi-ról az érsek-újvári pasa levelét közli Esterházyval, miután előbb felszakasztá és elolvasta:

»Énnekem igen böcsületes levélnek látszik, — szükségesnek ítélném igen szép választ adni reá.« Révay Pál uramnak instructióját kiadtam. — Majd ismét, Nagy-Szombatból, jún. 19. ugyan a föntebbi tárgyra vonatkozólag: »Ngod parancsolatját vettem; az pasának szóló levelet azonnal elküldtem, az tardoskeddiek (a kik hozták volt a pasa levelét) ugyan várakoztak reá, — de bizony az titulusát szerencse ha neheztelni nem fogja.« (Bercsényi a törökkel való érintkezés udvariasági szabályait, régi végbeli főtiszt lévén, jobban ismerte Esterházy-nál.) Révay Pál uraimék megérkeztek, az inquisitiót végbenvitték; megküldöttem Ngodnak. Csáky Pál uramot az Bellicum felcítáltatván Bécsben, maholnap fölmegeyen. Nem kétlem, értette Ngod újabbi csatájokat az lévaiaknak; — *alkalmasint megadóztak, Liphay Zsigmond is odaveszett, az fe-*

¹⁾ Bercsényi Miklós, mint tudjuk, jeles latin s jogvégzett egyén volt.

jét bevitték, úgy hallom, az budai vezérhez küldték az esztergomiak, — mert feles török veszett s jó törökök, — olyan szándékkal, hogy valami derekast próbáljanak az lévaiakon; ha az vezér nem teszen róla, olyan resolutióval vannak: szintén az császárhoz is fölküldik.» Fülekről érkezett leveleket is íme küldök Ngodnak.

A csatározások tehát a végekben, a béke fennállása daczára, egyre folytanak a törökkel, még pedig helylyel-közzel, mint látjuk, elég komolyan.

Július 2-kán Brunóczról maga betegeskedéséről s a törököknek a Vágon általcsapdozásáról ír:

»Én fel akarék — ez napokban — Bécsben mennem, de változó egészségem miatt nem mertem útra indítanom magamot. — Az törökök harmadnapja 27-en jüttek vala az negyedi járón által; 30 komáromi hajdú találván arra menni, összelüdözgettek az törökkel, hat törököt megsebesítettek, az hetediket innét az parton agyonlűtték az szerediek. Mind német, az ki e tájon van hét compánia, s mind lovas elnyargaltak volt Királyfalváig, de már visszatért volt az török. Más olyas híreink nincsenek, — hanem az számtalan tolvaj ugyan pözsög, Faitlét is megfogták.«

Július 24-kén Temetvényből röviden újságolja: »Itt az kuruczokkal való békességet igen hirdetik; *adja Isten jó végét, fordítsa az keresztyén erőt az törökre!* — Az nyitraiak mint jártak, Vice-Kapitány Hancsok uram levelébül meglátja Ngod; rosz ember az a Szombathelyi!« — Másnap ugyanonnét, Kis-Martonba: »Balassa Bálint (korponai kapitány) uramnak Korponára azonnal írtam, Ngod parancsolatja szerint. Egyébaránt kedvek szerint disponálnak azokon az végeken az németek, Strasoldó uram. — Jósa István uram (volt tállyai plébános, most Thököly csapatvezére, a bányavárosok feldúlója), szemben lévén Pálffy Ferdinánd urammal, úgy hallatik: declarálta magát az jóvával az ő Felsége hívségére. Való az is, hogy meg van most újonnan parancsolva az kuruczoknak: az armistitiumot tartsák meg, mivel az tractához kezdettek. Az Isten szánjon meg egyszer bennünket! — Szerencse, ha az *pestis* még egyszer be nem akad: már *Kürtön* az Dudvág mellett hálnak, *Szombatban valóságosan benn van*, noha jó vígyázás és dispo-

sitiók vannak; ha valaki meghal: azonnal az házát bepecsételik, az kin pedig rajta van, az lazaretumban viszik; borbélyok és minden szegén emberek rendelve vannak, — és így talám Isten megszűnteti.«

Ez volt ama pusztító dögvész, mely irtóztatón végigsöpörte az országot, s Pozsonyból Ampringen törvénytelen kormányzót is (egyetlen jó eredménye!) végkép kiugrasztá.

Még négy levél van az 1679. évről, mind Temetvényből kelezve, mely várából Bercsényi az egész tágas hadkerületet kormányozá. Oct. 8-kán Hancsok Mihály nyitrai kapitánynak hosszú betegség után való elhúnytát és azt jelenti, hogy egyelőre Szombathelyit állítá helyére, ideiglenesen, jó orderrel. — A pestis igen körül vett már bennünket, Szeredben is elkezdődött volt, — de már csendesedik.

November 27-kén panaszkodik Lesslie cs. tbnok német hadaira, hogy nagyon kisarczolják a vármegyéket. Sürgeti a nyitrai kapitány kinevezését, »mivel ez az substitutus semmirevaló ember, csakhogy kéntelenek vagyunk vele.« A németek odahelyeztetését is másoktól kellett megértenem, úgy a lévait is. »Valóban fenyeget az nógrádi basa is, hogy Csáky Pál uram valami rabot kiveretett az vasbúl; ki miatt elég galiba keletkezhetik.« Másnap, nov. 28. Csáky Pál levelét és Lesslietől vett bizonyítványa mását küldi meg Bercsényi Esterháznak, s folytatja: »Koháry István uramnak is, midőn mentette volna magát, hogy az Ngod híre nélkül nem meri az vitézlő rendet kivinni az táborra és melléje menni, az volt az válasza Lesslie uramtól, hogy olyan mentséggel ne éljen: mert ő Felsége reábízta mind Felső- s Alsó-Magyarországot. Az minthogy mind magával hurczolta ő Kglmét.«

Igy respectálták íme a cs. tábornokok a magyar hadparancsnokok, végbeli orsz. főkapitányok jogait; a miért Bercsényi kedvetlenül kérdi levele végén Esterházytól: Kérem tehát én is Ngodat, »ha reám ír Lesslie uram: obtemperáljak-e neki, vagy micsoda mentséggel éljek?«

Végre, jogkörének sérelmét megemészteni nem bírván, Miklós napján, dec. 6-kán újra sürgeti Esterházyt: »Minthogy Lesslie uram igen reászokott az mi végbelieinkre«, mint a mi nap is már kértem volt, parancsoljon Ngod: »obtemperálja-

nak-e neki kapitány uraimék, vagy sem? és kicsoda intimátiója vagyon Ngodnak ő Felségétül vagy a Bellicumtól ez iránt? Tudhassuk mi is magunkat mihez alkalmaztatni. »*Itt bizony mi — panaszkodik tovább, hű magyar kebellet, — rettenetes ínségben vagyunk az jó német vitézek miatt; mint az bitanggal úgy bánnak mindennel, valahová beszállanak, — szánjon meg az igazlító Isten bennünket!*« ¹⁾

És így kifakadni egy Leopoldhoz váltig hű kir. tábornok vala kénytelen. Látható, mennyire igazuk volt a bujdosóknak, midőn kétségbeesésökben az utolsó orvosszerhez — fegyverhez nyúltanak!

---

¹⁾ Mind e levelek eredetii *Kis-Martonban*.

IX. FEJEZET.

Idősb b. Bercsényi Miklós tábornok és fia. 1680—1685.

Idősb Bercsényi Miklós az 1680-ik év nagy részét is temetvényi várában tölté, onnét parancsnokolván a véghelyek fölött. Fia Miklós, a tősgyökeres magyar típusú, gyönyörűen fejlődő, daliás ifjacska, ekkor 16-ik évébe fordúlt, s a humaniorákat kitűnően végezvén, ez évben már az egyetem hallgatója volt Nagy-Szombatban, hol atyja őt családi házukban, gondos felügyelet alatt, különben nagyúri kényelemben tartotta, neveltette. Az ifjú rendkívüli tehetségekkel megáldott, gyors felfogású, magát mindenkor feltaláló s átható éles elméjű volt. A gymnasiumban a latint oly tökélyre vivé, hogy e nyelven rögtönözve is elragadón szónokolt és verseket írt. Különösen kitűnék a humaniorákból az ékesszólás művészetében, a költészetben, classicusokban és a mathematicában; az egyetemen pedig fősúlyt a philosophicumokra — kivált a logicára — és közjogra vetette. S e szellemi tanulmányai, élénk tudományszomja mellett a testről sem feledkezvén meg, mint leendő lovag és hadvezér: gyakori rendszeres lovaglással, vívással, tánczczal edzé délczeg termete aczélizmait. Minden szépért, nemesért, nagyért hévvel lelkesülő, tüzelőkü, humoros, sőt sarcasticus kedélyű, — de hirtelen haragú és önbecsét igen érző, (ilyenné nevelték hízelgő jezsuita-tanárai!) nagyra hivatott, büszke ifjú volt, — szülőinek szemefénye, reménye. Jövendő fényes szereplését mintegy előresejtve, nagyon sokat tanult s minél többoldalú képzettségre igyekezett szert tenni. Históriai, geographiai, építészeti, természettudományi munkák olvasásával, mechanicával, physicával, vegytannal is kedvvel foglalkozék. Csodálatos azon-

ban, hogy ily irányú tanulmányozás s oly sokoldalú ismeretek mellett, apától, nagyapától öröklött buzgó vallásos érzületét papi nevelői s tanárai nemcsak hogy mélyen meggyökereztetni, de majdnem a türelmetlenségig fokozni bírták lelkében. A szabadságért rajongónak más felekezetbeliek vallási szabadsága iránt érzéke-később sem volt; és e hibát nagy-szombati jezsuita-tanárainak, nevelésök soha le nem vetközhetett hatásának rójjuk föl, — azért emlékezünk róla már e helyütt.

De térjünk vissza atyjához.

Idősb Bercsényi Miklós 1680-iki viselt dolgait csakis a hg. Esterházy-levéltárban fennmaradt, augustus végéig terjedő, elég nagyszámú leveleiből ismerjük meg némileg. Országos kapitányi szerepkörében szokott erélylyel működött. Február 20-kán Brunócztól parancsol Benke Miklós nyitrai kapitánynak: láttasson hadi törvényt az excedáló katonákra; s mart. 19-kén Temetvényből tudatja ugyanevvel, hogy a fölterjesztett vizsgálati jegyzőkönyvet és ítéletet átolvasván, helyesnek találja és megerősíti. Meghagyja tehát, hogy a vétkes katonákat (kik »török-módon ütöttek az emberekre«), minden kegyelem nélkül exequáltassa.¹⁾ Szóval, itt halálítéletet szentesít a tábornok.

Ugyancsak Temetvényből ír 1680. martius 15-kén s 21-kén (a korponai új vice-kapitányt gr. Balassa Bálintot dícsérve és ajánlva) gr. Esterházy Pálnak. Ez utóbbi levélben egyebek közt az ekkor tájban Léváról Thökölyhez szökött ifjú b. Nadányi Mihály ottani alkapitány ügyéről és saját betegeskedéséről emlékezik, mely gátolja őt kimozdúlni. »Csáky Pál uram dolga iránt írott s ez órában vett parancsolatját Ngodnak azonnal elküldöttem Lévára. Hamar Istvánt (lévai nemes) az én ítéletem szerint bizony csak meg kellene ragadni és az várba vinni, haugyan tudós volt Nadányi dolgaiban; az minthogy bizony, gyanúságra való állapot az, hogy alattomban mindenét ő vette meg s lovakat is ő adott. — Én, Kegyelmes Uram, mióta az Dunától meggyüttem, semmi úttal ki nem tisztúlhatok az veszedelmes catharusból: mind torkomat, mellyemet igen elfogta, s arena is in supplemento veszedelmesen kinez. Mihelyt any-

¹⁾ Mindkét levél egykorú másolata Kis-Martonban.

nyira könnyebbedhetem és Ngod ugyan be fog Szombatban gyünni, ¹⁾ azon leszek, hogy bemehessek. — Tegnap veszem nyitrai kapitány uram levelit, kiben az török gyülekezetit írja Újvárbán, mintha az gútai sánczra készülne; ki egy-két nap alatt elválik.« ²⁾

Martius 24. Temetvényből ismét ír Miklós úr, hogy Csáky Pál a Nadányi dolgáról újabb informatiót küldött, melyet méltó consideratióba venni, s azért mellékli. »Azonban ím Koháry István uram levelei is érkeztek. Ír az németekkel való galibája végett. *Az bizony dolog, hogy mindenütt nagy alkalmatlanságot cselekesznek az magyar tiszt ellen az németek, kiknek bizony méltó rendet szabni, — Ngod bölcsen feltanálja útját.*«

April elején a nyitraiak szerencsésen csatáztak Érsek-Újvár alá. »Benke Miklósék — írja Bercsényi Temetvényből april 7-kén Esterháznak, — hoztak Nyitrára tíz török rabot, mellyek közül egy *príbék*et (magyar renegát) mindjárt fel is karóztak, — még mást is mondanak közülök. — Az kuruczoktól (békealkudozásra) Géczy Zsigmond (Thököly ezredese) gyűtt ez napokban Szombatban, érsek uramhoz ő Ngához; ha mi végét érthetem munkálkodásának, megírom Ngodnak. — Most hozák hírért: az újvári pasát elviszik és mást hoznak helyiben.«

Május 1-jén, de dato Temetvény, mellékli a nyitrai kapitány panaszos levelét és kéri Esterházyt: »rántassa meg a németek szájában a zablát, — *másként bizony mindent elkövet, valamit kisebbségünkre tehet.*« Látnivaló, hogy a végvárakban a magyarokkal vegyest tanyázó német őrségek tisztjei minduntalan infestálták a magyarokat. — Kohárynak is Fülekről jelentős levele érkezvén, sietve megküldi. Nadányi a kuruczok közfíl (hihető, átpártolását a német tiszték insolentiáival indokoló) memoriálét küldött Bécsbe. »Szintén, hogy Füleken voltak embereim: akkor érkezett Gyürky Pál Thököly uramtól *salvus passussal*, — attúl küldte Nadányi is az memoriálist; hogy ő Főlsége szabadítsa föl az letett hititúl, azt kéri benne.

¹⁾ Esterházy Pál, mint egyik királyi küldött, a Thököly biztosaival való békealkudozások végett volt Nagy-Szombatba menendő.

²⁾ *Eredeti*, s. k. levél ugyanott.

Beszéli Gyürky Pál, hogy ne igen bízunk az békességhez. Alföldi emberek referálják, hogy az török az peczmetet (száritott, tábori kenyér) igen sütteti s nyilván is beszéli, hogy ez idén nagy háborúság leszen.«

Ez ugyan nem következett be, s Bercsényinek ideje lón elrándulni Rajkára, gr. Zichy Pál lakodalmi ünnepélyére. Május 10-kén már Rajkáról datál: »Bár Csáky Pál uram — a lévai kapitány — a sok rendetlenséget és korhelyekkel való éjjeli-nappali dorbézolást hagyná el! — Harmadnapja voltam érsek uramnál (Nagy-Szombatban); beszélgetvén az kuruczok dolgáról, az mint beszédébül colimálhatom: nem igen bízhatunk az békességhez. — Ma hallom itt, hogy az Kemenyesallya (Vas m.) feltámadt volna, valami lutheránus vagy kálvinista püspök megfogásáért, — Ngodnak, tudom, jobban megvitték.« Május 12-kén ismét ír Rajkáról, holmi lévai katonát ajánlva. »Itt mi Zichy Pál uram lakodalmát elkezdénk, Ngodnak szép emlékezetével is valánk.«

Június hava és július első fele csendesesen tölt el; de júl. 20-ika táján Esztergomtól a török Újvár felé mozdúla. »Én — jelenti Bercsényi 1680. júl. 22-kén Sempte várából Esterháznak, — tegnap későn estve idegyűvék az sok hírekhez képest.« Két hírmondó jövén, beszélük, hogy szemeikkel látták az vezérnek bejövetelét Újvárban: de 2000 ember ha lehetett vele, a mint irányozhatták, — az még igen nagy dolgot nem vihet végben, hacsak több nem gyün utánna. Ez az török azért sem lehet igen sok, mivel mind beszállott az városra; szándékarúl bizonyost értvén, tudósítom Ngodat. Karafa uram is minden népével elindúlt volt az német tábor felé; több német hadak is gyünnek.«

Ez utóbbi mozgalom Thököly ellen, Felső-Magyarország felé irányúlt; a töröknek Újvárba érkezése pedig csak helyőrség-váltás volt. Bercsényi tehát nyúgodtan térhetett családi várába Temetvénybe. Aug. 7. már innét tudósítja főtábornokát, hogy »semmi olyas híreink nincsenek,« egyéb, hogy Carafa hét compániája számára ugyancsak jól fölvetették a hadi adót Nyitra vármegyére a németek. —

Ezen 1680-ik évben nyomatott Nagy-Szombatban, Bercsényi költségén, Bellarmin cardinál vallásbölcészeti műve:

»Nagy mesterség a jó élet«, Tarnóczy István jezsuita atya által magyarra átültetve, s ajánlva »A Tekintetes és Nagyságos *Bercsényi Miklósnak* de Székes, Császár Urunk ő Fölsége és Koronás Királyunk Dunáninnen Magyarország részeinek és Érsek-Újvár ellen való véghelyeknek s bányavárosoknak őltalmazó erősségeknak Vice-Generálisának avagy Országunk Kapitányának, mint jóakaró Uramnak és Patronusomnak.« Az átdolgozó, ki 1679-ben fejezé be munkáját, az ajánló-levéiben, — melyből a Bercsényi és atyja életére vonatkozólag idézett becses adatokat merítők, — háláját fejezi ki a nemeslelkű főúr iránt, »velem tött sok javaiért«, s buzgón vallásos, kegyes szívét ismervén, hálájának némi csekély jeléül bátorkodik neki szentelni a művet. Az ugyancsak vaskos, csaknem 600 lapra terjedő kötetet legelöl rézmetszet díszíti, melynek középterét a hadi jelvényekkel: zászlókkal, dobokkal, ágyúkkal stb. dúsan környezett, liliomkoronás *Bercsényi-czímer* (a jobb mezőben a jeruzsálemi öt kereszt, a balban a koronázott hármás bérczből kiszökellő egyszarvú) foglalja el; mely fölött kerek pajzson egy tollas sisakos és talpig vasba öltözött, nyílt arcú, bajjúsos vitéz áll, mellpánczélán átvett vezéri vállszalaggal. (Hihetőleg Bercsényi arczképe). Jobbjában kivont pallost tart, míg balján monorú pajzs, e felirattal: »*Vitézkedés az ember élete. Jób, 7. V. 1.*« A hős mellett két oldalt a dicsőség pálmái nyúlnak magasba, s fönt egybeölelkező lombjaikat nyitott korona tartja össze, épen a vitéznek sisakja fölött. E pálmafák és korona felett díszes szalagot tart a hírnek harsonás angyala, mely szalagon e jelszó: »*Törvény szerint tusakodóknak.*« Alól viszont, a pálmafák tövénél, jobbról virágkoszorús emberfő, s balról hervadt füzéres halálfő; ama fölött: »*A minémő az életed —*« s eme fölött: »*Ollyan lesz a halálad*« felirat. Mindezek alatt, az egész lap szélétében, barok stylú ékítményű táblán a mű s ajánlat rövidített címe: »*Nagy mesterség a jó élet.* A Tekintetes és Nagyságos *Bercsényi Miklósnak*, etc. P. Tarnóczy István jesuitától ajánltatott, 1681.« A rézmetszet tehát, úgy látszik, a könyvnél valamivel később készült el; mert a főcímlapon a nyomtatás éveül ez áll: »Nagy-Szombatban, nyomtatott az academiai bötűkkel Srensky Mátyás által MDCLXXX. esztend.«

E nagyterjedelmű munka kinyomatása nem megvetendő tanúsága Bercsényi Miklós nemzeti irodalmat kedvelő és pártoló áldozatkészségének.

1680. augusztus havában Bercsényi birtokviszonyaiban némi változás történt. Ugyanis az elhunyt gr. Csáky Ferencz kassai altábornok özvegyének, kitől Bercsényi Temetvény várát és a hozzá tartozó uradalom nagy részét zálogban bírta volt, egyetlen fia, ifjabb gr. Csáky István immár felnövekedvén: ennek számára anyja vissza akará a jószág és vár egy részét váltani, s ez iránt megkereste Bercsényit, a ki — noha még a zálog-idő el nem tölt, — elvégre beleegyezett, s megalkuvék velök. Egyéb-iránt erről s egyéb dolgokról ő maga így tudósítja Temetvényből aug. 16-kán Esterházy Pált: A kuruczok felől itt semmi bizonyos hírünk; ki Zsolna, ki Jablonka felé mondja hogy takarodtak, (Petróczy és Balassa Imre dandárai.) Karaffa uram ment reggel Nyitráról az ottvaló hét compániájával és egynéhány nyitrai horváttal (az őrség magyar részét a kuruczok ellen nem igen volt tanácsos kivinni), a drietomai völgyre, — ott fekszik. — »Gróff iffű Csáky István tegnap ment el tőlem; addig kértek, hogy sok kérésekre csakugyan annuáltam instantiájoknak, *és egy portiót mind az jószágban s mind az várban kézben bocsátok; az minthogy az jövő héten fölgyün Csákyné asszonyom is és az pénzt leteszi.* Azonban épen most vagyok azon munkában, hogy az épületek (t. i. az ő építményei) és költségek (beruházások) s más restantiák dolgát rendben hozzam, ki ha készen nem lenne, nagy kárt vallanék. Így azért, ha merem Ngodat kérni, csak addig is hadd lehetnék itt! Mindazáltal, ha ugyan nem lehet egyéb benne: én ezt is félretétvén, úgy katonák is, — azonnal elmegyek. Ha az kuruczok felől mi bizonyost értek, tüstént megírom. — Az had az végekből összegyűlt, elég alkalmatlanságra az szegénységnek, s talán az végházokat sem jó üresen hagyni. Ngod bölcs ítéleti rajta!«

Miklós úr még aug. 29-kén is Temetvényben ült, honnét e napon írja a Nagy-Szombatban időző Esterháznak: Azon vagyok, csak harmadnap is udvarolhassak Ngodnak. »Szintén ma vagyunk munkában, hogy Csáky Ferenczné asszonyommal véget érjek. Sebestyén uram (Endre, leleszi prépost, békeközben-

járó Thökölyvel) levelét is most hozzák; bizony Kegyelmes Uram, énnékem is nem lehet nagy reménségemnek lenni az békességhöz, — *hacsak külömb emberek nem lesznek az mediatorok!*«

Ez nem nagy bók a címzetes erdélyi püspökre, kinék két kulacsos mivoltát Bercsényi, mint látszik, jól ismerte.

Itt aztán az időközben (1681.) nádorrá választott Esterházyhoz írott tudósításai hosszú időre megszakadnak; Koháryhoz, Forgáchékhoz, Pálffy Miklóshoz intézett levelei sem maradtak fenn, — úgy, hogy hősről s családtagjairól egész 1682. elejéig alig tudunk egyebet, mint hogy sógora az agg Forgách Ádám 1681-ben elhalálozván, özvegyét és kiskorú fiait Bercsényi gondjaiba ajánlá, addigis, míg a fiúk érettebb kort érvén, (Ádám 1663-ban, Simon 1669-ben született), megosztozhatnak. A Forgách-árvák ügyeinek rendezésével Bercsényinek nem csekély dolga volt, — mivelhogy az öreg úr, a töméntelen jószág mellett, sok adósságot hagyott hátra. S aligha tévedünk, ha fölteszszük, hogy Miklós úr tevékenységét a különben többnyire békealkudozások közt eltelt 1681-ik év nagy részében a Forgách-hagyaték rendezése vevé igénybe. Ezért nem találkozunk nevével ezen év közszereplői közt, kivévén, hogy a sopronyi nádorválasztó országgyűlésen a mágnások tábláján ő is jelen vala.

Innét hazatérvén temetvényi várába, 1682. új évvel nagykorúnak nyilvánítá ekkor 21-ik évébe lépő mostohafiát gr. Forgách Farkast, és úgy ingó, mint ingatlan javait kezére adá. Erről tanúskodik »Datum in Temetvény, 4. February 1682.« kelt nyilatkozata: »Én Székesi Bercsény Miklós, etc. Recognoscálo per praesentes, hogy minekutána minden ingó és ingatlan javait és ezüstmívét kiadtam volna Forgács Farkas mostoha-fiamnak: azok közül hagyott nálam egy ezüst-medenczét mosdóstúl, melyben vagyon hat gýra és hetedfél latt; ezen kívül hat asztalra való viselt szőnyeget, — úgy, hogy az mikor kívánni fogja, megtalálhassa, hacsak tűz, ellenség, vagy valamely szerencsétlenség el nem veszi. Datum, mint fönt. *Nicolaus Bercsény m. p.*« P. H. ¹⁾

¹⁾ Sajátkezűleg írt eredetije a *Nemzeti Múzeum* kéziratárában.

Tehát saját édes-fiával együtt gondosan fölnevelt mostohafiát ezzel szabad szárnyra bocsátá; de azontúl is gondoskodott róla: a mennyiben a magasb főúri modor elsajátítása végett beszerzé őt Esterházy nádor udvarába, a hol Farkas úrfit pár évig találjuk, valamint utóbb öcscsét, ifjabb Bercsényi Miklóst is. A nádorénál fényesebb udvar ugyanis akkoriban hazánkban — a Thökölý fejedelemét kivéve — nem létezett; de ide királypártiak nem mehetek.

Bercsényinek, mint dunáninenni és bányavidéki tábornoknak, az 1682-ik évből két levelét találjuk a Thökölý által fenyegetett, majd kemény ostrom alá is fogott füleki vár kapitányához Koháryhoz, Temetvényből júl. 11. és 15-kén intézve.¹⁾ Ez és a nádorhoz szóló aug. 28-iki, mindjárt ismertetendő levele *gyászpecséttel* vala lezárva. Miből azt következtetjük, hogy apácza-fejedelemasszony nénje, *b. Bercsényi Erzsébet-Zsuzsána* ekkor tájban húnyt el, — őt gyászolhatta; mert sógorának Forgách Ádámnak halála, mint érintők, már egy évvel előbb történt volt.

Thökölý, kit a szultán Felső-Magyarország királyául, fejedelméül ismert el s ez idétt a budai és egri pasák, valamint Apaffy hadait is mellé rendelé, győzelemről győzelemre haladt e nyáron. Ónod várát és Kassát bevette, majd aug. 16-kán teljes erejével a bányavidék egyik főkulcsául tekintett Fülek alá szállt. A vár parancsnoka, a Leopoldhoz váltig ragaszkodó Koháry István, hősi ellentálláshoz készült s nem múlászta el a helyzetről Bercsényit mint közvetlen parancsnokát és általa a nádort gyakorta tudósítani, annak idejére a vár fölmentését, megsegítését kérvén. Bercsényi, ki a dolgot lelkiismeretesen vevé, a mint Fülek szorongatott állapotáról értesült: a császáriak lassúságát ismerve, személyesen fáradt Bécsbe, a cs. kir. főhadi tanácsot gyors segélyért szorgalmazandó és Esterházy meleg támogatását az ügynek megnyerendő. A mint Kis-Martontól visszatérőben volt, Hainburgnál érte őt Kohárynak újabb futárja. »Ím, szintén Hamburgnál találom, — írja 1682. aug. 28-kán id. Bercsényi Miklós gr. Esterházy Pálnak Hainburgból, sok cito-val, — ezen Koháry uram leve-

¹⁾ Eredeti levelek a hg. *Koháry-levéltárban* Szent-Antalon.

lit. Úgy hiszem, eddig ha el nem kezdték is (az ostromot), de derekasint reákeltek. Szánjon az Úr-Isten bennünket! Hahogy Füleket oda léssen: nem sok idő kell Korponának, Lévának. Az Istenért is kérem Ngodat csak addig is, micsoda resolútióra fakadtak az udvarnál? méltóztassék tudósítani, — hadd tudhassuk mi is regulálni magunkat. Én mindjárt írok mind Lévára, mind Korponára s mind az több végházakban az katonák felől, — csak késő ne legyen! Ha tudhatni fogom az Ngod kegyelmességéből: mi formában írt Thökölly uram az fileki tiszteteknek? — minthogy pecsét alatt küldte az Badensinek Koháry uram, — Ngodtól alázatossan veszem. Én meghadtam: ezen hajdú csak az Ngod kezében adja, — Ngod megküldi a herczegnek.«¹⁾

Hiába volt minden. A bécsi udvar, Magyarország megsegítéséről lévén szó, szokott vonakodó lassúságával, erélytelenségével járt el. Mi közben a Koháry által példátlan hősiességgel védett Füleket, egy hónapi ostrom után, rommá lövetve, a fölzendült spanyol őrség által, a romokba temetkezni akaró vitéz parancsnok minden ellenzése daczára, september 16-kán feladatott. Az uralkodójához még ekkor is hű Koháry, Thökölly foglyává lón, s három évnél továbbá raboskodik vala Regécz, Munkács, Patak, Unghvár börtöneiben. A győzelmes kuruczok pedig, kiknek Kassa után Eperjes, Lőcse, Szepesvár, Szádvár, Tokaj stb. várak is kaput tártanak, — a Trencsény felé visszavonuló császáriakat űzve, Véglester, Zólymot elfoglalták, majd a pusztán hagyott Lévát is, és előhadaikkal Petrőczy Sziléziába csapdozott. Esterházy a dolgok illetén állásában Bercsényivel s a végbeli hadakkal csakis a közép és alsó Vágvonal és Nyitra oltalmára szorítkozhatott, — mígnem a békealkudozások megújulának, s miután Thökölly a portánál közbenjáróul ajánlkozék, 1682. november elején fegyverszünet köttetett bizonytalan időre, s Leopold a Thökölly által Kassára hirdetett országgyűlést nemcsak hogy nem ellenzé, sőt arra saját kir. biztosát is elküldte.

Következett a török uralomra és Thökölly pályájára forduló-pontot jelző nevezetes 1683-ik év, döntő hadjáratával. Bercsé-

¹⁾ *Eredeti*, s. k. frott levél a hg. Esterházy-archivumban.

nyi életére nézve is viszontagságteljes, emlékezetes esztendő. Első fele ez évnek — mint tudjuk — fegyverszünet alatt, készülődések között folyt le. Leopold és rövidlátó német tanácsosai, az 1682-iki előjeleken nem okúlva, az év elején még mindig bizakodának, hogy a porta, miután a vasvári béke csak 1684-ben fog lejárni, 1683-ban nyílt, nagyobb hadjáratot még nem indít. Azonban martius elején megérkezik Konstantinápolyból a hír, hogy a január 2-kán kitűzött boncsokok Magyarország felé lobognak, s hogy Drinápolynál roppant haderő vonatik össze, melylyel a dicsvágyó nagyvezér, a gögös Kara-Musztafa egyenesen Bécs elfoglalását tűzte célul. Ekkor oszlott el a hályog a bécsi ministerek szemeiről. És kapkodtak mindenfelé, csapatok gyűjtése, szövetségesek szerzése végett a külföldön, s különös szerencsésekre, — nem sikertelenül.

Lipót Esterházy Pál nádort megbízá: tanácskozzék az ország belvédelmének módjairól, eszközeiről a még Thökölyhez nem hajlott nyugati országrészek főuraival; hivatkozzék hűségökre, áldozatkészségökre. A nádor által meghívott egyháznagyok és mágnások — köztük Bercsényi is — Pozsonyban gyűltek össze, s a fenyegető veszélylyel szemben lelkesen ajánkoznak minden lehető erőmegfeszítésre; a végbeli és vármegeyi fölkelő hadakon kívül ötezer ember, lovas és gyalog kiállítását ígérték meg, saját költségükön. Az ajánlattevők nevei közt ott találjuk b. Bercsényi Miklóst is, 10 huszárral és 10 gyaloggal. ¹⁾ Martius 18-kán a nádor meleg hangon tartott köriratot bocsátott szét, hatalmas külszövetségesekkel bízattván a nemzetet és buzdítván fegyverre-kelésre.

Esterházy e jelzett alapokon, a Leopoldhoz hű országrészekből 14 magyar ezred fölállítását helyezé kilátásba, melyek közül az ötödik lovas-ezred, tíz századból álló, volt volna a *Bercsényi Miklósé*. Ezekhez járult a végbeli hadakból alakítandó 4 ezred (3 lovas, 1 gyalog); közöttük a tíz századból álló első huszárezred szintén *Bercsényié*, kinek tehát, mint nagyhírű lovas-főtisztnek, két ezredet szántak. ²⁾

¹⁾ L. *Szalay Lászlónál*, Magyarország. Tört. V. köt. 246. l.

²⁾ L. erre, valamint az 1683-ik évről alább közlendőkre nézve bővebben: »*Az 1683-iki táborozás történetéhez*« című akadémiai értekezésemet. (M. T. Értekezések, tört. tud. XI. k. 1883. IV.)

Ezen csapatok kiállítása és táborra kelése oly lázas sietőséggel történt, hogy a nádor sajátkezű följegyzése szerint 1683. mart. 24-kén mintegy nyolczadfél ezer ember, úgymint 5100 lovas és 2210 gyalog már tényleg együtt volt, az Alsó-Vág jobbpartján, Érsek-Újvárral szemben elhelyezve, *b. Bercsényi Miklós*, mint bányavidéki altábornok vezénylete alatt, továbbá a Rába-vonal mentében, Batthyány alatt. E hadak derekát, javát azonban a folytonosan fegyverben tartott végbeliek képezték, nevezetesen Esterházy János győri altábornoknak 1500, Bercsényinek 1300, Batthyány Ádám kanizsai altábornoknak 700, s Esterházy Ferencz semptei kapitánynak 500 harczoza. A többiek kisebb-nagyobb csapatokban folyvást gyülekezének a két védvonalra. April elején a nádor, nagyobb buzdtításúl zsoldosztást ígért; majd maga is személyesen kiszállott udvarával Bercsényinek semptei tábora, mint főtábor élére. Bercsényivel ekkor 18 éves fia, a daliás ifjú Miklós, és mostohafia Forgách Farkas is ott valának a táboron. Nejét, úgy látszik, Temetvény várában hagyá.

A hadak közt szigorú tábori rendtartást, kemény fegyelmi szabályokat hirdettek ki.

S míg Kara-Musztafa 250 ezerre menő hatalmas sereggel közeledett Drinápoly felől: Leopold császárnak, — a külföldi szövetséges hadak, különösen a lengyelek még nem érkezvén meg, — april havában 60 ezer embere feküdt Pozsony előtt, a köpcsényi táboron, immár harczkészen, 56 tábori ágyúval; azonkívül Schultz és Carafa tábornokok 8000 főnyi dandárai a Felső-Vágnál Zsolna és Trencsény tájain, Thökölly mozdúlataira vigyázók, kikhez még hg. Lubomirsky csatlakozék harmadfél ezer lengyellel. 5000 emberrel a horvát bán a tengermelléket és Szávavonalat, más ötezerrel gr. Herberstein a Muraközt és Stjriát, gr. Batthyány Kristóf és Ádám pedig 6000 magyarral a Rábavonalat fedezék. Végre az Alsó-Vágvonalat, mint említők, a magyar hadak derekával a nádor és Bercsényi őrizé. Ezeknek balszárnya a Schultz-féle hadosztállyal a még mindig épülő Lipótváránál érintkezett; előttük Nyitra vára állott előretolt arczvédül, Berthóti István kapitány alatt; közepük Sempte-várára és Szeredre — hol hídjok volt — támaszkodék, s jobbszárnjuk széle a gútai földszánczig

és Komárom váráig nyúlt el. Az érsek-újvári törököknek eként kemény homlokzatot vetettek.

Május elején ezen, Esterházy-Bercsényiféle Vág-melléki tábor létszáma 6713 lovas és 2515 gyalog vitézből áll, kikhez még Trencsény vármegye, az esztergomi érsek és káptalan már gyülekező dandárai (összesen vagy 2000 fő) minden órán érkezendők valának. Midőn néhány nap múlva hadi szemle tartatott a semptei táboron e csapatok fölött: 58 lovas- és 34 gyalog-század magyar had vala együtt, (köztük Bercsényi 11 századból álló, 1162 főnyi harczedzett végbeli huszársága); továbbá a köpcsényi cs. kir. táborról gr. Pálffy Károly tábornokkal két dragonyos és két horvát ezred küldetett erősítéssükre. Tekintélyes haderő áll tehát ott, s úgy a Rábánál is. Valóban, a Leopoldhoz hűn maradt nyugati vármegyék az ország védelmére a végső erőfeszítésig megtettek mindent.

Hogy a köpcsényi derék tábor a török erő megérkezéig tétlenül ne heverjen: a magyarok a nádorral élükön, Esztergom vivását sürgették, s a császár személyes elnöklete alatt május 8-kán tartott hadi tanács is ezt tartá legcélszerűbbnek. A fővezér hg. Lotharingi Károly tehát május 11-kén megindult Komárom felé; de megfoghatatlan lassúsággal, csak e hó 26-kán érkezett Tatához, s 31-kén a lovassággal Esztergom alá. Az itt tett kémszemle eredménye azonban nem látszott biztatónak előtte; meg visszavonult Komáromhoz, inkább Érsek-Újvár (a sokkal erősb Újvár!) ostromát kísérleendő meg, melyet június 5-kén körültáborolt, magához vonván a Vágtól Pálffy Károly ezredeit is.

A magyarokat ez a kapkodás s azt megelőzőtt késlekedés igen lehangolá s bizalmatlanokká tevé a fővezérlet iránt, — méltán. A nádor figyelmezteté az udvart e hangulatra s ismételten tőn fölterjesztéseket. Hiába; nem hallgattak rá Bécsben, — a mi viszont honfitársai előtt csökkenté tekintélyét s csak nevelé az elkeseredést.

Ezalatt az immár Eszékhez érkezett nagy-vezér június 10-kén ünnepélyesen fogadá Thökölyt, — a ki most Leopoldnak felmondá a fegyverszünetet s 20,000 kuruczból álló táborát előrerendelé. Kara-Musztafa pedig átlépven a Drávát, hódolatra hívá föl a dunántúli megyéket, kíméletről és kegyelem-

ről biztosítva a Thökölyhez hajlókat, tűzzel-vassal fenyegetve az ellentállókat.

Lotharingi Károly most, az ellenség közeledtének hírére, néhány napi vívás után nyakra-főre hagyá ott éjtszaka Érsek-Újvárt, s táborával a vizek közé: a Csalló- és Tóközbe vonúlt. A magyarok megdöbbentek és zúgolódni kezdének; Esterházy a semptei táborról jún. 18-kán Leopoldhoz intézett fölterjesztésében élénken festé honfitársai elkeseredését, s mély aggodalmait tolmácsolá.

A nagy-vezér hadai azonban, rohanó árként özönlék el Somogy, Zala, Veszprém, Fejér, Komárom vármegyéket s a Thököly kuruczaitól kalaúzott tatár lovasság a Rábán át már Austria határaiig felbarangolt július elején, védleveleket osztva a hódolóknak, ellenben kegyetlenül dúlva, égetve minden községet, mely hajlani nem akart.

A bódúlt félelembe esett országrész lakói egyremásra ostromolták a nádort segély eszközléséért, és hogy ellenkező esetben mitevők legyenek? Ekkor a császári fővezér, a kétségbeesett Esterházy és magyarok csodálkozására, egyszerre csak föltakarodik a Rábától és Csallóközéből táborostól, a török-tatár lovasságtól ugyancsak csipdeztetve, júl. 4-kén Köpcsényhez; majd a harcra kész Magyarországot a legnagyobb zűrzavarban, egy kardcsapás nélkül föladja, s júl. 8-kán Austriába, Petronellhoz, Fischamenthez, Bécs alá vonúl vissza. Károly hg. az országból való e csúfos kikotródását az álmélkodó nádor fakgatásaira azzal igazolá, hogy »őneki a cs. k. főhadi-tanáctól határozott rendelete van mindenekelőtt az örökös-tartományok oltalmára és a hadak épségben megtartására ügyelni« s nem Magyarországot védni.

E felelet irtóztatón lehűtő, leverő hatást gyakorolt a Leopoldhoz váltig hű, s hívségüket áldozatkész hadállításukkal, táborra kelésükkel is bebizonyított nyugati megyék uraira, nemességére. Elkeseredésüket leírni lehetetlen. A kétszáz ezer főnyi roppant török erő által előzönlött dunántúli országrész törvényhatóságai s főurai tehát, e képtelen elhagyatottságukban, az immár torkukat metsző végszükségtől kényszerítette, hogy magokat s övéiket megmentsék: többé nem késhettek a török hadakkal járó Thököly biztosainak a hódolati esküt

letenni és tőlök oltalomleveleket váltani. Így hódolának meg nemességük legnagyobb részével Veszprém, Zala, Vas, Győr, Mosony, Soprony vármegyék, Soprony, Kőszeg, Kis-Marton, Ruszt stb. szab. kir. városok, és dandáraikkal a főurak: gr. Draskovich Miklós országbíró, a két Batthyány, három Nádasdy, gr. Széchy Péter vasi főispán, gr. Zrínyi Ádám, b. Viczay Ádám, Ákosházi b. Sárkány János és Miklós, b. Nagy Ferencz kanizsai altábornok, Festetich Pál, stb. stb. Nehány várat kivévén, az egész túl a Duna esetett.

Midőn Lotharingi Károly a dunántúli vidéket Kara-Musztafa előtt futva odahagyá: egyszersmind az azelőtt a Vágvonalt őrzött magyar csapatok mellé vezényelve volt két dragonyos- és két horvát-ezredet is magával vivé Bécs alá. Mire természetesen, a kijátszott és faképnél hagyott nádor s a vele táborozó királypárti urak és tisztek megütközése, elkeseredése határtalanná lőn. Tehát mintegy szántsándékkal megnyitják az utat a Lévától tekintélyes kurucz-török erővel előnyomuló Thökölj előtt! Jún. 30-kán Semptéről a királyhoz intézett levelében kétségbeesve fakad ki Esterházy: »Itt állok íme, katonaság nélkül az ellenség előtt; mert a dunántúliak látván, hogy szülőföldük odavész, siettek családjaik, vagyonuk megmentésére meghódolni, — *a dunáninneniek pedig hasonló sorsot várhatván magokra, elszélednek . . . .* Pozsony és az ott őrzött szent korona a legnagyobb veszedelemben forog. Könyörög tehát ezen országrész lakossága általam Fölségednek: méltóztassék tudtomra adni, *mítévők legyenek e végveszélyben? s ha képes-e őket megoltalmazni Fölséged, vagy nem?* Ha igen, úgy miharabbi oltalomért esdünk, mert az ellenség küszöbünkön áll s már-már eltapos; ha ellenben nem: *akkor ne vegye nekik Fölséged rossznéven, ha az időhöz szabván magokat s a kénytelenség előtt meghajolván, magok, nejeik, gyermekeik megmaradása végett Tökölj hatalmának meg foguak hódolni.*» Ó részéről nem hódol, de a nádori méltóság csúfjára el sem fogathatja magát; kéri tehát a királyt, ha elegendő haderőt nem küldhet: hatalmazza fel őt a távozásra.

Úgy lőn. Esterházy, miután látta, hogy már Pozsony és Nyitra vármegyék is készületeket tesznek a meghódolásra, a magokra hagyott magyar hadak, főurak és nemesek zúgolódnak

s hazaoszlásról nyíltan beszélnek, — július első napjaiban kelt saját fogalmazatú »edictummal« a semptei tábor parancsnokságát *b. Bercsenyi Miklós vice-generálisra ruháztatván*, udvarával Pozsonyba s onnét a koronával Bécsbe sietett.

A nádor távozása jeladás volt a felső-magyarországi még királypárti főuraknak, hogy dunántúli társaik példáját kövessék. Gr. Illyésházy György és Miklós, — amaz kir. főasztalnokmester és trencséni főispán; gr. Homonnai Drugeth Zsigmond zempléni főispán, gr. Czobor Ádám kir. huszárezredes, gr. Erdődy György, gr. Csáky István, gr. Forgách Ádám országbíró özvegye, két serdülő fiával, gr. Kéry János csanádi püspök, b. Orbán István kir. személynök, gr. Petheő Zsigmond és László, öt báró Révay, b. Balassa Ádám és b. Barkóczy László ezredesek stb. siettek Thökölytől védleveleket váltani s hódolati esküiket letenni. Fenekestől felfordult minden. A vallásukért elnyomott protestánsok, a német zsoldosoktól kiélt s félholtta nyomorgatott megyei lakosok óhajtvá várták Felső-Magyarország fejedelme közelgő dandárainak érkezését.

Ezen általános bomlás közepette a legsúlyosabb feladatot a Leopold császárhoz menekült nádor, *Bercsenyi nyakán hagyta*. Ez, mint esküjéhez törhetetlenül híven ragaszkodó katonára és viharezzett, erélyes, kitartó férfiúra, elhatározá az általános fejvesztettség, zsidongás, bódulás közepette is helyt állani a legvégsőkig a semptei táborral s karddal védeni meg a Vág átkelő-helyeit, avvagy, ha úgy rendeltetnék, — a cs. kir. hadsereget az örökös-tartományokba is követni.

Ebbeli erős eltökéléséhez képest, — melyre főként ingathatatlan kötelességérzete bírta, — mindjárt a nádor távozása után hadsorokba állította a semptei táboron az egész vitézlo rendet, hogy őket állhatatos kitartásra buzdítsa, lelkesítse. Beszédet intézett tehát tisztetekhez és katonasághoz, s intette őket: »legyenek oly készen, hogy ő Fölségéhez való hívségünket megtartván, az mikor és hová kívántatik, parancsolatunk érkezvén, mehessünk.«¹⁾ A hadak — kikre a németektől való cserbenhagyatás fölötti keserűség s az e miatt Thökölyhöz húzó közhangulat már szintén elragadt, — meggondolási időt kértek.

¹⁾ Bercsenyi saját szavai, Esterházyhoz írott levelében.

Minden század kiküldött néhány embert, kik is a tisztekkel tanácskozáván, válaszképen egyértelműleg kijelenték vezérök előtt, »hogy confusióban lévén már is ez az föld és az nyilvánvaló veszedelem előttünk lévén, — azon *kell mindeneknek szorgalmatoskodni és gondolkodni: feleségivel, gyermekével hová legyenek?*«¹⁾

Szóval: nem harcz, nem ellentállás többé, — hanem a természet törvényei által követelt mentési ösztöne övéiknek, magoknak, a föl nem tartóztatható túlerő elül. Hasztalan szó-lala föl Bercsényi újra és újra, intve, kérve, buzdítva őket: a válasz mindig ez lőn, — majd, minden tilalom ellenére, oszladozni kezdenek a táborról hazájokba. Bercsényi visszatartott, a kit bírt; mert még a Schultz-Carafa-Lubomirskyféle hadosztálylal leendő egyesülésben bízott. És csakugyan, levelet vőn Schultz tábornoktól, hogy ők Bécsből kapott parancsra Zsolna tájékát odahagyván, Lipótvár felé közelegnek, — jöjjön hozzájuk Bercsényi hadi értekezletre. A magyar vezér tüstént lóra kapott, sietett eléjük Leopoldvárra s az itteni parancsnokkal együtt Madoniczig, hol Schultzákkal találkoznak. Itt emezek tábort ütöttek s a hadi tanács a négy tábornok közt megtartott. Schultz-Carafáéknak ekkor már a zsebökben volt a cs. kir. főhaditanács rendelete, hogy hadaikkal vonúljanak ki Morva széleire, — mindazáltal erről Bercsényinek sem Madoniczon, sem másnap Lipótvárott »*nem aperiáltak semmit is.*«

Schultzék a várból megint visszamenének táborukba; s a Lipótvárban hagyott és a Vágvonat megvédésére hadi tervet készítő Bercsényi, nagy meglepetésére egyszerre csak azt hallja, hogy »*megindúlnak az hadak,* — az mint másnap meg is indultak — *Morva felé.*« Ekként keserűen átlátta, hogy ki van játszva, s a császári hadvezérlét megfoghatatlan vaksággal föladta a Vágvonat is.

Bercsényi nyakrafőre sietett vissza semptei táborára, menteni, a mit még lehet. De e tábort már zúdulóban, zendülőben, felbomlóban találá. Minden fegyelem megszűnt; a Schultzék hadai Morva felé hátrálásának hírére az egész katonaság hangosan szidván a németeket, lóra kapott s elnyargalt szanaszéjjel, ki-ki haza, vagy némely csapatok egyenesen a közelgő kuruczokhoz.

¹⁾ Ugyanaz, ugyanott. (L. idézett akadémiai értekezésemet.)

Így aztán Thökölly egy ágyúlövés, kardcsapás nélkül költözhetett át a szeredi hídon. Nagy-Szombat városa július 19-kén esküvék hűséget neki, s július 25-kén cseklészi táborában fogadá Pozsony hódolatát, hova másnap vonúlt be, s lovaságát Austriába portyáztatá.

Bercsényi Miklós, a sereg nélkül maradt tábornok, Semp-téről fiával, mostoha-fiával és saját fegyveres szolgálival családi fészkebe Temetvény várába készült zárkózni, a hol, a hely félreeső volta miatt, a zivatar csillapúltáig megvonúlhatni remélt. Azonban ideérve, nem vélt meglepetés várta őt. E vár egy részét ugyanis, mint tudjuk, 1680. augustus óta, mint társföldesúr gr. Csáky István bírá; a ki is már Thököllynek hódolván, az öneki is hittel kötelezett várporkolábnak s öröknek megparancsolá, hogy a fölkelők ellen kardot vonni senki ne merjen, — mert ő is immár kurucz. Ezt a várnagy kereken kijelenté Bercsényi előtt. Sőt Csáky még többet tön; a bányavidéki vice-generálisnak Temetvénybe érkezését sietett hírül adni fejedelmének, a ki is két ezredesét: Petneházy Dávidot és Géczy Zsigmondot küldé hadaikkal a vár alá. Bercsényi riadót fuvatott, — hasztalan; a helyőrségből senki sem mene a kapukra; úgy, hogy a tábornok kénytelen volt néhány hű fegyveres szolgálójával *maga* állani őrt.

Erre Csáky — a ki várúr-társának magánügy miatt titkos irigye volt — Petneházyék táborába lemenvén, ezt és Géczyt rá igyekezett bírni, hogy Bercsényit fogassák el és kincseit hányják prédára. Bercsényinek ezt jóakarói titkon megüzenék; és így ideje vala a két kurucz kapitányt, noha — mint írva hágyta — »nem kevés költségével« annyira megszelídíteni, hogy személyét, családtagjait és javait megkímélték, de oly föltétel alatt: a tábornok, két fiával együtt, induljon tüstént a cseklészi táborra, Thökölly fejedelemnek hódolni.

Így volt íme, kénytelen meghajolni a többi főurak példájára a »kurucz királynak« a nádor főparancsnoki helytartója, az 1683-iki utolsó kir. magyar tábor vezére, b. Bercsényi Miklós. A politikus Thökölly Imre, — kire nézve ily nagynevű, tapasztalt, vitéz tábornoknak hozzáhajlása nem kis nyereség volt, kivált ha vezényletet is vállalna seregében, — kitüntető nyájassággal fogadá a meghódolót; s a hűségeskü átvétele

után azonnal felajánlá neki a 11 éjszak-nyugati vármegye hadainak parancsnokságát, gr. Czobor Ádám volt kir. ezredessel mint alparancsnokkal. Azonban Bercsényi, — ámbár a hódolati esküt le kelle tennie, — oly sok év óta Leopold szolgálatában töltött katonai pályájára hivatkozva, rendfihetetlenül megmaradt a mellett, hogy ő, bár Thökölly hívségében, de szigorúan magánéletet követend, s királya ellen fegyvert nem von, nem vonhat. Azért minden parancsnokság-eltállalásnak »*absolute ellenemondott, azon lévén csak minden mesterségével, több hozzá hasonló módon kénytelenített jóakaró uraival: (pl. gr. Erdődy Györggyel), mint vonhassák el azon kedvök ellen való táborozástól magokat.*«¹⁾

E vonakodást Thökölly annyira rossz néven vevé tőle és tőlök, hogy ezután titkon »mindenütt vígyáztatott reájok és sehová nem volt szabad engedelem nélkül menniök.«²⁾ Bercsényi Thökölly hívségében, — bár gyakorta a fejedelem udvarának, asztalának vendége, — csakugyan szoroson magánéletet élt: sem fegyverrel soha nem szolgált, sem politikai vagy hadi tanácskozásokban részt nem vőn. »*Soha, egy szempillantásig való tanácsukban nem voltam, soha semmi hostilitásban nem leledzettem*«, írja, s írhatta jó lelkiismerettel, ő maga.³⁾ Ezzel tökéletesen egyezik *Tarnóczy István* 1685-ben nyomtatott könyvének adata, ki is — a Bercsényinek ajánlott mű előbeszédében — idevonatkozólag írja:

»Megtetszett ez (t. i. a veszedelmekben is az »igaz tökéletes szokásból el nem állása«) Ngodban az elmúlt háborúban is, a midőn mintegy felhőszakadástól ragadtatott: mindazonáltal koronás királyához való hitét soha meg nem szegte; *hanem okos és bölcs discretióval s dexteritással úgy alkalmaztatta a dolgot, — hogy ő Felségétől el nem távozott, midőn se az ő Felsége ellen való tanácsban nem ült, se az ellen való expeditiókban nem forgott, — hanem necessitatis telo confixus, ita in aequilibrio haesit, donec annuente Supremo Numine, dexteram vela dare licuerit. S nemkülömben maradott meg, mint a ten-*

¹⁾ *Bercsényi*, 1683. dec. 30-kán Esterházy nádorhoz.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ 1683. dec. 30-iki levelében. (Eredetije Kis-Marttonban.)

gerben, felháborodott habjai között való köszikla, a kit dühös habjaival víjja s bé is boríthatja ugyan egy kis ideig: de el nem ronthatja s meg sem emésztheti, — akár mint ostromolja háborgató kegyetlenségével. Ugyanis csak hiába fársztja önmagát emésztő irigység és a hitszegő párttűt: mert az erős szív csak egy nyommá sem indul ki helyből, úgy, hogy méltán viselheti dícséretes titulust: *Semper idem.*«¹⁾

Végre hasonlóra vall a Leopold császár által 1684. elején összeállított vizsgáló bizottság véleményadása s az erre hozott kir. resolúció is, mely szerint Draskovich, *Bercsenyi*, és Orbán István kir. személynök hűségéhez kétség nem férhet.²⁾

Bercsenyi Miklós a cseklézi táboron s másutt Thökölly udvarában való kénytelen tartózkodását — ha már maga a közügyekben intező részt, elveinél fogva nem vehete, — arra használá föl, hogy a kikkel jót, szivességet tehetett, engedékenységet vagy pártfoglalást eszközölhetett ki Thökölly Imrétől, — ezt még saját áldozatkészségével sem múlasztotta el. Élénk példa erre a nagy-szombati egyetem tanárainak esete. Ezek tudvalevően akkor jezsuiták valának; mely rend a protestánsok ellen elkövetett üldözéseinek visszatörlesztésétől tartván Thökölly fejedelem és hadai részéről: tagjai a győzelmesen előnyomuló kurucz seregeket be nem merték várni, — hanem, kivált az idegen nemzetbeliek, már előre eltakarodának Austriába vagy Morvába. Mindazáltal a gondjaikra bízott ta-

¹⁾ »*Jóakarát*, mely által az ember Istenével egyértelművé válik,« című alatt Bécsben, az udv. nyomdában 1685. (in 8-vo, 256. l.) nyomtatott és Bercsenyinek ajánlott könyv előszavában. Az ajánlólevél így hangzik: »Tekintetes és Nagyságos *Bercsenyi Miklósnak* de Székes, Magyarország Dunán túl való részeinek és a bányavárosok innen való vég-helyeinek Vice-Generálissának, Császár és Koronás Királyunk ő Felsege Kamarásának, Tanácsának és Szentelt Vitéznek« ajánlja a szerző: *P. Tarnóczy István*. (E könyv elé is, mint az 1680-iki elé, finom rézmetszetű címkép van csatolva, a sűgárzó nap felé fordult napraforgókkal és kobzot pengető két angyallal. Ezek egyike féltérdén áll Bercsenyi czimerpaizsa előtt. — Haffner Menyhért metszvénye.)

²⁾ *Resolutiones Suae Mattis Sacrae in negotio Magnatum Hungaricorum eorundemque consolationis.* »Datum Lincj, die 16. Martj 1684.« Esterházy nádorhoz intézett leirat, válaszul a vizsgáló bizottság fölterjesztéseire. (A magy. kir. udv. cancellária actái között, az orsz. levéltárban. Alább még leszen róla szó.)

núló ifjúságot felügyelet nélkül nem hagyhatván: a rend tagjai közül tíz magyar születésű s kevésbbé compromittált pátert hátrahagyának Nagy-Szombatban. Midőn aztán e várost a kuruczok elfoglalták: Thökölly biztosa Garamszöghi Géczy Zsigmond a jezsuita-collegiumot megszállatá, az ott talált tíz pátert elfogatta, s megszökött társaikért való zálogokképen, — Thökölly parancsából — a körül fekvő hegyi várakba küldi vala rabságra. Honnét különben ki sem szabadúlhattak volna, ha a fejedelem környezetében levő catholicus főurak, név szerint gr. Czobor Ádám, gr. Homonnay Zsigmond, gr. Erdődy György, gr. Nádasdy István és *id. b. Bercsényi Miklós*, addig nem könyörögnek érettök Thököllynél: mígnem ez, a fogoly jezsuitákért — hogy semmi politikai ármányba magokat avatni nem fogják, — hittel jótálló és meg nem szökésükért 32,000 frt erejéig kezességet vállaló nevezett főurak közbenjárására szabad lábra helyezéseket elrendelé. ¹⁾

Ekként mutatá ki a veszély idején háláját Bercsényi ama rend iránt, melynek tagjai egykoron őneki, s csak az imént fíanak is tanárai valának.

Kimutatá szivességét Bercsényi, sógornője özv. gr. Forgách Ádámné és családja iránt is, a bécsi catastropha után az országba beljebb vonuló Thököllytől kieszközölvén, hogy a grófnő övéivel, értékesebb holmiival, s a Forgách-családhoz ragaszkodó nemességgel, biztos menedékhelyül Gács várába térheszen, sőt odáig való utazása biztosításául fegyveres kíséretet is kapjon. ²⁾

Maga Bercsényi, gr. Erdődy Györggyel, Homonnayval,

¹⁾ L. Matthiae *Bél*: Not. Hung. Nov. Tom. II. p. 60.

²⁾ *Thökölly Imre* válaszolja Verebély melletti táborából, 1683. sept. 21-kén özv. gr. Forgách Ádámné szül. gr. Rechperg Mária-Katharina asszonynak: »Böcsülettel vettük az Kglmed levelét, s jóllehet *Bercsényi Miklós* uram is tévén emlékezetet, tettünk oly dispositiót, hogy Kglmednek s más böcsületes rendeknek is lehessen securitássok, és hogy valakik azon helyben (Gács) recipiálták magokat, valamely alkalmatlan-ságok ne következzenek, — s hogy Kglmednek fogyatkozása az késérő alkalmatosságban ne legyen, ex superabundanti is committáltunk Szántay János lévai lovas-kapitányunknak: Kglmedet meg ne fogyatkoztassa. Kérvánván tovább is Kglmed securitássáruól provideálnunk.« (*Ere-deti* a gr. Forgách-család ltárában, codex A.)

Barkóczyval stb. kénytelen-kelletlenül is — mert vigyázó szemmel kísérték: valaholott el ne maradjon, — követte az Eperjes, Kassa, Tokaj-vidéki vármegyékbe való visszavonulási útjában a fejedelmet, kit a Bécs alól diadalmasan hazatérő Sobiesky lengyel király hadai kísérettek a Szepességig. Bercsényi Miklós, — kiról ámbár valószínű, mindazáltal bizonyosan nem tudjuk: ha ezen útjaiban fia vele volt-e? — november vége felé Eperjestt vagy környékén, a hosszas őszi táborozás, vagy inkább tábori utazás közepette vérhasban megbetegedék; mire nézve, a nejeének gr. Rákóczi Erzsébetnek makoviczai jószágát meglátogató gr. Erdődy Györggyel, gyógyulás és pihenés végett Zboróra mehetni engedelmet nyere. Alig időztenek azonban itt harmadnapig, — mialatt Bercsényi egészsége, szerencséjére, jobbadúlt, — már is jöve Thökölly parancsa, hogy késedelem nélkül induljanak az urak Kassán át Debreczenbe; mely parancs végrehajtása Gúth Dánielre, Thököllynek régi, kipróbált hívére bízott.

Bercsényi és Erdődy az időt most elérkezettnek látták, hogy Thökölytől szabaduljanak; elhatározzák tehát, hogy Zborónak határszéli fekvését fölhasználják, s Homonnay, Barkóczy, a gr. Petheők és más urak példáját követve, Lengyelországba szöknének. Mely célból titkon beküldvén, a lengyel királynétól útlevelet szerzének, — és nov. 29-ike éjjelén szerencsésen átalilantak a határon. Onnét a Lublyónál táborozó lengyel királyhoz menének, a kitől kihallgatást kértek s elmondák sorsukat: mi módon kényszerültek volt Bécs ostromakor a kurucz királynak meghódolni, és a többi. A Bécs alatti nemes győző szívesen fogadá a bujdosó magyar főurakat; s ártatlanságukról meggyőződven és helyzetükön szánakozván, nemcsak kir. kegyelméről biztosítá őket és oltalomlevelet adatott számukra, hogy országában bárhol, bármeddig szabadon tartózkodhassanak, — hanem még abbeli ígéretet is tőn, hogy Lipót császárnál amnyستیát szerzend számukra.

Mert Lipót Thökölly hadainak elvonulása után tüstént kiküldeté kir. kamaratisztjeit, és a kurucz táborral kénytelenül távozott ama magyar uraknak, nemeseknek, kiket annak idején cserben hagyott s megvédni nem tudott, jószágait lefoglaltatta, kincstára számára. Valóban szükségük volt tehát ezek-

nek oly nemes pártfogóra, mint a lengyel király. Különben Erdődy, Homonnay, Bercsényi, a hazai törvények által megszabott rendes forumot: a *nádori közvetítést* sem késték megragadni. A más kettőről e helyütt nem szólván, megemlítjük, hogy Bercsényi a maga amnystiáltatása s hivatala és jószágai visszaadatásának kieszközlése végett, lengyelországi tartózkodási helyéről Új-Szonczról már 1683. december 17-kén beküldé hg. Esterházy Pálhoz mostohafiát Forgách Farkast, nádori közbenjárását kérő levéllel, ¹⁾ s dec. 30-kán újra írt, bővebben a nádornak. ²⁾ Ezen utóbbi, emlékiratszerű levélben a

¹⁾ »Az elmúlt üdőnek mostohaságával mikint jutottam, vagyis inkább adattam s kinszeríttettem Thökölly uram táborára mennem, — nem kételem, némely részről vagyon már Ngod méltóságának tudtára. Azonban sok mesterséggel Istennek jóvoltából Zborórol egy éjjel általgövéen az lengyelországi határra, együtt gr. Erdődy György urammal, gyöttünk Lublyóra, az holott az Fölséges lengyelországi királylyal meg egyeztünk. Mivel azért tudom, hogy az Ngod kegyelmessége által lehet Kegyelmes Urunk ó Fölsége gratiáját megnyernem, — kérem alázatossan Ngodat: méltóztassék kegyelmességét nyújtani, hogy az Ngod gratiájából lehessen securitásom, az mely mellett bátran melhessek. Azonban im megyen az Ngod szolgálatjára Forgách Farkas mostohafiam, — Ngodat alázatossan kérem: méltóztassék gratiájában fogadni és udvarában accomódálni«, stb. (*Bercsényi, Új-Szonczról 1683. dec. 17. Esterházynek. Eredeti levél a kis-martoni lgi ltárban.*)

²⁾ *Bercsényi, az előzmények előadása után:* »... míg gr. Erdődy György urammal Makoviczára kéredzvéen, — kit is sok munkával obtineálhattam, s nem is másképpen, hanem súlyosan lévén vérhasban, úgy nyertem engedelmet, — az holott alig lévén harmadnapig, sietve érkezett parancsolatunk: késedelem nélkül menjünk Döbröczembe, Gútt Dánielre bizattatván, hogy fölvigyen bennönket. Azonban én is egy kevésse jobbadúlván, az Föls. lengyel királyné passusát alattomban kihozatván, ugyan gr. Erdődy Gy. urammal 29. 9-bris étszakának idein Lengyelországra szaladtunk; kit ha azon éjjel nem követtünk volna: másnap mindjárt elvittek volna bennönket. S azótatúl fogvást itt Lengyelországban várjuk, hogy mindenkori megmaradt hívségünk szerént Kegyelmes Urunk szárnya alá jó securitással mehessünk, becsoletönknek, javainknak és hivatalunknak sérelme nélkül. Az minthogy az Föls. lengyel királylyal is két rendben is szemben lévén, s megértvén ártatlanságunkat, bőv kegyelmességgel resolválta magát, írván Kegyelmes Urunknak ó Fölségének is mellettünk, protectionalist is szépet adván: valameddig és valahol kívánjuk, országában megmaradjunk. — Kérjük tehát Ngodat is, mint országunknak főoszlopát, az király és ország között való media-

semptei tábor parancsnokságának átvételétől fogva vele történeteket tüzetesen kifejti s ártatlanságát igazolja. ¹⁾

Esterházy nádori közbenjárása tette-e, avagy inkább a hős Sobieskynek Leopoldhoz Bercsényi és Erdődy amnystiáltatása végett írt levele, vagy mindkettő? Annyi tény, hogy a két bujdosó főúr a bécsi udvartól mindjárt az 1684-ik év elején hazatérhetési engedélyt és kegyelmet nyert; jószágaik visszaadattak, s övéik örvendezésére már februárban édes otthonukba térhetének, az egyik Temetvény, a másik Szomolyán várába. Azonban Bercsényi, különben is már régóta betegeskedő, gyöngéd nejét, kinek a bujdosó férje és fiai után való hosszás búsulás, aggodalom, betegségét nagyon fokozta, — igen súlyos állapotban lelé. Mindazáltal föl kelle sietnie Pozsonyba, hogy az ott az amnystiáltatások ügyében a lotharingi herceg elnöktele alatt együtt ülő bizottság előtt magát igazolván, bányavidéki tábornoki tisztébe való visszaiktatása iránt lépéseket tegyen, s egyszersmind régi jóakarójának a nádornak sikeres közbenjárását megköszönje.

A bizottság véleménye a nagyobb méltóságok visszaadása iránt az vala, hogy az országbíróságba gr. Draskovich Miklós, a kanizsai főtábornokságba gr. Batthyány Kristóf és az Érsek-Újvár elleni s bányavidéki altábornokságba id. *b. Bercsényi Miklós*, úgy a kir. személynöki tisztbe Orbán István, — »a mennyiben e nevezettek szenvedőleg viselték magokat s ténylegesen nem léptek föl a korona ellen, — visszahelyezendők.« Ez értelemben tétettek a bizottság fölterjesztései 1684. febr. 28-kán s mart. 8. és 12-kén a császárhoz, a ki aztán Linczbén, mart. 16-kán resolvált, hogy igenis, Draskovichra, *Bercsényire* és Orbánra nézve, — mint a kik állandó hívségüket sokszor behozonyíták s ő Főlsége bennök jövőre is főtétlenül bízik, — a fölterjesztés helyben hagyatik; ²⁾ azonban Batthyány Kris-

tort és énnem mindenkori Kegyelmes Uramat«, — segítse elő amnystiáltatásunkat. (*Eredeti levél* ugyanott.)

¹⁾ L. Bercsényinek e nagyérdekű emlékiratát (melyből fűntebb is már többször idéztünk), az 1683-iki táborozásról írt akadémiai értekezésünk mellékletei közt egész terjedelemben közzé téve, 43—45. l.

²⁾ »Comes Nicolaus Drasskovitth ratione Judicatus Curiae merito remittitur ad majora praebendae fidei suae specimina. De Nicolao Ber-

tóf csak főpohárnoki méltóságát kapja vissza, a kanizsai tábornokság fiáé, Ádámé legyen; Illyésházy György örüljön, hogy tiszteletbeli czímei és jószágai meghagyatnak, de trencsényi és liptai főispánságait adja át Illyésházy Miklósnak; Erdődy György szintén elégedjék meg tiszteleti állásaival, és az ő Fölsege helyőrségei dolgába magát jövőre ne avassa, stb. ¹⁾ Általában, számos compromittált úr váraiba rakattak császári csapatok.

Bercsényi fejezől ekként a nehéz zivatar szerencsésen elvonúlt, és a harczedzett veterán hős ismét ott állt a bányavidéki hadak élén, újult erővel intézvén mind sűrűbb támadásokat a török végvárok, különösen Érsek-Újvár, Visegrád, Nógrád, Vác, Buda, Hatvan őrségei ellen. Esztergom 1683. ősze óta már keresztyén kézben volt, — úgy szintén a kuruczok által az év nyarán ideiglenesen elfoglalt bányavidéki várak s palánkok is, ú. m. Séllye, Sempte, Galgóc, Verebely, Szent-Benedek, Léva, Zólyom, Korpona, Kékkő, Szécsény stb. újból a királyi pártnak hódolának. Régi helyőrségeik többnyire visszatértenek a kir. hívségre s mint végbeli hadak újraszerveztettek.

Ezen 1684-ik év tavaszán megfeszített erővel folytatott szervezési munkálatai közben id. Bercsényi Miklós bányavidéki orsz. kapitányt és a vitéz apának immár e hadi munkálatokban is serényen segédkező daliás ifjú Miklóst nagy családi pás érte; amaz gyöngéden szerető hív nőt, emez gondos jó édes anyát veszített. Bercsényi báróné, szül. Rechberg-Rothenlöwen Mária-Erzsébet grófnő, (előbb gr. Forgách György özvegye), kiről tudjuk, hogy Temetvény várában már hosszabb idő óta fel-felújuló betegségben sínlődik vala, 1684. martius vagy april havában jobblétre szenderült. A szelídlelkű derék nő s kitűnő édes anya elhúnytának napját megjelölni nem tudjuk; de gyászoló férje 1684. májusban már *fekete pecsétet használt.* ²⁾

csénj et Stephano Orbán fidelitatem debitam post hoc omnia Nobis pollicemur eoque, ut ille ad Vice-Generalatum Partium Montanarum, hic vero ad Personalatus dignitatem restituatur, benigne annuimus.«

¹⁾ L. az id. kir. leiratot a magy. kir. udv. cancellária levéltárában. Anni 1684. nro 36.

²⁾ L. Bercsényinek »in Arce Galgócz, die 27. May 1684.« kelet alatt gr. Caprara Aeneás cs. tábornagyhoz írott eredeti levelén, gyűjte-

A hitbuzgó grófnő hideg tetemeit valószínűleg Nagy-Szombatban, a sz.-Ferencz rendűek templomában, — melyben férjével együtt több szép oltárt nem kevés költségével emeltetett, — helyezték örök nyugalomra.

A Bercsenyieknek nagy gyászukat a lázas hadi készülétek fegyvercsörgéseibe s a táborozás zajába kelle csakhamar temetniök. A nyári hadjárat a török ellen, a tavalyi győzelmes nyomokon, nagy reményekkel, szép seregekkel, — de üres hadi kincstárral, — épen megnyilando volt; s míg a cs. kir. és külföldi hadesapatokat hg. Lotharingi Károly fővezér május 20-kára Vág-Sellyénél rendelé összegyülekezni, mind ő, mind Esterházy nádor, id. Bercsenyi Miklósnak, mint az Érsek-Újvár elleni végek tábornokának oly értelmű parancsot küldött: tartsa a végbeli összes hadakat oly készen, hogy velök az első rendelet vételével, bármely órában oda indúlhasson táborba, a hová a viszonyok kívánandják. Bercsenyi, a ki kimozdítható hadaival már teljes harcalkészségben volt, ép Károly herczeghez Pozsonyba készülő útja közben, sógornéja özv. gr. Forgách Ádámné galgóczi várában, május 27-kén vevé a főparancsnok e rendeletét, és a nádorét hason tartalmút kettőt egyszerre, melyek egyikében Esterházy azt is tudatja, hogy rövidnap ő maga is a hadak közé fog érkezeni, és hogy Bercsenyi addig a sellyei tábor ideiglenes parancsnokának, gr. Caprara tábornagnak netaláni dispositióihoz alkalmazkodjék. ¹⁾

Azonban a végbelieknek és sellyei tábornak még egykissé várakozniok kelle, mivel Bécsben a főhaditanácsban erősen vitatkoztak a fölött: mindenekelőtt *Érsek-Újvár*, avagy *Buda* ostromoltassék-e meg? Leopold végre maga döntött, és Buda visszafoglalását tűzte ki. Károly hg. tehát jún. 1-jén a Nyitra vize mellé szállván táborba, miután tíz nap alatt Újvárnak lassú ostromzárlat alá vétele czéljából Komárom, Gúta, Sellye, Sempte, Lipótvár, Nyitra, Léva és Esztergom őrsegei számára a kívántató rendelkezéseket kiadta s e mondott zárlat végett némi végbeli hadakat is honnmaradásra kiválasztott

ményemben. — Brunnócson 1684. dec. 12. kelt levelét is gyászpecséttel zárá le.

¹⁾ *Bercsenyi*, Caprara tbgyhoz, Galgócz várából 1684. május 27-kén frott levelében.

volna, — seregének zömével, köztük Bercsényi Miklós bányavidéki és Esterházy János győri orsz. kapitányok végbeli csapatai javával, jún. 12-kén Párkányhoz nyomult. Másnap átkelven a Dunán, Visegrádig haladt, melyet vívni kezdte. 16-kán elfoglalta az alsó-várost, mire 18-kán a hegyi vár is megadá magát. A hg. 400 embert — részben magyar hajdúkat — vetett belé őrségül. Megelőző napon Budáról küldött 5000 török lovas megtámadta az Esztergomnál maradt táborszereket őrző dandárt, s csak nagy-nehezen szoríttathatott vissza. Erre s Budáról vett fenyegető hírekre Lotharingi Károly még 18-kán visszasietett Esztergomhoz, és a hidon 21-kén ismét általköltözvén, Pest elfoglalására Szob és Vác felé indula. A szorosokon óvatosan haladának, mert a hg. az ellenség szándéklott támadásáról értesült. Csakugyan, 17 ezer törökből álló dandár, néhány ágyúval, állta el az utat előttök Váczon fölül félóránnyira, Verőczenél. De taktikai hiba miatt könnyűszerrel sikerült őket (jún. 27-kén) erős állásukból kivetni és zavarba hozni. Úzás közben több 2000 töröknél elveszett, s azonfölül a rémület első hatása alatt a gyöngye erődítésű Vác, néhány órai lövetés után, még az nap megadá magát, 1200 főnyi őrsége hadi fogolylyá lón és a városba magyar helyőrség tétetett, az ütközetben kitűnt Bottyán János esztergomi kapitány parancsnoksága alatt.

Jún. 30-kán a keresztyén tábor Pestre is bevonult, kardcsapás nélkül; mert a török a várost felgyújtván, átköltözött Budára. Ennek ostroma júl. 14-kén kezdődött, nagy reményekkel, de lassú menettel és balszerencsével. A várban s városban lévő török őrség erélyes, vitéz, kemény ellentállást, a vívókat kívülről háborgató szerdár pedig lankadatlan éberséget, mozgékonytájt ki. Több mint három hónapon át fekiüdt a majd 60,000 főnyi ostromló tábor Buda alatt, — a várbeliek lövései, visszavert ostromok, sikeres kitörések, meg-megújuló támadások, de legfőképen a saját soraikban a kiállott tömérdek fáradalom, nyomorú élelmezés, sőt éhínség miatt kiütött járványos betegségek: vérhas, tábori hagymáz, stb. által irtóztatón fogyaszta. A Bercsényivel, Esterházyval és számos más magyar urakkal folytonosan a táborban tanyázó nádor levelei a királyhoz, telvék a legelkeseredettebb panaszokkal az ostromló ha-

duk, különösen a *végbeli magyar csapatok* fizetlensége s e miatt való képtelen nyomorúsága, ínsége, fogyása, szökése felől. Pedig e csapatok az ostromok és összecsapásoknál, az idegen hadvezérek nyilatkozatai szerint is kitűnően viselték magukat, számos jelét adván bátorságuknak, harcedzettségüknek, derék vezéreikkel együtt, pl. a júl. 22-iki győzelmes ütközetben Érdenél. — A magyar hadakból a vívás közben, szeptember elejéig a nádor jelentései szerint ötszáznál több esett el; ragályos kórok egyébiránt ezeket kevésbbé pusztították, mint az égaljhoz szokatlan idegeneket. De annál többet szenvedtek éhségtől, ínségtől, — sem zsoldot, sem élelmet, lovaiknak takarmányt nem kaphatván. Ezért nem csoda, hogy portáról, zsákmányozásról s éjtszakánként a táborról is, a mint szerét tehették, sűrűn szökdöztek haza.

A nádor könyörögve sürgeté az udvart legalább csak némi zsold-összegnek leküldésére, — hiába; pénztári utalványt ha adtak is: a hadi kincstár nem tud vala fizetni. Így a fizetetlen, éhező hajdú, katona napról-napra oszlott. A táboron lévő két országos kapitány: Bercsényi a dunáninnyi s Esterházy János a dunántúli, (Batthyány a kanizsai törökökkel bajlódott) megparancsolá helyetteseiknek s a végvárak kapitányainak: a hazaoszlottakat nyomoztassák, fogdozzák, üldözzék szigorral és üzzék vissza a táborra, — a mint ennek az Esterházy és Győrött ülő helyettese ifj. gr. Zichy István közt folyt levelezésben már augusztus hó közepétől nyoma van. Érdekes a mit Zichy ez ügyben, Győrből, 1684. aug. 13-kán ír Esterházynek: »Az táborról az katonák szökését hallom, de nem látom, mert ide be nem jönnek; az falukra kiküldenék, de nincs kit. A kapitányoknak mindenfelé írtam: kergettségük a szökövényeket, az minthogy veszprémi kapitány uram meg is fogatott benne; itten pedig kidoboltattam, hogy akár nemes, akár nemtelen, vagy iratos, vagy szabados léssen, — de ha harmadnap alatt inned le nem mennek az táborra, örökös fogságra tétetem, fegyverét, lovát másnak, ki helyette odamegyen, adatom; az kit az falukon fogok penig találtathatni: azonnal, törvény nélkül fölakasztatom. — In confidentia irom: oly levelem érkezett Bécsből: ha igaz-é, hogy azért szökik, hogy ha mi zsákmányozásra mennek is, mindent elvonván az magyar fő-

urak és tiszték tőlek, s az marhákat fölhajtatják jóságaikban, s az katonaság csaknem éhel hal meg. Kire nem tudom-mal felelek meg. — Látja Isten, keserves szívvel hallom, hogy az (hadi néptől) pusztán hagyatott végházokat nem kívánják (a német fővezérek) böcsülni; azt tanultam volt még iskolában: unum faciendum, et aliud non negligendum; adja Isten, ne fordúljon: unum non capimus, (t. i. Budát), alia (a végházakat) negligimus. Hacsak Kglmed *Bercsényi Bátyám-Urammal* nem urgeálja az dolgokat, látnivaló, hogy elaluzznak.«

Aug. 17-kén ismét így válaszol Zichy, Esterházy Jánosnak Buda alól 14-kén írt levelére: »Az katonaság hogy szökik, gyalázatos ugyan: noha tudnivaló, hogy bizony többnyire az *szükség kényszeríti őket arra*; de nem tudom, mi (főtisztek) azt szégyenljük-é jobban, *vagy sok rendbéli hazugságainkkal való biztatásainkat az fizetésekrül?* Én ugyan lekergettetem az itt körül lézengőket s írtam mindenfelé kapitány uraiméknak is, — többet nem cselekedhetem.«¹⁾

September és octóber hónapokban, természetesen, — ki-vált az őszi hideg esők miatt a ragályos betegségek a viárkokban s táborban nyomorúan tanyázó, éhező, fájlódó, elsenyvedt katonaság közt mindinkább elhatalmazván, — az állapot még rosszabbra fordult, s a kedvevesztett, fizetetlen magyar hadak annyira hazaszöttek, elszéledének, hogy a nádor oct. 9-kéről ezt jelenté Lipót királynak: »A nemesek és zászlós népek eltávoztak innen, s már csak magam vagyok itt az enyéimmél s a győri és bányavidéki generálisok Esterházy János és *Bercsényi Miklós* némi végbeli hadakkal, s azonfölül néhány önkéntes.«

Az ostrom mind sikertelenebbé vált; az idegen hadak közt a járvány irtóztatón pusztított, s eleség immár épen nem volt, — odavitelét a szerdár kívül táborozó lovas hadai akadályozák. Az oct. 4-iki roham véresen visszaveretett, 19-kén pedig a várbelieknek egy hatékony kitörése az ostromművek nagy részét széjjelrombolá. A cs. kir. tábor, mely a vívás kezdetekor 57,000 emberből álla, 23,000-re apadt le. Ily körülmények között, Buda külvárosainak fölégetése s Pest bástyáinak

¹⁾ Mindkét levél eredetije a gr. Esterházy-család galánthai levéltárában.

lerombolása után, oct. 30-kán eredménytelenül kellett elvonulni a cs. kir. tábornak Buda falai alól; mire az üldöző törökök közülök 500-at és a szent-endrei szigeten hagyott betegeiket fölkoncizolták.

Ez Buda 1684-iki vívásának szomorú története. A magyaroknak ugyan, kik a hosszú ostrom alatt általában igen vitézül harcolának, nem lehetett okuk a pirúlásra. Sőt némelek, mint a két Esterházy (Pál s János) és a két *Bercsényi*, apa és fiú, nemcsak hogy mindvégig állhatatosan kitartottak: de az apa mint bölcs vezér, az alig 19 éves fiú pedig mint a rohamokban tüzesen részt vett fiatal tiszt, személyesen anynyira kitüntették magokat, hogy Leopold császár ezt még ünneplés diplomáikba is beiktattatá. ¹⁾

Alig vonúlt el a megzilált és leolvadt tábor Esztergomba és Komáromba: a budai, egri és nógrádi egyesült törökök Vácot is meg visszafoglalák és Visegrádot szorongatták. ²⁾ Károly hg. viszont azon igyekezik vala, hogy legalább a nyár óta már jól megkönyvékezett Érsek-Újvár zárlatát a télen át is fenntarthassa, sőt mennél szorosabbra vonhassa, — magában állván immár ez a fontos török erősség a felvidéken. Lotharingi Károly az újvári téli bloquáda parancsnokságával id. b. Bercsényi Miklóst, mint azon kerületbeli orsz. kapitányt akará megbízni, s e czélból őt december elején Pozsonyba hivatta, értekezlet és utasításainak átvétele végett. Azonban Bercsényi, kit a budai táborozás nagyon megviselt, betegen feküdt brunóczi kastélyában, — nem mehetett tehát, s közvetlen feladatát gr. Czobor Ádám vevé át, kit a hg. Nagy-Sarlóra küldött 1200 huszárral. Bercsényi, kivel a nádor ez időben, tán hátralékos zsoldjai iránt, valami szívességet tőn, így ír ezen ügyről 1684. dec. 12-kén Brunóczról barátjának, és tisztársának, gr. Esterházy Jánosnak:

»Az Kglmed 27. 9-bris költ atyafiúságos levelét nagy

¹⁾ L. alább, az 1686-iki budai ostrommal kapcsolatosan.

²⁾ Mint *Kürtössy István* esztergomi kapitány, Strigony, 11. X-bris 1684. Esterházy Jánosnak írja, a váci törökök a visegrádi hajdúkat egy ízben úgy »megijesztették«, hogy mind kiszöktének a várból. »Most fáradozom megszerzéseken; addig innet 50 jár oda őrzésére.« (*Eredeti levél*, a galánthai Itárban.)

kötölességgel vészem; megszolgálom Kglmednek édes kedves Bátyám-Uram, hogy igaz szolgáljáról ott az hol kívántatott, el nem feledkezett s megmutatta atyafiúságát az Mlgos Herczeg (Esterházy Pál) előtt is. — A mi az *újvári bloquádát* illeti: igaz, hogy az lotharingiai hg. megparancsolta vala, hogy Pozsomban fölmentem volna, — de Isten látja, nyavalyás állapotom miatt nem lehet; az minthogy most is azonba vagyok. Élek ugyan az trencsényi doctor orvosságával, — és így Czobor uramra bizattatott azon bloquáda. Énnekem a hg. csupán csak azt parancsolja, hogy parancsoljam meg a végekbe: *a mikorra kívántatni fog, assistáljanak ő Kglmének, és az nyitvái kapitány szálljon Komjátira s Sellyéről rendeljek hajdúkat oda.* Ki tanácsa? nem tudom; én nem hiszem, hogy valami telhessék belőle, *hogy ez az fizetetlen s éhél holt, nyomorúlt nép azt elállhassa*; az fizetésről pedig igen gyöngye biztatás vagyok. Írják a végekből: 4000 török érkezett volna Gyöngyösre és 2000 tatár. Az vácsi extrema unctiót, félő, más is ne kövesse. — Én, minthogy magam csakugyan nem bíztathatom magamot, úgy gondolkodtam: *az ünnepek után mindgyárt fölküldöm a fiamot Bécsben,* s minthogy Kglmed is írja, hogy föligyekezik: az Kglmed gratiájából is tanulja ki ottan, miként gondolkodnak esztendőről? — Énnekem azt írják, hogy Thökölj uram accomodálni akarja magát; adja az Úr-Isten, — én azonban bizony mind contrariumtól félek.«¹⁾

Érdekes e levélből megtudnunk azt is, hogy Bercsényinek ekkor a töröktől nyert valami oly *tevéi* voltak, melyeknek — mint Esterházy tudatá vele — Bécsbe is hírok mént s szerették volna azokat az udvar számára megszerezni. Bercsényi ezt megtudván, odaajándékozni készült őket, csak a módját tudakolá: miként?

Az ezen levélben megemlített 4000 török és 2000 tatár érkezésének híre megvalósult; az egri és még két más pasa hadi népet gyülekeztettek, szekereket s élelmi szert gyűjtöttek: az érsek-újvári zárlatot akarták áttörni s a várat megélelmezni. Kürtössy István esztergomi kapitány dec. 17-kén sietve érte-

¹⁾ *Eredeti levél* — gyászpecsét alatt — a gr. Esterházy-család galánthai levéltárában.

síti Esterházy Jánost: »Bizonyos embereim ezen órában hozák hírül: Váczhoz tatárság érkezett volna; micsoda igyekezetben legyenek? nem tudhatom még. Hogyha Újvárbán az annona bevitelében szándékoznának: abban nincsen módjok, mivel az vizeknek (Ipoly, Garam, Zsitva) nagy volta miatt nem lehet. Visegrádot ha akarná? — de én is jó gondviseléssel vagyok felőle.« Három nap múlva már többet tudott, mert 20-kán jelenti: »Bizonyosan írhatom Ngodnak: az egri passa tatársággal s más két passával együtt érkezett Nógrádhoz, Szokolya nevű faluban; vagyon 300 szekerek, az kin mind élés vagyon, — azt szándékozik Újvárbán bévinni. Palánknál csináltatják az Ipoly vizin az hidat. Én ugyan az mint lehet, ártani igyekezem nekik. Czobor Ádám uram hadai, kik 12 százig extendáltak, Nagy-Sallóban vadnak, — azoknak is írtam felőle, az minthogy Berényi Ferencz uram (Czobor alezredese) előttök járó lévén, ajánlotta magát, hogy minden okkal-móddal gátolni fogja bemeneteleket.«¹⁾

Úgy lón, Bercsényinek és végekbeli derék tiszteinek: Czobornak, Berényinek, Kürtössynek éber örködése megakadályozá a törökök szándékát. Újvár szoros zárlatban tartatott.

Ekkép folyt le az 1684-ik év.

---

¹⁾ Mindkét levél eredetije *ugyanott*.

X. FEJEZET.

Idősb gr. Bercsényi Miklós tábornok és fia. 1685—1689.

Az 1685-iki téli havak eltelte után az érsek-újvári bloquádában Czobor és Bercsényi végbeli csapatait cs. kir. sorhad váltotta föl gr. Pálffy Károly és Heissler tábornokok alatt, — mire viszont Czobor huszárai lejobb, a még mindig török kézen lévő Nógrád vára ostromzárolására és a váczy törökök háborgatására küldettek.

Egyébiránt a véghadak számára elvégre sikerülvén némi zsoldfizetést kieszközölni: Esterházy János és Bercsényi nagyban szervezték és szerelték föl újból mind ama csapataikat, melyeket a nyári táborozásra, különösen Újvár czélba vett ostromára a támadólag működendő főhadsereghez csatolni akartak. Számos új főtiszti állás megürülvén, betöltendő volt. Így pl. az Érsek-Újvár egyik bezáró kapuját képező Vág-Séllye véghely kapitánysága, mely b. Révay Miklós elhalálózásával ürült meg. (Ugyanezen Révay Miklós volt az, kinek gr. Pálffy Franciskától szül. egyik leányát Eleonórárt, id. Bercsényi Miklós mostohafia gr. Forgách Farkas vette volt, ép ekkortájban, feleségül.) A séllyei kapitányságra a cs. kir. főhaditanácsnál a nádor, mint dunáninneri orsz. főkapitány, a még ugyan csak élete huszadik évébe forduló: de ifjúságát meghaladólag nagyon érett eszű és bő tanácsú, s a múlt évi hadjárat, nevezetesen a budai táborozás alkalmával igen kitűnt *ifjabb b. Bercsényi Miklóst* hozá javaslatba. A ki aztán 1685. május 22-kén, ez ajánlatra, úgy atyjának hosszas és számos, valamint magának

hadi érdemeiért, ki is neveztetett. ¹⁾ Esterházy Pál távollétében, atyjának jutott a kettős öröm, hogy jeles fiát a nevezett végvárnak s őrségének parancsnoki tisztébe beiktathatta. Az ifjú Miklós azután az Érsek-Újvárt ostromló táborra séllyei saját huszárszázada élén vonúla ki; mely század természetesen, úgy, mint a többi végbeli hadak, atyja vezénylete alá, a híres »*Bercsényi-huszárok*« csapatához tartozott.

Lotharingi Károly hg. 43,000 főnyi táborral, a szabályos hatszögben épült, igen erős, de immár régóta körülfogva, elzárva tartott s csak 3000 török által védett Érsek-Újvárt júl. 7-kén kezdé ostromolni. Vigyáznia kelle azonban Esztergom, Nógrád, Vác, Buda felé is: mert nemsokára hírek érkezének, hogy Ibrahim-Sejtán szerdár 40,000 emberrel áll Eszéknél és Mohács, Székes-Fejérvár felé indul; másfelől pedig a temesvári, váradi, egri pasák egyesített dandárai Hatvannál táboroznak. Céljok világos volt: Újvár megsegítése. Intézkedések tétettek tehát Esztergomnak nagyobb megerősítésére s őrségének magyarral, némettel jól fölszaporítására, és viszont a bányavidéki véghadak nagy részének élénk, sűrű kémszemlézéseire Hatvan felé, s az Ipoly, Garam gázlójának megszállására. Az ostrom háboríttatlan folytathatására nagyfontosságú ezen hadi rendelkezések végrehajtása főleg id. Bercsényi Miklós tábornokot illette, a ki az egy sorhadosztálylyal mellé rendelt Heisslerrel egyetemben, föladatának szokott serény pontosságával felelt meg.

Ezalatt a töretés, viárok előbbre és előbbre vitele, s a vársánczok vizének lecsapolására való munkálat egyre folyt, — midőn júl. 23-kán az említett három pasa előretörő dandárai elül, harczolva a Garamvonalig hátrálni kényszerült Bercsé-

¹⁾ A C. R. *Bellicum* elnöke és tanácsosai, *Neostadij*, 22. *Máj* 1685. hg. Esterházy Pál nádornak, mint dunáninneni főtábornoknak: »*Salute etc. praemissa. Postquam ad demissam instantiam Nicolai Bercsényij et factam pro Eodem Vrae Exciae recommendationem, necnon intuitu tam Parentis sui a longis annis, quam proprium praestitorium fidelium servitiorum militarium, officium Capitaneatus in praesidio Selliensis, per defectionem Nicolai Révay vacans, collatum esset; ideo idipsum Vrae Exciae eum in finem notificare volumus, ut ratione consultae installationis ulteriora ordinare possit. Eidem de reliquo*«, — etc. (*Eredeti*, a hg. Esterházy-Itárban Kis-Martonban. Fasc. 6. nro 64.)

nyitól érkező Heissler jelenté, hogy e törökök az Iplyon innen táboroznak; Esztergom felől pedig sietve jött a tudósítás, hogy a szerdár 22-kén bevonult Budára, előhadai Visegrádot ostromolják s immár az esztergomi lovassággal csatároznak. Júl. 30-kán a szerdár, miután Visegrádot többszöri ostrom után, feladással, hatalmába keríté: főerejével körülszállá Esztergomot s a hadaira magyar huszárokkal és hajdúkkal kiütött Bottyán János kapitányt kemény ellenkezés után visszaszorítván, (maga a vitéz Bottyán is karján keresztül-lövetett), az ostromot formyszerűn elkezdé. Néhány nap múlva már a Tamás-hegyi erőd be volt véve s a hevesen lövetett város falai tetemesen megrongálva, veszélyeztetve.

Erre Károly hg. a fenyegetett Esztergomot megsegítendő, aug. 7-kén Caprara tbgyot hagyá 16,000 emberrel, köztük másfélezer végbeli hajdúval, Érsek-Újvár alatt a vívás folytatására, — míg maga többi összes népével, nevezetesen a Bercsényiek vitéz lovasságával is, augusztus 8-kán Komáromnál átkelt a Dunán. Augustus 16-kán Nyerges-Újfalu és Táth között megtörtént a döntő ütközet 42,000 török s nem egészen 30,000 kereszttyén harczos közt; mely Ibrahimnak véres vereségével, visszavonulásával végződvén: ostromló táborának, vagy 2000 emberének s 31 ágyújának elvesztésébe került és Esztergomot az ostrom alól fölmenté. A magyarok közül különösen kitűntenek e harczban gr. Czobor Ádám és gr. Batthyány Ádám huszárai, amazok a bányavidéki, emezek a kanizsai generálatusból.

Aug. 18-kán a kir. tábor már ismét a maga teljességében állott Újvár előtt, melyet nyakas őrsege még akkor is vonakodott feladni, midőn a szerdár esztergomi vereségét a beküldött török foglyoktól hallá; pedig már az árok vize le volt csapolva s a bástyák annyira letöretve, hogy egyetlen roham nyilván elégségesnek látszott az erősség bevételeire. Aug. 19-ike reggelén ez a roham két oldalról, 3000 emberrel megtörtént; és az időközben már csak 1000 emberre leolvadt, kifáradt török őrség, — mely azonban még most is a végsőkig harczola, — pasástól együtt kardélre hányatott. 98 várágyú és az erősségnek híres főzászlója jutott a győzők birtokába.

Szent-István király napján ünnepélyes »Te Deum Lau-

damus« tartatott a nagyhírű vár visszafoglalásáért, — melynek örömét aztán Európa-szerte, Hamburgtól Nápolyig, fényes ünnepélyekkel ülték meg a városok. Ibrahim szerdár pedig Újvár bukásának hírére Nógrádból s Váczról kivonván az őrseget, fölégeté e helyeket és visszavonúlt Budára, Eszékre.

A dunáninneni orsz. tábornokság székhelye tehát, melyet 22 évig a török bírt, vissza volt víva. Károly hg. vegyes: német és magyar helyőrséget vetett bele s elrendelé a megromgált árkok, falak helyreállítását. Esterházy hg., ki e hadjáratban nem vett részt, aug. 30-kán így ír ez ügyben Kis-Martonból Lipót királynak: »Mint hogy Isten segedelmével Fölséged győzedelmes hadai Magyarország nagy védbástyáját Érsek-Újvárt a koronához visszakapcsolták; s mint hogy tudni valóképen a bányavidéki kapitányság székhelye azelőtt is Újvár volt: Fölséged engemet, hív jobbágyát, remélem, megvigasztal azzal, hogy megengedendi lakásomat Semptérről Érsek-Újvárba áttehetni, hogy addig, míg utódom ki lészen nevezve, ott székelhessek, mint főkapitány.«

Bizony pedig Leopold és hadi tanácsa ezt meg nem engedé sem Esterházy Pálnak, sem a vice-generálisnak Bercsényinek. Mert ők ámbár hívek, — de egy nagy bűnök volt: *magyarok valának*. És az udvarnál el volt tökéltre, oly fontos várban mint Újvár, magyar főparancsnokot többé nem tűrni. Gr. Aspremont-Reckheim Ferdinánd-Gobert cs. ezredest (a későbbi altábornagyot és Rákóczi Juliána hgnő férjét) nevezték ki oda parancsnokúl; hagytak ugyan mellette, hogy a magyar urak ne panaszkodjanak, némi magyar őrséget is: de a *vezénylet*, a magyar tábornokok, Esterházy, Bercsényi sérelmével, Aspremont ezredesé volt.

Pedig az illetékes magyar főurak semmit el nem múlasztának, hogy az ország e nevezetes végvárát ne idegen hadak uralják, hanem azt ők, a nemzet és nemzeti hadcsapataik tényleges birtokába vehessék, mint azelőtt. Esterházy, mint látuk, melegen írt ez ügyben a királynak, — Bercsényi még többet tón: ő aug. vége felé *személyesen* fölmeene Bécsbe, Újvár dolgának rendbehozatalát a főhaditanács elnökénél Badeni Hermann örgrófnál, a német ministereknél, s ha kell magánál Leopoldnál, sürgetni. Fiát ezalatt Lotharingi Ká-

roly hg. oldala mellett hagyá, mint helyettesét, és Újvárban az ideiglen behelyezett magyar csapatok élén lengyelországi volt bujdosó társát gr. Erdődy Györgyöt. 1)

Hiába volt mind a nádor fölterjesztése, mind az idősb Bercsényinek fáradozása. A főhaditanácstól a lotharingi hg. sept. első napjaiban oly rendeletet vőn, hogy az Újvárba vett magyar csapatokat vonja ki onnan és alkalmazza egyelőre a győri végekbelieliekhez, míg t. i. vezérek a táborra ismét leérkezhetnek. Egyébiránt id. Bercsényi Miklós, — ki nemzetének jogait kitartón védve, még ekkor is mindent elkövetett, hogy Újvárban tetemesb magyar őrség maradjon legalább, valamely jelentékeny tiszt alatt, — így ír ezen ügyről Bécs, 1685. sept. 6. kelettel, győri tábornoktársának Esterházy Jánosnak:

»Az fiam levelét vévén tegnap, értem, hogy az Fölséges

1) Bercsényi és a végbeli magyar hadak e viszonyaira érdekes részleteket tartott fenn gr. Erdődy Györgynek Újvárból 1685. aug. 31-kén nevéhez gr. Rákóczi Erzsébethez írott levele: »Felsőleges Herczeg parancsolatjából egyik része idevaló végbeliieknek Újvárban helheztetett, úgy mint kis-tapolcsániak lovas, gyalog, séleiek, szerediek, nyitraiak; az több végházbeliiek: korponaiak, lévaiak és fülekiek, együtt kékkőiekkel az táborral mentek, mely most Párkánál vagyon és Nógrád felé onnan indul, annak megvételeire; a minthogy Isten kezünkben adja azt is, mivel immár is az török onnan költezkezik. Az mely török általköltezett volt az Dunán, Vác felé, — az is meghallván armádánknak jövetelit, Pesthez szállott. Ha az török megállja az harczt, az keresztény fegyver megütkezik vele, és Isten győzedelmet adván az kereszténységnek, úgy, hogy az törököt is megverhetik: Eger felé megyen az armáda; ha pedig len meg nem állja az harczt: Nógrádot megvévén, nagyobb része az armádának Esztergamnál lészen, vigyázzván az törökre, — az több hadak Kassa felé fognak nyomakodni, mivel azokat az heleket még ez idén Tökeli birodalmából ki akarják venni. Felsőleges Herczeg parancsolatjából én az végbeliieket ma viszem bé Újvárban, odahelheztetvén őket, — eddig csak Újvár körül mezőben táboroztunk. *Vice-Generális Bercsényi Uram Bécsben ment póstán, (= sietve) holni difficoltàsi érkezvén ő Kglminek, tisztit illető dolgai végett, énreám azért bizattatott azon magyarságnak commandója. Ó Kglme kért, hogy bár csak három napig késsek Újvárban; melyre nézve, — ő Felsőlege szolgálatja lévén, — azt elkövettem. Azonban engem tudósíts azonnal, Kis-Tapolcsánra (Szomolyánból) Isten elhozván: mely nap Újvár látására meg akarsz indulni? mivel én itten csöterteknél tovább nem kések és talán előbb is innen elmegyek.» (Eredeti, s. k. írt levél, a Rákóczi-levéltárnak a budai kir. kamarai archivum lymbusába került töredékei közt.)*

Herczegnek (Lotharingi Károly) olyan orderje érkezett, hogy az magyarság az ki Újvárban vagyon, Kglmeddel conjungálja magát; az minthogy — úgy tudom — szemben fogott lenni Kglmeddel az fiam, minthogy Erdődy uram most Újvárban nincsen. Az én vékony ítéletem szerint, valakit Újvárban ne hagyjunk, — talám nem esnék jól. Ha azért Kglmednek úgy fog tetszeni, disponálja úgy a dolgot: *hadd maradjon valami magyar az várban*. Egyébaránt volnának némelyek rajta: *ne bocsássanak magyar kézre Újvárat*. — Ő Főlsége az Bellicum eleibe bocsátotta az mi instantiáinkat; csak ma is voltam az hercegnél (a bádenit érti), ő Hgsége bízott, hogy *nem reméli, az régi rendtartásból most is kivegyék Újvárat*, — ajánlja is cooperatióját. Palatinus Uramnak csakugyan nem lehetett persvadeálnunk, hogy fölgyűtt volna Bécsben; ¹⁾ maga (noha) bizony valaki száját táthatja az német ministerek közül is, mind azt kiáltja: *mért nem gyön bé most ő Nga*, — *mért nem forgatja ezen dolgot?! Én ugyan megkérdezém ma az hgtől, hogy megvárjam-é az resolutiót? kire azt felelte, hogy úgy! — Itt olyan híre is vagyon, hogy az török offerálja az békességet; én nem tartanám tanácsalannak lenni, ha akkor csinálhatnánk békességet, a midőn mink praescribálhatuánk nekik. — Azonban recommendálok Kglmednek az mi embe-reinket; kérem, táplálja mind segítséggel, mind tanácsával. Én úgy gondolnám: vagy az fiam, vagy valaki más maradna Újvárban, csak magnak is; egyébaránt talám az gyalogra Kglmednek szüksége nem lenne. Sed haec omnia sapienti Vrae judicio committo. Én azon volnék, itt ne késném; hahogy tudnám, hogy Komáromnál találán Kglmedet, arra venném útamat.*« ²⁾

Látható e levélből: mily erősen kitette magát id. Bercsényi Miklós vice-generális, Érsek-Újvárnak magyar kézen való maradásáért, a bécsi udvar hatalmasaival szemben. S ezt a folyvást (sőt török győzelmeiktől felfuvalkodva, most talán még

¹⁾ Hg. Esterházy Pál ugyanis csak addig volt hazafi, míg az udvari kegy elvesztésétől nem kellett félnie. Azon túl meghúzta magát s legfőlebb csak sopánkodott.

²⁾ *Eredeti levél* — még mindig gyászpecséttel, — a gr. Esterházy-levéltárban Galánthán.

inkább) magyar- és alkotmányellenes irányzatú intéző körök annyira megjegyezték magoknak a különben kifogástalan hűségű és hasznosan szolgáló vitéz vezérről, hogy az érsek-újvári főtábornoki méltóság betöltésénél, — ha már magyarok is szóba hozattak, — szívesebben reflectáltak Esterházy Jánosra, mint a keménynyakú Bercsényire, a másként ezen állásra legilletékesebb újvári altábornokra. Meghagyták továbbá Aspremontnak, hogy ám tűrjön meg néhány száz főnyi magyart az őrségben: mégis, ha Bercsényi Újvárrott időznék, tőle, ám bár a vár és kerület vice-generálisától, a jelszó kiadását el ne fogadja, se a várkapuk kulcsait hozzá ne küldje. S a cs. ezredes így tön; a mi katonai fogalmak szerint tiszteletlen, jogsértő eljárás vala. ¹⁾ Ennyire nem bíztak már Leopold idegen tanácsosai még a leghívebb magyarokban is!

Bercsényi az ellene támadt bizalmatlanságot látván, és észrevéven, hogy 1683-iki — bár kényszerűségből s csak félig-meddig volt — Thökölj-pártiságát az udvarnál némely gonosz-akarói még mindig a rováson tartják: midőn őt Leopold, mint titkos tanácsosát, a Thököljvel Szirmay István útján folytatott kézalatti alkudozásokban véleményt adni 1685. őszén Bécsbe hivatá, s ott Bádeni Hermann őrgróffal, hg. Esterházy Pállal, gr. Kollonics érsekkel, gr. Pálffy Miklóssal és gr. Illyés-házy Györggyel tanácsot ülne, — tehát Bercsényi ekkor, talán épen a föntebbi okok miatti óvatosságból, hogy a gyanúnak még látszatát is kerülje, — Kollonics indítványát pártolá Illyésházyval, a vele a múltakra nézve egy hajóban evező Illyés-

¹⁾ Gr. Zichy István írja Libény-Szent-Miklósról, 1685. nov. 12-kén gr. Esterházy Jánosnak: »Öcsém Zichy Ádám uram itten találván, beszéli, hogy nálok lévén nem régen Reham (*Reckheim*) uram, az újvári Commendánt, kit alias Apermannak is (*Aspremont*) hínak, előhozta panaszképen Bercsényi uram kívánságát, hogy paroldt, kúcsot praetendál: de azt soha ő nekie meg nem adja. — Ez elmúlt héten pedig Palatinus Urunknál lévén Öcsém-Uram, olyat mondott Palatinus Urunk ő Kglmének, hogy az udvarnál el vagon végezve, hogy ha Kglmed (Esterházy János) elvállalja az újvári generálisságot, — Kglmednek odaadják; de ha nem, — magyar más nem leszen. — N. B. Bercsényi uram pénteken érkezett Pozsonba, az kamarán lévén dolga; ha még ott érem, ő Kglme opinióirúl is értetni el nem múlatom Kglmedet.« (*Eredeti levél* ugyanott.)

házyval együtt. ¹⁾ Szóval, a királyához, de hazájához is egyenlőn hű Bercsényi, úgy hadvezéri, mint titkos tanácsosi minőségében gyakran nehéz helyzetekbe jutott ama rendkívül kriticus időkben. Thököly kibékítését — mint bizalmas leveleiből láttuk — ő őszintén óhajtá, és most Kollonics s az udvari hangulat nyomása alatt, hacsak saját hívségét gyanúsíttatni nem akará, kénytelen volt mégis az amnyéstiáltatás ellen szavazni.

Ő különben, akár ezen Thököly-féle ügyben, akár pedig — s ez valóbszínű — az Érsek-Újvár visszafoglalása következtében gyökeresen változott végbeli viszonyok rendezése tárgyában, az év vége felé megegyeszer fölment Bécsbe. A hosszas kurucz rabságából végre 1685. novemberben, Unghvár bevételével kiszabadult Koháry Istvánnak ugyanis Bercsényi 1685. dec. 10-kén Bécsből ír. ²⁾

A vitéz és állhatatos Koháryt, a ki Leopoldhoz való hűségét három évnél tovább tartott sanyarú várfogsága alatt, Thökölynék csábító ajánlatai daczára sértetlenül megóvta, már csak példamutatás okáért is illő volt az udvar részéről megjutalmazni, valami kiváló katonai tisztséggel. Úgy szintén id. Bercsényi Miklóst, — a ki immár két évtized óta annyi érdemmel s közhaszonra szolgált mint bányavidéki altábornok; továbbá kir. belső tanácsosi minőségében is bölcsességének, mérsékletének, hűségének oly fényes jeleit adá, hogy király és ország előtt egyaránt nagy tekintélynek örvendett, — ideje volt magasb hadi méltóságra előléptetni. Miután tehát Kollonicsék magyarellenes befolyása győzött, hogy t. i. az érsek-újvári főtabornokság ezentúl mindig *német* vezérnek adományoztasék: e rossz vért szülő kinevezéssel szemben, az érdemekben gazdag Bercsényinek is kellett legalább valami királyi kegyet juttatni, hogy az udvar reámutathasson: íme, *magyar főtiszt* is részesül ő Főlsége elismerésében! E végből, és hogy Bercsényi kiténő hadvezéri képességeit a török elleni táborozásokban méginkább érvényesíthessék: Leopold *rendes hadseregeinek tábornokává* (»Generális-Főstrázsamesterévé») nevezé ki őt, Német-

¹⁾ L. Szalay L. Magyarország. Tört. V. köt. 313—314. l.

²⁾ *Eredeti levele*, gyászpecséttel, a hg. Koháry-ház ltárában.

Újhelytt 1686. évi június 6-kán kelt cs. kir. decretumával.¹⁾ Magyar ember ekkor nagyon kevés részesült ily magas katonai rang elnyerésében a cs. kir. sorhadban. Gr. Pálffy Károlyon kívül alig valaki.

Bercsényi, — ki az ezen évi nevezetes budai expedícióra még összeszervezé és személyesen vezette az ostromló táborba az érsek-újvári generalatusbeli véghadakat, — ezen orsz. vice-generálisi minőségét nem tartván mindenkor egyeztethetőnek a rendes csapatokbeli kir. tábornoki új állásával: előbbi tiszteről 1686. aug. elején leköszönt. Ekképen az újvári altábornokság megürülvén: Lipót császár e hivatalra gr. Koháry István volt füleki, most szécsényi főkapitányt emelé.²⁾ Így mindkét érdemdús férfiú jutalmazásban részesült, — sőt Bercsényit, mint látni fogjuk, csakhamar még újabb kir. kitüntetés is éré.

Bercsényinek, mint hivatali elődnek, a jogszokás és kir. utasítása értelmében személyesen kellett volna új méltóságába beiktatni utódát: de mivel az újvári és bányavidéki végekbeli hadak ekkor részint az ifjú Bercsényivel a budai táborban valának, részint pedig Koháryval Eger felé vigyáztak, s a várak tisztek nélkül, csapatok nélkül, jóformán üresek, — Bercsényi tehát 1686. aug. 12-kén írásban búcsúzott el a sokáig kormányozta véghadaktól, s egyszersmind rendeletileg iktatá be önhelyére utódát. Az összes végvárak parancsnokainak megküldött e nevezetes okiratot íme közöljük:

¹⁾ A »Neostadÿ, die 6. Junÿ Ao. 1686.« datált cs. kir. pátenslevél *eredeti fogalmazata* a cs. kir. közös hadügyministerium levéltárában, 1686. sub nro 2411.

²⁾ Leopold ezen, kétségkívül 1686. aug. elején tett intézkedését a magy. kir. udv. cancellária az érdeklett vármegyékkel (Pozsony, Nyitra, Trencsény, Túróc, Árva, Liptó, Zólyom, Bars, Esztergom, Hont, Nógrád, Pest-Pilis és Solt) csak 1687. június 2-kán Bécsben kelt körrendeletével tudatta, és pedig azon alkalomból, hogy ekkor a bányavidéki orsz. kapitányságbeli hadak részint Eger alá bloquádába, részint Pestre helyőrségül voltak indulandók, Koháry rendeletei szerint; hogy tehát a megyék ez utóbbiaknak engedelmeskedjenek: közöltetik velők a gr. Koháry István kir. kamarás és tanácsosnak vice-generálissá még a múlt 1686. évben történt kinevezése, »Fidelis Nri Magnifici Nicolai Berczenÿj, idem officium plurimis annis laudabiliter gerentis« helyére. (M. kir. udv. cancelláriai ltár, *eredeti fogalmazat*, nro 185. Anni 1687.)

»Spectabilibus, Magnificis, Generosis, Egregijs ac Strenuis Dominis N. N., S. C. Regiaeque Mattis Confiniorum Antemontanorum Supremis et Vice-Capitaneis, Ductoribus, Vajvodis, Vexilliferis, Vigiliarum Praefectis, Decurionibus, caeterisque Gregarijs Equestris et Pedestris Ordinis Militibus, etc. Dominis Amicis mihi Observandissimis. P. H. (Gyászpecsét.)

Kglmeteknek, mint jóakaró Uraimnak, Barátimnak, ajánlom köteles szolgálatomat.

Isten Kglmeteket minden kívánta szerencsés jókkal áldja meg, szívből kívánom. — Vagyon már úgy is tudára Kglmeteknek, hogy Kegyelmes Urunk ő Fölsége, sok esztendőktől fogva való szolgálatomat kegyelmes tekintetben vévén, más hivatallal méltóztatott kegyelmessen föltisztelni. Minthogy pediglen ezelőtt viselt Vice-Generálisi Tisztemet ő Fölségének alázatossan resignáltam, — hasonlóképpen tekintetben vévén mind atyjának utolsó vérével pecsétlett hívségét, mind pediglen magának Tek. és Ngos Gróff Koháry István Uramnak ő Kglmének gyermekségétől fogva tett hív szolgálait s ő Fölsége dícsíretes hívsége mellett sok ideig való sanyarú rabságát, — azon Vice-Generálisság Tisztit kegyelmessen ő Kglmének méltóztatott conferálni. S jóllehet, ha az üdöne alkalmatlansága engedte volna, úgy vala elrendelve, hogy személyem szerint instellálhattam volna ő Kglmét: de minthogy az, sok akadályok miatt most commode meg nem lehetett, — akarám Kglmeteknek praesentibus intimálnom s tudára adnom, hogy ez iránt való kegyelmes dispositióját értvén az mi Kegyelmes Uramnak ő Fölségének: nevezett Gróff Koháry István Uramot ő Kghné minden kérdés kívül valóságos Vice-Generálissának ösmérje, s köteles hivatalja s annak rendi szerint engedelmeskedjék mindenkiben ő Kglmének; kivel mind Kegyelmes Urunk ő Fölsége akaratjának, s mind pediglen maga hivataljának eleget tészen Kglmetek.

Azonban, ha az időnek forgásában s Kglmetek között való szolgálatomban talám olykor, akaratom ellen is, találtam volna Kglmetek közzől nem mindennek kedve szerint szolgálnom, — Kglmetektől bocsánatot várok; elhithetvén Kglmetek közönségessen magával, hogy az mostani hivatalomban is igaz szolgálójának s barátjának ösmérvén magamot Kglmeteknek lennem: minden tehetséggel azon lések, hogy mind egyen-egyen, s mind közönségessen szolgálhassak Kglmeteknek.

Ezek után ajánlván magamot az Kglmetek affectiójában s jó-

akaratajában, kívánom: Isten sokáig tartsa s éltesse Kegylmeteket közönségessen!

Týrnavia, 12. Augusti 1686.

Kegylmeteknek

szolgája, atyjafia, barátja

Bercsényi Miklós m. k. « 1)

Az a nemes szerénység, mely az irat elején és végén nyilvánul, továbbá az a humánus hang, melyen a távozó hadvezér alárendelt tiszteitől és az egész vitézlő rendtől búcsúzik, — a levél írója iránt csak tiszteletet gerjeszthet.

Bercsényi, midőn e levelét írta, már a Budát ostromló táborból fordult volt vissza Érsek-Újvár, Nagy-Szombat tájára, a még elmaradt végbeli csapatokat is fölszedendő s a többiek után táborra viendő. Ezen évben a császárnak a szokottnál számosabb, hatalmasabb hadserege volt; ú. m. 20,000 magyar és horvát, közel 50,000 osztrák, cseh, morva, szilezita stb.; és vagy 30,000 bajor, szász, porosz, sváb, segédcapatok, angol, svéd, francia, spanyol önkéntes-legiók, — melyek Magyarország másfél század óta török iga alatt görnyedő fővárosának visszavívása hírére szedkőztek mindenünnen össze, Európa számos fejedelmi, hercegi, grófi s egyéb előkelő csalá dai lovagias, harcvágyó fiainak tetemes csoportjával élükön. Elhatározottat tehát s fennen hirdettetett, hogy e tüzéséggel s egyéb hadi készséggel is bővségesen fölszerelt százezernyi vitéz sereg derekával, 60—70,000 emberrel, Budát fogják — ezúttal valójában — megostromolni.

Lotharingi Károly hg. s Miksa-Emánuel bajor választófejedelem, — a két fővezér — hatalmas táborra június 17-kén száll vala Pestre s másnap Buda alá, mely ellen az első viárok 21-kén éjtszaka nyittattak meg. Hg. Esterházy Pál nádor mellett sok magyar úr s számos jól fölszerelt, bátor lovas és gyalog magyar csapat volt jelen e táborban. Id. b. Bercsényi Miklós kir. tábornok (és vele daliás, hős fia, a 21 éves séllyei főkapitány) volt végbeli vitézekből s egyéb harcpróbált katonákból alakított 2000 főnyi, pompás huszárcapatával vonult

¹⁾ *Eredeti*, csak a befejezés és aláírás sajátkezű. (Gyűjteményben.)

be a táborra; ¹⁾ gr. Esterházy János győri vice-generális vagy harmadfélezer lovas, gyalog és sajkás (győri, komáromi, esztergomi) hadakkal, köztük Bottyán János 480 főnyi esztergomi, bravouros huszárjával; gr. Batthyány Ádám kanizsai tábornok vagy másfélezerrel; míg a pesti oldalon a hídfőnél, a tiszántúliak 5000-nyi hajdú- és huszárdandárával, a volt kurucz híres hős Petneházy Dávid és gr. Barkóczy Ferencz vezérek valának. Mind e hadaknak a Buda birtokáért folyt véres ütközetekben s öldöklő rohamokban, Európa csaknem minden nemzetei e nemes harczy versenyében, a magyar névre örök dicsőséget árasztó, dicső rész jutott.

Az első dicsőséget a magyar csapatok közül az esztergomi Bottyán János huszárai s velök a komáromi csajkás-hajdúk aratták, június 22-kén a Csepelszigeten és Ercsi-Adonynál; míg az alsó-vár megostromlásakor, az irtóztató, véres rohamban — hol b. Esterházy Mihály ezredes elesett, — július 27-kén, különösen a győri hajdúk tűntek ki, élükön Fiáth János őrnaggyal. A Bercsényi és Batthyány-huszárok, mint legjobb könnyű-lovasság, Batthyány Ádámmal s az ifjú Bercsényi Miklóssal Mohács felé küldettek, az Eszékéről fölmentő sergével közeledő szerdár előnyomulásának háborgatására.

Az idősb Bercsényi ezalatt hazafordult további csapatok felhajtására, s kerületének végvárait egymásután járta be. Semptén júl. 16-kán éré őt nem kis bosszúságára a hír, hogy egyik alvezére, b. Balassa Ádám kékkői kapitány, szerencsétlenül járt. Ez ugyanis, a mint a kékkői és korponai helyőrségbeliekkel Buda-Pest felé nyomult volna: Hatvannál véletlenül nagyobbszámú török dandárra bukkant; némi harcz után, »élszaladván az lovassával, majd ötszázig való gyalogját, az mint írják, odavesztette az átkozott ember. Öcscse, szegény Balassa Gábor is halálos sebbe esett.« ²⁾ Kettőztetett erővel, sietséggel kellett ezek helyett új csapatokat előteremteni.

Gr. Batthyány Ádám és ifjabb b. Bercsényi Miklós, hu-

¹⁾ A »*Theatrum Europaeum*« 1686-iki évfolyamában s Buda ostromáról szóló más, egykorú, illusztrált munkákban is látható katonai térkép, Bercsényi lovasdandára jelzésénél: »2000 Hussarn.«

²⁾ Id. Bercsényi Miklós Semptéről, 1686. júl. 16. Koháry István-nak, (*Eredeti levél*, — fekete pecséttel — a hg. Koháry-ltárban.)

szárságukkal, a szerdár előcsapataival Pécs, Mohács, Tolnatájaitól fogva Székes-Fejérvárig folytonosan csatározva s az 50,000 főnyi tábor előnyomulását lehetőleg késleltetve, csak augusztus 3-kán — midőn a szerdár már Fejérvár ágyúi alatt üthette föl sátrait, — tértenek vissza a budai táborra; kimerítő jelentést tőnek a közeledő ellenséges hadsereg létszámáról, tüzérségi készleteiről, alkatelemei minőségéről stb. Lorrainei Károly, a mint e fontos jelentéseket vevé, sürgősen hozzálátott táborának körülsánczoltatásához. E sánczolatok a Pestet összekötő kettős hidon alól, a Gellérthegy mögött, délre, az ú. n. »Kopaszki« zátony-sziget alsó csúcsánál a Dunaparton kezdődtek, és úgy a Gellérten túl, a Sashegy délnyugati lejtői alján, föl a Svábhegyre, innét a Hárshegyen át, az ú. n. Hármashatár-hegyet befoglalva, ettől éjszakra, Ó-Budánál érték ismét a Dunát. Vagy 3 óra járást tevő hatalmas félkör volt ez, czik-czakosan körülsánczolva, hadi néppel sűrűen és itt-ott ágyúkkal is meg rakva. Célja volt a fölmentő sereget a keresztyén táborba és ezen keresztül a várba való hatolástól elzárni.

Bercsényinek 2000 főnyi huszárdandára, az aug. 7-kén végrehajtott új hadrend szerint e nagy félkörnek, vagyis a szerdár érkezendő hadai elé fordított homlokzatnak legdélibb szárnyát képezé, 3 vonalban, a Dunaparton, Max-Emánuel bajor választó-fejedelem főhadiszállása közelében föllállítva. Közvetlenül a harmadik vonal mögött, a katonai térképen csúcsos sátor látható, ez aláírással: »*Berzini*«, (Bercsényi). Híres vezérok sátra volt tehát. Magok a huszárok eleinte a sánczokon kívül, az Érd felé elterülő síkon táboroztak, egyéb könnyű lovassággal egyetemben, hogy a Fejérvár felől már aug. 7-ke óta gyakran mutatkozó török-tatár lovasságot — a szerdár előcsapatait — annál gyorsabban visszariaszthassák. Ilyetén lovassági összecsapások, üzések és csatározások ama síkon minduntalan előfordulának. Végre aug. 13-kán a török tábor az érdi magaslatokra szállván s kibocsátott rajai sűrűbb tömegekben kezdvén mutatkozni, — Károly hg. előretolt csapatait a vonalokon belől szálaltá és készen várt minden támadást. Ezt mindjárt másnap, aug. 14-kén, válogatott 8000 törökből álló osztály kezdé meg, oly hévvel, hogy a nagy-svábhegyi vonalnak rohanván, b. Ladron horvát lovasait visszanyomták s vadfutásba kergették; úgy,

hogy ezek még saját ezredesöket is összetipraták. Ekkor azonban, segítségre vágatva, ott termett a leggyorsabb magyar lovasság: a *Bercsényi-huszárok* dandára. Kik is vitéz vezérekkel élükön, ellenállhatlan tűzzel vetették magokat a szpáhikra, és őket visszavervén, nemcsak hogy a rendet helyreállították: de Dünewald tbk. vasasaitól támogatva, az ellenséges gyalogságnak is nagyobb részét kardélre hányták. A támadás teljesen meghiúsított; a törökök holtakban és súlyos sebesültekben 2000-nél többet veszítének, két pasájok elesett, 8 ágyú, vagy 20—30 zászló jutott a győzőknek zsákmányul. ¹⁾

A diadal oroszlánrészével a *Bercsényi-huszárok* dicsekedhettek; s valószínűleg erre a csatára — vagy legalább a budai ostrom számos csatái s rohamai közül erre is — vonatkoznak Leopold császár diplomájának amaz elismerő szavai, melyekkel *ifjabb Bercsényi Miklósnak* Buda-vára visszahódítása körül tanúsított vitézi tetteit magasztatja, és így őt Buda ostromának egyik hőségé emeli. ²⁾

Aug. 20-kán ismét nagy véres ütközet volt, mely alkalommal sikerült a válogatott jancsárság némi csekély részének, megint a horvátokon, továbbá a poroszok táborán és Heissler vasasain áttörni s nagy bajjal a várba bejutni. De az erődök falai már annyira meg valának rongálva és lelőve, s a kétségbeesetten küzdő őrség a hosszú, hősies védelemben annyira megfogyva s kifáradva, — hogy az agg Abdurrahman pasa az aug. 22-kén éjjel dühöngött zivatar alatt, a Dunán úszva küldött egy renegátot a szerdárhoz levéllel, melyben gyors segílyt kér, mert a helyet tovább tartania immár lehetetlen. A folyam szélén állomásozott s éjjel-nappal élénken őrködő *Bercsényi-*

¹⁾ I. *Szalay Lászlónál*, V. köt. 339—340. l. s az egykorú kútfőkben.

²⁾ *Lipót császár*, Bécs, 1691. aug. 30. ifj. gr. Bercsényi Miklósnak Ungh vármegye örökös-főispánságát adományozó diplomájában: » . . . consideratis fidelitate ac fidelium servitium, meritis et complacentijs Comitís Nicolai Bercsényi, cum alias semper, tum vel maxime praesentis bellicosí temporis sub decursu, tam videlicet sub gemina obsidione, (tehát már 1684-ben is kitűnt Buda alatt az ifjú hős!) gloriosissima quoque expugnatione Budensi, quam alijs in occasionibus, non sine frequenti vitae discrimine, fortunarumque jactura . . . exhibitis«, — etc. (*Eredeti fogalmazat a magy. kir. udv. cancell. ltárában*, sub nro 55. Anni 1691.)

huszárók éberségének vala ismét köszönhető, hogy a Dunából ki-kibukkanó hírnököt a sötétség daczára észrevették s a Csepel-sziget csúcsánál elfogták. A nála lelt levélben foglalt adatok nagy fontossággal bírtak a további teendőkre nézve, s Lothringeni Károly ehhez képest tevő meg aztán intézkedéseit.¹⁾

Aug. 29-kén újból nagy erőfeszítéssel támadott kívülről a szerdár, — de most is véresen visszavetett. Sept. 2-kán a füstölgő vár be volt véve; a döntő-rohamban a legdíszesb koszorút magyar vitéz: a végbeli hajdúk közül a rohamoszlopba osztott csapat hős vezére Petneházy Dávid, volt kurucz ezredes nyerte el. Egy szóval: a magyarok hazájok fővárosának visszafoglalásában, — melynek örömét szintúgy, mint egy évvel előbb Érsek-Újváret, Európaszerte megünnepelték, — fényesen kitüntették régi híru vitézségüket, gyalog rohamokban, mint lovas csatákban egyaránt.

Budának őrséggel megrakása után, a Székes-Fejérvár s úgy Eszék felé takarodó szerdár nyomára indúlt Károly hg. táborával, melyet aztán két felé osztott. S míg az egyik rész, a melylyel a győri és kanizsai tábornokságbeli magyar hadak valának, Simontornyát, Pécsét, Siklóst, Kaposvárt egymásután megvívá s az elhagyott eszéki hídfőt tövestől szétrombolta: addig a másik rész, vagy tízezer német, De la Verne tbkkal s a *Bercsényi*- és *Barkóczy*-huszárokkal és alföldi hajdúkkal, Szeged megostromlására indula. (Szólnok, Szarvas, Arad már a múlt év őszén visszafoglaltattak). Szeged török őrsege nyakasúl ellentállott. Már három hétig törették a várat és palánkot, midőn a portyázó huszárók híru hozák, hogy Péter-Várad felől fölmentő sereg közeledik: Zentánál 12,000 török-tatár had táboroz. A várvívó csapatok nagyobb része, Wallis gyalogsága, Veteráni, Barkóczy és Bercsényi lovassága tehát oct. 19-kén estve odacsap, s másnap reggel meglepi és könnyűszerrel szét-szórja őket. Ekkor közelgett azonban maga a szerdár, 16,000 válogatott szpáhival és jancsárral s húsz ágyúval. E tetemesen túlerővel is merészen szembeszállott a győző sereg, — vitézül, szerencsésen magát a szerdárt is megveri, visszakergeti, s oct. 21-kén nagy diadallal: mind a húsz elfoglalt ágyúval, 4000

¹⁾ L. *Szalaynál*, V. k. 342.

nyert lóval, számos fogolylyal, zászlóval, öszvérrel vonúlt be a Szeged alatt fekvő táborra. Ezt a várban lévő még 600 török látván, megrémült, s szabad kiköltözés föltétele mellett megadá az erődöt, melyet még Csanád meghódítása követett.

Szeged belső várában Wallis tbkot hagyák őrségül 500 német gyaloggal, a külső várban, vagyis kerített városban és palánkban pedig 600 főnyi magyar hajdút s huszárt.

Ily szerencsés véget ért az 1686-iki hadjárat, melyben mindkét Bercsényi tevékeny részt vön, s kivált az ifjú Miklós úgy a Buda, mint a Szeged körüli harcokban igen-igen kitűnt.

Szeged visszafoglalásával a Bercsényiek legnagyobb családi birtoka: a népes város Hód-Mező-Vásárhely is, nagyterjedelmű és termékeny határú pusztáival, elvégre fölszabadult a török uralom alól, — s így a család jövedelmei tetemesen szaporodának, noha a vidék a hosszas háborúk, csapatjárások miatt nagyon ki volt élve, pusztúlva.

Ifj. Bercsényi Miklós Szeged alól vitéz huszárait novemberben fölvezette téli szállásra szülőföldükre, az érsek-újvári tábornokság területére. A cs. kir. főhaditanács pedig az ezen évi hadjáratban annyi érdemet szerzett fiatal séllyei kapitányt megjutalmazandó: főkapitányi, azaz ezredesi ranggal a Szeged őrségét képező lovas és gyalog magyar hadak parancsnokává nevezé ki 1686. dec. 15-kén, úgy, hogy ezek fölött Wallistól függetlenül vezényeljen s a város kapuinak kulcsai is önála álljanak. ¹⁾ Nevezetes, hogy a szegedi magyar őrség az 1687-ik év kezdetével fölvidéki, úgymint nyitrai és séllyei katonákból s hajdúkból, — szóval a Bercsényiek, hogy úgy mondjuk, familiáris régi vitézeiből volt alakítandó, — mint ez alábbi, sok tekintetben érdekes rendelet mutatja:

»Ő cs. és kir. Főlsége Legkegyelmesebb Urunk nevében, ő Főlsége Séllye-vári Fő-Kapitányának Székési Báró *ifjabb Berchévű Miklós* Úrnak ezennel kegyelmesen jeleztetik (significandum), hogy ő cs. kir. Főlsége a nevezetnek több év óta, de különösen e most közelebb múlt hadjárat alatt tanúsított nem csekély dícséretre méltó, hív és vitézi szolgálatait és azok által szerzett érdemeit kegyes tekintetbe vévén,

¹⁾ A k. k. Hoff-Kriegs-Rath hivatalos értesítése hg. Esterházy Pál nádorhoz. (*Eredeti* a hgi ltárban Kis-Martonban.)

Őt, mint ő Főlségének már egyébként is tényleges Fő-Kapitányát, a Szegeden lévő s jövőben ott leendő vagy odahelyezendő magyar, úgy lovas mint gyalog katonaság igazgatásával és parancsnoklásával kegyelmesen megbízni és felruházni méltóztatott, addiglan, míg a Végek iránt további rendelkezés nem fog tétetni. Oly kegyelmes bizodalommal lévén nevezett Berchény Miklós Úrhoz, hogy ezen hadi tisztében is magát, mint ő Főlsége hív, serény és éber tiszttje fogja viselni s minden szorgalmatosságával és igyekezetével oda fog törekedni, hogy az alája rendelt magyar végbeli hadak, ő Főlsége iránt köteles hűségben, jó rendben és szoros katonai fegyelemben tartassanak. Egyébiránt ő cs. és kir. Főlsége kegyelmesen elhatározá, hogy a szegedi helyőrség, a különben is az említett Berchény Úr vezénylete alatt álló nyitrai és sellyei helyőrségekből alakíttassék, vagyis azok ide szállíttassanak és helyeztessenek át, a mint ez már a Tábornok Uraknak is meghagyatott. — A továbbiakra nézve nevezett Berchény Úr, ő cs. és kir. Főlsége és annak udv. főhaditanácsa után a bánya-vidéki végek tábornokságától, valamint bizonyos tekinteteknél és a szükség úgy hozván magával, ő Főlsége szolgálatának érdekeinél fogva gr. Caraffa es. kir. altábornagy úrtól, — mint a kire ama (Tisza-Maros-vidéki) végek igazgatása bízott, — fog függeni és rendelkezéseit teljesíteni. Addigis pedig, míg a jelen téli évszakot tekintvén, az említett nyitrai és sellyei helyőrségbelieket kényelmesen át lehetend szállítani Szegedre: a jelenleg itt lakó és ide helyezett magyar katonaság is, nevezett Berchény Fő-Kapitány kormányzata alatt, helyben maradni tartozik. És minthogy e mondott magyar vitézlő rend a németektől elkülönítve, a külső palánkban (exteriorem Palancam) szállásol: tehát eme külső város (exterioris Civitatis) kulcsairól, s úgy a kapuk őrzéséről, valamint a külső őrségekről, ugyancsak Berchény Miklós Úr fog rendelkezni és gondot viselni, mostantól kezdve mindaddig, míg csak ő Főlsége másként intézkedni nem méltóztatik. Ellenben a várbeli őrségeket az ott tanyázó elég nagyszámú német katonaság tartozik kiállítani. Egyébiránt maradván, — etc. Bécsben, 1686. december 15-kén.

Per Imperatorem, ex Consilio Bellico. «¹⁾

¹⁾ »Ober-Hauptmann zu Schellin, Herrn Nicolao Berchény, Freyherrn von Székes, dem Jüngern.« (Egykorú hív. másolat, az Esterházy nádorhoz címzett föntebbi eredeti értesítéshez mellékelve, *Kis-Martonban.*)

Ezen időben a Bácskaság és temesi vidék még, Péter-Váraddal, Titellel, Becskerekkkel, Temesvárral, Lippával török hatalom alatt lévén: Szeged igazi előretolt véghely, nagyjelentőségű vigyázó helyőrség volt, — mint előbb Érsek-Újvár ellen Séllye, Sempte, Nyitra. Nagy bizodalmáról Bercsényi vitézsége, ébersége s katonai jártassága iránt a cs. kir. főhadi tanácsnak tanúskodik tehát a föntebbi rendelet, melylyel e kiváló fontosságú vezényletet az alig 21 éves ifjú főtisztre ruházá. S a derék hős e bizalomnak annyira megfelelt és a szegedi parancsnokságot e legveszedelmesebb években oly kitűnően viselé, hogy a király nemsokára véglegesen kinevezte őt, — mint czímeiből látjuk — »*Mező-Szeged vára és a hozzátartozó véghelyek*« (Vásárhely, Makó, Csanád, Nagylak, stb.) *főkapitányává.*¹⁾ Szegedről, hol ezentúl szükségképen sokat tartózkodott, hód-mező-vásárhelyi uradalmára is könnyebben gondot viselhete.

Katonaságát téli pihenésre, a Nyitra és Vág tájain hazájokba széjjelbocsátván, Sellyéről atyjához Brunócza ment, a karácsonyi ünnepekre. Ugyanis a család, Érsek-Újvár visszafoglalása után, a nehezen megközelíthető, magas hegyi várból Temetvényből leköltözvén e síkon fekvő nyílt kastélyba, ezentúl többnyire itt lakott, kivált télen. Apa és fiú az 1687-iki új év első napjait Brunóczon tölté, a hová ekkor az ifjú Bercsényi Miklós unokatestvérei, az immár édes anyjokat is elvesztett gr. Forgách-úrfiak: a 23 éves Ádám és a 18 éves Simon eljövének, nagybátyjok látogatására, s tanácsának, támogatásának kikérésére. Mert édes anyjok halála után a számos adósságok közül egyszerre sok tartozást felmondtak s követeltek hitelezőik; úgy, hogy e miatt a különben is nagy fényben nevelt, pazar költekezéshez szokott fiúk — kik épen osztozni akarának, — a roppant fekvő vagyon mellett is, nem kis zavarba jöttek. Ellenben volt gyámjokról id. Bercsényi Miklósról, — a ki jó gazda, takarékos, szerző ember vala, — tudták, hogy bevetelei a lezajlott diadalmas török háborúkban csapatai által nyert dús zsákmányokból jutott osztályrészeiből tetemesen fölzaporodának, fekvő jószágai szépen gyümölcsöztek, s úgy hátralékos tiszti fizetéséből is most nagyobb összeget kapott:

¹⁾ I. Bercsényi czímeit és rangjait alább, több ízben idézve.

tehát jelentős tőkepénzekkel rendelkezik. Így őt kérték föl: segítené ki őket tanácscsal, pénzzel egyaránt.

• A dolog vége az lón, hogy id. Bercsényi Miklós a Forgách-fiúk legsürgősb adósságait kifizette vagy átvállalá, s ezenfölül, hogy készpénzhez jussanak: nagy-tapolcsányi és tavarnoki uradalmaikat, Tapolcsány várával és Tavarnok kastélyával, 1687. január 3-tól (ekkor iratott alá Brunócson a szerződés) számítandó tíz évre, 31,000 frtban zálogba vevé. ¹⁾ Az öreg úr által föltett zálogszerződés némely pontjait a Forgách-fiúk súlyosaknak találván, eleinte vonakodtak aláírni; de azután, az ifjú Miklós biztatására mégis csak megtették. ²⁾

Bercsényiekékként ismét két nagyúri, pompás birtoknak — bár ideiglenes — tulajdonosaivá lőnek, Temetvénynyel, Brunócczal szomszédságban.

Az ifjú Miklós ezután csakhamar lesietett Szegedre, magát új tisztébe beiktattatni. Parancsnoksága alatt itt a kaszai generálisságból való 300 hajdú s 300 huszár állott, addig, míg a föntebbi cs. kir. főhaditanácsi rendelet értelmében, tavaszra kelve a séllyeiek, nyitraiak lejöhhetnek helyettök. Ifjabb Bercsényi Miklós ez utóbbiakat összeszedni s fölkészíteni, február vége felé ismét fölment Semptére, Séllyére stb., s a véghegyeket bejárta. 1687. febr. 27-kén Semptéről Séllyére rándulván át: itt értesült estve Tajnay kapitánytól, hogy gr. Koháry István, a bányavidéki új vice-generális is feljöve Budáról, s ép e napon délután Sempte-varába érkezett. Bercsényi tehát Séllyéről még az nap estve sietve írt neki: tudósítaná őt még virradtig, merre veszi útját? nem-e Szombatba? Mert ő, Bercsényi, is oda igyekezik indulni, — szeretné a dolgokat személyesen megbeszélni vele, hogy mindenben tetszéséhez képest járhasson el. ³⁾ Az udvarias levél kelte utáni napon a találkozás és értekezlet a hadkerület két legfőbb tisztje között, úgy látszik, meg is lőn.

¹⁾ L. a *pozsonyi káptalan* 1690—1699. évekbeli prothocollumába iktatott pótszerződést, folio 20. (Miről alább bővebben.)

²⁾ L. az Orbán Pál nádori ítélőmester által Forgáchék kértére fölvert tanúvallomásokat, a gr. Forgách-család levéltárában, Codex A., 1676—1757.

³⁾ Sajátkezű *eredeti levél*, gyűjteményemben. Bercsényi-czímeres kis, piros gyűrűpecséttel.

Martius hava s april első fele készülődések közt telt el a végekben. A vitézlő rend vonakodik vala felülni és Szegedre szállani: mert a vidékükön szállásoló német s horvát katonaság fölöttébb garázdálkodott házaikban, családjaikon, rokonaikon; zsoldpénzök is pedig Bécsből, Pozsonyból egyre késett. Koháry és ifj. Bercsényi többször feljártak ezt sürgetni s a bajokat orvosoltatni, Pozsonyba, Bécsbe, és a nádorhoz Kis-Martomba; de nem sokat vihettek végbe. Ígéret, biztatás, szokás szerint elég volt, — tett és pénz kevés.

Bercsényi, kit april közepén ismét Sellye-varában lelünk, Szegedy András nevű kapitányát küldé innét Koháryhoz, bővebb informatióval; majd apr. 18-kán maga is írt — ugyan Sellyéről — az altábornoknak Bécsbe, kérvén őt, hogy a végbeliek által a főhaditanácshoz benyújtott emlékirat elintézését nyomja, sürgesse: mert addig e hádak épenséggel nem akarnak fészkeikből mozdúlni. »Kérem Kglmedet, legyen ez iránt kegyes patrocíniummal, — írja a Szeged felé már repülni óhajtó ifjú hős, — hogy vagy lehessen módom elvitelekben, vagy hogy ment legyek, ha nem gyűnnek. Én egyáltalában azon vagyok: 28. praesentis megindúlhassak; ha az zászlókat az katonasággal elvihetem, — bene; ha pedig az katona-seregeket nem győzöm hajtani: csak magam is, circiter 60 lóval, elmegyek, az többinek is utánam jöveteléről, tudom, provideál Kglmed. Ím, Mlgos Palatinus Uramnak is írtam, — remélem, talám nem árt. Fizetésünkhez mint bizhatunk? kérem, méltóztassék tudósítani.«¹⁾

Az ifjú Bercsényivel Szegedre szánt csapatokon kívül, az érsekújvár-bányavidéki orsz. kapitánysághoz tartozó végbeli hadak, e vármegyék dandáraival együtt, Eger ostromzárlatára valának rendeltetve, Koháryval. De mindkét rendbeliek fölszedése s megindítása, vezéreik és ezek tiszteinek minden iparkodása mellett is, nagyon nehéz s késedelmes volt, a havi zsoldoknak majdnem folytonos elmaradása miatt. A katonaság — annyszor csalódva, — az ígéreteknek, biztatásoknak már nem igen hitt, a quartélyos idegen hadak féktelenkedései miatt

¹⁾ *Eredeti, ugyanott.*

is nagyon kedvetlen volt, — s így inkább elvonta magát félre, s földművelővé lón. Bercsényi csak némi huszársággal indulhatott meg april végén Sellyéről Nyitrára, honnét május 4-kén újra értesíti a még mindig Bécsben késő Koháryt:

»En Isten segítségével megindulék Sellyéről s jövék ide Nyitrára; innend is, azon vagyok, ma induljak (Szegeed felé), az mennyi az lovasok közül kitelik, annyival. Sellyérről ugyan jöttem circiter 60 lóval: de innend nem tudom, annyival mehetek-e? Talám valami nehezen nyerhetni 80 lovas; mert az német miatt való nyomorúság éppen megfogyatkozattatta őket. Egyébiránt is, az városbelieknél s falusi póroknál sokkal nagyobb igában vannak. Kérem is Kglmedet: méltóztassék parancsoltatni az Bellicummal ide, Gróff Ladron nevő fiatal kapitányoeskának, Sorau regimentiből való, — mert rettenetesség cselekedtek; az utczán, valahol megszorítják az (magyar) katonát, ütik-verik mindaddig, míglen valami borraivalót nem adnak nekik, — lovaikat, marhájokot szabadon viszik; most is jó katonának lovait kettőt Bécsben vittek, ugyan feles lovat már el is rontottak. Kit ha tovább is el fognak követni: eselédjeinek (családjának) maradhatatlansága miatt visszaszökik mellőlem, az ki eljön is. — Most pediglen úgy indulok: minthogy lehetetlen eselédjével elmennie bizotalanra s pusztaságra, — az kik az lovasok közül elgyühetnek, gyünnek. Tajnay és Surányi uraimék zászlóját elvivén magammal, Molnár György uram itthon marad az substitutusságban, az el nem jöhető lovas-katonákkal és gyalog zászlókkal, mellyekért — Isten odavivén — azonnal Tóth István hadnagy uramot visszaküldöm az itthon maradt hajdú- és katonaságért, kik is az több zászlókkal, együtt eselédjeikkel, ballagjanak utánnom. — Elegen vadnak, az kik kivonni akarnák magokot más mediumokkal az katonaságból: de én mások példájára meg nem cselekedhetem, hanem az kiket Palatinus Uram minapi levele páriájában parancsola Kglmed. Borbély Gyurka nevő iratos is, ugyan sereg borbély, fölmené Bécsben, Cancellarius Uram által kívánna elmaradni; de szükségünk van rá, mert nincs több borbélyunk (sebész), s jó borbély; kérem azért Kglmedet, méltóztassék rajta lenni: el ne maradhasson.

»P. S. Már elindultomban parancsoltam vala, hogy Gaál István is, az hajdúknak ottvaló rendbenvételére nézve velem gyütt volna, — azonban Benyovszky uram, Palatinus Uram nevével nagy fönt patogva

pártját fogta, hogy Palatinus Uram maga protectiója alá vette, — sőt ellenem való támadásra ingerlette. Ezt ha elszenvedjük: azután minden tiszt megszokja, ha vét, — félbenrúgja az szolgálatot. Kérem azért Kglmedet, ezent méltóztassék Palatinus Uram előtt repraesentálni; meglátja Kglmed, mennyi példa lesz erről, mint Léván Csáky szolgálival. Nem resignált, — szót ne fogadjon?! Megvallom, nehezen szenvedhettem Benyovszkynak alkalmatlan, részeg, szitkos mocskolódásit; nagy tekinteti volt Urának elüttem. Palatinus Uram disgustusában nem örömist esném: de Bellicumon föltanáltatnék útja. Bízom inkább Kglmed gratiájában magamot. Tudja Kglmed Gaál rosszasságait.«¹⁾

Élénken tükrözi e levél: mennyi baja volt Bercsényinek a hadak fölszedésében a németek garázdasági, fosztogatásai, sőt maga a kapzsi nádor tisztjei miatt is. S minthogy a Szegedre szükségelt 300 lovast, 300 gyalogot, Sellyéről és Nyitráról épenséggel ki nem tölthette: a cs. kir. főhaditanács rendletére, a részben ugyan szintén Eger alá vezényelt ónodi, nagyszámú vitézlő rendből egészíté ki hadi erejét. E végből Szegedre érkezése után Ónodra utazott föl, s úgy ismét le azokkal Szegedre, hová a séllyeiek, nyitraiak hátramaradt osztályai is leérkezének időközben.

Szegedhez tevő át állomását július elején, a Szólnoknál gyülekezett, leginkább bajor seregekből álló cs. kir. tábor is, Bádeni Lajossal. A cs. haderő másik része Lorrainei Károlylyal (kinek vezérkaránál volt az idősb Bercsényi), Dunántúl, Eszék ellen működik vala. A nagyvezér tábora Péter-Váradnál állott, s ez okból Károly hg. Mohácsnál hidat veret, hogy a két keresztyén sereg egyesülhessen, a merre a nagyvezér indul.

Ez volt a helyzet a hadjárat megnyíltakor. Midőn a bajorok Szegedhez érkezének: Bádeni Lajos biztos hírek szerzése s török foglyok ejtése végett azonnal szétküldözé őt különböző irányban, le az Al-Duna mellékére, sőt még által Szerbiába is, Bercsényinek lovas csapatait, — ily szolgálatra a helyi viszonyokat ismerő, könnyű magyar had sokkal alkalma-

¹⁾ *Eredeti*, s. k. írt levél, gyűjteményemben.

sabb lévén, mint a nehézkes németek. Erről megint magának ifiabb Bercsényi Miklósnak, Szegedről 1687. júl. 5-kén Koháry Istvánhoz Pestre intézett leveléből nyerünk tudósítást:

»Én Ónodból megjövé, az katonaságot özvegyűjtöttem vala; de ideérkezvén az Fölséges Baváriai Herczeg táborá Princz Luival: bizony, sok disputatióm ellen, csak ugyan keményen megparancsolta, hogy az ő ordinantiája nélkül semmi úttal kimenni az hadakkal ne mérészeljek: mivel ezen az földön semmi más (magyar) had nincs. Mert az kassai generáliságból itt 20 hajdunál több nincs; kik 300-an valának, de hajdan. Az idetartozó katonákat is pedig négy rendbéli portára kölletik küldenem, ötödiket gyalog. Úgyannyira megszorúltunk, hogy Semsey urammal magam szolgálót küldöttem. Így disponálnak! Isten látja, nincs 20 katona (lovás) most itthon; igaz ugyan, két hét alatt mind özve kell az portákról gyűniek. Lándor-Feérváron alól is köllött küldenem. Itt maradásom végett sír az lelkem.« ¹⁾

Bercsényinek e kiküldött csapatai s a támogatásukra utánok nyomuló bajor dandárok nagy szerencsével járván, júl. 25-kére sok török fejjel és fogolylyal s a bácskasági apróbb palánkok bevétele hírével tértek vissza Szegedre. Gr. Zichy István altbk. újságolja 1687. aug. 16-kán Tatából gr. Esterházy Jánosnak: »Ifjú Bercsényi írja de dato 26. Julj: *Isten szép szerencsével áldotta őket, 167 fejet vittek csak oda is (Szegedre) és 79 rabot, — veszett az ellenségben 500.* Hanem temesvári, lippai és váradi, lándor-fehérvári török indúlt feléjük Thököllyvel; bíznak, Isten ott is megáldja őket. Az megvett végházokat meghagyják, mint Váczt, mikor Budán voltak.« ²⁾

A bajor választó-fejedelem azonban a nagyvezér mozdúlatairól vett hírekhez képest, hadaival, — melyeket a Szegedről kivihető huszársággal az ifjú Bercsényi is követett, — Mohácsnál átkelvén a Dunán, Károly hggel egyesült. Így következik vala aztán be a harsányi hegynél, a Karasicza mellett (Mohács közelében) aug. 12-kén vívott fényes diadal, mely 8000 török életébe, 2000-nek foglyúl estébe került, 78 ágyú

¹⁾ *Eredeti*, s. k. levél gyűjteményemben.

²⁾ *Eredeti levél*, a gr. Esterházyak galánthai kúrában.

s töméntelen tábori szer jutván a győzőknek zsákmányúl. Ezen ütközetben, úgy látszik, mindkét Bercsényi részt vón; mindazáltal tüzetes adataink erről nincsenek. — A harsányi vere-ség lesújtó hatása alatt a keresztények csakhamar az egész Dráva-Szavaközt, Eszék, Valpó, Pozsega, Péter-Várad, Vukovár, Karlócza, Csernek stb. várakkal, kastélyokkal, könnyűszerrel visszahódíták a töröktől, — mit az év végéig még Vár-Palota, és Eger capitulatioja s Székes-Fejérvár, Szigetvár és Kanizsa szorosb zárata követett.

Hogy ifjú Bercsényi Miklós az 1687-iki alvidéki őszi hadjáratokban is diadalmas részt vón vitéz huszárai- és hajdúival: a cs. kir. hadi levéltár egyes adatai világosan bizonyítják. Ugyanis 1687. sept. 11-kéről olvassuk itt, hogy Piccolomini tábornoknak, *gróf* Bercsényi 200 magyar huszárral ment elébe Szegedről. ¹⁾ Továbbá sept. 13-káról, hogy *gróf* Bercsényi a magyar katonaságból még fennmaradt száz huszárral a pacséri táborról Bajára nyomált. ²⁾ Octóber 9-kén pedig Bercsényi Szlavoniában, a Nándor-Fejérvártól 8 mértföldnyire fekvő Moltina palánk-erődöt vette be rohammal, s a bene lévő török őrséget halomba vágatván, a palánkot elhamvasztá. ³⁾

Mindezek mutatják, hogy a tetterős ifjú hős, vitéz fegyverével bőven kivette részét az 1687-iki hadjáratok győzelmeiből is, egész a Pozsonyban oct. vége felé megnyílt országgyűlésig a táborban maradván.

Láttuk a cs. kir. hadi levéltárbeli most idézett hivatalos tábori naplóból, hogy Bercsényi 1687. szeptemberben már *gróf*-nak czímeztetik. I. Lipót császár ugyanis *idősb báró Bercsényi*

¹⁾ »1687. Sept. 11. Desgleichen ist auch von d. Ungarischen Militia aus Szegedin Herr *Graff Bercheni*, General Piccolomini mit 200 Hussaren entgegen gegangen.« (*Hadjárati napló*, a cs. kir. hadilevéltárban. 1687. 13. 2., a 226. lapon.)

²⁾ »1687. Sept. 13. Item, ist Herr *Graff Bertscheni* von d. Ungarischen Miliz, mit den übrigen 100 Hussaren nacher Baja marchieret.« A pacséri táborról. (U. o. a 228. l.)

³⁾ »1687. Den 9-ten 8-bris marschirt die Cavallerie aus Avon sambt den Artiglerie nacher Savarekok, (?) campieret allda. In der Nacht kombt Nachricht, dass Herr *Baron Pertscheni* 8 Meill von Belgrad die Palanka Moltina überfallen, alles niedergemacht, undt solches in die Aschen gelegt. Dann marschirt die Armée auf Schomlio.« (U. o. 237. l.)

Miklóst, mint érdemdús, hű tábornokát s magyar belső titkos tanácsosai egyik legkedveltebbjét, úgy békében mint háborúban (nevezetesen a most folyó 1684—1687-iki hadjáratokban), vitéz fiával együtt kitüntetett soknemű jeles érdemeiért, hív és közhasznú szolgálataiért, törvényes utódaival egyetemben *1687. september 14-kén kelt es. kir. Edictumával grófi méltóságra emelé.*¹⁾ E rang a már különben félszázad óta magnási renden lévő, régi, előkelő Beresényi-családot most már nemcsak a Miklós által viselt hadvezéri és udvari magas méltóságoknál, — hanem a családi tényleges birtokok nagy terjedelménél fogva is (Hód-Mező-Vásárhely, Nagy-Tapolcsány, Tavarnok, Temetvény, Brunócz uradalmak, város, várak, kastélyok) méltán megilleti vala.

¹⁾ A magy kir. udv. cancellária levéltárában (Anni 1688. nro 313. sz. a.) a következő *eredeti fogalmazatot* leljük: »S. C. R. Mattis Excelso Consilio Aulæ Bellicæ hñse humanissime significandum. — Eadem S. Mattem consideratis benignoq̃ue perpensis multifarijs fidelibus denuo ac utilibus Consiliarj̃ et Camerarj̃, neonon Generalis Supremi Vigiliarum Praefecti, Illustrissimi Domini *Nicolai Beresényi* Senioris, L. B. de Székes servitijs et meritis, quibus idem tam pace, quam bello erga Augmum Domum Austriacam et Sacram Regni Hungariae Coronam, imo Universam Christianitatem se benemeritum, gratumque reddidit et exhibuit; Eidem Dno *Nicolao Berchényj̃*, Ejusdemque Haeredibus jam natis et in infinitum nascituris, ac illorum posteritatibus utriusque sexus universis, *Titulum seu Honorem, Dignitatemque Comitum, vulgo Graffi Germanico idiomate appellari solitorum, die adhuc 14. Mensis 7-bris in Anno Dni 1687. clementissime contulisse*, Edictoq̃ue suo Caes. et Regio omnibus et singulis Fidelibus suis subditis serio demandasse, quatenus Eundem Dnum *Comitem Nicolaum Berchényj̃*, Haeredesque Ejusdem, imo et illorum posteritates utriusque sexus universos deinceps non solum omnibus honoribus, juribus, praerogativisque Comitibus debitis uti, frui et gaudere sinant, verum etiam tam scripto, quam verbis, Titulo Comitibus ubique locorum et terrarum futuris semper temporibus indigitare, nominare, honorareque velint et debeant. Quapropter non gravabitur Excelsum hocce Consilium Bellicum, benignae ejusmodi Suae S. C. et R. Mattis gratiae et voluntati hoc in passu sese accomodare, dictoque Dni *Comiti Nicolao Berchényj̃*, Haeredibusque Ejusdem universis, posthac honorem, jus et praerogativam alijs Comitibus debitam praebere et exhibere, ipsosque pro veris et indubitatis Comitibus tenere, habere, atque tam verbis, quam scriptis Comitibus titulo indigitare, nominare et honorare. In reliquo, — etc. *Ex Cancellaria Regio-Hungarica Aulica, Viennae, die 12. Julij Anno 1688. (Simili ad Cameram Excelsam Aulicam.)*«

Úgy látszik, hogy Lipót király tulajdonképen még 1686. vége felé, mindjárt Buda és Szeged visszafoglalása után *resolválta volt, a Bercsényieknek az ottani ostrom és ütközetek alkalmával tanúsított kitűnő hősiességét jutalmazandó, a grófi rangot.*¹⁾ Azonban id. Bercsényi Miklós annyira szerény volt, hogy az ezen méltóságról szóló ünnepélyes diplomát ki nem adatta, nemcsak, — de még az egyelőre, szokás szerint csak ú. n. Hand-Billetben tudatott legfelsőbb elhatározásról sem állíttatá ki az Edictumot előbb, hanem csakis egy év múlva, 1687. sept. 14-kén, — midőn már egyrészt fia megházasítását forgatta eszében, s más részt a hirdetett országgyűlés összehívásának ideje közelgetvén, a dolgot tovább halasztania nem lehetett. Az udv. cancelláriával meg épen csak 1688. júliusban iratott át a grófi cím használata iránt a Bellicumhoz és a többi udv. főhatóságokhoz. *Az ünnepélyes, címerez grófi diplomát pedig idős Miklós gróf mind haláláig elmúlásztá kivenni;*²⁾ oly keveset törődött a dologgal. S azért az országban mégis tudták, és a hatóságok, Miklós úr iránti tiszteletből, hivatalos felszólítás nélkül is megadták neki és fiának a grófi címet. Így a cs. kir. udv. főhaditanácsnál ezt már 1687. sept. 11. és 13-káról láttuk; a polgári, nevezetesen törvénykezési forumok közül pedig hasonlót tőn — és még korábban — a nádori ítélőszék, melynek ítélőmestere Tolvay Gábor, »Actum in Arce Nagy-Tapolcsán, die 1-ma Februarij 1687,« tehát mindjárt az év elején kiadott hiteles bizonyosságlevelét így kezdi: »Comes Nicolaus Berchény de Székes, Eques Auratus, S. C. R. Mattis Consiliarius, necnon Generalis Campi-Vigiliarum Praefectus«, etc. Melyet azonban maga Bercsényi, minden rangot mellőzve, csak így írt alá: »Nicolaus Berchény senior, m. p.«³⁾ Se grófnak, se bárónak nem jelzi magát, mintha csak nemes volna. — Az 1687-iki országgyűlés főrendi tábláján, természetesen, már mindakét Bercsényi nem a bárók, hanem a grófok sorában szerepel.

¹⁾ Az alább idézendő nádori ítélőmesterei levél 1687. febr. 1-jén már *grófnak* címézi id. Bercsényi Miklóst.

²⁾ I. a Toldalékban a diploma szövegét.

³⁾ *Egykorú másolat* a magy. kir. kamara ltárában, Acta Neoreg. Fasc. 239. nro 2.

Ezen országgyűlés mindkettőjükre nézve emlékezetes maradt, nemcsak az ország alkotmányát legsarkalatosb jogaiból kiforgató — erőszakolt! — végzeményeiért: hanem specia- liter személyeiket illetőleg is. Ugyanis az ezen 1687-ik év kora tavaszától kezdve hallatlan kegyetlenséggel hóhérkodott Carafa-féle *eperjesi vértörvényszék*, vagy inkább *mészárszék*, megszüntetése végett a felső-magyarországi vármegyék és városok, a nádor és kir. tanácsosok mindeddig is hasztalanul írván fel a török elleni győzelmekben elbizakodott s kegyetlen hajlamait követő uralkodóhoz: most végre, az országgyűlés összejöttével, magok a *Rendek* valának tekintélyök súlyát latba vetendők. Különben is, a fiág trónöröklését s a II. Endre aranybullája 31-ik cikkelyének eltörlését kívánó kir. propositiók nagyon bántották őket, s erős ellenzést támasztának a nyomasztó helyzet daczára, mindkét táblán. A leghevesb ellenzőt, gr. Drasskovich Miklós országbíró-t örökre el kellett némítani.

A Rendek addig tárgyalásába sem akarnak vala bocsátkozni a kívánt alkotmányjogi változtatásoknak, míg az eperjesi tömlöczökben még mindig sínylő foglyok szabadon nem eresztetnek s a törvényellenes, iszonyú bíróság végképen el nem törltetik. Ez volt különösen a legjobban sújtott felsőmagyarországi 13 vármegye Rendének egyhangú óhajtása; kik is azt a Főlség előtt tolmácsolandó s a vértörvényszék haladéktalan megszüntetését és a gyilkos Carafa számadásra vonását kérelmezendő követségre, — hogy sikert érhessenek el, — az udvarnál is, nemzetnél is nagy tekintélyben álló s kétségtelen hűségű férfiakat kívántak kiszemelni magok közül. És a Rendek osztatlan bizalma, választása, első sorban *ül. gr. Beresényi Miklós* kir. tábornokra, titkos belső tanácsosra, s másod sorban b. Barkóczy László kir. ezredesre esett.

E választottak, buzgó hazafiságukat követve, nem késtek elvállalni a cs. udvarral szemben oly criticus természetű megbízatást; s mitsém törödvén Carafa boszújával, — kinek Bécsben hatalmas pártfogói valának, — előbb Esterházy nádorhoz mentek, a kit Beresényi (régii bizalmas barátja s tábornoktársa volt sokáig!) rábeszélte, hogy mint a trón és nemzet között tiszténél fogva közbenjáró: menjen velök a király elé és támogassa jogos kívánatukat. Esterházy — kit a ravasz ná-

polyi szintén bajba akart volt keverni és e miatt magán-nehez-
telése lehetett Carafára, — ezúttal megemberlő magát, s a
13 vármegye nevével kihallgatást kérő Bercsényi és Barkóczy
követekkel csakugyan személyesen megjelent Leopold előtt.
Itt mint főkövet, Bercsényi fejtette ki a végzetes ügyet, vázolta
a Rendek hangulatát, és vivé a szót. A nádor élénken támo-
gatta őt; s mivel Bádeni Lajos is fölszólalt a császárnál Carafa
bóhéri istentelenségei ellen, — elvégre Lipót, sok csúfítás-csava-
rás után királyi szavát adá, hogy az eperjesi foglyok szabadon-
bocsáttatására s a vérbíróság megszüntetésére a Rendek okve-
tetlen számot tarthatnak, ha a kir. propositiókat elfogadják. ¹⁾
Mindez be is következék. Így szerzett magának halhatatlan ér-
demet id. gr. Bercsényi Miklós a hazafiak előtt, az eperjesi hir-
hedett vérszék eltörlésének s a kínpadra és halálra szánt politi-
kai foglyok szabaddá tételének kieszközlésével. Mert az érdem
oroszlánrésze, a kényes természetű küvetség bátor föl vállalása
és a sikernek nem könnyű kivívása által, az — *övé*. Igaz, hogy
Esterházy Pál nádor és Bádeni Lajos herczeg támogatása nél-
kül alig érhetett volna czélt; de ezeket ő puszkaporozá föl.

E körülmény teszi örökemlékűvé idősb Bercsényi Miklós
élettörténetében az 1687-iki országgyűlést; fiára nézve pedig
azért lón ez nevezetessé, mert ifjabb gr. Bercsényi Miklós kir.
főkapitány ekkor, december 9-kén, I. József király koronázása
napján, üttetett az új király által, a szokott ünnepélyes szer-
tartással *szentelt vitézzé*, másként: aranysarkantyús lovaggá,
(*eques auratus*); sőt kir. kamarási czímét is alighanem ezen
országgyűlés alatt nyéré. ²⁾

Nem sokkal az országgyűlés berekesztése után, az 1688-iki
farsangon ment végbe ifjú gr. Bercsényi Miklós házassága.
Ugyanis idősb Bercsényi Miklós attól tartván, hogy immár
négy évi súlyos hadjárat veszélyeit szerencsésen végigharczolt
vitéz fiát az örökös hadi veszedelmekben ha mégis baj találná
érni, vele, mint egyetlen fiúval, a Bercsényi-név sírba szállana:
egyre sürgette az ifjú dalia megnősülését, s igen előkelő, szép,

¹⁾ L. *Horváth M.*, Magy. Tört. Új dolg. VI. köt. 185. és 196. l. stb.

²⁾ Czímei közt ezentúl mind a »szentelt vitéz«, mind a »kir. ka-
marás« előfordúl, s nemsokára a »kir. tanácsos« is.

jó, kellemes és dús gazdag arát szemelt ki számára. A fiatal gróf genialis szellemű, tűzvérű, arezára nézve igazi magyar szépség, természetére délcegz, katonai hírnevére hős; tanult, képzett, minden tekintetben fényes jövőre hivatott, s egyik legesillogóbb díszé a magyar ifjú mágnás-nemzedéknek, — mind e tulajdonainál fogva méltán tarthat vala igényt kitűnő házasságra. És házassága valóban kitűnő volt. Az atyja által kiszemelt jegyes Magyarország egyik legősibb, legelőkelőbb, akkor épen fiágon kihaláshoz közelgő nagy olýgarcha nemzetségének: a hazánknak több nádort, országbíró, hadvezért s tömérdek zászlósurat adott *Homonnai gróf Drugeth-családnak* leánya, *Krisztina grófnő* volt.

Gr. Homonnai Drugeth György kassai főtábornoknak (János országbíró fiának) nejétől gr. Esterházy Máriától (Miklós nádor lányától) három fia lón: Bálint corbáviai püspök, unghi főispán, az ifjan elhalt János, s az 1684-ben elhunyt Zsigmond, zempléni főispán; továbbá egy leánya: *Krisztina*, testvérei között legifjabb. Krisztina grófnő 1655-ben született. Korán férjhez ment gr. Forgách Andrásához, kitől 1677-ben Pál nevű fiacskájával szaporítá a Forgáchok ágazatait. Forgách András 1683-ban (Thököly hűségében) elhalálozván, bájos ifjú özvegyét gr. Pálffy Miklós koronaőr öcsese, gr. Pálffy Ferencz kir. ezredes vezeté oltárhoz; azonban ez a főúr már 1687-ben elesett, török golyótúl, Eszék vára alatt. Krisztinának gyermeke tőle nem volt. A grófnő, — kire a Homonnayak dús örökének harmada, mai érték szerint mintegy három millió forintra becsülhető vagyon nézett, s ki őseiről Báthory, Bebek, Dóczy, Drágffy, Esterházy, Jakussith, Losonczy, Nádasdy, Rozgonyi, Szapolyay, Tárczay, Thelegdy, Zrínyi-vér s vérrokonság vala és a nagy Drugeth-nevet immár csak negyedmagával viselé, — tehát Krisztina grófnő, ifjabb gr. Beresényi Miklóssal való eljegyeztetésekor ámbár már kétszeres özvegy, még virágzó szépség volt s élte 33-ik évét tölté. Igaz, hogy völegénye meg épen ifjú: a menyasszonynál tíz esztendővel fiatalabb. Ám azért Miklós gróf házassága mégsem mondható ú. n. családi, érdek-házasságnak: mert a kifejlett női bájak teljes díszében pompázó úrnő iránt a 22—23 éves tűzvérű dalia.

szenvedélyességének egész hevével szerelemre gyűlt. S házaságuk áldott és igen boldog lón.

E fényes nősüléssel ifjabb gr. Bercsényi Miklós egyikévé lett Felső-Magyarország legdúsabb főurainak: a rengeteg kiterjedésű unghvári és homonnai uradalmakból, nemkülönb Terebesből, Varannóból, Kis-Várdából, Csejthéből, Szerednyéből, stb. tekintélyes rész őt, — illetőleg neje után gyermekeiket — illeté. (Egyébiránt anyagi viszonyairól alább, egy más fejezetben szólandunk). Jelentősebb volt azonban ennél is még a vérségi kapocs, mely a Bercsényi-nevet a büszke Homonnai gr. Drugeth-névvel örökre egybecsatolá, s fiát gr. Bercsényi Lászlót a Zápolyák, Báthoryak, Rozgonyiak unokájává tette.

Szóval, ifj. gr. Bercsényi Miklós e házassága által a Bercsényi-család az ország legelső olýgarcha, sőt dýnasta-családjával (Zápolya, Báthory s ennek révén Rákóczi) jutott vérokontságba, s így legfőbb aristocrata nemzetségeink közé sorakozék. Hol tartatott meg az ifjú pár lakodalma: Homonnán, Unghvárott, Csejthén, Pozsonyban, Nagy-Szombatban, Brunócson, vagy a Drugethek kassai, eperjesi palotájában? — Még eddig nyomára nem jöhettünk.

Az ifjú férjet katonai kötelességei tavasszal (1688.) a táborozás megnyíltával, illetékes parancsnoksági helyére Szegedre szóliták, annálinkább, mivel május-júniusban egy cs. kir. hadosztály, t. i. a Carafa-Veterani-Piccolominiféle, épen a Maros mentén kezdett működni. A még törökbirta Várad, Gyula, Jenő zárlat alá vétetvén, mindenekelőtt — az erdélyi közlekedés biztosítása végett — a Maros-mellékén még félholdat uraló várak: Lippa és Sólomos visszafoglalására irányúlt a hadi terv, melynek foganatosításában az ifjú Bercsényi is derekasan közremunkála a szegedi vitézlő rendekkel.

Először Bercsényi nagyatyjának családjára Sólomos ostromoltatott meg, utána június 20-kán Lippa, majd Lugos tárt kaput a győzőknek. Cs. helyőrségeket vetének beléjük, s egyelőre végvárakká lőnek. És így Bercsényi, ha földesúri jogát még úgy igazolá is: Sólymost ezúttal vissza nem kaphatta. Különb a hozzá tartozott faluk el valának néptelenedve és pusztúlva.

Az ezen évi hadjárat főeseményét a hatalmas Nándor-

Fejérvár visszahódítása képezé, (sept. 6.) a vitéz bajor választófejedelem személyes vezérlete alatt, — kinek táborában ott harcolt a két Bercsényi is. Részleteket ugyan egyéni működésükről nem birunk; azonban, hogy az ifjú Bercsényi úgy ezen, mint az 1689-iki szerbiai s bolgárországi diadalmas, de véres őszi hadjáratban részt vön: mutatják ez években szerzett főhaditiszti magasb rangjai, melyeket csak a csatamezőkön nyerhetett, — különben nem léptették volna elő oly gyorsan e háborús világban. Atyja pedig, hogy a táborkarnál jelen volt: legjobban bizonyítja *halála*, mely a még erőteljes, mintegy 56 éves férfiút, — pályájához híven, hadvezéri tevékenysége közepette, táborban érte el. Ugyanis idősb gr. Bercsényi Miklós, midőn az érsekújvár-bányavidéki huszárságot összegyűjté, hogy őket a Nissza ellen működni induló cs. kir. főcsereghez Belgrád alá vezesse, s velök épen marsban volt: ezen útja közben, Buda alatti pihenő táborában hirtelen betegségben (alkalmasint vérhasban, mely kór a seregben mutatkozóék), váratlanul elhunyt, ¹⁾ 1689. június hó első felében. ²⁾

Gyászoló fia, a legjobb atyának hűlt tetemeit Nagy-Szombatba kíséré s ott édes anyja hamvai mellé tétette, rangját megillető hadi gyászszertartással, végső nyugalomra.

B. Bercsényi Imrének, az eszes és harczias szellemű, kalandos életű, de állhatatos jellemű atyának jeles fia: id. gr. Bercsényi Miklós, mint királya által becsült, s nemzete osz-

¹⁾ »Comes Nicolaus Bercsényi.... post varias commissiones in expeditione Budensi morte subitaneo correptus, authenticavit vitam.« (»Extractus meritorum Illustrissimae Familiae Bercsénianae«; ifjabb B. Miklós műve 1700-ból.) Továbbá: »Filius hujus (t. i. Emerici) Nicolaus, Generalis Partium Antemontanarum multis annis, in expeditione Budensi morbo correptus occubuit.« (*Hevenessy Gábor* jezsuita kézíratai, E. kötet, 445. l. Magy. kir. tud. egyetemi könyvtár Budapesten.)

²⁾ Lipót császár 1689. május 21-kén Laxenburghban még mandatum executoriumot ad ki *idősb* gr. Bercsényi Miklós kértére és számára, a gr. Forgách-örökösök ellen. (L. magy. kir. udv. cancelláriai levéltár, Anni 1689. sub nro 206. *Eredeti fogalmazat.*) Az ifjabb gr. Bercsényi Miklós részére Bécsben, 1689. június 24-kén kiállított grófi diploma szövegében pedig idősb Miklós gróf már »*ex hac vita decedens*«-nek és »*gloriosae memoriae*«-nek iratik. (A Liber Regiusok 1689—90-iki kötete Bécsben, 346. l.)

tatlan tiszteletében részesülő férfiú hajtá örök pihenésre, hosszú közpálya bokros érdemkoszorúval ékeskedő fejét. Férfi volt, ki minden körülmények közt helyt tudott állani; jellem volt, sohasem botlott meg. Katonának vitéz, hadvezérnek vigyázó és tapintatos, államtanácsosnak bölcs és körültekintő, magyarnak nemzetét melegen szerető, családapának hív, gondos, gyöngéd, gazdának szerző és takarékos, embernek buzgón vallásos kedélyű, szerény, szelíd lelkületű, s társaságban nyájas, vidám, kellemes vala. Mely tulajdonaiért mindenek szeretetét, tiszteletét bírá.

Mikor meghalt, a Bercsényi-nevet csupán egyetlen ember viselte: *fia.*¹⁾ Unokájának, a későbbi nagyhírű francia maréchal gr. Bercsényi Lászlónak pár hó múlva bekövetkezett születését — mely örvendetes családi esemény bizonyára nagy örömmel töltötte volna el szerető szívét, — már nem érthette meg. Meg volt azonban már legalább reménye, hogy fiában nem fog kihalni a Bercsényi-család.

---

¹⁾ Érdekes, hogy az atya vitézi erényeire a kortársak évtizedek múlva is, az egészen megváltozott idők és viszonyok daczára, mily élénken emlékezének vissza. Így pl. egy névtelen kurucz költő énekli 1706-ban az ifjabb Bercsényiről:

»*Atyjának módjára jár Bercsényi Miklós, —
Előtte keményen szalad Pálffy Miklós.*«

(L. *Thaly*: »Irodalom- és műveltség-tört. tanulm. a Rákóczi-korból.« 386. l. Budapest, 1885. Ráth Mórnál.)

T O L D A L É K.

I.

Bercsényiek a XV-ik században.

A jelen kötetnek már nyomtatása közben juttatott a véletlen egy XV-ik századi eredeti oklevélhez, mely a Bercsényi-családnak Corvin Mátyás király korában élt Miklós nevű őseivel — tehát minden eddig tudottaknál régiebbel — s ennek birtokviszonyaival ismertet meg bennünket. Jól mondtuk a 14. lapon, hogy »a Bercsényi-család nemességének kelte a régi idők homályában vész el.« Íme, most előbukkan e homályból egyik ősök, a ki a II. Lajos idejébeli Bercsényi Lászlónál 60 évvel előbb élt, mint több községben jószágokat s jobbágyokat bíró nemes úr. Sőt előbukkan vele egy harmadik Bercsény nevű falu is, melyet a XV. században csakugyan a Bercsényiek és a velök alkalmasint osztályos rokon Bélay Jakab birtokolt. E már kihalt Bélay családból származott s tán épen Jakabnak fia amaz idősb Bélay Barnabás, a ki II. Ulászló idejében, 1504–1514. macsói, nádor-fejérvári és szőrényi bánúságot s 1516-ban portai követséget viselt. E bánúságoknak — különösen a két elsőnek — fekvése szomszédos a Bélay és Bercsényi családok azon korbeli közös székhelyével, mely oklevelünk szerint Pozsega vármegyében, annak is déli részében feküdt. Ez a *harmadik Bercsény*. A két első Veszprémben és Somogyban már ismertettük, s a harmadikat ismerteti íme Gúthi Országh Mihály nádornak a pozsega-szent-péteri káptalanhoz 1470-ben intézett megbízó-levele, a nevezett káptalannak egykorú átíratában és toldalékával. Mely oklevelet, *mint a Bercsényi családról eddigelé felmutatható legrégebbi iratot*, érdekesnek találtuk — mielőtt tanulságainkat belőle kivonnók, — itt egész terjedelmében, betűhíven közölni, a mint következik:

Magnifico domino Michaeli Orzag de Gwth regni Hungarie palatino et iudici comanorum, domino et amico ipsorum honorando, capitulum ecclesie beati Petri de Posega, amicitie et honoris continuuum incrementum, vestra noverit magnificencia, nos literas eiusdem vestre magnificencie inquisitorias evocatorias et insinuatorias honore quo decuit recepisse in hec verba: Amicis suis reverendis capitulo ecclesie de Posega, Michael Orzag de Gwth regni Hungarie palatinus et iudex comanorum, amicitiam paratam cum honore; dicitur nobis in personis Nicolai de Berehyn ac Gregorii Petrotha de Dedynareka, quomodo circa festum beati Jacobi apostoli, in anno cuiusiam sexta instaret revolutio, religiosus frater Georgius abbas monasterii de Gotho, eidem Nicolao exponenti, pro suis serviciis duo loca allodialia in possessionibus suis Laka et Petrichewez vocatis in comitatu de Posega existentibus habita edificari et preparari annuisset et concessisset, ubi ipse Nicolaus exponens cum propriis suis sumtibus et pecuniis nonnulla allodia preparari fecisset; tamen ex post nescitur quo ductus spiritu, pecudes et pecora ac certos acervos frugum, universas eciam res et quelibet bona in eisdem domibus allodialibus repertas et inventa, recipi et asportari, ac quo sue placuisset voluntati. (Így). In quibus eidem Nicolao exponenti ducentorum florenorum auri damna intulisset. Demum circa festum beati Dionisii martiris proxime preteritum, dum dictus Nicolaus exponens quendam iobagionem suam Grexa vocatum, ad possessionem suam impignoraticiam Vydosewa werchowyna vocatam in dicto comitatu habitam, pro quibusdam suis arduis negociis expediendis destinasset; tunc Stephanus filius condam Nicolai de Zdenez, ipsum in recta via et publica obviando, in terram prostratum, dire et acriter verberari fecisset, semivivum relinquendo omnibusque bonis, apud ipsum inibi repertis spoliasset; Ceterum circa festum beati Michaelis archangeli cuiusiam quarta instaret revolutio annualis, idem Stephanus de Zdenez missis et destinatis Petrych aliisque quampluribus familiaribus suis ad vineam, ad propriam curiam eiusdem Gregorii Petrotha de Dedynareka, intra metas possessionis sue Dedynareka predictae spectantem et pertinentem, noctis in silencio, vina in eadem vinea procreata in magna sui parte vindeminari et colligi, custodesque eiusdem vinee tunicis ac aliis rebus ipsorum apud ipsos habitis et repertis spoliari fecisset. Postremo circa festum beati Luce evangeliste similiter proxime preteritum Wokygh et Johannes iobagiones Jacobi Belay dicti de predicta Berehyn, ex commissione et speciali mandato eiusdem

Jacobi domini scilicet ipsorum ac domine Margarethe consortis eiusdem Jacobi, sedecim oves ipsius Nicolai exponentis furtim et clandestine recipi et abigi, ac quo ipsorum placuisset voluntati fecissent potencia mediante, in preiudicium et dampnum ipsorum exponencium valde magnum. Super quo vestram amicitiam presentibus petimus diligenter, quantum vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente Johannes Kardos de Gnoynčza aut Georgius de Ferklyewecz vel Lucas de Kapalyeza sin Nicolaus Thothos de Suthnyk seu Stephanus de Dedyneka aliis absentibus homo noster scita prius premissorum mera veritate evocet prefatos religiosum fratrem Georgium abbatem de Gotho ac alios predictos, contra annotatos exponentes nostram in presenciam, ad octavas festi beati Jacobi apostoli nunc venturas rationem premissorum reddituras efficacem, litis pendencia si qua foret inter ipsos non obstante, insinuando ibidem eisdem, ut sive ipsi coram nobis compareant sive non, nos ad partis comparentis instanciam, id facimus in premissis quod iuri videbitur expediri; et posthec huiusmodi inquisitionis evocacionis et insinuacionis seriem cum evocatorum nominibus ut fuerit expediens, octavas ad predictas dicto domino palatino amicabiliter rescribatis. Datum Bude, die dominico proximo post festum beatorum Viti et Modesti martirum, anno domini Millesimo quadringentesimo septuagesimo. Nos itaque predictis amicabilibus petitionibus vestre magnificencie obtemperantes, ut tenemur secundum earundem literarum vestrarum continenciam, unacum prenominato Stephano de Dedyneka, homine eiusdem vestre magnificencie nostrum hominem virum discretum Simonem chori dicte ecclesie nostre presbiterum rectorem altaris sancti Petri apostoli, ad exequenda premissa nostro pro testimonio transmisimus fidedignum; qui ex inde ad nos reversi, nobis concorditer retulerunt, quod idem homo vestre magnificencie, presente ipso nostro testimonio feria tertia proxima post festum divisionis apostolorum proxime preteritum, a nobilibus videlicet et ignobilibus ac aliis communibus predicti comitatus de Posega et illarum parcium hominibus quibus decuisset et licuisset diligenter de premissis inquirendo hanc scivisset veritatem, quod omnia premissa et quevis premissorum singula sic essent et fuissent perpetrata, uti superius sunt conscripta, et ut ea tenor continet literarum ipsius vestre magnificencie predictarum; dempto numero prescriptorum florenorum auri ad premissa damna se extendencium, quem ad plenum scire nequivisset; factaque huiusmodi inquisitione eodem die prefatum fratrem Georgium abbatem

de Gotho in possessione sua Laka predicta, memoratos autem Jacobum Belay et dominam Margaretham consortem eiusdem, apud propriam domum ipsorum in pretacta Berchÿn habitam, contra iamfatum Nicolaum de eadem Berchin, prelibatum siquidem Stephanum filium Nicolai de Zdencz in porcione sua possessionaria in eadem Zdencz sita contra eundem Nicolaum de Berchin, ac dictum Gregorium Petrotha de Dedynareka exponentes, ad predictas octavas festi beati Jacobi apostoli nunc venturas vestram evocasset in presenciam, rationem premissorum reddituros efficacem, litis pendencia si qua foret inter ipsos non obstante, insinuando ibidem eisdem, ut sive ipsi octavis in predictis coram vobis compareant sive non, vos ad partis comparentis instanciam id facietis in premissis quod iuri videbitur expediri. Datum quarto die dici inquisitionis evocacionis et insinuacionis predictorum, anno domini supradicto.

Kivül: Domino palatino, pro Nicolao de Berchyn et Gregorio Petrotha de Dedynareka contra religiosum fratrem Georgium abbatem de Gotho et alios intranominatos, ad octavas festi beati Jacobi apostoli modo intrascripto, inquisitoria evocatoria et insinuatoria.

(Papíron, zárlatán monorú pecséttel; eredetije a Magyar Történelmi Társulat tulajdonában, egy Küküllő-megyei, nem rég elhunyt ügyvéd hagyatékából, több Zenchey-féle, Dráva-Szávaközi XIV—XV. századi acták közt.)

Most már értékesítik ezen oklevelet a Bercsényi-család történetéhez.

Mindenekelőtt megtanúljuk belőle, hogy 1460—70 táján, az országnak Dráva-Száva közötti, akkor még tősgyökeres magyar nemesség lakta és bírta vármegyéi egyikében, Pozsegában élt és virágzott *Bercsényi Miklós*, jómódú birtokos nemes úr. Azért mondjuk: *jómódú*, mert okmányunk tanúsága szerint, a nádorispán előtt, György gothói apát és a b. Izdenczy család őse, Miklós fia Izdenczy István (Stephanus filius condam Nicolai de Zdencz), valamint Bercsényi Bélay Jakab ellen, társával Dedynarekai Petrotha Gergelyvel fölperesként törvényes keresetet indított ezen Bercsényi Miklós nemcsak családi törzhelyén Bercsényen bír vala jószágot: hanem Vydosewa-Werchowina nevű község is az övé volt, jobbágytelkeivel; melyet

ugyan zálogba adott, — azonban e helyett viszont a gothói apáttól szerzett és ruházott be maga számára Laka és Petrichewcz nevű, ugyan Pozsega vármegyei helységekben bizonyos két majorsági birtokot. Ezekből utóbb az említett apát jogtalanul kizavará Bercsényit, s ott emelt épületeit, ott talált marháit, gabnaasztagait és egyéb ingó javait elfoglalván, neki kétszáz aranyforint érő kárt okozott. Ez a per főtárgya. Kétszáz aranyforint (»ducat«) akkor oly tetemes érték vala, hogy a ki gazdasági fölszerelésekben ekkora kárt vallhatott, — az vagyonos ember volt.

Megbecsülhetetlenek azon adatok, a melyeket ez oklevélben előforduló személy- és helynevekben nyerünk. S erre nézve czélszerű lesz *Pozsega vármegyét és déli szomszédságát* Lipszky nagy térképéből szemügyre vennünk. A régi Pozsega megye ugyanis a területét északon Verőcztől elválasztó hegláncztól kezdve, délnek egész le a Száváig terjedett; e déli részeiből Pozsegának s Valkónak alakították később a bródi határőr-ezred kerületét. A térképen tehát ezen volt végőr-ezred területének északi tájait is szükség vizsgálnunk.

Legelőször nyomozzuk a reánk nézve legérdekesebb helységet, a Mátyás király időtte a Bercsényi és Bélay földesúri családok curiáival ékes *Bercsényt*, (Berchÿn, Berchin). A Dráva-Száva közén csaknem kétszáz évig tartott török-világ pusztító háborúinak viharai e községet is Somogy- és Veszprém megyei névtársai szomorú sorsára juttatták, — *eltörlék*. De még sem egészen, nem annyira, hogy nyoma ne maradt volna. Ha a Pozsega város mellett elfutó Orlyava folyamat követjük: a mint ez a megye mostani határát elhagyja, balról a bródi terület legészakibb részeiből folyó patakot vesz magába. Kelet felé, e patak mellett fekszik Odvorcze falu, egykoron Udvard. ¹⁾ Ez a község igen kies helyen áll: északról, keletről, délről erdős hegyek koszorúzta termékeny völgyfenéken, mely nyugotra az Orlyava tér völgyével függ össze. Határa tágas; a lankás oldalakon s a patak mentén fölfelé, egész a hegyekig számos szétszórt puszta, tanya, majorsági telep tartozik hozzá, — hajdanában, a török dúlás előtt mind megannyi önálló

¹⁾ L. *Pesty Frigyes*, »Az eltűnt régi vármegyék«, I. köt. 350. l.

falvak. Ezek közül a csermely partján észak-keletnek legtávolabb fekvő pusztát mai elszlávosított nevén úgy hívják: *Bercsino*. (Lipszky térképén is így van föltéve s Repertoriumában így kiírva.) Ez az egykori magyar *Bercsény*, *Berchyn*, a Bercsényiek s Bélayak pozsegai törzsfészke. Háromfelől hegykatlan környezi, fölötte, északra, a bródi területet a mostani Pozsega megyétől elválasztó hegyláncz egyik kiágazásán épült a Szent-Mártonról címzett kolostor. Ettől Bercsény csak egy ágyúlövésnyire, s Pozsega városától két—harmadfél mértföldnyire esik, délkeletnek.

Bercsény környékén egy-két kivétellel mind megtaláljuk ma is az 1470-iki oklevélben említett községneveket. Így ott fekszik tőle keletnek félmértföldre, a vízválasztó hegyen túl, az Izdenczyek származási helye *Izdencz*, szlávosan *Zdencz*. Ott fekszik, a másik hegylánczon túl, egy mértföldre, ma is Pozsega megyében, a már 1470-ben szláv nevű *Dedínareka*, Bercsényi Miklós fölperes-társának Petrotha Gergelynek faluja. Az okmánybeli többi községneveket is mind eltótosítva leljük meg. Például Bercsényi jószágainak egyike, a melyért a gothói apáttal perelt, a magyar nevű *Laka*, ma *Lakaschicz*, Pozsega városától keletre, egy mértföldnyire. A másik peres birtok »*Petríchowcz*« = Petrisőcz, vagy összevonva *Petrőcz*, (talán a b. Petrőczy család törzshelye) e néven ma elő nem fordul, hanem alkalmasint a közeli *Pleternicza* nevében lappang. (Az Orlyava, Orla vize mellett.) Bercsényi Miklós 1470-ben zálogosúl említett további jószágát, *Vydosewa-Verchowynát*, — melyből való Grexa nevű jobbágyát bántalmaztatták és fosztatták ki Izdenczyék, — szintén föltaláljuk, *Zdencztől* keletre, a határhegyek alatt, *Verhovina* néven. Melléknevét már elfeledték, legalább a térképen nincs föltéve. Közvetlenül e mellett terül el az oklevélben tanúkként felhívott nemes személyek elsejének Kardos Jánosnak törzshelye *Kardos*, ma *Kordusseveze*.¹⁾ A második tanú Ferklyőczy György faluja, *Ferklyevezze*, Pleterniczától csaknem átellenben, Bercsény felé esik, Pozsega megye szélén. Végre *Kapalijezát*, tán a mai *Koprunicza*, *Gnoynjczát* *Glogovicza*, *Suthnjkot* *Sussnyevezze* község-

¹⁾ L. *Pesty Frigyes*, »Az eltűnt régi vármegyék«, I. köt. 302. l.,

ben kereshetnők, melyek ott fekszenek mind, az okmányban érintett környéken.

Szóval, a pozsega-bródi helyi térkép még ma is élő tanúságtétel a négyszáz év előtt kiadott nádori s illetőleg káptalani — különben diplomatikai s palaeographiai szempontból is kétségbevonhatatlan hitelességű — oklevél tartalmának valódisága mellett.

A föntebbiek után megdönthetetlen tényként áll immár előttünk, hogy az egyik *Bercsény* helység Pozsega vármegyében létezett, — sőt mint puszta, Bercsino-ra ferdített néven még ma is létezik, — és hogy e helységben, valamint Pozsegában több helyütt, *Bercsényi Miklós* 1470-ben mint jómódú birtokos nemes élt. A Bercsényi család genealogiáját tehát most már ezen a Mátyás király korabeli Miklóson kellene kezdenünk, — csak hogy a vérségi összeköttetést közte és az 1525. II. Lajos udvarában szerepelni kezdő Bercsényi I. László között nem ismerjük. Talán nagyatyja volt eme Lászlónak. Egy nemzedéknek kellett közöttük élni: mert László 1525-ben még ifjú udvari bejáró volt, ki valószínűleg már a XVI. században született, míg Miklós 1470-ben, mint az okmányból következtethető, már java férfikorát tölté, — évekkel 1470. előtt fogván alapvető, nevezetes gazdasági műveletekbe. Annyit bátran elfogadhatunk tényül, hogy e két, egymással közelkorban élt férfiú egy ugyanazon előkelő nemes nemzetség tagja volt. Ez ellen semmi sem szól, s más Bercsényi-családról a később »*Székesi*« előnévvel jelzettnél mit sem tud a történelem.

A »*Bercsény*«-nem, mint most már még inkább mernők állítani, az Árpáddal beköltözött ősmagyar nemzetségek, vagy legalább családok egyike vala; ezt mutatja az a körülmény, hogy a honfoglaláskor e vérség egy-azon országrészben, t. i. a *Dunántúl* települt meg s alapított, — talán három ágra lévén oszolva, — három *Bercsény* nevű helységet; úgymint egyet Veszprém megyében, a másikat Somogyban, — melyek hogy már I. Béla idejében léteztek, Szent-László 1082-iki okleveléből tudjuk, — s a harmadikat a Dráva-Száva közt, Pozsegában. Hogy ez utóbbit a család 1470-ben még bírta, az most már be van bizonyítva. Meddig birtoklá a többieket? adatok hiányában meg nem határozható. De ha B. László nem a Veszprém-

hanem a Pozsega-vármegyei Bercsényből származott is át közvetlenül — a mohácsi vész idejében — Hontba és Barsba: az a család tősgyökeres, ősi magyarságából semmit sem von le; hiszen a *Garay, Gülétffy, Újlaky, Szapolyay, Maróthy, Koroghly, Révay, Izdenczy, Istvánffy, Petőczy, Palocsay, Desseffy*, s annyi más fényesnevű családaink is Száva-Dráva közi (ma hibásan úgynevezett slavoniai) eredetűek. Ezekkel egy bölcsőbbül származni a Bercsényiekre sem volna semmi szégyen; s a történelemben is oly falánk étvágyat tanúsító horvát »testvérek« hiába fognák a Bercsényieket, egykori Slavoniában laktukért, netalán magoknak vindicálni akarni. Mert a mai »Slavonia« hajdan — legalább földesuraiban, sőt alsóbbrendű lakóinak túlnyomó részében is — csak oly magyar volt, helyneveinek és számtalan okleveles adatnak bizonyossága szerint, mint akármelyik Dráván inneni vármegye. ¹⁾

¹⁾ *Pesty Frigyes*, »Az eltűnt régi vármegyék« című nagybecsű műve I. kötetében, a szintén Dráván túli *Valkó* vármegye birtokosairól ezt írja: »A mi Valkó vármegyének régi birtokosait illeti: ezek közt a Maróthyakat és Csákyakat már a XIII-ik században találjuk. Még ezeknél is hatalmasbak voltak a Garayak, kik a XV-ik század elején majd az egész megyét kapták adományban. Rajtok kívül még igen hatalmas dynasták voltak a Thallóczy, Perényi, Geréb, Lorántffy, Újlaky, Mikolay, Lipóczy, Alsány és Zay család tagjai, kik közül az utóbbi (leányágon) a Garayak utóda lett. *Tekintélyes birtokok élvezetében látjuk a Pelsőczy, Bánffy, Thardy, Zsámboky, Veér, Hosszú-Bácsy, Szent-Pétery, Elefánthy, Bersenyi, Sulyok, Kereszthúry* családokat. — A lakosság túlnyomólag magyar nemzetiségű volt.« (262. l.) Ha ehhez hozzáveszünk, hogy a régi Valkó határai a mai Pozsega vármegyének Nasicz és Bród irányában fekvő keleti községeit is magokban foglalták, továbbá, hogy számos pozsegai nemes családnak volt a szomszéd Valkóban és viszont birtoka; akkor, — okleveles bizonyítékunk lévén immár a Bercsényieknek a XV-ik században Pozsegában s annak éppen keleti részein való birtoklásáról, — önkéntelenül arra a gyanításra kell jönnünk: vajjon a Pesty által a valkai »tekintélyes birtokokat élvezők« családok közt felsorolt »*Bersenyi*« név alatt voltaképen nem a *Bercsényi* név volna-e értendő? Az illető (kár, hogy nem idézett) okmányban ugyanis, ha »*de Berchen*« áll: ezt Pesty könnyen olvashatta *Bersenyi*-nek, *Bercsényi* helyett. E föltevésünkben támogat az, hogy a Pestynél (u. o. 357. l.) említett *Bersenyi Kelemen* s *Tamás* és *Ferencz* nevű testvérei, — kik a Thallóczy Frank bántól részint adományba nyert, részint megvett *Vérvár*-ba (ma Verovezi, a Bossuth vize mellett) és az ehhez

Nem lehetetlen, hogy a felosztott pozsega-szent-péteri káptalannak jelenleg Zággrábban őrzött régi prothocollumai s egyéb irataiban, a Bercsényi-család Pozsega vármegyei birtoклására vonatkozólag még számos adat volna föllelhető; s ezekből tán a család származékrendje is kiegészíthető, följevbihető lenne. A kinek történetbúváraink közül módja nyílnék e megnevezett archivumhoz férhetni, — bár ne mulasztaná el ezen irányban is a kutatást!

---

tartozó vagy 25 valkai falubeli jószágokba, Hunyady János kormányzó 1446-iki rendeletére beiktattatnak, — a Berzsényi család (igaz, hogy hézagosan ismert) genealogiájában nem fordulnak elő. Hátha ezek nem Berzsényi, hanem *Bercsényi Kelemen, Tamás* és *Ferencz* valának? Mely esetben — tekintve az időkort, mikor éltek, — egyikök az oklevelünkben szereplő Bercsényi Miklósnak atyja lehetett. — Mindez, természetesen, csak hozzávetés, a mi okiratos bizonyításra, talán a pozsega-szent-péteri káptalan levéltárából meríthető bizonyításra vár.

II.

A Bercsényi-család bárói diplomája.

Creatio in Magnatem Egregij Emerici Berchényj.

Ferdinandus Tertius, etc. Tibi Fideli Nro Egregio Emerico Berchenÿ, Praesidÿ Nri Neogradiensis Supremo Capitaneo, Sacri Sepulchri Christi Equiti, et Colonello, Salutem et gratiae ac clementiae Caesariae atque Regiae continuum erga te incrementum. Cum maioribus et praedecessoribus Nris Divis quondam Imperatoribus et Regibus, qui nobis maximis suis factis, bello, paceque fortiter et praeclare gestis, lucidissimi syderis instar praeluxerunt, in more positum fuisse comperiat, ut amabiles magis quam formidabiles haberentur. Quod sane nos quoque libenter imitamur, sive quia hic nrae naturae ductus est, sive quia re ipsa atque usu compertum habemus et Imperiorum Regiminumque et Regnorum firmissima praesidia atque munimenta esse, quae in animis hominum clementia et liberalitate Principum collocantur. Etsi vero omnibus quoad ejus fieri potest, bene, benigneque propensi esse soleamus, libenter tamen hac nra voluntate prolixius et uberius erga eos utimur, qui virtute proprio, suo Marte, eximijque meritis caeteros antecellunt, quique perpetua fide, constantia, cura, studio, vigilantia et labore sese nobis indices magis ac magis gratos et acceptos reddere contendunt. Quo quidem in ordine quanto tu *Emerice Berchényj* emines, tanto sumus ipsi ad te quibusvis honoribus et beneficÿs cumulandum proniores. *Intelligimus quidem te antiqua, praestanti et Nobili Familia ortum*, ubi primum adolevisti, ignavia, desidÿsque generose spretis ac laboribus et corporis exercitiÿs praeclare deditum, eam rationem vitae intrasse, illucque conatus et intentiones tuas ordinasse, quibus olim Principibus tuis, Patriae et Reipublicae Christianae summa semper fide ac fideli-

tatis constantiaque zelo, et alacritate, complacendique studio inservire posses. Quorum omnium Te heroici actus tui, quos in dies sertari, Teque Nobis virtutibus tuis gratum reddere non cessas, manifestum faciunt. Accessit inter coeteras virtutes tuas, aliarum facile Princeps virtus: pietas, cuius zelus annis superioribus ad piam peregrinationem instituendam, sanctamque terram perlustrandam, non minus devote, quam avide animum tuum provocavit; ubi sacris occupationibus deditus, limites ipsos sacri Sepulchri pertigisti, ob cuius venerationem titulum praemissum Equitis digne meruisti. Superatoque longi itineris fatigio, post tot exantlato labores, posteaquam ad tua redijsti, nihil eorum, qua a fideli athleta praestanda erant, intermisisti, quin imo fidelitate et fidelia tua servitia Sacrae Regni Coronae ac deinde praedefunctae Matti Caeserae et Regiae, Domino Genitori Nro desideratissimo, gloriosae reminiscentiae, Inclýtaeque Domui Nrae Austriacae devovere et consecrare studuisti, quemadmodum rebus ac negotijs durante muneri Consiliarius Camerae Nrae Hungaricae, quo per aliquot Annorum revolutiones, ex singulari erga te propensione Regia, laudabiliter fungebaris, fidelitati et dexteritati tuae concreditus strenue desudasti, in omnibusque ad satisfactionem industriam tuam praestitisti, *in diversisque Expeditionibus pro bono publico et salute Regni te bonum Patriae Civem et gratum Principis Fidelem exhibuisti*, proprÿisque virtutum tuarum stimulis, laudabiliter fidelitatem tuam Nobis praedictaeque Augustae Domui Nrae Austriacae declarasti, quod ipsum in rebelli profugo Generali Exercitus de Familia Comitum Kratz ex carcere Viennensi, ad conjungendas animi suae machinationes cum rebellium et aemulorum Nrorum, perniciosis factionibus et conatibus in partes Silesiae in fugam faciente, clare et contestatus, quem jam in finibus fere Silesiae, virtute duce comprehensum reduxisti, et hic Viennae praesentasti. Haec et alia tua merita ulterius eximias virtutes tuas Regiae munificentiae Nrae commendabant, Namque benignitatem propensioem tibi reddebant, ac adculandum te ad amplioribus honoribus animum Nrum invitabant. Unde habes, quod in fatigio Supremi Capitanei Praesidÿ Nri Neogradiensis es constitutus, ubi quanto majores

occasiones in declaranda nobis fidelitate, eliciendoque pro defensione adversus Christiani nominis hostes Turcas, Patriae fervore tibi affulgere cognoscimus, tanto majores de te nobis pollicemur et speramus. Confirmata reddit haec omnia moderna etiam cum singulari promptitudine tua, in partes Regni Nrae Bohemiae, adversus emulos et perduelles Nros inibi degrassantes, cum justo Milite, discretioni, directionique tuae submissos expeditio, quam praefectus in Colonellum, non pariendo tuis commoditatibus, laboribusque et facultatibus, imo discrimine etiam vitae ac fortunarum tuarum postpositis, suscipiendo, in Campum prodijsti. Quorum omnium tam praemissorum, quam vero aliorum plurimorum, per te, *majoresque tuos*, domi et militiae laudabiliter ac utiliter praestitorum et praeclare factorum, hujusmodi promeritae tuae virtutis, nostrique superinde erga te concepti *non vulgaris favoris*, et apud gratam quoque posteritatem tuam exter testimonium: *Te Emericum Berchenj, uti benemeritus es, tuosque haeredes et posteritates universos*, jam natos et deinceps ex Dei beneficio nascituros, ex certa Nra scientia, motuque proprio, *e coetu et numero Nobilium eximentes, in numerum, ordinem et consortium praedicti Regni Nri Hungariae partiumque ei subjectarum Baronum seu Magnatum*, rubra caera in literarum suarum obsignatione utentium, *recipiendum, aggregandum, annumerandos, creandosque et praeficiendus duximus*. Volentes et expresse per praesentes decernentes, ut tu Emerice Berchenj, tuique haeredes et posteritates universi, a modo deinceps futuris et perpetuis semper temporibus, omnibus illis gratijs, privilegijis, honoribus, indultis, immunitatibus, libertatibus et exemptionibus, quibus coeteri Regni Nri Hungariae, partiumque ei subjectarum Magnates et Barones, sive de jure, sive de antiqua consvetudine, aut aliter qualitercunque utuntur et fruuntur, tam extra, quam intra Judicia et Comitia, aut alias ubivis, uti, frui et gaudere, literasque vestras quascunque cera rubra, instar aliorum Baronum sive Magnatum, munire et obsignare possitis et valeatis. Imo recipimus, aggregamus, annumeramus, creabamusque et praeficimus. Coeterum, pro uberioris munificentiae Nrae declaratione, *Stemma quoque Familiae tuae Berchenijanae*, juxta virtutum et qualitatum tuarum

exigentiam, hocmodo locupletandum, variandumque et augmentandum ac tibi dandum et conferendum duximus. *Scutum videlicet militare erectum coelestini coloris, cruce rubro colore delineata juste quadripartitum, in cujus singulis areis, singulae cruces itidem rubrae visuntur. Scuto incumbentem galeam militarem craticulatam sive apertam, Diademate Regio, margaritis et unionibus affabre exornato, candidum unicornem ad scuti partem dextram conversum, umbilicotenus proferente ornatam. A summitate vero sive colo galeae, lacinys seu lemniseis hinc flavis et coeruleis, illinc vero candidis atque rubris in scuti extremitates sese diffudentibus, scutumque ipsum decenter exornantibus, quemadmodum haec omnia in principio seu capite praesentium literarum Nrarum pictoris artificiosa manu proprijs suis coloribus depicta esse conspiciuntur. Volentes et decernentes, ut tu Emerice Bercheny, hujusmodi armorum insignia sic a nobis illustrata, locupletata, variataque et adaucta, ex nunc futuris et perpetuis semper temporibus, in torneamentis, hastiludijs, duellis, bellis, scutis et vexillis, ac etiam sepulturis, item sigillis, signetis, annulis et alijs clenodijs seu actibus Magnatum et Baronum tam joco, tam serio, ubique locorum et terrarum ferre, gestare, uti, frui et gaudere libere possis et valeas, haeredesque et successores tui universi valeant atque possint. In cujus rei memoriam, firmitatemque perpetuam praesentes literas Nras, *secreto sigillo nro, quo ut Rex Hungariae utimur, impendenti communitas, tibi Emerice Berczeny, tuisque haeredibus et posteritibus, utriusque sexus universis jam natis et deinceps nascituris, clementer dandas duximus et concedendas. Datum per manus Fidelis Nri, Nobis dilecti Rndi Georgy Lippay de Zombor Eppi Agriensis, perpetui Comitis de Hewes, Consiliary Nri et Aulae Nrae per Hungariam Cancellary, in Civitate Nra Vienna, Austriae, die . . . (ures hely) Mensis . . . (ures hely) Anno Dni 1639. Regnorum Nrorum, etc. Rndissimis ac Vrabilibus in Christo Patribus, etc.**

(Egykorú másolat, Bécsben az Ő Fölsége személye körüli ministerium levéltárában őrzött királyi könyvek 9-ik kötetének (1637. usque 1647.) 236—239. ll. A közvetlenül előtte álló oklevél 1639. febr. 20-kán, s a közvetlenül utána következő 1639. sept. 14-kén kelt.)

III.

A Bercsényi-család grófi diplomája.

*Titulus Comititis pro Nicolao Berchényj, post fata Genitoris sui
itidem Nicolai, in ipsum devolutus et factus.*

Leopoldus, etc. Tibi fideli nro Nobis dilecto, Magnifico Nicolao Berchényj, salutem et gratiae nrae Caesareae atque Regiae Continuum erga Te incrementum. Cum nihil magis Imperatoriam et Regiam deceat Celsitudinem, quam virtutem . . . . . condecanti praemiorum titularumque ac honorum largitione clementer recognoscere . . . . . Hinc Nos quoque, qui ad instar gloriosorum Principum, benemeritis condigna praemia rependere consuevimus, licet quidem *in Genitore Tuo, gloriosae memoriae Nicolao quondam Bercsényj*, multifariorum Nobisque gratissimorum ejusdem servitorum in diversis Officijs Bellicis, Vice-Generalatu utpote Partium dicti Regni Nri Hungariae Antemontanarum, Vigiliarumque Praefectoratu plurimorum Annorum sub decursu cum omnimoda satisfactione Nra, constantissimae semper fidei ac fidelitatis studio, tam Sacro praelibati Regni Nri Hungariae Diademati, quam etiam Augmae Domui Nrae Austriacae, et consequenter Matti Nrae praestitorum, singulariumque ipsius virtutum, qualitatum, ac meritorum intuitu, Caesareo-Regiam munificentiam Nram in benignissima honoris tituli que Comititis pro ipso facta Resolutione abunde testati fuerimus; quo tamen *et Tu ipse Nicolaj Bercsényj*, post fata Charissimi Genitoris Tui interea, dum super ejusmodi honore et titulo solitum Diploma confici debuisset, ex hac vita decedentis, Caesareae pariter et Regiae gratiae benignitatisque Nrae uberiolem experiri valeas propensionem, taliterque *in praeclaris Tuis hactenus editis bellicae Virtutis speciminibus*, varijs item sub moderno turbulento rerum statu, ferventium quippe bellicarum expeditionum et

felicissimorum a parte Nra in suscepto hoc adversus immanem hostem Turcam justissimis de causis Bello, diversis auxiliante Numine victorijs atque triumphis identidem cumulatorum progressuum temporibus et occasionibus, cum frequenti fortunarum Tuarum jactura, vitaeque propriae discrimine, in contestando debitae erga Nos fidelitatis Tuae, zelo ac fervore comparatis meritis quoadamtenus stabiliaris et confirmeris. Tum ob id igitur, tum aliorum etiam quam plurimorum domi forisque praeclarissime gestorum facinorum, ex respectu quem admodum annotatum Genitorem olim Tuum dilectissimum, ita Te Nicolaum Bercsény, uti benemeritus es, universosque Liberos, haeredes, posteros ac descendentes Tuos legitimos utriusque sexus natos et in futurum Dei beneficio nascituros, motu proprio, animo deliberato et ex certa Nra scientia, sano accedente consilio, deque Caes. et Regiae potestatis Nrae plenitudine, continuata et reiterata gratia Nra, *Titulo Comitibus* modo praevio tam antehac pro Genitore Tuo per Nos clementer resoluta, vulgo Germanice Graff nuncupari solito, cum Praedicato Illustrissimi, Spectabilis ac Magnifici, Honori ejusmodi debito insignivimus, condecoravimus, et numero coetuique aliorum verorum ac indubitatorum praefati Regni Nri Hungariae Partiumque eidem annexarum Comitum aggregavimus, cooptavimus, annumeravimus et adscripsimus, gratiarumque libertatum, praerogativorum et dignitatum Comitibus debitaram capacem et consortes fecimus. Quo vero perpetuum et celebrius amplissimae hujus Nrae benignitatis et clementiae clarius in oculos hominum incurrat signum et monumentum, eadem qua praemissum est Caes. ac Regia autoritate et gratia Nra, antiqua et Gentilia Armorum Tuorum, quibus hactenus usus es, Insignia nonmodo clementer approbavimus, roboravimus, ratificavimus et confirmavimus, verum etiam, ut ea in principio seu capite praesentis Diplomatis Nri, pictoris edocta manu et artificio proprijs et genuinis suis coloribus effigiari ac depingi facere, eademque in omnibus et singulis honestis ac decentibus actibus, exercitijs atque expeditionibus, tam serio, quam joco, in hastiludijs seu hastatorum dimicationibus pedestribus et equestribus, in bellis, duellis, singularibus certaminibus, et quibuscunque pugnis, cominus et eminus in scutis, banderijs,

vexillis, clypeis, tentorijs, coenotaphijs, sepulchris, monumentis, clenodijs, annulis, monilibus, sigillis, aedificijs, parietibus, fenestris, ostijs, lucunaribus, tapetibus, supellectilibus, libere, pacifice et absque omni molestia ac impedimento vel contradictione habere, gestare et deferre, ac ijsdem pro rei necessitate voluntatisque Tuae arbitrio pro lubitu uti, quovismodo possis et valeas, haeredesque, posterius ac successores Tui legitimi utriusque sexus universi jam nati et infinitum Dei beneficio nascituri, valeant atque possint, benigne concessimus. Aptus insuper ac idoneus sis, Tuique praefati universi sint apti atque idonei ad ineundum et recipiendum omnes gratias, libertates, exemptiones, jura, feuda, privilegia, vacationemque a muneribus et oneribus quibuscunque realibus, personalibus et mixtis, ad utendum denique singulis juribus, quibus caeteri ab antiquis Comitibus prognati feudorum capaces et participes, veri memorati Regni Hungariae partiumque eidem annexarum, *imo aliorum etiam Regnorum et Provinciarum Nrarum haereditariarum Comites* utuntur, fruuntur, potiuntur et gaudent. . . . Imo aggregamus, cooptamus, connumeramus et adscribimus, consvetoque Comitibus, Illrmi, Splis ac Mgei Titulo insignimus et condecoramus. In cuius rei memoriam, fidemque ac firmitatem perpetuam, praesentes Literas Privilegiales Nras, secreto sigillo Nro, quo ut Rex Hungariae utimur, impendenti communitas. . . . clementer dandas duximus et concedendas. Datum in Civitate Nra *Vienna, Austriae, Die 24-ta Mensis Junij Anno Dni 1689-no, Regnorum Nrorum,*« etc. (Következik az akkori egyházi és világi főméltóságok szokásos, név szerinti elősorolása; a világiak közt elől hg. Esterházy Pál nádor, 2. gr. Csáky István országbíró, 3. gr. Erdődy Miklós horvát bán, 4. gr. Erdődy Imre tárnokmester, 5. »Comite Adamo a Zrinio Agazonum, Honorum Baronatus Regali Dapiferorum vacante,« etc.)

(Egykorú másolat a Főlség személye körüli ministerium levéltárában őrzött királyi könyvek 1689—1690-iki kötetének 346—350. lapjain. A diploma nagy fényvel kiállított eredetije is még — hihető, a Kassán 1835-ben elhunyt utolsó Bercsényi gróf hagyatékából — úgy értesülünk, maig megvan, és pedig Budapesten, magánegyénnél. Megtekintése eddig nem sikerült, — indokolatlan féltékenységgel rejtegeti az illető.)

T A R T A L O M.

A Székesi Gróf Bercsényi család nemzedékrendje. (Táblázat, a kötet címlapjához csatolva).

BEVEZETÉS . . . . . Lap 3—10

I. FEJEZET. *A Bercsényi család származási helye. Szereplése a XVI-ik században. Bercsényi I. László és I. Imre.* (A Bercsényi család dunántúli eredete. A Veszprém- és Somogy-megyei Bercsény községek fennállása és viszontagságai 1082-től a mohácsi vészig, mely után elpusztultak. Bercsényi I. László kir. udvarnok 1525. Hont-megyében nyer birtokadományt; a mohácsi vész után ideköltözik, s Barsban, Nyitrában is jószágokat szerez. Eősöd, Nagy-Malonyán, Kalacsna, Perlep, Bélád, Bercsényi-birtokok. 1534. és 1542. határvillongási pörök a saági préposttal s Dóczy Miklóssal. Bercsényi I. László 1546—47-ben I. Ferdinánd király udvari főembere. Nem ő volt a szörényi bán. Neje, Cecilia, 1549. már özvegy. Ifjabb fia Boldizsár, ezen évben, még mint gyermek, nevelőjével s szolgálóival együtt a Dunaparton meggyilkoltatik. A gyászoló anya pöre e miatt Bornemisza Sebestyén ellen. Ki volt Hobordancz Márk? Bercsényi Erzsébet, Demédy Andrásné és leányai. Bercsényi Katalin, Mérgesi Poky Menyhértné. — Bercsényi I. Imre honti, barsi jószágait elidegenítvén, Erdélybe, II. János vál. király udvarába költözik. Báthory István és Kristóf fejedelmek igen megkedvelik őt; ez utóbbtól nyeri 1577. örök-adományúl a Maros-széki Székest és Kendeöt. »Székesi« előnevet s székely jelleget vesz föl. Házassága Saárossy Zsófiával; ennek előkelő vérsége, ro-

konsága a Tholdyakkal és Bethlenekkel. Számos birtokai. »Berchényi de Bozzás.« Bercsényi I. Imre 1584. előtt halt el. A mikházi klostromba temették.) . . . . . 11—29

II. FEJEZET. *Bercsényi II. László és leányai.* (B. II. László a Báthoryak udvarában nevelkedik. 1589. fényes menyekzője Pekry Gábor özvegyével Baládfy Borbálával. A Baládfy vagy Baláthffy-család s ennek révén a Thomoryrokouság és örökség. A Pekry- és Bercsényi-utódok közös vérsége. Baládfy Borbála jószágai. Bercsényi István és a Sóvári Soós-család. B. István gyermektelenül hal el, vagyis esik el Miriszlónál, 1600. sept. 18. »Kutfalvi Bercsényi László« 1590. építteti a székesi kastélyt és abba telepszik. Levele. E Bercsényi II. László volt 1596-ban szörényi bán. Báthory Zsigmond híve, majd Basta oldalánál szerepel. Barátsága Lugassy János lippai kapitánnyal; ezen hadvezér jellemzése. Bercsényi II. László egyetlen fia II. Imre, Lugassy-nak egyetlen leányát Borbálát jegyzi el. A Bercsényi-leányok: Margit, Ákosfalvi Fichior Péterné, s utódai a Gyulayak; Borbála, Gyalakúti Lázár Jánosné, s utódai a gr. Lázárok; Zsófia, Kaáli Kún Jánosné, s utódai a Csereyek, Simények, Illyések, stb. Siremléke Kaálban; Zsuzsána, Ablancz-Kürthi Ghyczy Györgyné, 1627. özvegy, magtalan. Jog- és birtokviszonyai, 1643-ig.) . . . . . 30—54

III. FEJEZET. *Báró Bercsényi Imre Erdélyben.* (Neveltetése; az olasz egyetemről hazatérvén, Lugassy Borbálát nőül veszi. Hód-Mező-Vásárhely város, Sólymos vár és más kiterjedt birtokok e nő hozománya. Bercsényi Imre jelleme, vallási és politikai iránya, viszonya Bethlen Gáborhoz. A lippai ügy, mely miatt 1616-ban Sólymos veszendőbe megy. Bercsényi hasztalanul keres orvoslást Bethlennél, az országgyűlésnél. Végre a fejedelemmel meghasonlik, s elkedvetlenedve, külföldi útra: Rómába, Palästínába indul. Ezen utazásáról az egykorú források. »Szent-Sír lovagjává« lesz, s czímerébe a jeruzsálemi keresztet fölveszi. A nikolsburgi békekötés után hazatérvén, családjának él. 1625. Karán-Sebesben r. kath. missiót alapít s a jezsuitákat oda, Bethlen engedelmével, beviszi. A fejedelem kibékül vele, s a budai vezérhez

küldi követül. Bethlen új támadásra készül II. Ferdinánd ellen; Bercsényi le akarja őt erről beszélni, mire ellenségei Bethlen előtt gyanúsítják. A székesi összezörrenés és vérontó viaskodás a református székelyekkel, vallási ok miatt, 1626. Bercsényi egynehány székelyt lelő, kastélyát ostromolják, fel-düljék, kápolnáját lerontják. Bethlen Gábor, mint vallásháborítót s vérontót, főbenjáró pörbe fogatja Bercsényit, a ki Magyarországra, Ferdinánd pártjához menekül. Neje a kas-télyromboló székelyekkel kiegyezik; a pört Bethlen abbanha-gyattja. Bercsényi nem nótáztatott meg, sőt a béke helyreáll-tával újra béjő Erdélybe, hogy jószágait zálogba vetvén, családját felhozza Pozsonyba, hol őt Esterházy nádor és Páz-mány érsek kítüntetve fogadták, végleges áttelepülésre s kir. főhivatallal bíztatták. Bercsényi, jószágos ügyei miatt 1628., 1629., 1630-ban ismételve megfordul Erdélyben. Borne-miszáékkal partiumbeli birtokai iránt szerződik. Székest növé-reinek adja át.) . . . . . 55—84

IV. FEJEZET. *B. Bercsényi Imre Magyarországon.*

Kir. kamarás és diplomata. (Bercsényi Pozsonyban házat, és Sopronymegyében gr. Esterházy Miklós nádortól zálogos bir-tokot vesz. 1629. tavaszán leutazik Erdélybe, s meglátogat-ván a halálos beteg Bethlen Gábort, orvost ajánl neki. A gyógyítás balul üt ki, Bethlen meghal, a miért Kemény János Bercsényit gyanúsítja. Ennek ártatlansága. Bercsényi további erdélyi jószágai árán Kertes, sopronymegyei községet szerzi meg Esterházytól. Szentföldi zarándok-útra készül, 1631. végrendeletet tesz s útra kél, Dalmatia, Olaszország felé. Szerencsésen visszaérkezvén, 1633. jan. 1. a m. kir. udv. kamara tanácsosává lesz. Tokajban adományt nyer, de a régi tulajdonossal kiegyezik. 1634. II. Ferdinánd részéről mint követ, nevezetes diplomatai küldetésben jár I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnél. Bercsényi kövctjelentése Bécsben a titkos tanács tárgyalásainak szolgál alapul. Esterházy Miklós nádor, Pázmány Péter cardinál és Rákóczi fejedelem. Bercsényit a király a török biztosokkal tárgyalni küldi Komáromba, innét Kassára, kamarai ügyekben. Rákóczi itt újra öhozzá fordul. Bercsényi 1635. elején Pozsonyban, közepén ismét Kassán

működik. Újabb érintkezései Rákóczi-val. 1636. Bercsényi és neje Lugassy Borbála kir. új adománylevéllel erősítettnek meg Hódmező-Vásárhely város és uradalom öröktulajdonában. 1637. a nádor a sopronymegyei birtokokat visszaváltja Bercsényitől. Ez 5000 aranyat ad kölcsön III. Ferdinándnak Pozsonyban, melyért 1638. a galgócezi kincstári uradalomból Pöstyént, Bánkát, Drahóczot kapja tiz évre, inscriptióban. Követül küldetik Drinápolyba, a török szultánhoz.) . . . . .

85—127

V. FEJEZET. *B. Bercsényi Imre mint nógrádi főkapitány, huszárezredes és tábornok. Újabb követsége. Háborúba indulása, eleste.* (Bercsényi 1638. tavaszán Nógrádvár főkapitányává neveztetik ki. Ez állomás jelentősége; itteni működése. Viszonya gr. Pálffy István érsek-újvári tábornokhoz; nógrádi kapitánysága, kamarássága és bárói rangja a történetíróknál. Galgóczból újabb birtokrészeket tervez váltani, de aztán visszalép. 1639. tavaszán, magv nélkül elhalt Pély István bars-megyei javait s szakolezai házáat nyeri adományban. III. Ferdinánd által ismét Erdélybe, a svédekkel szövetségben készülő Rákóczihoz küldetik követül. Értekezletei e fejedelemmel. Nagyonfontosságú relatiója tapasztalatairól. A király, a nádor, az esztergomi érsek és a cs. kir. titkos tanács meghányják-vetik az ügyet s tovább szövik a tárgyalásokat. A svédek Csehországba betörvén, Ferdinánd magyar huszár-hadosztályt szervez ellenük, gr. Pálffy István s Bercsényi alatt, a ki kir. huszárezredessé s 1639. júliusban báróvá emeltetik. Gr. Kratz tábornokot elfogja Morvában s Bécsbe küldi. Bercsényinek jószágos ügye Ordódy Gáspár és Törös János volt kamarás collegáival. Ezt elintézi, gróf Pálffynak esztergom-megyei nagy-bényi uradalmát zálogba veszi, s huszárdandárával Csehországba készül. Barátjának, gr. Erdődy Gábornak búcsúzó-levele. A katonai helyzet cseh földön. Banner svéd fővezér. Csatározások Prága körül. A császáriak veszteségei, majd erejöknek fölszaporodása. Bercsényi s Pálffy huszáraikkal a prágai táborba érkeznek. Előhadaik vesztesége aug. 29-kén. A svéd főerő Szászországba vonulván,

Pálffy és Bercsényi — immár huszártábornok — 1639. sept. 24—25. huszárságukkal kicsapuak Torstenson ellen Prágából, Leitmeritz felé. A svédek szembe jönnek. Heves, véres lovas-roham, melyben a vakmerőül bevágó Bercsényi hét halálos sebet kap, s huszárai, gyilkos tusa után, csak holttestét ragadhatják ki az ellenség közül. Eltemetik Prágában. Egykorú tudósítások haláláról. Bercsényi Imre jellemzése.) . . . . . 128—174

VI. FEJEZET. *B. Bercsényi Imre özvegye és gyermekei III. László, II. Imre, Erzsébet s I. Miklós, 1650. végéig.* (Bercsényi leánya Erzsébet, atyja eleste után kolostorba lép. A fiukat a király veszi pártfogásába: az idősbet Lászlót Damásd vára kapitányává, az ifjabbat Imrét századosná nevezi ki Érsek-Újvárott, Pálffy mellett. Anyjok jószágokat bocsát kezökre. Miklós gyermek Nagy-Szombatban tanul. László tudósításai 1641. Damásdról Pálffyhoz. Az ifjú Imre garázdálkodásai, török esetepatája, s összezörrenése e miatt Esterházy Pál altbkkal. Fogságba kerül, de Pálffy István felszabadítja őt. Imre a szolgálatból kilép s Dévénybe megy b. Kéry Zsigmondhoz, rokonukhoz. Ez közben jár érette a nádornál. Özv. Bercsényi Imréné és Miklós 1644-ben betegek. A fiatal, féktelen Imre 1645. újabb bajba keveredik: Nadányi Miklós verebélyi kapitányt elveri, a miért gr. Forgách Ádám tbk. elfogatja őt. Erőszakoskodást is követ el. Mindkét rendbeli törvényes vizsgálattól a kir. kegyelem menti meg. László szerencsétlensége Damásddal, a miért az 1647-iki országgyűlés rendeletéből felelősségre vonatván, kapitányi tisztét elveszti. Keserűségében Erdélybe költözik s Rákóczi udvarában vállal szolgálatot. Lugassy Borbála egyetlen öröme, a család reménye: a szépen fejlődő, eszes Miklós. A nagy-bényi jószágot Pálffy visszaváltja. Az özvegy, gr. Nádasdy Ferencztől vesz Beczkó és Csejte táján zálogos birtokrészeket, rövid időre. Kir. engedély az özvegynek, fiai megosztogatására. Bajok Forgách Ádámmal a póstyéni birtok miatt; Ferdinánd pártfogása ezen ügyben is, 1648. Az ifjú Miklós 1649. a bécsi egyetemre megy Nagy-Szombatból; anyja

Pozsonyba költözik, s fiainak 1650. az ingó értékekből osztályt ad. Imre tetemes pénzösszeget vesz ki a közösből, melylyel a bihari, aradi és zarándi ősi jószágok viszszaváltására indul, s Erdélybe telepszik. A szakolczai házmiatti villongás a várossal; a király ráparancsol Szakolczára városára, a Bercsényi-árvákat pártfogolván.) . . . 175—209

VII. FEJEZET. *B. Bercsényi László, Imre, Erzsébet és Miklós testvérek, 1650—1660.* (A pöstyéni emlékkö. Lugassy Borbála 1652. tavaszán meghal. A fiúk végleges osztályt tartanak. A házsártos Imre akadékoskodik testvéreivel, de semmire sem mehet. Végre ő is kiegyezik, a bars-megyei jószágokat és szakolczai cúriát eladja, s végkép visszatér Erdélybe. Bercsényi Lászlónak és Miklós-nak sok baja 1653-ban a pöstyéni birtok miatt gr. Forgách Ádámmal; ennek erőszakoskodásai ellen a királynál keresnek oltalmat. Ferdinánd buzgó pártolásába veszi elesett hős vezérének árvaít, s ismételve ráparancsol Forgáchra. De míg a Bercsényi-fiúk a királynál Regensburgban járnak: a hatalmas főúr, érsek-újvári katonákkal, erőszakkal elfoglalja jószágukat. A Bercsényiek újabb panasza Ferdinándnál; ez fölháborodik Forgách vakmerőségén. Szelepchényi udv. cancellár Forgáchot védi; a király ezért megnehezted reá, Forgách pedig elégedetlen; rútúl összezőrrennek. Ferdinánd újabban szigorúan parancsol Forgáchra, a Bercsényi-fiúknak pedig Pöstyénért más, alkalmasb jószágot ígér. Forgách kényszerül szép módjával kiegyezni a Bercsényiekkal. Miklóst megkedveli. László és öcscse ézzel Imre után Erdélybe, II. Rákóczi György udvarába mennek, bírják s perlik erdélyi birtokaikat. Egy h.-m.-vásárhelyi pusztájok végezt III. Ferdinánd átír érdekében Rákóczinak, 1656. Ezen évben László elhal. A Bercsényi-fiúk vitézi részt vesznek Rákóczi fejedelemnek moldvai, lengyelországi s török elleni hadjárataiban. Miklós az 1659-iki magyar országgyűlésre feljő Pozsonyba. Ismét visszatér fejedelme mellé, kinek oldalán Gyalunál 1660. hősileg küzd, együtt Imre bátyjával, a ki elesik. A fejedelem sebeiben elhalván, Erdélylyel,

Jenővel és Váraddal Bercsényi Miklósnak minden ottani ősi jószágai elvesznek. Ő maga, hadi tapasztalatokban gazdagon, Érsek-Újvárra jő. — Nővére Erzsébet a Szent-Klára-szűzek fejedelemasszonya Pozsonyban.) . . . . 210—239

VIII. FEJEZET. *Idősb b. Bercsényi Miklós tábornok, 1660—1680.* (B. Bercsényi Miklós Érsek-Újvárott törzstiszt, utóbb ezredes s az összes lovasság parancsnoka lesz. Forgách-csal Pöstyén iránt végkép kiegyezik s az így nyert összegben Brunóczot és Temetvényt szerzi meg. Bercsényi törökre csatázásaiban híressé teszi az újvári huszárságot. A Bercsényi- és Koháry-huszárok mintakül tekintetnek a főhadvezérek által. A párkányi ütközet 1663-ban. Érsek-Újvár hosszas ostroma, hősies védelme; Bercsényi kitörései a törökökre. Sept. 24. a német őrség fölzendül és feladást határoz; 25-kén Bercsényi köti meg az alkut, a várórség megbizásából, a törökkel. Forgách Ádám hadi törvényszék elé kerül. Újvár bukása után Bercsényi szervezi a végekben a védelmet; bányavidéki altábornokká neveztetik ki. Forgách ártatlansága mellett bizonyoságot tesz és kiszabadulását elősegíti. 1664. nyári győzelmek; a vasvári béke. Bercsényi özv. gr. Forgách Györgynét, gr. Rechberg Erzsébetet nőül vevén, hazaviszi Temetvény várába, hol 1665. őszén egyetlen fiuk, a »kurucz« Miklós születik. Bercsényi tábornoksági dolgai, vezénylete. A hódmező-vásárhelyi törzs-uradalom ügyei a török hódoltság alatt, 1670-ig. Bercsényi levelezései Koháryval s másokkal. 1676. a morvánkai kastélyt szerzi meg, Brunócz s Temetvény közelében. 1676-iki vitás ügy a törökök között, Vásárhely némely pusztái iránt; Bercsényi dönti el. Az 1678-iki víg farsang Nagy-Szombatban; az ifjú Miklós ugyanitt iskoláz. Thököly Imre Bercsényit megkísérti. Ennek levelezése Pálffy Miklóssal s Esterházy Pállal. Temetvény; a végek és török rabok dolgai. 1679-iki csatározások az újvári törökökkel. Nagy pestis Pozsonyban, Nagy-Szombatban. A kuruczokkal fegyvernyugvás. Lesslie cs. tbk. önkénykedése s a németek garázdálkodásai ellen Bercsényi felszólal.) . . . . 240—267

IX. FEJEZET. *Idősb b. Bercsényi Miklós tábornok és fia, 1680—1685.* (Ifj. Bercsényi Miklós mint tanuló. Atyja Temetvényből parancsnokol a végek fölött; a német tisztek ellen panaszkodik. Bellarmín műve magyarul Bercsényi költségén jelenik meg Nagy-Szombatban, 1680. A gr. Csáky-család Temetvény egy részét visszaváltja, a vár közös lesz. Gr. Forgách Ádám 1681. meghal, gyermekei gyámja Bercsényi, s 1682. Forgách Farkast, mostoha-fiát, nagykorúsítja. Bercsényi Erzsébet halála. Thököly Füleket megvívja; Koháry, — kit Bercsényi hasztalanul igyekszik megsegíttetni, — fogságba esik. A kuruczok Lévaig, Zsolnáig nyomólnak; fegyverszünet. Az 1683-iki nagy hadjáratra készülletek, török és magyar részről. Bercsényi két huszárezredet is kap s a Vág-melléki-tábort vezényli. A cs. hadsereg habozó kapkodása; a törökök a Dunántúlt a Rábáig, Lajtaig előzőnlük. Lothringiai Károly Austriába vonúl; a magyarok cserben hagyatva, kényszerülnek Thökölynek hódolni. Esterházy nádor lamentatiói Lipót császárhoz; majd elmenekül, s a felbomló tábort Bercsényinek nyakában hagyja. A főurak elpártolása; Bercsényi erőfeszítései. Schultz és Carafa Morvába vonólnak vissza, s a magyar tábor feloszlik. Bercsényit a kurucz hadak Temetvénybe szorítják. Hódolni kénytelen Thökölynek, fiával és Forgách Farkassal együtt. A felajánlott kurucz hadparancsnokságot nem fogadja el. A nagy-szombati egyetem tanárait fogságukból kiszabadítja s jót áll érték. A törökök bécsi veresége után Bercsényi Thököly táborával visszavonúl, s Zborórúl Lengyelországba szökik. Sobiesky János lengyel király pártfogásába veszi őt és Leopoldtól amnyستیát eszközöl számára. Az elpártolt magyar főurak kegyelmi ügye. Bercsényi visszahelyeztetik tábornoki tisztébe s birtokaiba; de hü feleségét Temetvényen megtörve, betegen találja, ki 1684. tavaszán meghal. Bercsényi és fia a végbeliekkel táborba száll; vitézi részt vesz Buda ostromában. Érsek-Újvár bloquádába vevése.) . . . 268—297

X. FEJEZET. *Idősb gr. Bercsényi Miklós tábornok és fia, 1685—1689.* (Ifj. Bercsényi Miklós 1685. tavaszán

vág-séllyei kapitánynya neveztetik. A Bercsényi-huszárok. Érsek-Újvár visszafoglalása. A magyarok, kiváltképen Bercsényi sérelmével, német parancsnok, német őrség helyeztetik bele. A nádor és Bercsényi erőfeszítései ez ellen, az udvarnál; hasztalan, csak némi magyar katonaság befogadását sikerül kivívni. Bercsényi elkeseredése e miatt; gyanút táplálnak ellene. Ezért a Thököly-ügyben szabadon nem nyilatkozhatik. 1686. jún. 6. Bercsényi sorhadbeli kir. tábornokká neveztetik, s aug. 12-ikén az érsekújvárbányavidéki véghadaktól búcsút vesz. A budai táborozás és ostrom. A két Bercsényinek és a magyarságnak kitűnő részvétele abban. A Bercsényi-huszárok vitézsége aug. 14. s hasznos ébersége aug. 20-kán. Buda elesik. Ifj. Bercsényi Miklós Szeged ostromában s a körülötte vívott harcokban is hősileg küzd; 1686. dec. 15. Szeged vára és véghelyei főkapitányává lesz. 1687. tavaszán Sellyéről, Nyitráról stb. új hadakat visz le Szegedre; Ónodról is. — Atyja a nagy-tapolcsányi és tavarnoki uradalmakat zálogjogon megszerzi gr. Forgáchéktól. Az ifjú Miklós 1687. júl. Bádeni Lajos alatt a Bácskaságon diadallal harcol a törökkel; majd, aug. 12., mindkét Bercsényi részt vesz a harsányi nagy győzelemben. Sept. — octóberben az ifjabb Bercsényi az Al-Dunánál táborozik Piccolominival, s Szlavoniában Moltina palánkot éji rohammal beveszi. — 1687. sept. 14. id. b Bercsényi Miklós, fiával együtt *grófi rangot* nyer. A grófi diploma. Az 1687-iki országgyűlés s id. Bercsényi érdeme az eperjesi vérbíróság megszüntetésében. Az ifjabb, aranysarkantyús lovaggá üttetik, s 1688. nőül veszi Homonnai gr. Drugeth Krisztinát. Ennek családja, *gazdagsága*. Ifj. Bercsényi Miklós a Maros-vidéki hadjáratban jelen van. Sólymos visszakerül. További hadakozásai. Id. gr. Bercsényi Miklós 1689. június elején a Buda alatti táborban meghal.) . . . . . 298—329

TOLDALÉK. I. Bercsényiek a XV-ik században.
 II. A Bercsényi-család bárói diplomája. III. A Bercsényi-család grófi diplomája . . . . . 330—345

A SZÉKESI GRÓF BERCESÉNYI-CALÁD NEMZEDÉKRENDJE.

Bercesényi I. László.

1525. II. Lajos király udvarnoka (»*lae regiae familiaris*») 1531., 1534., 1535., 1544., 1546. és 1547-ben oklevélileg említi, mint Hontban és Barsban birtokos némes.

(Neje, 1544. *Cecilia*, (»*Domina Cecilia*») 1549. már özvegy.)

I. Erzsébet.

1574. Nemzetes Orgonás Lászlónak, előbb Nemes Deményi Andrásnak özvegye; Nyitraiban birtokos.

Deményi Orsolya.
(1589. Kálmái
Étthre Mihály
hantái a lispán neje.)

Deményi Anna.
(1574. Varsói
Frydoyewych Tamás
Deákne.)

I. Imre.

Báthory István, majd Kristóf erdélyi fejedelmek udvari főember-szolgája; 1577. nyeri az utóbbtól örök-adományul a marosszéki *Székest* és *Kendeit*. — J. h. 1584. előtt.

(Neje, *Sadrosny Zsófia*, 1589. után Pekrovinai Pekry Istváné.)

Katalin.

1563. Mérgesi Poky Menyhért győri alispán neje; 1582. annak már özvegye.

Boldizsár.

1549. megöletik a Dunaparton, mint gyermek, nevelőjével és szolgálóival együtt, állítólag Bornemisza Sebestyén által.

II. László.

Báthory Zsigmond híve; 1596. szőrényi bán. (Neje, 1589. elejétől, *Baldaffy Borbála*, előbb Pekry Gáborné.)

István.

(Neje, 1607. *Sóvári Soós Borbála*, utóbb Balogh Mátyásné, végül Rácz Máténé.)

II. Imre, báró.

Szül. 1590. Sőlymosi várát s uradalmát 1616. Bethlen Gábor Lippával átadja a töröknek. 1617. Bercesényi Rómába és Palástinába utazik; Szent-Sír lovagja; 1625. Bethlen Gábor követe a budai vezérhez; 1626. Erdélyből vallási véres versengés miatt Magyarországra költözik; 1629. Bethlen Gábornál jár; 1631. a Szent-Földre zárandokol; 1633. magyar kir. udv. kamarai tanácsos Pozsonyban, Kassán; 1634. II. Ferdinánd követe I. Rákóczi Györgynél; 1637. 5000 aranyat kölcsönöz III. Ferdinándnak; portái követ; 1638. nógrádi főkapitány; 1639. diplomatiái küldetésben jár Rákóczinál; *bárvéd* és huszárezredessé lesz, s mint huszártábornok, vitézül esik el a svédek ellen, Prága alatt, 1639. sept. 24—25. — Nagy jószágszerző volt. (Neje, Magyar-Peterdi *Lugassy Borbála*, mh. 1652. Hód-Mező-Vásárhely város és roppant uradalom neő hozományá.)

Margit.

Ákosfalvi Fichior Péterné; 1625. özvegy, gyermekes; ivadtala 1699-ben Gyulay Sándor.

Borbála.

Gyalaskúti Lázár Jánosné, kitől a gr. Lázár-család gyalakúti ága.

Zsófia.

Kaáli Kún Jánosné, 1615.; mh. 1633. Kitől a Sőfalvi Ilyés-ek, Székesnek maig birtokosai.

I. Zsuzsína.

Farnasi Gécy helyesebben Ablancz-Kürthi Ghyecz) Györgyné; 1632—1643. özvegy; magtalan.

III. László.

1641—1647. damásdi főkapitány; majd öcseseivel együtt II. Rákóczi György udvarában él és a fejedelem mellett hadakozik. 1656. oct. havában már nem élt. Nőtelen.

III. Imre.

1641. Érsek-Újvárt végbeli tiszt. 1645. tisztelet megváltván, 351 jószágaira Biharba, majd Erdélybe kerül. Ő is II. Rákóczi György híve. 1656. még él, de nőtelen.

II. Erzsébet.

Szent-Klára szerzetbeli zárdaszűz Nagy-Szombatban. Pozsonyban 1646., 1652. 1657. 1665. és 1671. mint pozsonyi Clarissa-convent fejedelmesszonya, (»*Mater Abbatis*») ad ki több okmányt. Kolostori neve »*Suzanna-Elisabetha*».

I. Miklós, gróf.

Szül. 1633—1634. Nagy-Szombatban, majd a bécsi egyetemen tanult; 1653. László bátyjával a regensburgi német birodalmi gyűlésen járt Ferdinánd császárnál; ezután Erdélybe költözővén, II. Rákóczi György fejedelem oldalánál ennek moldovai, lengyelországi és törökellenes hadjárataiban részt vón; 1660. a gyalui útközvet után Magyarországra visszatér, gr. Forgách Ádammal a pestyéni birtok iránt kiegyezik, szerzi Brunócztot és Temetvényt; Érsek-Újvárot a lovasság parancsnokává lesz; 1663. vitézül küzd Párkányánál és a vár védelmében; előbb ideiglenes, majd 1667. decretális bányavidéki vice-generális; aranyarskantýus vitéz, kir. kamarás és belső titkos tanácsos; 1683. a nádori seregek vezére, majd — kényszerűségből — Thökölynek hódol; 1684. Lengyelországból visszatérve, ismét bányavidéki és érsekújvári generális; 1686. aug. 12. kir. huszártábornok. Hősi részt vesz Buda ostromában. 1687. sept. 14. fiával együtt *gróf rangra* emeltetik. Mh. 1689. június elején, Buda elűti táborában.

(Neje, 1664. *gróf Rechberg-Rothentinen Maria-Erzsébet*, özv. gróf Forgách Györgyné; mh. 1684.)

II. Miklós, gróf.

Született 1665. sept.—oct. Temetvény várában. A nagy-szombati egyetemmel Thököly oldalánál, majd ismét itthon, a bányavidéki tábornok május 22. vág-séllény kapitány; 1686. Buda vára vívásánál rendkívül vára és a hozzátartozó véghelyek főkapitányává, ezredesi ranggal, neve: 1691. Ungvármezei örökös-főispánja, kir. kamarás és tanácsos, kir. e.

emen tanult, honnét hg. Esterházy Pál nádor udvarába ment. 1683-ban ság területén, hol a török ellen már igen ifjan hadiszolgálatba lép. 1685. ítűnteti magát, a miért a 21 éves fiatal hős, 1686. december 15. Szeged tetik ki; 1687. aranyarskantýus vitéz; ott küzd Harsányánál és Eszéknel; redes és érsekújvár-bányavidéki helyettes tábornok; 1695. a felső XIII. orsz. fűhadibiztos; 1701. aprílban, mint II. Rákóczi Ferencz fejedelem-

varmegye követé az udvarához, 1700. júniusban a magyarországi hadjáratot, ütközetet tervez, viv és vezet személyesen vagy alvezérével 1705. a nemzeti Conföderatát megalakulván, ennek orsz. főtábornoka Hollandia köztvetése mellett vezet; 1707. fejedelmi helytartó; 1707. XIV. Lajostól 100.000 lívro értékét diszajánlókban részesül, s Rákócziótt ország segély szorgalmazása végett. A szathmári béke kedvezményét visszameghívására a bujdosókkal Chotzimba s az Al-Dunához a nagyvezír tábc Mehádiától Facosigt nyomul, de visszavonulni kénytelen
 1. Neje, 1688—1691. *Homonnai gróf Drugeth Krisztina*, (kit 2. * 1695—1723. *Keresztesi gr. Csáky Krisztina*, Mh. 17. 3. * 1728. oct. 15-től haláláig *Ns. Köszeghy Zsuzsánna*.)

IV. László.

Szül. 1689. aug. 3. Eperjess. Tanult Ungvárott s Kassán. 1704. ősszel Rákóczi ellenestől udvarába kerül, e fejedelem nevelő őt fel Rákóczi nemes testőrségében százados és kornétás, s aug. 3. a trencséji bátorságával és a fejedelem személyéhez való rendkívüli, halált megvető ragaszkodásával nagyon kitűnik; 1710. jan. 22. jelen van Romhányán; atyja helyett 1709—1710. többször a pütködi mint ungh. főispán; 1711. jan. elején családi várát Ungvárt szereli föl ellenállásra s parancsnok igit be; februárban a fejedelemmel Lengyelországba távozik; Rákóczi 1712. Franciaországba küldi őt, s ajánlatára XIV. Lajos király testőr-granátosainak századosává nevezi ki; 1719. ezredessé lévén, Rodostóba jó s Törökországban magyar menekültekből szervez tulajdon huszárezredet, francia szolgálatban, (Hussards de Berchiny.) 1735. danárnok, 1738. tábornok, 1742. altábornagy, 1753. a Szent-Lajos-rend nagykeresztese, Leszczinsky Szaniszló király, Lotharingia és du Bar herczegségek főlovászmestere; 1758. *Franciaország marsallja* (maréchal de France); 1759. Mária-Terézia amnyistálja őt s utódait, Mh. 1778. Lünevilleben.
 (Neje, 1726. máj. 9-től, *Anne-Cathérine de Wet-Givard*, Mh. 1766. aug. 24. Nagyon előkelő nemes családból; atyja németkorkari tábornok volt Alsace-ban.)

III. Miklós. (Miklós-Ferencz.)

Szül. 1736. nov. 26. XV. Lajos királynál »premier gentilhomme de la chambre»; Szaniszló király kamarása (chambellan), Lothringia és du Bar főlovászmestere *ou survivance*; a Bercsényi-huszárok ezredese. Ezek élén esett el Hannoverben, ifjan, 1762. febr. 9.
 (Neje, 1757. máj. 1. óta: *Agnes-Victoire de Wertholot, Baronesse de Baye*, kir. udvarhölgy, Baye tgy leánya.)

N. N. N. N.
 (Kis korukban elhalt két gyermek).

Ferencz. (Ferencz-Antal, László-Ferencz-Antal.)

Szül. 1744. jan. 17. A máltai lovagrendbe fölvetetett 1752. febr. 23.; 1761. a Chamborand-husároknál, majd bátyja ezredben százados; bátyja eleste után, 1762. mart. 2. a Bercsényi-huszárok ezredesévé lön; 1768. Lotharingia és du Bar főlovászmestere; 1769. a Carmellegyi és Jeruzsálemi Szent-Lázárrend lovagja; 1784. jan. 1. kir. lovas-tábornok; 1789. a forradalmiak elöl, nejét, gyermekeit hátrahagyva, menekülnie kell Párisból; 1791. mint hű royalista s XVI. Lajos és Mária-Antoinette bizalmas, kedves embere, a király öccsével Artois gróffal Bécsbe költözik. Pozsonyban és Védredén él; 1802. a magyar főrendi tábla tagja. (Magyarul tökéletesen beszélt.) Mh. 1809. 2. *)
 (Bátyjának eleste után a máltai rendből kilép, megnősült. Neje: *Prudence-Thérèse-Acclaide Comtesse de Santo-Domingo.* **)

V. László.

Szül. Párisban, 1781. oct. 13. 1798—99. a bécsi Theresianum lovag-akadémia növendéke, honnét 1799. tavaszán hadnagygyá nevezetik ki az ekkor Olaszországban táborozó 9-dik huszárezredbe. Vitéző végigküzdi az 1799., 1800., 1801., 1805., 1809., 1813., 1814. és 1815-diki hadjáratokat. — 1799. sept. 17-én Rivolinál a még nem 18 éves hadnagy tüzesen rohan az ellenségre, lovat alóla ellövik, s csak Véndég nevű vén káplárja menti meg a vakmerőt; 1801. főhadnagygyá, 1805. századosá lesz, s ez utóbbi év oct. 30-án Caldieronál fogságba kerül, de kiszabadul. 1809. elején, mint I. osztályú százados áttétetik a 10-ik huszárezredhez, s az april 19., 21. és 22-iki ütközetekben, bajor földön, rendkívül kitűnteti magát; apr. 23. Regensburgnál sebet kap. Ennek daczára ott küzd május 21—22. Aspernnél, jul. 5—12. Wagramnál, jul. 13. Austerlitznél. 1813. Olaszországban harcol s ismét babért nyer; 1814. febr. 8. Peshiera alatt csak felszáradt huszárral, két equadronnal francia lovast és egy század gyalogot vakmerőül megrohán, legelőt, szétzór s a várba úz, 30 lovas chasseurrel elfogván; e hősiességeit decoráltatik és számfelírti őrnagygyá léptették elő, (febr. 22. Villafranca.) 1815. mart. 9. cs. kir. kamarissá lesz, mint I. őrnagy helyezték át a 7-dik huszárezredhez, s Olaszországban a nápolyi alkirály ellen harcol; april 10. Pistojánál s Florencz alatt tűnik ki; april 21. átusztatja a rohamos Ronco vizét s az ellent megrohánja, szétveri, földzli; május 21. bevonul Nápolyba, jun. 29. Rómában a pápánál tiszteleg; júliusban be Dél-Franciaországba, honnét oct. végén indúl ezredével hazafél; 1823. oct. 11. alvezéressé lesz s a 10-dik huszárezrednél, melylyel Zemplén megyében (6 maga, 6sei székelyen Homonnán) állomásoz; 1825. Ungh vármegye főlir a királyhoz; adományozza vissza a közbecsülésben álló vitéz huszárörzisztnek ősei unghvári uradalmának legalább részét. 1831. a lengyel forradalom kitör, kikötés harcolni Bercsényi nem akarván, aug. 5-én nyugalomba vonul Kassára. — Személyes bátorságát, magasabb hadiképességeit, a történelemben és földrajzban való szép jártasságát, s a társaséletben — bizonyos büszke tartás mellett is — megnyerő modorát, főlegvaló íntalan dicsérik. Magyarul, németül, francziául tökéletesen beszélt, írt. — Daliás szépségű férfiú vala, mindvégig nőtelen. Megh. Kassán, 1835. november 28-án, s vele a Székési Gróf Bercsényi-név sírba szállt.

*) Fia László ez évben *feltevel* posztel, — tán atyját gyzóval.
 **) A versailles-párisi udvarnál nagy fényben élő úrnő. Falusi birtokos *Luzance*, Lászlón kívül. Állítólag még három (leány 2) gyermekük volt, kikkel a grófnő, férjének Bécsbe menekülteskor Hollandiában élt. Ott haltak-e el? és mikor? — több semmi nyomuk.

II. Zsuzsána.

A pozsonyi Orsolya-szűzek zárdájában neveltetett. 1707. gr. Zichy Péterhez megy nőül, kinek özvegye 1726. Ó-Budán.
 Gr. Zichy Joseph. (Férje 1744. gr. Orsich Kristóf, kitől a horvát-országi gr. Orsichok.)